
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu,
múzejníctvo
a archívniectvo

1/2007

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© VHÚ Bratislava 2007

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

ŠTÚDIE

BOJE BYZANCIE S PEČENEHMI O TRÁKIU V ROKOCH 1088 AŽ 1091

MAREK MEŠKO

MEŠKO, M.: Fights between Byzantia and Peceneg for Tracia in 1088 – 1091. *Vojenská história*, 11, 1, 2007, pp 3 – 27, Bratislava.

The study deals with military aspects of Byzantia's history and its relations with nomad world of Pecenegs. The northern neighbour of Byzantia was one of key factors of Byzantine policy in the northern Black Sea region already since the half of the 10th century as it is obvious from Constantine Porphyrogenet's work *De administrando imperio*. In his work the author monitors a culmination of power confrontation of both powers in 1088 – 1091. As a starting point the author selected the crisis year 1088 when in full appeared consequences of a heavy defeat of the Byzantine army at Dristra. In the second part the author deals with the course of fights in 1089 – 1091 when Alexij with help of new recruitment and squads from the west managed to stabilize temporarily the situation in Tracia. In spite of interim success the Byzantine diplomacy did not manage to prevent establishing contacts between Pecenegs and Selgiu emir Tzach operating from Small Asian Smyrna. The author deals with this problem in the third part of his study and points out a threatening danger of potential attack even against Constantinopol that finally did not occur. On the contrary, the Byzantine Army strengthened by squads of nomad Uzès in the battle of Lebunion managed a perfect turn in the Peceneg war connected with elimination of the Peceneg troops' core. An exact reconstruction of this battle is described in the final part of his study: in addition to the real description of its course and the Byzantine army structure the author tries to topographically determine an exact place where the mentioned battle took place.

Military History. Black Sea Region. Byzantine Policy. 1088 – 1091.

Úvod

Štúdie zaoberajúce sa vojenskou históriou Byzantskej ríše patria k jednej zo zanedbávaných oblastí súčasnej slovenskej historickej vedy. Pravdepodobne najviac sa tento nedostatok týka neskorobyzantského obdobia, za začiatok ktorého sa tradične považuje rok 1081, keď na cisársky trón v Konštantínopole nastúpil Alexios I. Komnénos (1081 – 1118). Podobné znaky určitej „nechuti“ je možné vystopovať aj v omnoho rozsiahlejšej zahraničnej historiografii, kde existuje množstvo monografií a čiastkových odborných štúdií o byzantských dejinách do roku 1081, ale omnoho menej ich je o období nasledujúcom. V tejto súvislosti dost' napovedá veta byzantológa W. T. Treatgolda, podľa ktorého sa s nástupom Alexia Komnéna na trón končí samostatný vývoj byzantského vojenského umenia, ak nie aj byzantskej armády ako takej.¹

¹TREATGOLD, W. T.: *Byzantium and its Army 284 – 1081*. Stanford 1995, s. 7.

V tejto štúdií sa na základe opisov bojov o byzantskú Trákiu v rokoch 1088 až 1091 pokúsime tento prístup do určitej miery korigovať. Druhým cieľom štúdie je poskytnúť podrobný obraz vojenských operácií v danom časovom období spolu s čo najobsiahlejším poznámkovým aparátom, a súčasne tak aspoň čiastočne doplniť chýbajúce práce.

Najskôr je potrebné v krátkosti spomenúť relevantné historické pramene, ako aj problémy spojené s ich interpretáciou. Naša pozornosť sa na tomto mieste bude sústreďovať najmä na historické dielo *Alexias*², ktoré napísala Anna Komnena (1083 – 1153/4), dcéra cisára Alexia I. Komnena, a predstavuje jediný dochovaný naračný prameň opisujúci priebeh byzantsko-pečenežskej vojny v celej jej šírke. Ostatné pramene, medzi ktoré patrí dobová rétorická produkcia byzantského cisárskeho dvora, ako aj ostatné byzantské historické diela z 12. do 14. storočia (napríklad kroniky Jána Zonara³, Michala Glyku⁴, Theodora Skutariota⁵ a mnícha Efraima⁶), síce príležitostne ponúkajú krátke zmienky o tejto vojne, no tie sa ani opísanými detailami ani podrobnosťou informácií nevyrovnajú podaniu byzantskej princeznej. *Alexias* sa všeobecne považuje za veľmi presný a spoľahlivý historický prameň o dejinách Byzantskej ríše od konca 11. do začiatku 12. storočia.⁷ Jeho hlavným nedostatkom, ktorý často komplikuje rekonštrukciu opisovaných historických udalostí, je skutočnosť, že v narácii byzantskej princeznej sa na niektorých miestach vyskytujú medzery pokrývajúce dosť dlhé časové úseky, a to od niekoľkých dní až po niekoľko mesiacov. Druhým nedostatkom sú často nespoľahlivé chronologické údaje, sprevádzajúce inak bohatý opis udalostí, a tie čiastočne znemožňujú ich následné presné datovanie. Navyše, niektoré udalosti sú z chronologického hľadiska zaradené na nesprávnom mieste, o čom sa v prípade bojov v Trákii zmienime na príslušnom mieste v poznámkovom aparáte.

KRITICKÝ ROK 1088

Na počiatku roku 1088 cisár Alexios Komnénos spolu s vysokými úradníkmi na cisárskom dvore v Konštantínopole pravdepodobne veril, že aj napriek ťažkej vojenskej porážke v bitke pri Dristre⁸ sa podarí dostať situáciu opäť pod kontrolu.⁹ Oprávňovala ho na to nielen

²ANNA KOMNENA: *Alexias*, ed. D. R. Reinsch – A. Kambylis, Anné Comnené Alexias, CFHB. Berlin 2001 (ďalej ANNA KOMNENA: *Alexias*). Slovenskej čitateľskej obci je dostupný známy preklad do českého jazyka od B. Dostálovej, pozri ANNA KOMNENA: *Paměti byzantské princezny*. Praha: Odeon 1996 (ďalej ANNA KOMNENA: *Paměti*).

³JÁN ZONARAS: *Ioannis Zonaré Epítome Historiarum*, libri XVIII, CSHB. Ex recensione Mauricii Pinderi, Tomus III. Bonnē 1897 (ďalej JÁN ZONARAS: *Epítome*).

⁴MICHAEL GLYKAS: *Michélis Glykés Annales*, ed. I. Bekker, CSHB. Bonnē 1836.

⁵TEODOR SKUTARIOTES: *Synopsis chroniké*. Stredoveká knižnica E. Í. Sathasa. Zv. VII. Benátky 1894.

⁶EPHRAEMUS: *Chronografia*. Text – preklad – poznámky O. Lampsidés. Zv. I. Atény 1984 (ďalej EPHRAEMUS, *Chronografia*).

⁷HOWARD-JOHNSTON, J.: Anna Komnene and the Alexiad. In: *Alexius Komnenos Papers of the Second Belfast Byzantine International Colloquium, 14 – 16 April, 1989*, edited by Margaret Mullet and Don Smythe. Belfast 1996, s. 302.

⁸Opisom vojenskej výpravy Alexia I. Komnena proti Pečenehom z Paradunavu sme sa podrobnejšie zaoberali na inom mieste, pozri: MEŠKO, M.: Snaha Byzancie o konečné riešenie pečenežského problému: Výprava Alexia I. Komnena proti Dristre roku 1087. *Medea, Studia mediaevalia et antiqua*, IX, 2005, s. 104-123.

⁹Rovnaké presvedčenie sa odzrkadľuje aj v cisárovi určenej reči od Theofylakta Hefaista, neskoršieho arcibiskupa v Ochride (ďalej v texte ho budeme uvádzať pod konvenčným pomenovaním Theofylakt z Ochridu, hoci sa ochridským arcibiskupom stal až roku 1090), prednesenej 6. januára 1088. Pozri GAUTIER, P.: Le discours de Théophylacte de Bulgarie à l'autocrator Alexis Ier Comnène (6 janvier 1088). *Revue des études byzantines*, 20, 1962, s. 114 (ďalej GAUTIER, P.: Théophylacte).

Vojenská história

aktuálne uzavretá mierová zmluva s Pečenehmi, ale zrejme aj neprehliadnuteľná skutočnosť, že bývalí spojenci Pečenehov – Kumáni – sa do svojich sídel v juhorských stepiach vracali ako ich nepriatelia a potenciálni spojenci Byzancie. Mier však nevydržal dlho. Pečenehovia čoskoro znovu začali s pustošením a nájazdmi v Trákii, takže aj byzantský vyslanec Synesios, ktorý sa predtým úspešne postaral o uzavretie mieru, bol nútený opustiť Paradunavon¹⁰ a vrátiť sa do Konštantínopolu.¹¹ Po porážke pri Dristre¹² nemali Byzantínci na zastavenie tohto nového pečenežského náporu dostatok bojaschopných vojenských síl. Tým sa dá vysvetliť aj skutočnosť, že Pečenehovia sa dokázali bez významnejšieho byzantského odporu zmocniť druhého najväčšieho mesta v Trákii – Filipopola.¹³ Správa o dobytí tohto významného mesta podľa svedectva Anny Komnény veľmi zarmútila cisára. Vyslanie posíl bolo vylúčené, a tak jedinou možnou taktikou početne slabých a roztrúsených byzantských vojenských jednotiek a posádok v oblasti bolo vyhýbať sa priamemu stretnutiu v bitke a podľa možnosti znepokojovať menšie skupinky plieniacich Pečenehov nečakanými prepadmi zo zálohy.¹⁴

Existujú indicie, podľa ktorých cisár hneď začiatkom jari neodtiahol do Trákie, ale najneskôr do apríla 1088¹⁵ zotrval v Konštantínopole a zodpovednosť za vedenie vojny s Pečenehmi ponechal na bedrách svojich veliteľov. Môžeme si len domýšľať, že hlavnú náplň jeho pobytu v hlavnom meste tvorili odvody do novoutváraných vojenských jednotiek a intenzívne verbovanie žoldnierov. Jedným z ich možných zdrojov bol v tomto období aj latinský Západ. Reprezentantom latinského západu bol podľa súdobých byzantských predstáv pápež v Ríme a dobré vzťahy s ním, okrem iného, podmieňovali a umožňovali aj prílev veľmi potrebných žoldnierov. Vysvetľuje sa tým fakt, že prvý raz od vlády byzantského cisára Michala VII. Duku (1071 – 1078)¹⁶ dochádza práve na jar roku 1088 k postupnému opatrnému obnovovaniu kontaktov byzantského cisára

¹⁰Byzantská provincia (*téma*) Paradunavon, známa z byzantských písomných prameňov aj ako Paristrion, sa v 11. a 12. storočí rozkladala medzi dolným tokom Dunaja a pohorím Stará planina. Od polovice 11. storočia sa na jej území usídľovali s vedomím cisárskej vlády v Konštantínopole Pečenehovia. Po vzbure *vestarchu* Nestora v rokoch 1072 až 1074 sa toto územie vymklo spod byzantskej kontroly a vzniknuté mocenské vákuum vyplnili rôzni pečenežskí náčelníci. Stručným prehľadom dejín tejto provincie, ako aj jej vojenským významom pre obranu byzantskej hranice na dolnom Dunaji v 11. storočí, sme sa zaoberali v osobitnej štúdií MEŠKO, M.: Vývin obranného systému Byzantskej ríše v 11. storočí – príklad témy Paradounavon. *Byzantinoslovaca*, (I), 2006, s. 128-143, tamže pozri aj s touto problematikou súvisiacu odbornú literatúru.

¹¹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 219. – CHALANDON, F.: *Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081 – 1118)*. Paris 1900, s. 119 (ďalej CHALANDON, F.: *Essai*).

¹²ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 219.

¹³Filipopolis je dnešný Plovdiv v Bulharsku. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 219. – VASILEVSKIJ, V.: Vizantija i Pečenegi. *Žurnal Ministerstva narodnovo prosvěščenija*, 164, 1872, s. 248 (ďalej VASILEVSKIJ, V.: Pečenegi). – DIACONU, P.: *Les Petchénègues au Bas-Danube*. Bucarest 1970, s. 131 (ďalej DIACONU, P.: *Petchénègues*). Niektorí bádatelia odmietajú, resp. spochybňujú túto krátku zmienku o dobytí mesta Pečenehmi, k tomu pozri SOUSTAL, P.: *Thrakien (Thrake, Rhodope und Haimimontos)*. Tabula Imperii Byzantini, Band 6. Wien 1999, s. 400 (ďalej SOUSTAL, P.: *Thrakien*).

¹⁴ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 219. – VASILEVSKIJ, V.: Pečenegi, s. 248. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 119. – DIACONU, P.: *Petchénègues*, s. 131. – MALAMUT, E.: L' image byzantine des Petchénègues. *Byzantinische Zeitschrift*, 88, 1995, s. 141 (ďalej MALAMUT, E.: Émage). – ĘOLIAS, G. Ő.: Hé eksoteriké politiké Aleksiou I Komnénou (1081 – 1118). *Athéna*, 59, 1955, s. 257-258.

¹⁵Tento predpoklad vychádza zo zachovaného záznamu o narodení tretej dcéry cisára Alexia Komnéna a Ireny Dukovny Eudoxie dňa 14. januára 1089. Pozri SCHREINER, P.: *Kleinchroniken*, s. 55.

¹⁶Dobré vzťahy cisára Michala Duku s pápežskou kúriou a s pápežom Gregorom VII. (1073 – 1085) boli namierené proti mocenskému vzostupu Roberta Guiscarda (1057 – 1085), ktorý sa v roku 1071 zmocnil posledného byzantského oporného bodu v južnej Itálii – mesta Bari, a zamýšľal rozšíriť svoje expanzívne plány aj na druhú stranu Jadranského mora. Pozri CHARANIS, P.: Byzantium, the West and the Origin of the First Crusade. *Byzantion*, 19, 1949, s. 22-23. Začiatkom 80. rokov 11. storočia však vzťahy s pápežskou kúriou ochladli, a tak sa roku 1081 normanský vpád na byzantské územie uskutočnil už s pápežskou podporou. Prvé roky Alexiovej vlády bol preto spojencom Byzancie na latinskom Západe cisár Henrich IV. (1056 – 1105), ktorý bol protivníkom tak pápeža, ako aj Roberta Guiscarda.

s pápežskou kúriou.¹⁷ Predpoklad je založený na zmienke Anny Komnény, podľa ktorej jej otec čakal na žoldnierske jednotky zo Západu, ktoré však napokon neprišli.¹⁸ Nový kurz byzantskej diplomacie bol totiž v danom okamihu ešte predčasný a nemal veľkú nádej na úspech. Novozvolený pápež Urban II. (1088 – 1099) najskôr musel usilovať o uznanie svojej pozície ako duchovnej hlavy západného kresťanstva, a prvé roky svojho pontifikátu strávil mimo Ríma v južnej Itálii bojom proti vzdoropápežovi Klementovi III (1080 – 1100), čo vylučovalo zaslanie vojenskej pomoci z tejto strany.¹⁹

Vývoj situácie v Trákii si však onedlho vynútil plnú pozornosť Alexia Komnéna, pretože najneskôr na jeseň musel osobne prevziať obranu mesta Kypsella.²⁰ Keďže toto mesto ležalo ďaleko na juh od oblasti bojov približne spredu roka (Pečenehovia sa na prelome rokov 1087/88 nachádzali v okolí mesta Markella – blízko dnešného mesta Karnobat v Bulharsku), môžeme konštatovať, že Pečenehovia za ten čas postúpili hlboko do Trákie. Alexios Komnénos teda znovu siahol po diplomatických prostriedkoch a na jeseň roku 1088²¹ sa obrátil na Pečenehov so žiadosťou o mier.²² Takisto ako rok predtým, vodcovia Pečenehov z Paradunavu najprv byzantské požiadavky prijali a ich lúpežné nájazdy na čas ustali.²³ Jeden z pečenežských vodcov Neantzés dokonca vstúpil do služieb byzantského cisára.²⁴ Alexios Komnénos zamýšľal okamžite využiť prímerie na odvody nových vojakov spomedzi obyvateľov Trákie, a tak vyslal s týmto cieľom Migidéna do okolia Kypselly.²⁵ Pečenehovia znovu prekazili jeho zábery a obnovili nájazdy. Byzantínci mali šťastie, pretože sa blížil príchod zimy, takže sa Pečenehovia zakrátko stiahli z oblasti, aby prezimovali o niečo severnejšie v okolí dediny Taurokomos.²⁶ Len čo cisár dostal tieto správy, odišiel do Konštantínopolu.

¹⁷Prvý krok v tomto smere urobil pápež Urban II. Ordericus Vitalis píše, že tento pápež hneď po svojom zvolení vyslal poslov s listami pre „Francúzov a Grékov“, pretože potreboval podporu v boji proti svojmu protivníkovi Klementovi III. ORDERICUS VITALIS: *The ecclesiastical history of Orderic Vitalis*. Volume II: Books III and IV. Edited and translated by Marjorie Chibnall. Oxford 1983, s. 166: „*Vrbanus (...) missit legatos et epistolas Romanè auctoritatis Francis et Grecis*“. Konkrétnym spôsobom sa toto „oteplovanie“ vo vzájomných vzťahoch pápežskej stolice a Byzancie prejavilo až v septembri 1089, keď Alexios I. Komnénos presadil na synode konanej v Konštantínopole, aby sa pápežovo meno spomínalo v diptychoch ortodoxnej cirkvi. HOLTZMANN, W.: Die Unionsverhandlungen zwischen Kaiser Alexios I und Papst Urban II im Jahre 1089. *Byzantinische Zeitschrift*, 28, 1928, s. 47-50 (ďalej HOLTZMANN, W.: Unionsverhandlungen). Pomalý postup vyjednávania je možné čiastočne vysvetliť aj faktom, že byzantská diplomacia spočiatku iste podporovala Klementa III., ktorý bol zvolený pápežom proti Gregorovi VII., vďaka podpore spojenca Byzancie v čase vojny proti Normanom (1081 – 1085), ktorým bol rímsko-nemecký cisár Henrich IV.

¹⁸ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 219 Túto snahu je však možné považovať za akýsi predobraz žiadostí o pomoc na začiatku roku 1091, ktoré Alexios Komnénos posielal Urbanovi II., a boli nakoniec jednou z príčin vzniku križiackych výprav.

¹⁹ROBINSON, I. S.: *The Papacy 1073 – 1189. Continuity and Innovation*. Cambridge 1990, s. 374.

²⁰ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 219. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 119. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija na Bulgarskata duržava prez srédnitè vèkove. Tom ÈÈ. Bulgarija pod vizantijsko vladicestvo (1018 – 1187)*. Sofija 1934, s. 198 (ďalej ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*). Kypsella ja dnešné mesto Ipsala v tureckej Trákii.

²¹Táto v poradí druhá mierová zmluva s Pečenehmi nie je v texte *Alexiady* nijako presnejšie datovaná. Záchytným bodom v tomto smere je datovanie prvej mierovej zmluvy do čias pred 6. januárom 1088, pretože táto sa spomína v dvorskej reči Theofylakta z Ochridu. Pozri GAUTIER, P.: Théophylacte, s. 98, 113. Potom sa všetky udalosti spomínané v texte *Alexiady* po uzavretí tejto zmluvy, vrátane dobytia Filipopola Pečenehmi, museli odohrať na jar roku 1088. Keďže zmienka o druhej mierovej zmluve predchádza príchodu zimy 1088, je možné predpokladať, že rozhovory prebehli na jeseň roku 1088, pretože Pečenehovia ju do príchodu zimy ešte stihli porušiť. Pozri ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 218-220.

²²ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 219. – VASILEVSKIJ, V.: Pečeneži, s. 248. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 119. – MALAMUT, E.: *Èmage*, s. 141.

²³ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 219.

²⁴ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 219. K osobe tohto Pečeneha pozri SKOULATOS, B.: *Les personnages byzantins de l'Alexiade, analyse prosopographique de synthèse*. Louvain 1980, s. 217-218 (ďalej SKOULATOS, B.: *Personnages*). – MORAVCSIK, G.: *Byzantinoturcica II*. Berlin 1958 s. 210 (ďalej MORAVCSIK, G.: *Byzantinoturcica II*).

²⁵ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 219. Migidénos predtým vystupuje v texte *Alexiady* ako veliteľ oddielu Turkov v bitke pri Larisse proti Normanom roku 1083. SKOULATOS, B.: *Personnages*, s. 212-213.

²⁶ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 220. – VASILEVSKIJ, V.: Pečeneži, s. 250. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 124. – DIACONU, P.: *Petchènègues*, s. 131. Poloha mestečka Taurokomos nie je známa, ale zrejme sa nachádzala na juhovýchod od Adrianopola. SOUSTAL, P.: *Thrakien*, s. 472. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 198.

NASADENIE NOVÝCH JEDNOTIEK V ROKOCH 1089 AŽ 1091

Na jar roku 1089 sa Alexios Komnénos vrátil do Trákie a svoj hlavný stan umiestnil v meste Bulgarofygon, severne od rieky Ergene²⁷, ktoré spĺňalo podmienky pre tento jeho cieľ, vďaka svojej výhodnej strategickej polohe na ceste medzi Adrianopolom a Konštantínopolom. Jeho zámerom bolo zrejme zastaviť priamy postup Pečenehov na hlavné mesto Byzancie a pokračovať v taktike rušivých výpadov zo zálohy proti menším skupinkám nomádov, aby získal čo najviac času na obnovenie bojaskopnosti byzantskej armády.²⁸ Zimné prerušenie bojov už v tomto smere začalo prinášať prvé ovocie, pretože spolu s Alexiom Komnénom sa na bojisku zjavila aj nová jednotka jazdy o sile dvoch tisíc mužov zvaná Archontopouloi, pozostávajúca zo synov padlých vojakov, ktorých podľa svedectva Anny Komnény Alexios sám osobne vybral a vycvičil.²⁹ Zároveň sa v popise zostavy byzantského vojska vyskytujú zmienky o oddiele normanských žoldnierov pod Tatikiovým³⁰ vedením a o cisárovej osobnej stráž.³¹

Začiatkom jari obnovili svoje nájazdy aj Pečenehovia, ktorí mali vďaka veľkej početnej prevahe aj celkovú iniciatívu vo vedení bojov. Ich hlavné vojsko s príchodom pekného počasia opustilo Taurokomos, avšak nepostupovalo smerom na Bulgarofygon, ako pôvodne predpokladal Alexios Komnénos, ale pohlo sa na juh k mestu Chariupolis.³² Tam sa potom Pečenehovia utáborili a začali svojimi nájazdmi pustošiť blízke okolie. Keďže Alexios na jednej strane nechcel nechať Pečenehov beztretno pustošiť okolie Chariupola a zároveň chcel svojim Archontopulom poskytnúť príležitosť na krst ohňom v ozajstnom boji, pripravil plán prekvapujúceho úderu na pečenežský tábor vo chvíli, keď budú hlavné vojenské sily nomádov zaujaté plienením okolia a v tábore budú len stráže. Cisárov plán však bol vo svojej podstate zhatený už od samého počiatku, pretože Pečenehovia – majstri v útokoch zo zálohy a prekvapujúcich prepadoch – ostrážito sledovali pohyb byzantského vojska z blízkych pahorkov a už len vyčkávali na vhodnú chvíľu na útok.³³ Keď nič netušiaci Archontopuli zaútočili na pečenežský tábor, Pečenehovia im vpadli do tyla.³⁴ Táto klasická ukážka nomádskeho spôsobu boja sa stala

²⁷ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 220. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 125. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 198. Bulgarofygon je dnešné mesto Babaeski v tureckej Trákií.

²⁸Negatívnym účinkom tejto stratégie bolo, že Pečenehovia mali neobmedzenú voľnosť pohybu v celej Trákií západne od pozícií byzantského vojska.

²⁹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 220. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 250. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 125. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 198. – DIACONU, P.: *Petchénègues*, s. 131. – HALDON, J.: *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565 – 1204*. London 1999, s. 93 (ďalej HALDON, J.: *Warfare*).

³⁰Vojvodca Tatikios bol tureckého pôvodu. Do byzantského zajatia sa dostal ešte v detskom veku. Otec Alexia Komnénu *kouropalátés* Ján ho vybral ako spoločníka pre svojho syna, a tak obaja chlapci vyrastali spoločne. Prvýkrát sa o Tatikiovi v súvislosti s vojenskými operáciami zmiňuje byzantský historik Nikéforos Bryennios počas Alexiovej kampane proti povstalcovi Basilakiovi roku 1078, kde pôsobil ako prieskumník v Alexiovej armáde. NIKEFOROS BRYENNIOS: *Hylé historias*, Nicephori Bryenii Historiarum libri quattuor, CFHB. Recensuit, gallice vertit, notis indicibusque instruxit Paulus Gautier. Bruxelles 1975, s. 289 (ďalej NIKEFOROS BRYENNIOS: *Hylé*). Po nástupe Alexia I. Komnénu na trón sa z neho stal veľký *primikérios* a v tejto veliteľskej funkcii sa zúčastnil aj bitky pri Dyrrachiu roku 1081, kde velil oddielu Vardarských Turkov. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 126. Neskôr sa osvedčil najmä v bojoch proti Seldžukom v Malej Ázii, odkiaľ ho roku 1086 Alexios povolal späť na Balkán, aby bojoval proti Pečenehom. BRAND, C. M.: *The Turkish Element in Byzantium, Eleventh-Twelfth Centuries*. *Dumbarton Oaks Paper*, 43, 1989, s. 3-4 (ďalej BRAND, C. M.: *Element*). – SKOULATOS, B.: *Personnages*, s. 287-292. – MORAVCSIK, G.: *Byzantinoturcica* II, s. 302.

³¹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 221. Osobná stráž cisára pravdepodobne pozostávala, tak ako predtým počas bitky pri Dristre roku 1087, z cisárových bližších príbuzných a zo služobníkov cisárskeho domu. HALDON, J.: *Warfare*, s. 93.

³²ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 220. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 250. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 125. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 198. – DIACONU, P.: *Petchénègues*, s. 131.

³³ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 220-221.

³⁴ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 221.

pre Byzantíncov tvrdou lekciou, pretože Archontopuli museli v ten deň za sebou na bojisku zanechať okolo tristo padlých.³⁵

Pečenehovia sa potom pohli údolím proti prúdu rieky Anaçay. Keď bolo jasné, že ich cieľom bude mestečko Aspros (alebo aj Apros), ležiace asi 45 km juhozápadne od Chariupola³⁶, byzantské vojsko sa vydalo na pochod, aby ho mohlo obsadiť skôr ako Pečenehovia. Vďaka lepšej znalosti terénu sa tento zámer podarilo uskutočniť, takže, keď sa v okolí mesta objavili prvé skupinky nomádov, Byzantínci už mali pripravené obranné pozície.³⁷ Pečenehovia si postavili tábor neďaleko od mesta, pričom vôbec nevedeli o prítomnosti byzantských jednotiek v meste, lebo predpokladali, že predtým porazení Byzantínci sa už stiahli z oblasti. Pokojne sa teda rozptýlili po okolí, aby mohli napáť svoje kone.³⁸ V tej chvíli sa Byzantíncom naskytna príležitosť odplatiť predošlú porážku a Alexios Komnénos ju aj hneď využil. Tentoraz vyslal proti Pečenehom *tagma* Normanov na čele s Tatikiom, a tí zabili tristo Pečenehov a mnohých ďalších vzali do zajatia.³⁹

Tu treba poznamenať, že hoci v diele Anny Komnény sú tieto stretnutia opísané pomerne detailne, a sú prezentované ako dôležité úspechy, reálne nemohli mať na hlavnú masu pečenežského vojska žiaden vplyv, lebo to sa napriek snahám byzantských veliteľov a ich málopočetnej vojenskej sile pohybovalo po Trákii celkom voľne.⁴⁰ Aby mohol Alexios Komnénos dosiahnuť väčší úspech, potreboval viac vojakov. Vzhľadom na prítomnosť Pečenehov v Trákii nebolo možné pristúpiť k odvodom nových vojakov spomedzi tamjšieho obyvateľstva.⁴¹ Preto, keď sa ku koncu roku 1089 alebo začiatkom roku 1090 vracal zo svojej púte v Palestíne flámsky gróf Robert I. Fríz (1071 – 1093), byzantský cisár neváhal a požiadal ho o poskytnutie oddielu rytierov, ktorí by chceli slúžiť v byzantskej armáde.⁴² Flámsky gróf

³⁵ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 221. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 250-251. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 198-199. – DIACONU, P.: *Petchénègues*, s. 131. – MALAMUT, E.: *Émage*, s. 141.

³⁶ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 221. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 251. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 125. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 199.

³⁷ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 221. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 251. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 125. – DIACONU, P.: *Petchénègues*, s. 131.

³⁸ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 221.

³⁹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 221. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 251. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 199. – DIACONU, P.: *Petchénègues*, s. 131.

⁴⁰BIRKENMEIER, J. W.: *Army*, s. 75.

⁴¹CHALANDON, F.: *Essai*, s. 125.

⁴²Stretnutie grófa Roberta z Flámska a Alexia Komnéna väčšina bádateľov datuje na základe textu *Alexiady* na jeseň roku 1087, pretože Anna Komnéna píše, že sa cisár a gróf Robert Fríz stretli v meste Beroé (dnes Stará Zagora v Bulharsku), keď tam Alexios Komnénos sídlil po porážke pri Dristre a snažil sa vytvoriť nové bojaschopné jednotky z vojakov, ktorí bitku prežili, a z ich druhov, ktorých sa mu podarilo vykúpiť zo zajatia Pečenehov. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 218. K datovaniu na jeseň 1087 pozri HAGENMEYER, H.: Der Brief des Kaisers Alexios I Komnenos an der Grafen Robert I von Flandern. *Byzantinische Zeitschrift*, 6, 1897, s. 19, poznámka 5. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 117. – ANGOLD, M.: *Hé byzantiné autokratoria apo to 1025 heós to 1204. Mia politiké historia*. Atény 1997, s. 258 (ďalej ANGOLD, M.: *Autokratoria*). Avšak z dochovaných flámskych listín vyplýva, že gróf Robert odcestoval do Palestíny najneskôr 6. júla 1087, zo svojej púte sa vrátil až po viac ako dvojročnej neprítomnosti, počas prvých mesiacov roku 1090, celkom isto však pred 27. aprílom 1090. GANSHOF, F. – L.: Robert le Frison et Alexis Ier Comnène. *Byzantion*, 31, 1961, s. 60-61, poznámky 3 a 4 (s. 60) a 1 (s. 61) (ďalej GANSHOF, F.-L.: Robert). – DE WAHA, M.: La lettre d' Alexis Ier Comnène à Robert I le Frison. Une revision. *Byzantion*, 47, 1977, s. 123-124 (ďalej DE WAHA, M.: Lettre). – VERLINDEN, C.: *Robert Ier le Frison, comte de Flandre*. Paris 1932, s. 151. Preto sa jeho stretnutie s Alexiom nemohlo odohrať na jeseň roku 1087, ale až koncom roku 1089, či začiatkom roku 1090. Čo sa týka miesta stretnutia, mesto Beroé pre rok 1090 neprichádza do úvahy, pretože sa v tej dobe nachádzalo hlboko v území ovládanom Pečenehmi. Oveľa pravdepodobnejšie je, že sa stretnutie opísané Annou Komnénou uskutočnilo v Konštantínopole, kde sa Alexios nachádzal už od septembra 1089, pretože predsedal cirkevnej synode. HOLTZMANN, W.: Unionsverhandlungen, s. 44, 50. Uvedená epizóda tak predstavuje jeden z príkladov, keď Anna Komnéna uvádza určitú udalosť na chybnom mieste v rámci svojho rozprávania.

cisárovým požiadavkám⁴³ vyhovel, a vďaka tomu už v lete alebo začiatkom jesene roku 1090⁴⁴ prišlo 500 flámskych rytierov, ktorí navyše so sebou priviedli aj 150 náhradných vycvičených bojových koní.⁴⁵ Príchod takéhoto kvalitného vojenského oddielu bol pre Byzantíncov veľmi vítaný, pretože byzantská armáda už od roku 1086 pre zvýšené straty čelila nielen nedostatku vojakov, ale aj koní.⁴⁶ Keďže v tom čase okrem Pečenehov v Trákii bola ohrozovaná seldžuckými Turkami aj Bithýnia v Malej Ázii, Alexios Komnénos rozhodol, že táto vzácna bojová jednotka bude mať dočasne svoje sídlo v meste Nikomédia, aby chránila priľahlú oblasť proti útokom Abul-Kásima, seldžuckého emíra z Níkaie.⁴⁷

Aj rok 1090 sa niesol v znamení vzrastajúcej intenzity vojenských stretov medzi Pečenehmi a Byzantíncami v Trákii. Výklad Anny Komnény sa však začína zrejme až v polovici jesene roku 1090⁴⁸, keď sa velenia ujíma znova Alexios Komnénos, takže sa dá predpokladať, že operácie v priebehu celého roka sa odohrali za jeho neprítomnosti, a teda neboli pre autorku *Alexiady* zaujímavé. Pečenehovia sa vtedy znovu objavili v oblasti dolného toku rieky Marice. Svoj tábor si tentoraz postavili blízko mesta Polyboton⁴⁹, a potom začali plieniť okolie blízkeho mesta Rusion.⁵⁰ Po získaní týchto správ sa Alexios Komnénos – nachádzajúci sa v tom čase v Konštantínopole⁵¹ – rozhodol čo najrýchlejšie zakročiť, a keďže pravdepodobne nechcel čakať na sústredenie celého byzantského vojska, vydal sa Pečenehom v ústrety iba na čele svojho predvoja. Po príchode do oblasti bojov byzantskí vyzvedači spozorovali len jednu skupinu Pečenehov zamestnanú plienením a lupením.⁵² Alexios Komnénos vydal v tej chvíli rozkaz na útok, pretože sa domnieval, že zaskočení nomádi budú ľahkou korisťou.⁵³ Byzantínci sa však zrejme opäť stali

⁴³ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 218. Porovnaj. GANSHOF, F.-L.: *Robert*, s. 58-64.

⁴⁴O dátume príchodu flámskych rytierov sa vedú rovnaké diskusie ako o vyššie spomínanom stretnutí byzantského cisára a flámskeho grófa, a v rámci rozsahu tejto štúdie nie je možné ich tu plne uviesť. Ak vychádzame z dátumu návratu grófa Roberta do Flámska a z predpokladu, že sa oddiel 500 rytierov vydal hneď na cestu, mohli by doraziť do Byzancie už v lete 1090. Podporou pre toto datovanie je aj skutočnosť, že mesto Nikomédia, kam Alexios Komnénos následne vyslal flámskych rytierov, sa medzi rokmi 1087 až 1090 pravdepodobne nenachádzalo v byzantských rukách. Pozri FOSS, C.: *Nicomedia and Constantinople*. In: *Constantinople and its Hinterland*. Ed. by C. Mango and G. Dagron. Aldershot 1995, s. 188, porovnaj CHEYNET, J.-C.: *La résistance aux Turcs en Asie Mineure entre Mantzikert et la première croisade*. In: *Eupsychia. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*. Paris 1998, s. 144-145 (ďalej CHEYNET, J.-C.: *Résistance*).

⁴⁵ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 221-222. – GANSHOF, F.-L.: *Robert*, s. 71-72. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 251. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 199. – DIACONU, P.: *Pečhénégues*, s. 131.

⁴⁶GANSHOF, F.-L.: *Robert*, s. 72. – CIGGAAR, K.: *Flemish mercenaries in Byzantium, later history in an old Norse miracle*. *Byzantion*, 51, 1981, s. 45, poznámka 6.

⁴⁷ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 222. – JANIN, R.: *Les Francs au service des Byzantins*. *Echos d'Orient*, 29, 1930, s. 69. – GANSHOF, F.-L.: *Robert*, s. 73.

⁴⁸Táto hypotéza sa zakladá na fakte, že uvedené boje v Trákii sa v texte *Alexiady* nachádzajú po opise námorných bojov s emirom zo Smyrny Tzachom (k tomuto emirovi sa neskoršie vrátíme), ktoré sa v súlade s názormi bádateľov odohrali v období medzi koncom roka 1089 a letom roku 1090 a za predpokladu, že udalosti sú v tomto diele radené chronologicky. K datovaniu bojov s Tzachom pozri najmä GAUTIER, P.: *Diatribes de Jean Ier Oxite contre Alexis Ier Comnène*. *Revue des études byzantines*, 28, 1970, s. 13 (ďalej GAUTIER, P.: *Diatribes*). – GAUTIER, P.: *Défection et soumission de la Crète sous Alexis Ier Comnène*. *Revue des études byzantines*, 35, 1977, s. 227.

⁴⁹Presná poloha mesta Polyboton nie je známa. Pravdepodobne však ležalo severne od spojnice Rusion-Kypsella. Z textu Anny Komnény je tiež zrejme, že mesto sa nachádzalo neďaleko, snáď 8 až 10 km od mesta Rusion smerom na západ, a že medzi nimi tiekla rieka. Na sever od mesta sa nachádzala pahorkatina. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 229. Pozri tiež ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 200, poznámka 2.

⁵⁰ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 227. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 200. Mesto Rusion je možné stotožniť s dnešnou lokalitou Rusköy pri meste Keçan v tureckej Trákii. ASDRACHA, C.: *La Thrace orientale et la Mer Noire: Géographie ecclésiastique et prosopographique (VIIIe-XIIe siècles)*. In: *Géographie historique du monde méditerranéen, sous la direction d' Hélène Ahrweiler*. Paris 1988, s. 236 (ďalej ASDRACHA, C.: *Thrace*).

⁵¹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 227. Alexios Komnénos zrejme odtiaľ v priebehu prvej polovice roka 1090 organizoval boj proti Tzachovi spomínaný v texte *Alexiady* pred týmito udalosťami.

⁵²ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 227.

⁵³Tamže.

obeťami dokonalej pečenežskej taktiky prepadov zo zálohy, pretože Anna Komnena píše, že byzantské jednotky boli v tejto zrážke na hlavu porazené a Alexios Komnénos musel so zvyškami svojho vojska vyhľadať útočisko v meste Rusion.⁵⁴ Našťastie pre Byzantíncov sa na scéne objavili aj ostatné časti hlavného a zadného voja byzantskej armády, medzi ktorými sa výslovne spomína *tagma* Maniakatov Latinov a tiež aj osobná cisárska stráž.⁵⁵

Z mien vojenských veliteľov a osobností, ktoré uvádza Anna Komnena v súvislosti s týmito vojenskými stretmi, je možné vyčítať jednu zaujímavú skutočnosť. Keďže Annou Komnénou spomínaní Georgios Pyrros⁵⁶, Neantzés⁵⁷, Kantzus⁵⁸, Tatranés⁵⁹, Uzas⁶⁰, Monastras⁶¹ a aj Synesios⁶² boli buď nomádskeho pôvodu (Uzi alebo Pečenehovia), alebo o nich bolo známe, že mali skúsenosti s nomádskeho spôsobom boja a so strelbou z luku, môžeme predpokladať, že v tomto období obnovovania byzantského vojska nadobúdali novoutvorené jednotky akoby „nomádsky“ výzor a ich hlavná sila spočívala, takisto ako aj u Pečenehov, v používaní ľahkej jazdy a jazdných lukostrelcov s analogickou bojovou taktikou.

Nasledujúce ráno zaujali Byzantínci bojové postavenie a pripravili sa na boj s Pečenehmi.⁶³ Pečenehovia sa zrejme priblížili do bezprostrednej blízkosti, na miesto zvané Hádés.⁶⁴ Toto si uvedomil aj Alexios, a preto namiesto obvyklého signálu poľnicou mali byzantskí vojaci nastupovať do bojovej formácie v absolútnej tichosti, aby Byzantínci neprišli o moment prekvapenia.⁶⁵ Ale Pečeneh Neantzés zbehol pred začiatkom bitky k svojim súkmeňovcom⁶⁶ a vyzradil im v krátkosti bojový plán byzantského cisára. S pomocou týchto informácií Pečenehovia zvíťazili. Po urputnom boji museli byzantskí vojaci znova hľadať záchranu v úteku z bojiska.⁶⁷ Alexiovi Komnénovi a zrejme aj jeho osobnej stráži sa však podarilo nielen ustúpiť, ale cestou pozbierať a znovu sformovať väčšiu časť roztrúsených byzantských oddielov, takže,

⁵⁴Tamže.

⁵⁵ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 227. Táto jednotka byzantskej armády bola pomenovaná po armáde byzantského veliteľa Georgia Maniaka a vzbúrenca proti cisárovi Konštantínovi IX. Monomachovi v roku 1042, ktorá sa skladala z normanských žoldnierov. NIKEFOROS BRYENNIOŠ: *Hylé*, s. 269. – KÜHN, H.-J.: *Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert. Studien zur Organisation der Tagmata*. Wien 1991, s. 258 (ďalej KÜHN, H.-J.: *Armee*). – BIRKENMEIER, J. W.: *The Development of the Comnenian Army 1081 – 1180*. Leiden – Boston – Köln, Brill 2002, s. 75 (ďalej BIRKENMEIER, J. W.: *Army*). Hoci bolo povstanie potlačené, táto jednotka nestratila svoju identitu a súdržnosť a spomína sa v historických prameňoch aj neskôr, napr. počas bitky pri Kalabryách roku 1078, kde bola súčasťou pravého krídla vojska ďalšieho povstalcu Nikéfora Bryennia. Keďže táto časť vojska mala podľa opisu dovedna silu asi 5-tisíc mužov (pozri NIKEFOROS BRYENNIOŠ: *Hylé*, s. 269), je možné predpokladať, že *tagma* Maniakatov mala v roku 1078 dovedna 2 000 mužov, a tento počet mohol platiť aj pre rok 1090.

⁵⁶ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 229. Georgios Pyrros (alebo aj Pyrros) sa zúčastnil roku 1083 bitky proti Normanom pri Larisse, kde vynikol ako skvelý lukostrelec. Tamže, s. 158. – SKOULATOS, B.: *Personnages*, s. 105.

⁵⁷ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 227-228. Tento Pečeneh vstúpil do služieb byzantského cisára roku 1088, pozri text vyššie.

⁵⁸ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 227. – SKOULATOS, B.: *Personnages*, s. 159. – MORAVCSIK, G.: *Byzantinoturcica* II, s. 149.

⁵⁹Tatranés bol rovnako ako Neantzés Pečeneh, ktorý prešiel do služieb byzantského cisára. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 230. – SKOULATOS, B.: *Personnages*, s. 292-293. – MORAVCSIK, G.: *Byzantinoturcica* II, s. 302.

⁶⁰ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 229.

⁶¹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 229-230. O Monastrovom pôvode neuvádza Anna Komnena žiadne presnejšie údaje, ale bádatelia predpokladajú, že bol bližšie neurčeného tureckého, najskôr kumánskeho pôvodu. Pozri MORAVCSIK, G.: *Byzantinoturcica* II, s. 192. – SKOULATOS, B.: *Personnages*, s. 213-216.

⁶²ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 229. Pripomeňme si, že Synesios ako vyslanec niekoľkokrát pobýval u Pečenehov v Paradunave, a teda pravdepodobne mal možnosť sa oboznámiť so zvykmi týchto nomádov.

⁶³ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 227.

⁶⁴Poloha tohto miesta je neznáma, ale muselo sa nachádzať niekde medzi mestami Rusion a Polyboton, bližšie k Rusiu, pričom ho od neho delil tok rieky. Pozri ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 231.

⁶⁵ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 227.

⁶⁶Tamže, s. 227-228.

⁶⁷Tamže, s. 228.

keď sa Pečenehovia priblížili k rieke, ktorá tečie pred mestom Rusion, našli tam znovu byzantské vojsko zoradené v bojovej formácii.⁶⁸ Boky tejto zostavy pravdepodobne chránila, podľa príkladu taktiky prevzatej od Pečenehov, provizórna vozová hradba.⁶⁹ Pečenehovia, samozrejme, nečakali takýto obrat udalostí a nemali odvahu zaútočiť.⁷⁰ Za súmraku sa obidve vojská stiahli do bezpečia svojich táborov.⁷¹ Do byzantského tábora sa súčasne jednotlivo alebo v skupinkách vracali aj tí byzantskí vojaci, ktorí sa rozptýlili po okolí po prehratej doobedňajšej bitke.⁷² Zároveň je možné predpokladať aj príchod nových posíl pod velením Uza, Monastru a Synesia, pričom pravdepodobne išlo o oddiel Uzov v byzantských službách.⁷³

Na tretí deň sa Pečenehovia znovu priblížili k mestu Rusion s úmyslom zaútočiť na Byzantíncov. Alexios Komnénos vďaka Tatanovým radám tento krok predvídal⁷⁴ a ešte na úsvite vyslal z tábora oddiel pod velením Uza a Monastru, aby obišiel vojsko Pečenehov, a aby vo chvíli, keď budú Pečenehovia zaujatí bojom proti zvyšným byzantským silám, prepádli pečenežský tábor a ukoristili všetky kone a dobytok, ktoré tam nájdú.⁷⁵ Sám potom vyviedol vojsko z tábora a rozostavil ho do bojovej formácie, pričom zaujal miesto v jej strede.⁷⁶ Vyslovene obranný charakter byzantskej bojovej zostavy podčiarkuje aj skutočnosť, že Alexios Komnénos prikázal jazdným lukostrelcom, aby zosadli z koní, a aby zaujali pozíciu pred hlavnou byzantskou líniou. Svojou hustou a presnou strelbou mali za úlohu prerušiť, alebo aspoň dezorganizovať pečenežský útok.⁷⁷ Cisárov plán nakoniec uspel, pretože Pečenehovia zaskočení takouto odhodlanou obranou nevydržali a obrátili sa na útek.⁷⁸ Byzantínci ich začali prenasledovať a spôsobili Pečenehom ďalšie straty.⁷⁹ Mnohí z nomádov zahynuli v panike pri masovom pokuse prekonať tok rieky (zrejme dnešná Muzali Ç.), ktorá oddeľovala miesto bitky od ich vlastného tábora.⁸⁰

Ako sme konštatovali vyššie, ani tento úspech Byzantíncov neznamenal vážnu ranu početne oveľa väčšiemu vojsku Pečenehov rozptýlenému po Trákii. Pravdepodobne z tohto dôvodu a po dôkladnom zvážení celkovej situácie dal Alexios Komnénos po troch dňoch odpočinku v Rusiu rozkaz na ústup celého byzantského vojska do mesta Tzurulon.⁸¹ Toto mesto vďaka svojej strategickej polohe na križovatke ciest v centrálnej časti tráckeho polostrova⁸² a vďaka silnému opevneniu⁸³ bolo vhodnejšie na obranu a blokovanie prístupovej cesty k byzantskému

⁶⁸Tamže, s. 228-229.

⁶⁹Tento predpoklad sa zakladá na skutočnosti, že Anna Komnena sa zmieňuje len o tom, ako jej otec sa pri zbieraní vojska dostal aj do Rusia a miestnym roľníkom prikázal prísť na breh rieky aj s vozmi. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 229. Pozri tiež MALAMUT, E.: *Émage*, s. 141.

⁷⁰ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 229.

⁷¹Čiže Byzantínci do Rusia a Pečenehovia do Hádu. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 229.

⁷²ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 229.

⁷³Predpokladom pre toto tvrdenie je prítomnosť tohto muža na bojisku, ktorá podľa nášho názoru naznačuje aj prítomnosť oddielu Uzov v byzantských službách. V bitke pri Dristre roku 1087 bol totiž Uzas zástupcom veliteľa tohto oddielu veľkého *hetaireiarcha* Argyra Karatzu a je možné, že na jeseň roku 1090 stál na jeho čele, a to buď ako zástupca neprítomného Argyra Karatzu, alebo už ako naozajstný veliteľ.

⁷⁴ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 229-230.

⁷⁵Tamže, s. 230.

⁷⁶Tamže, s. 231.

⁷⁷Tamže.

⁷⁸Tamže.

⁷⁹Tamže.

⁸⁰Tamže.

⁸¹Tamže, s. 232. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 128. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 200.

⁸²MALAMUT, E.: *Émage*, s. 141. Tzurulon je dnešné turecké mesto Çorlu. ASDRACHA, C.: *Thrace*, s. 255. – PRALONG, A.: *Remarques sur les fortifications byzantines de Thrace orientale*. In.: *Géographie historique du monde méditerranéen*, sous la direction d' Hélène Ahrweiler. Paris 1988, s. 181, 186 (ďalej PRALONG, A.: *Fortifications*).

⁸³SHEPARD, J.: *Information, Disinformation and Delay in Byzantine Diplomacy*. *Byzantinische Forschungen*, 10, 1985, s. 257 (ďalej SHEPARD, J.: *Disinformation*). Časť hradieb na západnej strane mesta sa zachovala dodnes a na niektorých miestach dosahuje výška pôvodného muriva až štyri metre. Technika výstavby je typicky byzantská a charakterizuje ju súčasne striedavé používanie vrstiev opracovaných blokov kameňa a pálených tehál. Čo sa týka datovania opevnenia, je možné, že jeho počiatky spadajú ešte do doby rímskej. Pozri PRALONG, A.: *Fortifications*, s. 185.

hlavnému mestu ako na západ veľmi vysunuté mesto Rusion. Keďže však nebolo možné utáboriť všetko vojsko vnútri mestských hradieb, Alexios Komnénos prikázal vojakom, aby palisádou ohradili priestor na východnej strane mesta.⁸⁴ Onedlho sa v oblasti zjavili aj Pečenehovia, prekročili rieku Xyrogypsos (dnešná Çorlu Ç.) a utáborili sa medzi jej tokom a mestom.⁸⁵

V súlade so svojimi bojovými tradíciami sa nomádi nechystali byzantské vojsko utiahnuť v Tzurule obliehať, ale len vyčkávali, aký bude nasledujúci ťah byzantského cisára a pravdepodobne sa pokúšali mesto aj s byzantským vojskom vyhľadať.⁸⁶ Alexios Komnénos si opäť veľmi jasne uvedomoval, že jeho sily sa čo do počtu nemôžu merať s Pečenehmi⁸⁷, a preto sa ich usiloval poraziť pomocou ľsti, ktorá by pomohla znížiť ich veľkú početnú prevahu a zároveň by minimalizovala možné byzantské straty.⁸⁸ Nakoniec prikázal, aby obyvatelia mesta zavesili z vonkajšej strany časti hradieb nad najstrmším zrázom vždy po dve a dve kolesá z voza spojené osou.⁸⁹ Ráno nasledujúceho dňa potom Alexios Komnénos viedol výpad pechoty proti Pečenehom s cieľom vylákať Pečenehov práve pod tú časť hradieb, kde predtým rozvešali kolesá.⁹⁰ Keď sa Pečenehovia dali vylákať a zaútočili, byzantská formácia sa zrazu rozdelila na dve časti, pričom jedna sa posúvala doprava a druhá doľava.⁹¹ Vojaci na hradbách v tej chvíli presekli laná, na ktorých viseli kolesá, a tie sa voľným priestorom medzi dvoma formáciami byzantských pešiakov rútili priamo na prekvapených Pečenehov a lámali a drvili kosti jazdcom aj ich koňom.⁹² Vzniknutý zmätok medzi Pečenehmi využili Byzantínci na frontálny útok všetkými silami. To už Pečenehovia nedokázali vydržať a obrátili sa na útek, pričom niektorí z nich sa pri chaotickom ústupe v panike utopili v blízkej rieke.⁹³

Aj keď sa byzantská bojová leš podarila, početná prevaha Pečenehov zostávala priveľká, a tí boli hneď nasledujúci deň znovu pripravení stretnúť sa v bitke s byzantským vojskom.⁹⁴ Za tejto situácie nechcel ani cisár ďalej otáľať⁹⁵, takže nasledujúceho rána byzantské vojsko vypochoďovalo z Tzurula a zaujalo bojové postavenie s cisárom v strede zostavy.⁹⁶ Nakoniec po tvrdom boji zvíťazili disciplinovanejšie byzantské oddiely a Pečenehovia sa znovu zachraňovali útekom.⁹⁷ Pri prenasledovaní utekajúcich nomádov si opatrný Alexios Komnénos uvedomoval, že Pečenehovia sú schopní prekvapovať a útočiť zo zálohy a nedovolil svojim vojakom prenasledovať nepriateľov bezhlavo, ale prikázal im nevzdáľovať sa z bojiska viac ako je potrebné.⁹⁸ Znovu treba poznamenať, že hoci byzantské sily zvíťazili, ich víťazstvo neznamenaloz rozdrvenie protivníka.⁹⁹ Pečenehovia sa po prehratej bitke stiahli do oblasti medzi

⁸⁴ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 232.

⁸⁵Tamže.

⁸⁶Tamže. Pečenehovia aj iné nomádske národy zriedkavo obliehali opevnené mestá. PLETNEVA, S. A.: *Pečenegi, Turki i Polovcy v južnorusskích stepjach. Materiali i issledovanija po archeologii SSSR*, 62, 1958, s. 198 (ďalej PLETNEVA, S. A.: *Pečenegi*).

⁸⁷ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 232. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 200.

⁸⁸KOMNENA, A.: *Alexias*, s. 232.

⁸⁹Tamže. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 253. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 200. – SHEPARD, J.: *Disinformation*, s. 257.

⁹⁰ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 233.

⁹¹Tamže.

⁹²Tamže, s. 233-234. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 253. – SHEPARD, J.: *Disinformation*, s. 257. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 200.

⁹³ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 234.

⁹⁴Tamže.

⁹⁵Je veľmi pravdepodobné, že pri tomto rozhodnutí hral svoju úlohu aj fakt, že za hradbami mesta sa spolu s celým byzantským vojskom skrývali pred Pečenehmi aj jeho obyvatelia a roľníci z blízkeho okolia, a preto by po dlhšom obliehaní došlo k vyčerpaniu zásob potravín a vody. SHEPARD, J.: *Disinformation*, s. 257.

⁹⁶ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 234.

⁹⁷Tamže. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 200.

⁹⁸ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 234. – BIRKENMEIER, J. W.: *Army*, s. 75.

⁹⁹BIRKENMEIER, J. W.: *Army*, s. 75. – DIACONU, P.: *Petchénègues*, s. 132.

mestami Bulgarofygon a Malá Níkaia.¹⁰⁰ Keďže sa zároveň blížil príchod zimy a zlého počasia, Alexios Komnénos sa rozhodol vrátiť sa do Konštantínopolu a zodpovednosť za sledovanie pohybov Pečenehov a za velenie byzantským jednotkám ponechal v rukách veliteľov Nikolaa Maurokatakálóna¹⁰¹ a Basila Kurtikia.¹⁰²

Prerušenie bojov však netrvalo dlho, pretože už 13. februára 1091¹⁰³ došli do byzantského hlavného mesta správy o nových pohyboch Pečenehov. Tentoraz bolo cieľom ich pochodu mesto nachádzajúce sa v tesnej blízkosti Konštantínopolu – Choïrobakchoi.¹⁰⁴ Alexios Komnénos sa rozhodol ihneď vytiahnuť im proti a posilniť obranu ohrozeného mesta. Keďže bolo treba rýchlo konať, nebol čas na dlhé sústredovanie vojska, a tak mohol zhromaždiť len malý vojenský oddiel o sile 500 mužov z mestskej stráže a nových odvedencov.¹⁰⁵ Zároveň ešte v ten istý deň večer poslal cisár poslov svojim príbuzným a veliteľom vojska, aby ho nasledovali so svojimi vojenskými silami najneskôr do nasledujúceho pondelka, čiže začiatkom syropôstneho týždňa.¹⁰⁶ Nasledujúci deň ráno, čiže v piatok 14. februára 1091,¹⁰⁷ sa Alexios Komnénos so svojou narýchlo sústredenou malou jednotkou vydal na pochod a už večer vtiahol do mesta Choïrobakchoi, kde okamžite pristúpil k opatreniam na ochranu mesta v prípade náhleho nepriateľského útoku.¹⁰⁸

V sobotu ráno, čiže nasledujúci deň, sa v blízkosti mesta zjavili aj Pečenehovia. Časť z nich, pozostávajúca asi z tisíc jazdcov¹⁰⁹, pokračovala smerom na Konštantínopol, až napokon

¹⁰⁰ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 235. VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 253. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 128. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 200. – MALAMUT, E.: *Émage*, s. 141. Oblasť kam Pečenehovia ustúpili ležala asi 80 km severozápadne od Tzurula na úpätí pahorkatiny Yöldüz dağları.

¹⁰¹Nikolaos Maurokatakálón sa prvýkrát zjavuje v narácii Anny Komnény v súvislosti s veľkým vpádom Pečenehov spoza Dunaja, ktorý sa udial na jar roku 1087. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 203. Neskôr sa jeho meno často spomína v súvislosti s mladším bratom cisára Alexia Komnéna, veľkým *domestikom* Adrianom Komnénom. SKOULATOS, B.: *Personnages*, s. 256-257. Preto sa dá predpokladať, že bol jeho zástupcom pri velení byzantským vojenskými jednotkami v Trákii, podobne ako to bolo v prípade veľkého *domestika* Gregora Pakuriana a jeho zástupcu Nikolaa Branu, ktorí obaja padli v boji proti Pečenehom v bitke pri Beliatobe na jar roku 1086. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 200.

¹⁰²ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 235. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 128. Basil Kurtikios nazývaný aj Joannakés (voľne preložený ako Janko) mal v roku 1090 za sebou už dlhú a bohatú vojenskú kariéru. V rámci vojny proti Pečenehom prvýkrát vystupuje ako podriadený veliteľ a poradca Nikolaa Maurokatakálóna na jar roku 1087. Pozri ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 204. – SKOULATOS, B.: *Personnages*, s. 43-46.

¹⁰³Tento údaj vychádza z predpokladu, že Alexios Komnénos vytiahol so svojím vojskom k Choïrobakchom hneď nasledujúci deň. Pozri text nižšie.

¹⁰⁴ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 236. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 238. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 128. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 201. – GAUTIER, P.: *Diatribes*, s. 9. Mesto Choïrobakchoi sa nachádzalo asi 20 km západne od Konštantínopolu medzi dnešnými mestami Büyükkçekmece (v byzantskej dobe mesto Athyra) a Küçükçekmece (byzantské Rhégion). ANNA KOMNENA: *Paméti*, s. 528. – GAUTIER, P.: *Diatribes*, s. 9, poznámka 20.

¹⁰⁵ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 236. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 238. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 500. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 201.

¹⁰⁶ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 236.

¹⁰⁷Tamže.

¹⁰⁸Tamže, s. 236-237. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 238. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 128. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 201.

¹⁰⁹Anna Komnéna uvádza počet 6-tisíc. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 237. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 253. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 201. V tom prípade by ale pomer síl medzi Byzantíncami a týmto oddielom Pečenehov bol 12:1. Druhý oddiel bol pravdepodobne menší a je možné, že sa zhruba vyrovnal sile byzantského vojska. Dôvody, prečo uvádzame pre druhý oddiel Pečenehov početnú silu „len“ tisíc bojovníkov, sú tieto: pri poobedňajšej zrážke, keď sa tento oddiel vracal k Choïrobakchom, sa Byzantíncom podarilo Pečenehov úplne zlikvidovať, pričom sa prvej fázy boja zúčastnili len tí, ktorí mali na sebe odev mŕtvych Pečenehov z prvej zrážky. KOMNENA, A.: *Alexias*, s. 238. Tých bolo iste menej ako 500 (čiže celkový počet byzantských vojakov), lebo aj o niekoľko dní neskôr na ceste späť do Konštantínopolu, keď Alexios Komnénos v rámci kanadského žartíka využil vojakov preoblečených za Pečenehov na vystrašenie ostatného byzantského vojska tiahnuceho mu z byzantského hlavného mesta naproti, nemali oblečené šaty Pečenehov všetci vojaci, ale len vojaci predného voja. Tamže, s. 239. Preto predpokladáme, že celý oddiel Pečenehov tiahnuci na mesto Choïrobakchoi nemal viac ako 1 500 až 2 000 mužov, čiže ich prevaha oproti byzantskému vojsku bola asi len 3:1 až 4:1.

dosiahla Dekaton, ktorý sa nachádzal v tesnej blízkosti byzantského hlavného mesta.¹¹⁰ Zatiaľ čo tento oddiel začal s plienením, druhá časť vojska Pečenehov sa utáborila v malej vzdialenosti od Choirobakchov.¹¹¹ Cisár sledoval všetky tieto pohyby Pečenehov z mestských hradieb a dospel k záveru, že Pečenehovia táboriaci v blízkosti mesta netušia, že sa v ňom nachádza vojenská posádka.¹¹² Jeho domnienka sa potvrdila počas obedňajších hodín, keď si mnohí Pečenehovia zložili brnenie, poodkladali výstroj a zbrane a začali si pripravovať jedlo alebo odpočívať.¹¹³ Alexios Komnénos zvolal svojich vojakov, pretože sa nazdával, že nastal vhodný okamih na prekvapujúci výpad, avšak neskúsení vojaci váhali, vidiac početnú prevahu na strane nepriateľa.¹¹⁴ Nakoniec sa však poddali vôli cisára, a ako píše Anna Komnéná, strhnutí jeho osobným príkladom zaútočili. Prekvapení Pečenehovia sa nezmohli na odpor a mnohí z nich zahynuli, alebo upadli do zajatia.¹¹⁵

Neskôr popoludní sa byzantský oddiel znovu sformoval na brehu v blízkosti riečky¹¹⁶, aby sa mohla uskutočniť aj nasledujúca časť Alexiovho plánu, v ktorej znovu hral rozhodujúcu úlohu moment prekvapenia. Alexios Komnénos prikázal vojakom, aby si obliekli odev zabitých Pečenehov a vysadli na ich kone, tak, aby zďiaľky vyzerali ako nomádi.¹¹⁷ Zanedlho sa tadiaľ vracala tá časť Pečenehov, ktorá ráno plienila blízke okolie Konštantínopolu. Keďže však byzantskí vojaci vyzerali ako ich vlastní druhovia, Pečenehovia bezstarostne prebrodili rieku a priblížili sa čakajúcim Byzantíncom. Vtedy na nich ich domnelí súkmeňovci zaútočili, takže aj táto druhá zrážka sa skončila s podobným výsledkom, ako prvá, množstvo Pečenehov padlo a ostatných zajali.¹¹⁸ Vďaka tomu sa Alexios Komnénos mohol vrátiť už o dva dni do hlavného mesta ako víťaz a prekvapení obyvatelia sa čudovali a radovali nad neočakávanou rýchlosťou a úspechom improvizovanej vojenskej výpravy.¹¹⁹

SELDŽUCKO-PEČENEŽSKÉ OBKEÚČENIE KONŠTANTÍNOPOLU

Ako sme už viackrát konštatovali, ani toto rýchle víťazstvo Alexia Komnéná nemohlo zvrátiť celkovú vojenskú situáciu Byzancie, ktorá aj začiatkom roku 1091 bola naďalej vážna¹²⁰ a mala

¹¹⁰ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 237. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 253. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 201. Meno Dekaton je odvodené od jeho polohy, nachádzalo sa desať rímskych míľ, čiže 14,8 km (1 rímska míľa = 1480 m) od Konštantínopolu. Anna Komnéná používa pri svojom archaizujúcom štýle názov antickej dĺžkovej miery *stadion*, ktorá sa však už od čias Rímskej ríše nepoužívala. Pozri SCHILBACH, E.: *Byzantinische Metrologie*. *Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft*, Zwölfte Abteilung, Vierter Teil. München 1960, s. 32-33.

¹¹¹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 237. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 253. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 201.

¹¹²ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 237. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 253.

¹¹³ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 237. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 253. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 201.

¹¹⁴ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 238.

¹¹⁵Tamže. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 254. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 201.

¹¹⁶ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 238. Ide o dnešnú riečku Karasu. Pozri VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 254. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 202.

¹¹⁷ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 238. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 254. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 201. Táto udalosť zároveň dokazuje, ako veľmi sa v tej dobe podobalo byzantské vojsko vonkajším vzhľadom vojsku Pečenehov a aký silný vplyv nomádskeho spôsobu boja vtedy pôsobil na byzantskú vojenskú tradíciu. Výzbroj a výstroj mali Byzantínci rovnakú, stačilo zmeniť len ošatenie a kone (resp. kónský postroj).

¹¹⁸ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 238. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 254-255. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 202.

¹¹⁹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 240. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 255. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 128. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 202.

¹²⁰Porovnaj s kritickou poznámkou: „*Toto vítězstvo (je ako) radost bez užitku a zármutok bez škody*“, ktorú vyslovil kaisar Nikéforos Melissénos v súvislosti s Alexiovým víťazstvom pri Choirobakchoch. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 240-241.

sa ďalej zhoršovať. Hoci početne slabé byzantské jednotky dokázali spôsobiť v potýčkach s Pečenehmi nepriateľovi vyššie straty ako boli ich vlastné, alebo ich aspoň zahnať na útek¹²¹, nedokázali vybojovať rozhodujúce víťazstvo a ani im zabrániť v plienení Trákie. Naopak, Pečenehovia sa zmocnili veľkej časti územia tejto provincie¹²² a skupinky nomádov sa začali čoraz častejšie objavovať na dohľad od hradieb samotného Konštantínopolu. Iba tri týždne po Alexiovom víťazstve bola prítomnosť nomádov v blízkosti hlavného mesta Byzancie taká citeľná, že jeho obyvatelia nemohli v nedeľu po sviatku svätého Theodora, t. j. 8. marca 1091¹²³, ísť do chrámu tohto svätca v lokalite Bathys Ryax mimo mestských hradieb, aby sa pri tejto príležitosti mohli zúčastniť bohoslužby a venerácie jeho ostatkov.¹²⁴ Povedané slovami očitého svedka udalostí, patriarchu Antiochie Jána VI. Oxeitu, v tých dňoch akoby sa kedysi mocná Rímska ríša zmenšila a scvrkla a jej hranice prebiehali Zlatou Bránou na západe a akropolou starého Byzantia na východe.¹²⁵ Okrem toho dlhotrvajúca vojna s Pečenehmi pravdepodobne začala ťaživo doliehať na obyvateľov Konštantínopola, pretože ďalej zo svedectva antiochejského patriarchu vyplýva, že práve na začiatku roka 1091 bolo ich daňové zaťaženie neúmerne vysoké.¹²⁶

Napriek tomu sa až do jari roku 1091 mohli Byzantínci spoliehať, že Pečenehovia nemôžu držať obsadené oblasti natrvalo, a že skôr či neskôr odtiahnu. V byzantských naračných prameňoch je dostatočné množstvo zmienok, z ktorých vyplýva, že ak vôbec niekedy existovala všeobecná byzantská strategická koncepcia, tak by v takomto prípade predpisovala vojenským silám vyhýbať sa klasickej poľnej bitke a preferovala by ich umiestnenie v opevnených mestách a pevnostiach až dovtedy, kým nepriateľské sily z únavy, pre nedostatok potravín a zásob, ale aj napríklad pre šírenie nákazlivých chorôb odtiahnu, alebo postupne stratia bojaskopnosť.¹²⁷ Takéto zmýšľanie umožňovala Byzantíncom známa skutočnosť, a to, že stepní nomádi zriedkavo obliehali opevnené lokality, a že aj na jar 1091 boli aj v Pečenehmi ovládanej časti Trákie mestá a hrady, ktoré ostali aj naďalej v byzantských rukách.¹²⁸ Preto sa domnievame, že podobnou strategickou koncepciou sa riadil v boji proti Pečenehom aj Alexios Komnénos a jeho veliteľia, hoci nie je možné presnejšie určiť, nakoľko sa ňou riadili z vlastného presvedčenia a nakoľko ich k tomu donútil kritický stav byzantskej armády.¹²⁹

V každom prípade táto situácia sa zmenila od základov, keď začiatkom jari roku 1091 poslal schopný turecký emír Tzachas (Çaka) zo Smyrny¹³⁰ na maloázijskom pobreží poslov k Pečenehom

¹²¹Takýto dojem vzbudzujú opisy Anny Komnény. Trochu inakší dojem môže vzniknúť na základe sťažností spísaných antiochejským patriarchom Jánom VI. Oxeitom (1089 – 1100), ktorý obviňuje Alexia Komnénu z toho, že v zrážkach s Pečenehmi stratil postupne celé byzantské vojsko. GAUTIER, P.: *Diatribes*, s. 35. K osobe a ku kariére Jána Oxeita pozri GRUMEL, V.: Les patriarches grecs d'Antioche du nom de Jean. *Echos d'Orient*, 32, 1933, s. 294.

¹²²ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 241. – GAUTIER, P.: *Diatribes*, s. 35. – SPINEI, V.: *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*. Cluj-Napoca 2003, s. 144 (ďalej SPINEI, V.: *Migrations*).

¹²³Sviatok sv. Theodora Tyróna sa v ortodoxnej cirkvi slávi v prvú sobotu Veľkého pôstu, ktorá pre rok 1091 pripadla na 7. marca. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 240. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 129.

V. VASILEVSKIJ udáva chybný dátum 2.3. 1091. Pozri VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 255.

¹²⁴ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 241. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 129. – GAUTIER, P.: *Diatribes*, s. 10

¹²⁵GAUTIER, P.: *Diatribes*, s. 35.

¹²⁶Tamže.

¹²⁷SHEPARD, J.: *Disinformation*, s. 251, 260-269.

¹²⁸Tamže, s. 256-257. Okrem veľkých a dobre opevnených miest, ako napríklad Adrianopol, sa v Trákii nachádzal aj veľký počet menších opevnených mestečiek a hradov, napríklad Tzurulon, Brysis (dnešné Pinarhisar), Bizy (dnešné Vize), a Médeia (dnešné Kiziköy). Pozri PRALONG, A.: *Fortifications*, s. 179-200. Výnimku spomedzi väčších a dobre opevnených miest tvoril Filipopolis, ktorého sa Pečenehovia pravdepodobne zmocnili na jar roku 1088.

¹²⁹Porovnaj SHEPARD, J.: *Disinformation*, s. 252.

¹³⁰K Tzachovmu menu pozri MORAVCSIK, G.: *Byzantinoturcica* II, s. 310. Tzachas mal zaujímavé životné osudy a za vlády cisára Nikéfora III. Botaneiata (1078 – 1081) sa dostal do byzantského zajatia, kde bol však pravdepodobne pokrstený a zakrátko získal vysoké postavenie a hodnosti na cisárskom dvore. Po nástupe Alexia Komnénu na trón sa situácia zmenila a on musel svoje výnosné miesto opustiť. Pozri KOMNENA, A.: *Alexias*, s. 225. – BRAND, C. M.: *Element*, s. 17. – GAUTIER, P.: *Défection*, s. 218.

v Trákii s ponukou na vojenské spojenectvo proti Byzancii a požiadal ich, aby dobyli oblasť Tráckeho polostrova.¹³¹ Tzachas bol veľmi nebezpečným protivníkom Byzantíncov vo východnej časti Egejského mora a v období rokov 1089 až 1090 sa dokázal vďaka vybudovaniu vlastného pirátskeho loďstva,¹³² ako aj žalostnému stavu byzantskej vojnovnej flotily, zmocniť rozsiahlych oblastí, miest a ostrovov, medzi ktorými sa napríklad uvádzajú Klazomény, Fókaia, Mytiléna, Méthymna, ostrovy Chios, Samos, Lesbos a Rodos.¹³³ Napriek skutočnosti, že sa v lete roku 1090 podarilo byzantskému loďstvu pod velením Konštantína Dalasséna¹³⁴ poraziť Tzachu pri ostrove Chios a zatlačiť ho naspäť smerom k Smyrne, Tzachov ústup bol len dočasný.¹³⁵

V zime 1090 – 1091 Tzachas posilnil svoje pirátske loďstvo a začiatkom jari spustil novú vlnu útokov na pobrežia byzantskej Malej Ázie.¹³⁶ V tejto situácii bola preto Tzachova ponuka vodcom Pečenehov na spojenectvo a zároveň aj jeho žiadosť, aby, ako jeho spojenci, dobyli celý trácky polostrov, veľmi nebezpečná. Keby sa Tzachov zámer uskutočnil v plnej šírke, znamenalo by to koniec vyčkávacej byzantskej stratégie a zároveň úplné obkľúčenie byzantského hlavného mesta od mora aj od pevniny, pričom konečným cieľom Tzachovej stratégie bolo dobytie samotného Konštantínopolu.¹³⁷ Uvedomujúc si túto skutočnosť začal Alexios Komnénos s horúčkovitými prípravami svojich pozemných aj námorných síl na nadchádzajúce boje.¹³⁸ Taktiež začal posielat listy na všetky svetové strany so žiadosťou o vojenskú pomoc a o poslanie žoldnierov¹³⁹, konkrétne opäť pápežovi Urbanovi II. a ďalším vládcom západnej Európy.¹⁴⁰ Nakoniec však uvidíme, že pomoc neprišla, ako dúfal byzantský cisár, z latinského Západu, ale obkľúčené byzantské hlavné mesto zachránili iní spojenci – Kumáni, ktorí sa práve vtedy znovu vrátili na Balkán, aby bojovali so svojimi nepriateľmi – Pečenehmi.

¹³¹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 241. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 256, 277. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 129. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 203. – KOLIAS, G. Ó.: *Politiké*, s. 258. – GAUTIER, P.: *Diatribes*, s. 10. – ALEXANDRIS, E. Á.: *Hé thallassia dynamis eis tén historian tés Byzantinés Autokratorias*. Atény 1957, s. 324 (ďalej ALEXANDRIS, E. Á.: *Dynamis*). – SAVVIDIS, Á. G. E.: Ho Seltzoukos emirés tés Smyrnés Tzachas (Çaka) kai hoi epidromes tou sta mikrasiatika paralia, ta nesia tou anatolikou Aigaiou ka tén Kónstantinoupolé (c. 1081 – 1106), B' 1090 – c.1106. In: *Byzantinoturkika meletémata*. Atény 1991, s. 52 (ďalej SAVVIDIS, Á. G. E.: *Tzachas*). – ANGOLD, M.: *Autokratoria*, s. 220. – MALAMUT, E.: *Émage*, s. 141.

¹³²Toto loďstvo sa skladalo najmä z malých a rýchlych veslíc s malým výtlakom vhodným na rýchle prepady pobrežných lokalít a na prepady obchodných plavidiel. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 222. – ALEXANDRIS, E. Á.: *Dynamis*, s. 323. – AHRWEILER, H.: *Byzance et la mer*. Paris 1966, s. 184 (ďalej AHRWEILER, H.: *Mer*). – GAUTIER, P.: *Défection*, s. 217-218.

¹³³GAUTIER, P.: *Diatribes*, s. 12, 35. Porovnaj s údajmi v známom liste Alexia Komnéna grófovi Robertovi z Flámska: HAGENMEYER, H.: *Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088 – 1100*. Hildesheim-New York 1973, s. 132-133 (ďalej HAGENMEYER, H.: *Kreuzzugsbriefe*): „insulae principales Chios et Mitylena et multae aliae regiones et insulae, quas non ualemus modo enumerare, usque Thracias“. – AHRWEILER, H.: *Mer*, s. 184. – GAUTIER, P.: *Défection*, s. 217. – CHEYNET, J.-C.: *Résistance*, s. 145-146.

¹³⁴Konštantín Dalassénos bol príbuzným cisára Alexia Komnéna zo strany cisárovnej-matky Anny Dalassény. Za veliteľa flotily bol menovaný na jar roku 1090. SKOULATOS, B.: *Personnages*, s. 61-62.

¹³⁵ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 222-226. – ALEXANDRIS, E. Á.: *Dynamis*, s. 323-324.

¹³⁶ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 241. – SAVVIDIS, Á. G. E.: *Tzachas* s. 52. – ALEXANDRIS, E. Á.: *Dynamis* s. 325. – KOLIAS, G. Ó.: *Politiké*, s. 258. – GAUTIER, P.: *Diatribes*, s. 10.

¹³⁷Tzachas si isto na základe svojej skúsenosti z pobytu v Konštantínopole uvedomoval, že byzantské hlavné mesto je možné dobyť len spojeným útokom pozemných a námorných ozbrojených síl. Keďže disponoval vojenskou flotilou a mohol sa pokúsiť o námornú blokádu Konštantínopola, potreboval ešte Pečenehov, aby uskutočnili podobnú blokádu na súši. VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 256.

¹³⁸CHALANDON, F.: *Essai*, s. 129. – KOLIAS, G. Ó.: *Politiké*, s. 258.

¹³⁹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 241. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 256. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 203.

¹⁴⁰VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 257-258, 271-273. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 129-131. – CHARANIS, P.: Byzantium, the West and the Origin of the First Crusade. *Byzantion*, 19, 1949, s. 27-28. – SHEPARD, J.: Aspects of Byzantine Attitudes and Policy towards the West in the Tenth and Eleventh Centuries. *Byzantinische Forschungen*, 13, 1988, s. 103-104. Jedným z týchto listov bol pravdepodobne už spomínaný list grófovi Robertovi z Flámska, ktorý však v úvode nie je adresovaný len jemu, ale aj ostatným kniežatám v kráľovstve (t. j. okolitým pánom), pozri HAGENMEYER, H.: *Kreuzzugsbriefe*, s. 130: „Domino et glorioso comiti Flandrensium Rotberto et omnibus totius regni principibus.“

BITKA PRI LEBUNIONE

Od februára 1091 sa zhoršilo počasie a extrémne tuhá zima s množstvami snehu neumožňovala žiadne bojové akcie.¹⁴¹ Po jarnej rovnodennosti sa však počasie zlepšilo a cisár ihneď vyslal odkaz Nikéforovi Melissénovi, ktorý sa vtedy nachádzal pravdepodobne v Solúni¹⁴², aby získal nových odvedencov pre jazdecké aj pešie oddiely, a to spomedzi Bulharov a Vlachov, a aby ich potom čo najrýchlejšie vyslal do mesta Ainos, prístavu na juhotráckom pobreží pri ústí rieky Marice do Egejského mora.¹⁴³ Sám sa tam potom prepravil pravdepodobne v polovici apríla 1091¹⁴⁴ s ostatnými vojenskými silami a z Nikomédie povolal do Ainu aj vyššie spomínaný oddiel 500 flámskych rytierov.¹⁴⁵ Tento cisárov krok mal dvojité účel: výhodná strategická poloha prístavu mu na jednej strane umožňovala sledovať a reagovať na pohyby Pečenehov v Trákii, kde sa títo usilovali spojiť svoje sily s Tzachom, a na druhej strane mohol pohodlne udržiavať spojenie s byzantskou flotilou, ktorá bojovala proti Tzachovi v Egejskom mori.¹⁴⁶ Napokon existoval ešte jeden, minimálne rovnako dôležitý dôvod, pretože v tomto prístave chcel Alexios Komnénos čakať na možné posily, žoldnierov z latinského Západu.

Keď Alexios Komnénos dorazil do prístavu Ainos, začal ihneď hľadať bezpečné miesto na tábor pre svoje málopočetné, ale o to cennejšie vojenské sily. Nastúpil na malú loď a plával proti prúdu rieky Marice¹⁴⁷, a vhodnú lokalitu pre tábor nakoniec aj našiel v malej vzdialenosti od Ainu, na mieste zvanom Choirénoi, ležiacom na pravom brehu rieky. Dokonca tam stálo aj malé opevnenie.¹⁴⁸ Nasledujúci deň sa tam presunuli všetky byzantské jednotky a vybudovali

¹⁴¹V Konštantínopole napadlo toľko snehu, že mnohí jeho obyvatelia nemohli otvoriť dvere a zostali uväznení v domoch. Podobné počasie nie je v Istanbule neobvyklé ani v súčasnosti, čo dokazujú privaly snehu cez zimu na prelome rokov 2004/2005. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 241-242. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 256.

¹⁴²ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 242. Nikéforos Melissénos musel odcestovať z Konštantínopolu v čase medzi Alexiovým víťazstvom pri Choirobakchoch a jarnou rovnodennosťou. Jeho pobyt v Solúni je veľmi pravdepodobný, lebo ako druhé najväčšie mesto Byzancie na Balkáne bolo prirodzeným miestom na sústreďovanie vojsk, a navyše toto mesto patrilo pod jeho osobnú správu od roku 1081, keď ako rovnocenný pretendent na cisársky titul ustúpil na základe dohody nárokom Alexia Komnéna.

¹⁴³ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 242. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 278. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 132. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 204. – SPINEI, V.: *Migrations*, s. 145. Na mieste byzantského prístavu Ainos sa dneš nachádza turecký Enez, pozri SOUSTAL, P.: *Thrakien*, s. 170-173.

¹⁴⁴Anna Komnéna ani túto udalosť časovo nezaraďuje, a to ani približne. Avšak v texte *Alexiady* píše, že Kumáni sa zjavili na dolnom toku Marice týždeň po príchode Alexia do Ainu (prvý deň po svojom príchode strávil Alexios Komnénos hľadaním vhodného miesta na táborenie byzantského vojska, na ďalší deň už Byzantínci postavili tábor v lokalite Choirénoi, na tretí deň sa v oblasti zjavili Pečenehovia, a nakoniec po uplynutí štyroch dní pritiahli aj Kumáni). ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 242-243. Zrejme hneď na druhý deň po svojom príchode sa Kumáni dohodli s Alexiom Komnénom, na lehote desiatich dní, v rámci ktorej sa stretnú v bitke s Pečenehmi. Tamže, s. 243. Avšak celý tento interval iste nemôžeme brať do úvahy, pretože Kumáni „donútili“ Byzantíncov k rozhodujúcej bitke o niečo skôr. Tamže, s. 245-246. Keďže udalosti, ktoré opisuje Anna Komnéna, a ktoré sa udiali po uzavretí dohody, pokrývajú dovedna asi päť dní (na tretí deň po príchode Kumánov byzantské vojsko prekračuje tok Marice, na ďalší deň spadá potýčka s Pečenehmi pri Filokalovom brode a stavba tábora, a konečne na piaty, čiže posledný deň pred bitkou, presun na horu Lebunion, pozri tamže, s. 244-245), doba pobytu Alexia Komnéna na dolnom toku rieky Marice od jeho príchodu do Ainu až po 29. apríla 1091, keď sa odohrala bitka pri Lebunione, zodpovedá 14 až 17 dňom.

¹⁴⁵ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 242. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 278. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 132. – CIGGAAR, K.: *Flemish*, s. 45.

¹⁴⁶ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 242. – AHRWEILER, H.: *Mer*, s. 190. – KOLIAS, G. Ô.: *Politiké*, s. 259.

¹⁴⁷ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 242. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 278.

¹⁴⁸ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 242. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 278. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 204. Poloha tohto miesta nie je známa. Predpoklad, že sa nachádzalo na pravom brehu Marice, sa opiera o tvrdenie Anny Komnény, že Alexios Komnénos pri návrate z tohto miesta do Ainu, ktorý leží na ľavej strane ústia Marice do Egejského mora, sa musel preplaviť cez tok rieky. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 242. Z opisu udalostí tiež vyplýva, že byzantské vojsko prekročilo rieku dovedna dvakrát a po druhom prechode už ostalo na ľavom brehu, kde sa aj nachádza vrch Lebunion, pozri text nižšie.

si tábor, ktorý bol z jednej strany prirodzene chránený brehom rieky a z druhej k nemu prístup zahradzovala podmáčaná močaristá pôda.¹⁴⁹ O niečo neskoršie sa tento cisárov čin ukázal ako správny a prezieravý, pretože netrvalo dlho a na nízine ležiacej pozdĺž protiľahlého, ľavého brehu Marice, sa v plnej sile zjavili Pečenehovia.¹⁵⁰ Počtom bojovníkov opäť vysoko prevyšovali silu byzantskej armády¹⁵¹, avšak nemohli sa ihneď s ňou pustiť do boja, pretože im cestu prehradzoval tok rieky. Preto sa tiež utáborili a pravdepodobne sa snažili vymyslieť spôsob, ako sa prepraviť na druhý breh a napadnúť Byzantíncov. Aj Alexios Komnénos sa po správe o ich príchode zaoberal zvažovaním plánov nadchádzajúcej bitky.¹⁵²

Na štvrtý deň sa táto patová situácia dramaticky zmenila, keď sa na dolnom toku Marice zjavilo 40-tisícové vojsko Kumánov pod vedením chánov Togortaga a Maniaka.¹⁵³ Alexios Komnénos neodkladne poslal k obidvom chánom poslov s pozvaním na bohatú hostinu a rokovania, na ktorých zamýšľal získať Kumánov na svoju stranu.¹⁵⁴ Togortag, a s počítačnou určitou nevôľou aj Maniak, boli po vyberanom jedle a bohatých daroch naozaj ochotní bojovať proti Pečenehom po boku Byzantíncov a žiadali ihneď od cisára súhlas, aby mohli na Pečenehov zaútočiť v priebehu nasledujúcich troch dní. Nakoniec sa však obe strany dohodli o spoločnom útoku na Pečenehov v intervale desiatich dní¹⁵⁵, čo svedčí o tom, že sa Alexios Komnénos snažil oddaľovať rozhodujúcu bitku, aby mohol zhromaždiť čo najviac posíl, z ktorých niektoré už boli na ceste. Navyše – aj napriek tomu, že si od Kumánov vyžiadal rukojemníkov ako záruku platnosti práve uzavretej dohody – stále im príliš nedôveroval a jeho nasledujúce kroky jasne dokazujú, s akou opatrnosťou k svojim novým spojencom pristupoval. Keď sa byzantské vojsko konečne po troch dňoch od príchodu Kumánov chystalo na prechod rieky po práve postavenom pontónovom moste¹⁵⁶, Alexios Komnénos rozkázal jednotkám pechoty, ktoré išli napred, aby na druhom brehu vybudovali tábor, a takto zabezpečení, aby vyčkali na prechod trénu a byzantskej jazdy.¹⁵⁷ Toto opatrenie bolo namierené nielen proti možnému prekvapujúcemu útoku zo strany Pečenehov, ale aj Kumánov.¹⁵⁸

Všadeprítomná obava z neočakávaného prepadu nomádov takmer spôsobila práve počas chúlостivého manévru pri prechode rieky v radoch vojakov paniku. Na západnom obzore sa totiž objavilo neznáme vojsko, ktoré smerovalo priamo k Byzantíncom. Vojaci od strachu už už chceli zahadzovať zbrane, lebo sa domnievali, že sú to Pečenehovia. Nakoniec však vysvitlo, že sú to posily pešieho a jazdného vojska, ktoré mal za úlohu zostaviť *kaisar* Nikéforos

¹⁴⁹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 242. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 278.

¹⁵⁰ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 243. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 278.

¹⁵¹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 243.

¹⁵²ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 243.

¹⁵³Tamže. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 132. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 204. Títo dvaja vrchní velitelia vojska Kumánov sú dobre známi kumánski cháni Tugtorakan a Boniak spomínaní v ruských letopisoch. VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 279, poznámka 2, s. 280. Ich príchod zrejme nebol až takým prekvapením, pretože Kumáni mali od roku 1087 silné dôvody bojovať proti Pečenehom a navyše ich zrejme dosiahli listy Alexia Komnénova obsahujúce žiadosť o vojenskú pomoc, ktoré byzantský cisár neposielal len na latinský Západ, ale „na všetky strany“. Pozri poznámku č. 138 vyššie.

¹⁵⁴ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 243. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 280. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 133. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 205. – ANGOLD, M.: *Autokratoria*, s. 220.

¹⁵⁵ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 243. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 280. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 133. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 205. – KOLIAS, G. Ó.: *Politiké*, s. 259. – SPINEI, V.: *Migrations*, s. 145.

¹⁵⁶ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 244. Prechodu Byzantíncov cez tok Marice predchádzali drobné boje a šarvátky medzi Kumánmi a Pečenehmí. Tamže, s. 244. Táto skutočnosť zrejme presvedčila Alexia Komnénova o dôveryhodnosti Kumánov a o pravdivosti ich nepriateľského postoja k Pečenehom. Nebol však presvedčený úplne a stále im nedôveroval, pozri text nižšie.

¹⁵⁷ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 244.

¹⁵⁸ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 244. O nedôvere Alexia ku Kumánom sme sa zmieňovali vyššie, ďalším dôvodom mohli byť správy o tajných pozvaniach na rokovania, ktoré v tie dni Pečenehovia zasielali Kumánom. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 245. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 281. – KOLIAS, G. Ó.: *Politiké*, s. 259.

Melissénos a neodkladne ich vyslať na posilnenie hlavnej byzantskej armády.¹⁵⁹ Na druhý deň začalo posilnené byzantské vojsko pochodovať smerom na juh pozdĺž toku rieky, aby sa utáborilo na novom mieste pri Filokalovom brode blízko pri ústí Marice do Egejského mora.¹⁶⁰ Cestou sa Byzantínci stretli s oddielom Pečenehov, čo vyústilo v prudkú potýčku, v ktorej boli nakoniec Pečenehovia porazení a ustúpili.¹⁶¹ Kumáni sa zatiaľ presunuli bližšie k byzantskému vojsku a utáborili sa na mieste, kde predtým táborili Byzantínci po prekonaní toku rieky.¹⁶² Ani pri Filokalovom brode sa Byzantínci necítili bezpeční a nasledujúci deň sa presunuli o niečo východnejšie a utáborili sa na úpätí tráckej hory Lebunion.

Na tomto mieste sa treba pristaviť. Určovaniu polohy tohto významného miesta sa bádatelia väčšinou vyhýbajú. V monografii zo série *Tabula Imperii Byzantini* venujúcej sa historickej geografii byzantskej Trákie sa za horu Lebunion považuje lokalita pri dnešnej tureckej dedine Karpuzlu, asi 12 km juhozápadne od Ipsaly.¹⁶³ Pri pohľade na mapu sa však presvedčíme, že okrem nevysokého pahorkatiny sa tam nenachádza žiaden útvar, ktorý by mohol byť označený ako „vrch týčiaci sa nad planinou“. ¹⁶⁴ Avšak zhruba 12 km ďalej na juhozápad sa nad pláňou ležiacou pozdĺž ľavého brehu rieky Marice týči hrebeň, ktorého najvyšším bodom je Hisarlı Dağ s vrcholom vo výške 385 metrov nad morom. Pod jeho úpäťm viedla v byzantských časoch cesta medzi prístavom Ainos a Kypsellou. Preto predpokladáme, že Hisarlı Dağ je totožný s horou Lebunion a že na jeho úpäťm sa nachádzalo posledné táborisko byzantského vojska pred bitkou, ktorá sa potom odohrala na pláni pod ním.

Tieto neustále presuny a manévry byzantského vojska¹⁶⁵, ako aj odklady rozhodujúcej bitky proti Pečenehom čoraz viac podkopávali trepezlivosť kumánskych chánov, ktorí v pondelok 28. apríla 1091 odkázali Alexiovi, že už nemienia ďalej vyčkávať, a že nasledujúci deň neodkladne zaútočia, a to buď proti Pečenehom, alebo proti Byzantíncom.¹⁶⁶ Takéto posolstvo obsahujúce otvorenú hrozbu nemohol Alexios Komnénos ignorovať, a hoci do poslednej chvíle dúfal, že prídu posily z latinského Západu¹⁶⁷, ktoré mu umožnia opierať sa nielen o nespoľahlivých Kumánov, musel sa podriaďiť vôli ich chánov. Rozhodujúca bitka s Pečenehmi sa mala začať na druhý deň.¹⁶⁸ Ešte pred koncom dňa prišli do byzantského tábora posledné posily v podobe oddielu 5-tisícov peších horalov, ktorí byzantskému cisárovi ponúkli svoje služby.¹⁶⁹

Ráno v utorok 29. apríla 1091 byzantské vojsko opustilo tábor a zoradilo sa spolu s Kumánmi do bojovej zostavy. Alexios Komnénos ako vrchný veliteľ zaujal pozíciu v strede bojovej zostavy¹⁷⁰,

¹⁵⁹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 244. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 280-281. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 133. Samotný *kaisar* Nikéforos Melissénos sa zdržal pri zhromažďovaní vojska a na bojisko dorazil až po bitke. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 250.

¹⁶⁰ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 245. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 205.

¹⁶¹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 245. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 281.

¹⁶²ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 245. V. N. Zlatarski sa chybné domnieva, že Kumáni sa utáborili v byzantskom tábore pri lokalite Choirénoi. Pozri ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 205. Skutočnosť, že Kumáni pre svoje táboenie využívali opustené byzantské opevnenie, zrejme naznačuje, že na vojenské ťaženie proti Pečenehom vyrazili vo veľkej časovej tiesni, a preto so sebou nemali pre stepných nomádov typické vozy (Pečenehovia ich mali, ako uvidíme v texte nižšie), ktoré zostavené do vozovej hradby zvyčajne tvorili opevnenie tábora.

¹⁶³SOUSTAL, P.: *Thrakien*, s. 333-334.

¹⁶⁴ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 245.

¹⁶⁵Tieto manévry taktiež naznačujú opatrnosť Alexia Komnéna. Neustále zmeny miesta táboenia byzantského vojska totiž znižovali riziko náhleho útoku zo strany Pečenehov.

¹⁶⁶ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 245-246. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 133. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 205. Takto si vysvetľoval danú pasáž ruský bádateľ V. Vasiljevskij, ktorý v spojení «*kreas lykou*» (vlčie mäso) vidí narážku na Pečenehov a v spojení «*kreas arneiou*» (jahňacie mäso) zase na Byzantíncov. Pozri VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 281.

¹⁶⁷ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 245. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 260, 273, 281. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 129, 133. – ZLATARSKI, V. N.: *Istorija*, s. 205.

¹⁶⁸ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 246. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 281. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 133.

¹⁶⁹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 246.

¹⁷⁰Tamže, s. 247. – BIRKENMEIER, J. W.: *Army*, s. 76.

ktorá sa delila na tri hlavné časti, stred, pravé a ľavé krídlo. Pravému krídlu velil Georgios Palaiologos¹⁷¹ a ľavému Konštantín Dalassénos.¹⁷² Stred zostavy tvorili väčšinou jednotky pechoty, krídla pozostávali iba z jazdy.¹⁷³ Potiaľto je opis Anny Komnény pomerne jasný, ale jeho ďalšie pokračovanie aj napriek detailným informáciám paradoxne vôbec neul'ahčuje presnejšiu rekonštrukciu rozostavenia byzantského vojska. Autorka *Alexiády* totiž udáva polohu jednotlivých byzantských jednotiek, nielen vzhľadom na stred zostavy (čiže smerom v pravo, alebo vľavo od stredu), ale zároveň aj podľa svetových strán vzhľadom na pozíciu Kumánov, o ktorých celkovej polohe však neinformuje.¹⁷⁴ Preto predpokladáme, že zoradená byzantská bojová zostava bola v to ráno obrátená čelom k severu¹⁷⁵, a že vojsko Kumánov bolo rozdelené na dve rovnaké časti, pričom každá zaujala pozíciu napravo, resp. naľavo od vlastnej byzantskej zostavy.¹⁷⁶ V tom prípade by Flámi a Normani pod velením Koštantína Humbertopula zaujali pozíciu úplne naľavo (t. j. podľa vyjadrenia Anny Komnény na západ) od celej spojenej formácie Byzantíncov a Kumánov a Uzas so svojou jednotkou zase úplne vpravo (na východ).¹⁷⁷ Z toho vyplýva, že úlohou Flámov a Normanov malo byť zrejme obídenie pečenežskej línie a napadnutie pravého krídla ich zostavy z boku a Uzas mal zase za úlohu chrániť byzantsko-kumánske pravé krídlo pred podobným manévrom Pečenehov. Nakoniec Monastras by mal miesto vzadu napravo za Kumánmi¹⁷⁸, a predstavoval by tak zálohu, ktorá by v prípade potreby mohla posilniť ako Kumánov na pravom krídle, tak aj jednotku pod Uzovým velením.

Informácie Anny Komnény o zložení vojska a názvoch jednotiek, ktoré sa zúčastnili bitky pri Lebounione, nie sú celkom dostatočné. Napriek tomu je možné na základe jej opisov predchádzajúcich zrážok v Trákii z rokov 1088 až 1090, ako aj na základe správy arménskeho kronikára a mnícha Mateja z Edessy¹⁷⁹, predpokladať, že v strede byzantskej bojovej zostavy sa spolu s cisárom nachádzalo aj *tagma* Varjažskej gardy¹⁸⁰, ďalej cisárovej osobnej stráže¹⁸¹,

¹⁷¹Georgios Palaiologos bol blízkym druhom Alexia I. Komnéna, čo vyplývalo nielen z faktu, že mal za manželku Annu Dukovnu, ktorá bola sestrou cisárovnej Ireny Dukovny a Alexiovej manželky, ale aj z jeho oddanej a vernej služby tomuto cisárovi. Okrem toho, že sa aktívne zúčastnil na štátnom prevrate, ktorý začiatkom apríla 1081 vyniesol Alexia na cisársky trón, vyznamenal sa aj počas bojov s Normanmi v rokoch 1081–1085, keď najprv brilantne viedol obranu Dyrrachia obliehaného Robertom Guiscardom a v roku 1083 sa zaslúžil o znovudobytie Kastorie. K jeho ďalšej kariére pozri SKOULATOS, B.: *Personnages*, s. 99-105.

¹⁷²ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 247. – BIRKENMEIER, J. W.: *Army*, s. 76.

¹⁷³ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 247. – BIRKENMEIER, J. W.: *Army*, s. 76.

¹⁷⁴Pozri opis rozostavenia spojeného byzantsko-kumánskeho vojska ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 247.

¹⁷⁵Tento predpoklad pochádza od J.W. Birkenmeiera, BIRKENMEIER, J. W.: *Army*, s. 76.

¹⁷⁶Anna Komnéna sa výslovne nezmieňuje o takomto rozdelení kumánskeho vojska na dve polovice, avšak takýto čin by nebol nemožný, keďže aj navyšší velitelia kumánskeho vojska boli dvaja – cháni Togortag a Maniak. Určitú podporu takémuto vysvetleniu však poskytujú pasáže o obklopení radov pechoty jednotkami jazdy, pozri poznámku 172 vyššie.

¹⁷⁷ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 247.

¹⁷⁸Tamže.

¹⁷⁹DOSTOURIAN, A.: *The Chronicle of Matthew of Edessa*. Rutgers University Press 1972, ÉÉ: 90 (ďalej DOSTOURIAN, A.: *Chronicle*): „the emperor Alexius attacked the Pecheneg forces with his army, comprising three hundred thousand Roman, Latin, Armenian and Bulgar troops.“ Počet vojakov je, samozrejme, nadsadený.

¹⁸⁰Varjažská garda vždy sprevádzala cisára na vojenských ťaženiach na súši aj na mori. K histórii tohto známeho vojenského útvaru pozri BLÖNDAL, S.: *The Varangians of Byzantium. An aspect of byzantine military history*. Translated, revised and rewritten by Benedikt S. Benedik z. Cambridge – London – New York, Cambridge University Press 1978. Anna Komnéna sa o vojakoch gardy na bojisku v Lebunione nezmieňuje, avšak nie je dôvod predpokladať preto ich neprítomnosť. Varjagovia bojovali v bitke pri Dyrrachiu (Drači) v októbri 1081 proti Normanom (ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 131-136) a aj v septembri 1087 proti Pečenehom pri Dristre (tamže chýba zmienka o Varjagoch ako jednotke, ale na bojisku bol prítomný jej veliteľ Nampitēs, pozri ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 211).

¹⁸¹Osobná stráž cisára sa nespomína v opise zostavy Byzantíncov, avšak vzhľadom na jej účasť v bitke pri Dristre roku 1087 (ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 211) a účasť na potýčkach s Pečenehmi v Trákii v rokoch 1089 až 1090 (pozri text vyššie) je jej prítomnosť na bojisku viac ako pravdepodobná.

Vojenská história

a *tagma* Maniakatov Latinov.¹⁸² Toto všetko boli jednotky jazdy. Väčšinu stredy zostavy však tvorili jednotky pechoty, ktoré sa skladali z Bulharov a Vlachov¹⁸³ a z oddielu Paulikiánov.¹⁸⁴ V jednotkách oboch krídel byzantskej zostavy mali svoje postavenie *tagma* Archontopulov¹⁸⁵, oddiel 500 flámskych rytierov a *tagma* Normanov.¹⁸⁶ Obranu pravého krídla pred obchvatom zabezpečovali nomádski Uzi v byzantských službách.¹⁸⁷ Celkovo zrejme početná sila byzantskej armády pred bitkou pri Lebunione nepresiahla 13-tisíc mužov. Istotne to nebola plná sila byzantskej armády v tom období, ale treba vziať do úvahy, že mnohé jednotky plnili posádkové úlohy¹⁸⁸, a to buď na Balkáne, ale hlavne v Malej Ázii pri obrane proti seldžuckým Turkom.

Čoskoro zaznel povel a spojené vojsko Byzantíncov a Kumánov vyrazilo do útoku proti Pečenehom. Pečenehovia tiež zošikovali svoju bojovú zostavu, a pritom sa spoliehali hlavne na osvedčenú tradičnú taktiku podpory svojej bojovej línie obrannou formáciou vozovej hradby, zloženej z veľkých štvorkolesových drevených vozov.¹⁸⁹ Tentoraz však stratili výhodu početnej prevahy, pretože spojené vojsko Byzantíncov a Kumánov sa sformovalo do tvaru polmesiaca¹⁹⁰

¹⁸²Anna Komnena sa nezmieňuje ani o tejto jednotke byzantskej armády. Maniakatovia Latíni, ako bolo uvedené vyššie, sa zúčastňovali na bojoch s Pečenehmi v Trákii a na konci roku 1090 bol ich velením poverený Basil Kurtikius. Jeho prítomnosť v bitke pri Lebunione (hoci sa spomína až v súvislosti s udalosťami po bitke, pozri ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 251) tiež snáď naznačuje prítomnosť aj celej tejto jednotky.

¹⁸³Ide o novodvedencov, ktorých vyslal na posilnenie byzantskej armády Nikéforos Melissénos. O Bulharoch v radoch byzantského vojska sa zmieňuje aj Matej z Edessy, pozri poznámku 179 vyššie. Takisto je pravdepodobne potrebné k týmto odvedencom pripočítať aj 5 000 horalov, ktorí sa ponúkli do byzantských služieb večer pred bitkou, a boli tiež pravdepodobne Vlachovia. BIRKENMEIER, J. W.: *Army*, s. 76. Otázka etnicity týchto horalov zostáva otvorená. V staršej literatúre niektorí autori v nich v súlade so svojim etnickým pôvodom po určitom zjednodušení videli buď iba etnický neidentifikovaných obyvateľov Balkánu, Rumunov, alebo dokonca ruských osadníkov, pozri VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 282, poznámka 1. – BĂNESCU, N.: Ein ethnographisches Problem am Unterlaufe der Donau aus dem XI. Jahrhundert. *Byzantion*, 6, 1931, s. 303-305. Porovnaj CHALANDON, F.: *Essai*, s. 133, poznámka 3.

¹⁸⁴DOSTOURIAN, A.: *Chronicle*, ÉÉ: 90. Paulikiáni boli dualistickou kresťanskou herézou, ktorá sa zrodila v arménskom etnickom prostredí na východných hraniciach Byzancie. Byzantským cisárom (najmä Basilovi I.) sa podarilo v druhej polovici 9. storočia Paulikiánov, ktorí sa často spájali s Arabmi a podnikali nájazdy na byzantské územia, vojensky poraziť. Časť z nich presídlil do Trákie cisár Ján Tzimiskés, aby posilnili obranyschopnosť hranice proti Bulharom a slúžili v radoch byzantskej armády. Ďalšie informácie o Paulikiánoch – pozri GARSODAN, N. G.: *Paulicians*. In: *Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. III. Oxford 1991, s. 1606. – LOOS, M.: *Dualist Heresy in the Middle Ages*. Prague 1974, s. 32-95. Paulikiáni sa nachádzali v radoch byzantskej armády aj v bitke pri Dristre roku 1087, kde ich Anna Komnena označuje ako Manichejcov (pre dualistické učenie podobné pôvodnej manichejskej heréze). ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 209. Pravdepodobne vďaka ich arménskemu pôvodu ich Matej z Edessy označuje ako Arménov.

¹⁸⁵Archotopuli sa od svojej bojovej premiéry v roku 1089 (pozri text vyššie) celkom isto stále nachádzali v oblasti bojov a nechýbali ani v bitke pri Lebunione.

¹⁸⁶Normani sú zvyčajne v *Alexiade* označovaní ako „*Keltes*“. K tomu pozri KAZHDAN, A. P.: *Latins and Franks in Byzantium: Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century*. In: *The Crusades from the Perspective of the Byzantium and the Muslim World*. Edited by Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh. Washington D.C., Dumbarton Oaks 2001, s. 90-91. V tomto období je ich prítomnosť v radoch byzantského vojska neustála, a tak hoci jedno *tagma* normanských žoldnierov bolo *de facto* vyhladené počas bitky pri Dristre roku 1087 (ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 212), ďalšia podobná jednotka sa v roku 1090 znova nachádzala v zostave byzantskej armády pod Tatikiovým velením (pozri text vyššie). Preto je prítomnosť takejto jednotky v radoch byzantskej armády veľmi pravdepodobná.

¹⁸⁷Táto identifikácia sa zakladá na skutočnosti, že za veliteľov týchto formácií označuje Anna Komnena Uza a Monastru, pozri poznámky 176 a 177 a aj text vyššie.

¹⁸⁸Potvrďuje to aj rozkaz, ktorý Alexios Komnénos poslal Nikéforovi Melissénovi ešte pred začiatkom celej kampane, a v ktorom ho inštruoval, aby do armády, pokiaľ možno, nebral mužov už zapísaných v armádných registroch, veteránov a vyslúžilcov, ktorí tvorili posádky miest a pevností, ale aby získal čo najviac nových odvedencov a zvýšil tak početný stav byzantskej armády. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 247.

¹⁸⁹ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 247. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 283. Na týchto dvoj- až štvorkolesových vozoch nomádi cestovali po stepi a hlavne ich využívali ako obydlia. Mnohé z vozov boli také rozmerné, že na ich korbe mohli stáť aj okružle stany nomádov. PLETNEVA, S. A.: *Pečenegi*, s. 203.

¹⁹⁰ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 247. – BIRKENMEIER, J. W.: *Army*, s. 76.

a ihneď začalo pečenežskú zostavu postupne obkľučovať. Tento manéver by bol veľmi nebezpečný v prípade, ak by Pečenehovia mali početnú prevahu.¹⁹¹ V dôsledku toho Pečenehom neostávala iná možnosť, len sa obmedziť na obranu¹⁹², zatiaľ čo sa Byzantínci spolu s Kumánmi pokúšali zapáliť vozovú hradbu, a túto ich obrannú formáciu rozrušiť.¹⁹³ Pečenehovia sa úporne bránili a ešte ani na poludnie nebolo o víťazstve rozhodnuté. Alexios Komnénos v snahe posilniť a občerstviť svojich vojakov zorganizoval dopravu vody na miesto bitky za pomoci roľníkov z blízkeho okolia.¹⁹⁴ Nakoniec sa krvavá a neľútostná bitka skončila pred západom slnka úplnou porážkou Pečenehov. Len nemnohí unikli smrti alebo zajatiu útekem z boja.¹⁹⁵ Zabíjanie nepriateľov v bitke a ich žien a detí po nej nadobudlo také veľké rozmery, že Anna Komnéná spolu s mnohými súčasníkmi bitky pri Lebunione uverila, že toho dňa zmizol zo zemskeho povrchu celý národ Pečenehov.¹⁹⁶

Hoci aj nasledujúcu noc po bitke zabíjanie zajatcov pokračovalo, treba poznamenať, že bitkou pri Lebunione sa existencia Pečenehov neskončila. Mnohí bitku prežili, a Alexios Komnénos ich usadil v meste Moglena ležiacom v údolí rieky Vardar, o čom sú spoľahlivé doklady.¹⁹⁷ Títo Pečenehovia spolu s Uzmi, Turkami a Kumánmi v nasledujúcich desaťročiach verne slúžili ako pomocné vojenské zbory v byzantskej armáde.¹⁹⁸ V tejto úlohe sa s nimi stretli aj križiaci prvej križiackej výpravy, ktorí vo svojich kronikách zanechali mnoho správ o prvých, a mnohokrát nie príliš príjemných stretnutiach s nimi na svojej ceste Balkánom k byzantskému hlavnému mestu o niekoľko rokov neskôr.¹⁹⁹ Rozdiel oproti predošlým desaťročiam spočíval v tom, že Pečenehovia prestali po tejto drivej porážke predstavovať pre byzantskú Trákiu nebezpečenstvo, a táto udalosť zároveň umožnila postupné obnovovanie byzantskej zvrcho-

¹⁹¹BIRKENMEIER, J. W.: *Army*, s. 76. Početnosť pečenežského vojska je ťažké odhadnúť, hoci text *Alexiady* obsahuje zmienku, ako po bitke mal každý byzantský vojak 30 i viac zajatcov. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 249. Tento údaj sa však nedá použiť, pretože spolu s bojovníkmi sa na výprave zúčastnili aj ich ženy a deti, a ich pomer k počtu bojovníkov je ťažké odhadnúť. Všeobecne však možno predpokladať, že počet mužov v pečenežskom vojsku bol väčší ako v byzantskom, ale menší ako v kumánskom vojsku.

¹⁹²Anna Komnéná píše, že čoskoro po začiatku bitky sa pečenežská línia rozpadla. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 249. Domnievame sa, že to neznamenalo rozpad ich bojovej formácie, ale len fakt, že boli početnou prevahou byzantsko-kumánskeho vojska donútení hľadať útočisko za vozovou hradbou a odtiaľ pokračovali v boji, ktorý potom trval až do západu slnka.

¹⁹³DOSTOURIAN, A.: *Chronicle*, II: 90: „Then, at a signal from the emperor Alexius, the Romans set fire to the chariots and burned them.“ Anna Komnéná použitie ohňa na rozbitie pečenežskej vozovej hradby neuvádza. Z hľadiska vojenskej taktiky to bol najrýchlejší a najistejší spôsob, ako docieľiť porážku Pečenehov, inak by ich odpor mohol trvať dlhšie a byzantské víťazstvo by možno nebolo úplné. Na ilustráciu tohto tvrdenia je možné poukázať na analogickú situáciu, ku ktorej došlo v bitke pri rieke Kalke roku 1223, kde obkľúčené sily kyjevského veľkokniežata Mstislava Romanoviča (1212 – 1223) dokázali vďaka použitiu rovnakej vozovej hradby odolávať sústredným mongolským útokom po niekoľko dní, kým sa pre nedostatok pitnej vody vzdali. NICOLLE, D. – SHPAKOVSKY, V. – KOROLKOV, V.: *Kalka River 1223. Gengiz Khan's Mongols invade Russia*. London: Osprey Publishing 2001, s. 74-75, 81.

¹⁹⁴ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 248. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 284.

¹⁹⁵ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 249.

¹⁹⁶Tamže, s. 248-249. – VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 284. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 134. – KOLIAS, G. T.: *Politiké*, s. 260. – ANGOLD, M.: *Autokratoria*, s. 221.

¹⁹⁷JÁN ZONARAS, I.: *Epitome*, s. 740-741. – EPHRAEMUS, *Chronografia*, s. 123.

¹⁹⁸VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 287. – TÁPKOVA-ZADMOVA, V.: Quelques particularités dans l'organisation militaire des régions du Bas-Danube et la politique byzantine aux XIe et XIIe siècles. In: *Byzance et les Balkans à partir du VIe siècle. Les mouvements ethniques et les états*. London: Variorum Reprints 1979, s. 673. – ANGOLD, M.: *Autokratoria*, s. 221.

¹⁹⁹VASILEVSKIJ, V.: *Pečenegi*, s. 322-323. – CHALANDON, F.: *Essai*, s. 331. Jedným z mnohých príkladov je šarvátka, ktorá vznikla pri nedorozumení medzi Pečenehmi a križiakmi pod vedením grófa Godefroia z Bouillonu v auguste 1097 v blízkosti byzantského hlavného mesta. BRÉHIER, L.: *Histoire anonyme de la première croisade*. Paris 1964, s. 16. Skrýva sa tu aj istá dávka irónie, pretože I. križiacka výprava sa vydala na pochod aj na základe zúfalých listov o pomoc proti Pečenehom, ktoré Alexios I. Komnénos posielal na latinský Západ a pápežovi Urbanovi II. na jar roku 1091.

Vojenská história

vanosti nad územiami medzi dolným tokom Dunaja a pohorím Haimos (čiže bývalej byzantskej provincie Paradunavon), ktoré sa vymkli spod byzantskej kontroly práve za prispenia Pečenehov v rokoch 1072 – 1074. Byzantínci sa víťazstvom pri Lebunione zbavili jedného zo svojich najnebezpečnejších protivníkov na Balkáne a mohli celú svoju pozornosť a vojenskú silu zamerať na rekonkvistu stratených území v Malej Ázii.

ZÁVER

Z hľadiska vývoja byzantskej armády sa môžeme vrátiť k vete W.T. Treatgolda, ktorú sme citovali v úvode tejto štúdie. Na základe uvedeného opisu bojov proti Pečenehom v Trákii môžeme konštatovať, že byzantská armáda ako celok úplne nezanikla, ale len prekonala veľké množstvo zásadných premien. Najkritickejšia situácia bola pravdepodobne v priebehu roka 1088. Alexios Komnénos sa vtedy musel vyrovnávať so stratou takmer celej ofenzívnej sily európskej polovice byzantskej poľnej armády, čiže so stratou tej jej zložky, ktorá mu umožňovala viesť aktívne boje s útočníkmi. Ostatné časti armády, najmä posádky v hradoch a mestách po celej Trákii, ostali nedotknuté a na svojom mieste. Preto ani postup Pečenehov do hĺbky byzantskej Trákie, hoci bol pomerne rýchly, nevedol hneď proti byzantskému hlavnému mestu, a do blízkosti jeho hradieb Pečenehovia dospeli až začiatkom roku 1091. Konečné víťazstvo nad Pečenehmi znamenalo aj ukončenie nepretržitých bojov na Balkáne, ktoré trvali už viac ako jedno desaťročie, a umožnilo Alexiovi Komnénovi prejsť od improvizácii k systematickejšej obnove byzantských ozbrojených síl, ktoré existovali až do dobytia Konštantínopolu križiakmi IV. križiackej výpravy v roku 1204 a do založenia latinského cisárstva.

Druhá časť spomínanej vety britského historika je závažnejšieho charakteru. Od roku 1081, a najmä od roku 1088, vidíme v radoch byzantského vojska defilovať množstvo žoldnierov a bojovníkov rozličného pôvodu, ktorí pochádzali z troch hlavných oblastí, resp. okruhov nebyzantského vojnového umenia: z európskeho západu, z islamského Blízkeho východu a zo stepí severného Pričiernomoria, pričom dva posledné okruhy sa od vstupu seldžuckých Turkov do islamského sveta v prvej polovici 11. storočia medzi sebou intenzívne miesili a ovplyvňovali. Byzantská armáda už v tomto období nemala vlastné elitné jednotky ťažkej jazdy (ako boli obrnení jazdci *kataphraktoi* v druhej polovici 10. storočia), ale najímala normanských a iných rytierov z Itálie a západnej Európy. Podobne aj jazdní lukostrelci slúžiaci v byzantskej armáde pochádzali väčšinou spomedzi stepných nomádskeho národov a Pečenehov, Uzov a Turkov, hoci sa to v priebehu druhej polovice 11. storočia Byzantíncom v niektorých prípadoch neoplatilo, hlavne keď mali títo žoldnieri čeliť v boji vlastným súkmeňovcom (napr. Uzi v bitke pri Mantzikerte roku 1071 proti seldžuckým Turkom). Tento trend sa však začal už pred obdobím vlády Alexia Komnéna, a z tohto hľadiska za jeho vlády došlo len k jeho završeniu. Navyše aj „domáce“ jednotky, ktoré v krízovom období rokov 1088 – 1091 vznikali (napr. Archontopulí), podliehali intenzívnemu pôsobeniu jedného alebo druhého okruhu vojenských tradícií. Konkrétne sme videli, ako sa v bojoch proti Pečenehom byzantské jednotky „nomadizovali“ preberaním taktiky pečenežského boja a lukostrelby.

Napriek tomu je možné nad všetkými týmito zmenami pozorovať pretrvávanie vlastnej byzantskej tradície vojnového umenia a zmýšľania. V súlade s nimi sa Alexios Komnénos a jeho velitelia vyhýbali otvoreným stretnutiam s nomádmi a len ich znepokojovali výpadmi z opevnených miest v snahe neriskovať svoje vždy menej početné vojenské sily a vyčkávať na rozklad armády silnejšieho protivníka. Tento spôsob uvažovania sa vytvoril a rozvinul už v časoch Rímskej ríše a môžeme sa o ňom dočítať u rímskeho vojnového teoretika Vegetia. A ak aj napokon udalosti viedli k rozhodujúcej bitke, bola vedená v súlade s byzantskou

vojnovou taktikou, čo napríklad dokazuje aj celá kampaň roku 1091, ktorá sa skončila bitkou pri Lebunione. Počas nej etnicky rôznorodé jednotky byzantského vojska na pochode stavali každý večer opevnený vojenský tábor, čiže sa držali tých istých pravidiel, ako kedysi rímski legionári. Prechod rieky Marice im umožnil pontónový most, čo bola taktiež súčasť rímskeho a neskôr byzantského technického vzdelania. A nakoniec aj samotná bojová formácia byzantského vojska v bitke pri Lebunione, v ktorej úzko spolupracovali jednotky pechoty a jazdy, a ktorá poznala aj zálohu, jednotku určenú na obranu zraniteľnejšieho pravého krídla a jednotku na vykonanie obchvatu pravého krídla nepriateľskej formácie, priamo vychádzala z bojových formácií popisovaných v dochovaných byzantských vojnových manuáloch z 9. a 10. storočia. Jednotky „novej“ byzantskej armády mohli pozostávať – ako sme videli – z Normanov, Pečenehov, Uzov, Bulharov, Vlachov, Turkov a i., ale počas bojov 11. a 12. storočia stále ope-rovali pod byzantskými veliteľmi a v duchu tradícií byzantského vojnového umenia.

M. MEŠKO: DIE KÄMPFE DER BYZANZ GEGEN PETSCHENEGEN UM THRAKIEN
IN DEN JAHREN 1088 BIS 1091

Aus der Hinsicht der Entwicklung der byzantinischen Armee können wir zum Satz von W.T. Treatgold zurückkommen, den wir in der Einleitung dieser Studie zitierten. Auf Grund der erwähnten Beschreibung der Kämpfe gegen Petschenegen in Thrakien können wir festlegen, dass die byzantinische Armee als Ganze nicht völlig zugrunde ging, sondern nur eine große Menge von grundsätzlichen Umformungen durchmachte. Die meist kritische Situation fand sehr wahrscheinlich im Laufe des Jahres 1088 statt. Alexios Komnenos mußte sich damals mit Verlust der fast ganzen offensiven Kraft der europäischen Hälfte des byzantinischen Feldheeres abfinden. Es ging nämlich gerade um den Bestandteil der Streitkraft, der aktive Kämpfe gegen die Angreifer ermöglichte. Die übrigen Bestandteile der Armee, vor allem die Garnisonen in den Burgen und Städten von Thrakien, blieben unberührt und auf eigenem Platz. Aus dem Grund führte weder der Vorgang von Petschenegen in die Tiefe des byzantinischen Thrakiens, obwohl er relativ schnell war, direkt in die Richtung der byzantinischen Hauptstadt. In der Nähe ihrer Bollwerke geraten sie erst am Anfang des Jahres 1091. Der endgültige Sieg über Petschenegen bedeutete zugleich die Beendigung von ständigen Kämpfen am Balkan, die mehr als ein Dezennium dauerten und zugleich dem Alexios Komnenos ermöglichte, von Improvisationen zur systematischeren Erneuerung der Streitkräfte beizutreten. Die Streitkräfte existierten dann bis zur Eroberung von Konstantinopel durch Kreuzritter des IV. Kreuzzuges im Jahre 1204 und bis zur Gründung des lateinischen Kaiserreiches.

Der zweite Teil des erwähnten Satzes des britischen Historikers hat eine ernsthaftere Bedeutung. Von 1081 bis 1088 merken wir in den Reihen der byzantinischen Armee sich eine große Menge von Söldnern und Kämpfer verschiedener Herkunft zu defilieren. Sie stammten aus drei Hauptterritorien, bzw. Kreisen der nicht – byzantinischen Kampfkunst: aus europäischem Westen, islamischem Nahost und aus den Heiden der nördlichen Küste des Schwarzen Meeres, wobei nach dem Einzug der Seldschuken in die islamische Welt in der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts sich die letzten zwei Gebiete gegenseitig intensiv beeinflussten.

Die byzantinische Armee hatte schon in dieser Zeit keine eigenen Elitetruppen der schweren Kavallerie (so wie die gepanzerten Reiter *Kataphraktoi* in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts), sondern sie warb normannische und andere Ritter aus Italien und Westeuropa an.

Ähnlich auch die berittenen Bogenschützen in der byzantinischen Armee stammen meistens aus den Kreisen von nomadischen Heidenationen und Petschenegen, Uzen und Türken. Diese Methode lohnte sich in der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts der Byzantiner in manchen Fällen nicht, vor allem dann, als diese Söldner gegen eigene Laienbrüder kämpfen sollten (z.B. Schlacht bei Matzikert in 1071 gegen Seldschuken). Dieser Trend begann schon vor der Zeit der Regierung von Alexios Komnenos. Während seiner Regierung kam aus dieser Hinsicht nur zur Beendigung dieses Prozesses. Obendrein auch die „einheimischen“ Truppen, die in der Krisenzeit 1088 – 1091 entstanden (z.B. Archontopulen), unterlagen der intensiven Wirkung einen oder anderen Umkreises von Kriegstraditionen. Konkret sahen wir, wie sich die byzantinischen Truppen in den Kämpfen gegen Petschenegen durch Übernahme der Kampf-taktik und des Bogenchießens von den Petschenegen „nomadisierten“.

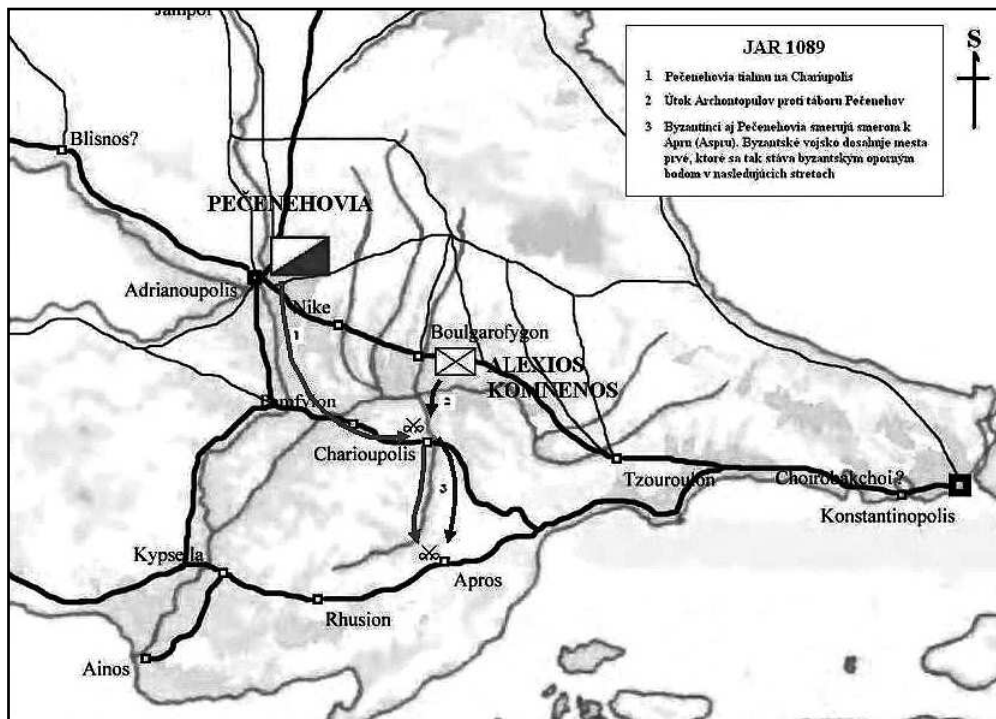
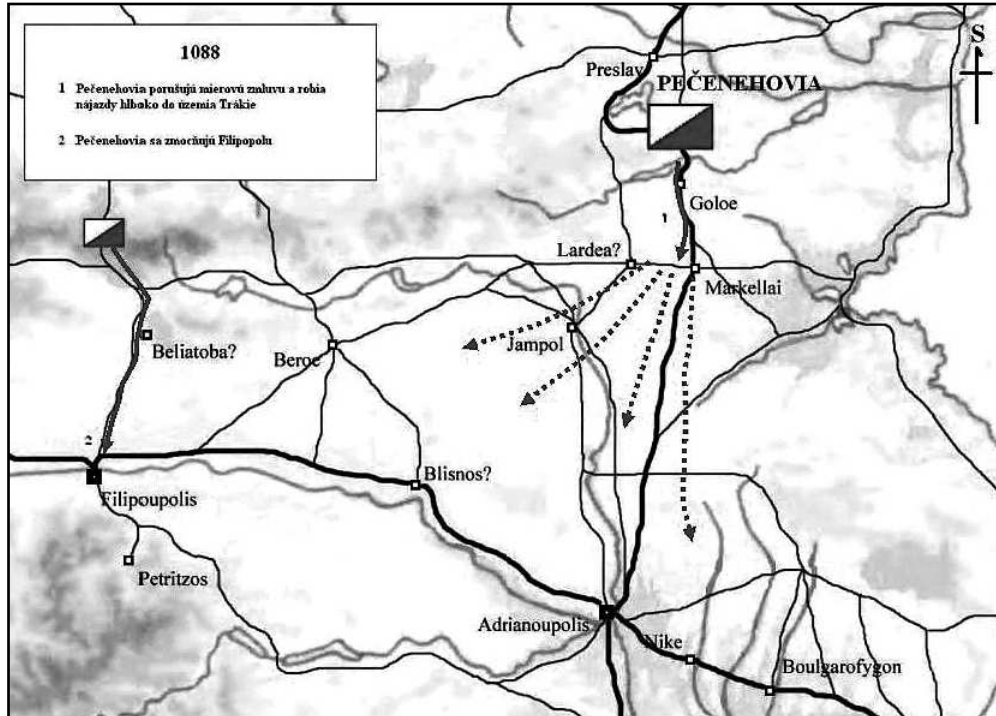
Trotzdem ist eine Umwandlung der eigenen byzantinischen Kampftradition und Denkweise zu beobachten. In Einklang mit dieser Tatsache mieden Alexios Komnenos und seine Befehlshaber offene Treffen mit Nomaden und wählten eine Taktik von Beunruhigung des Feindes durch Angriffe aus befestigten Orten. Ihr Ziel war die immer kleinere Streitkräfte nicht zu riskieren und die Auflösung der Armee des stärkeren Gegners auszuwarten. Diese Denkweise entstand und entwickelte sich schon in den Zeiten des Römischen Reiches und wir können darüber bei Lesen des römischen Militärtheoretikers Vegetius erfahren. Trotzdem, dass die Ereignisse zur entscheidenden Schlacht führten,

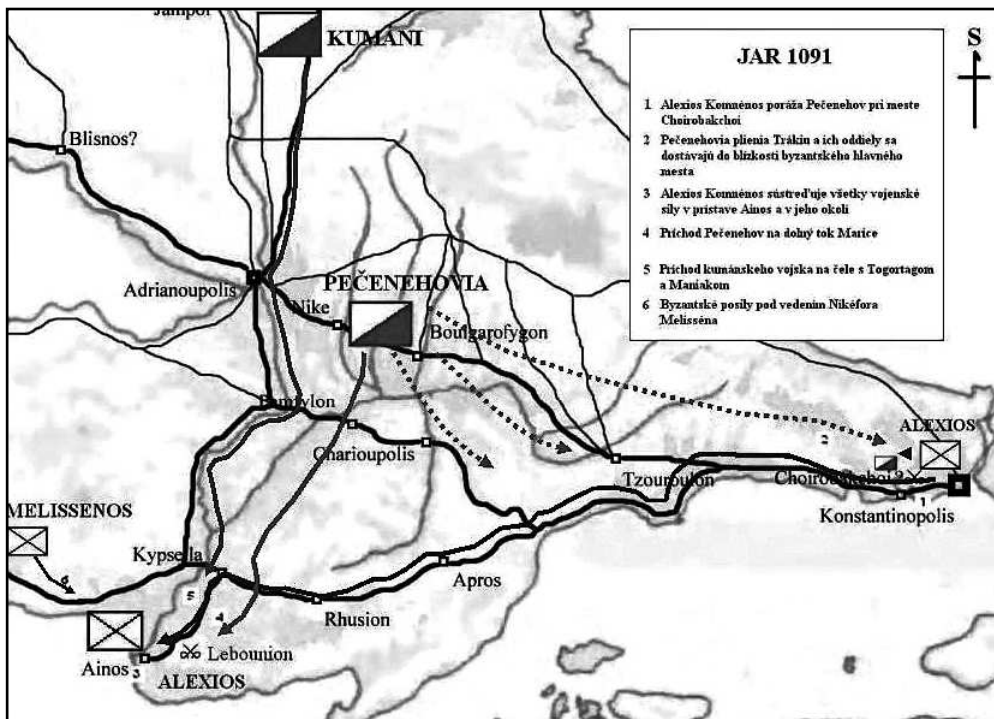
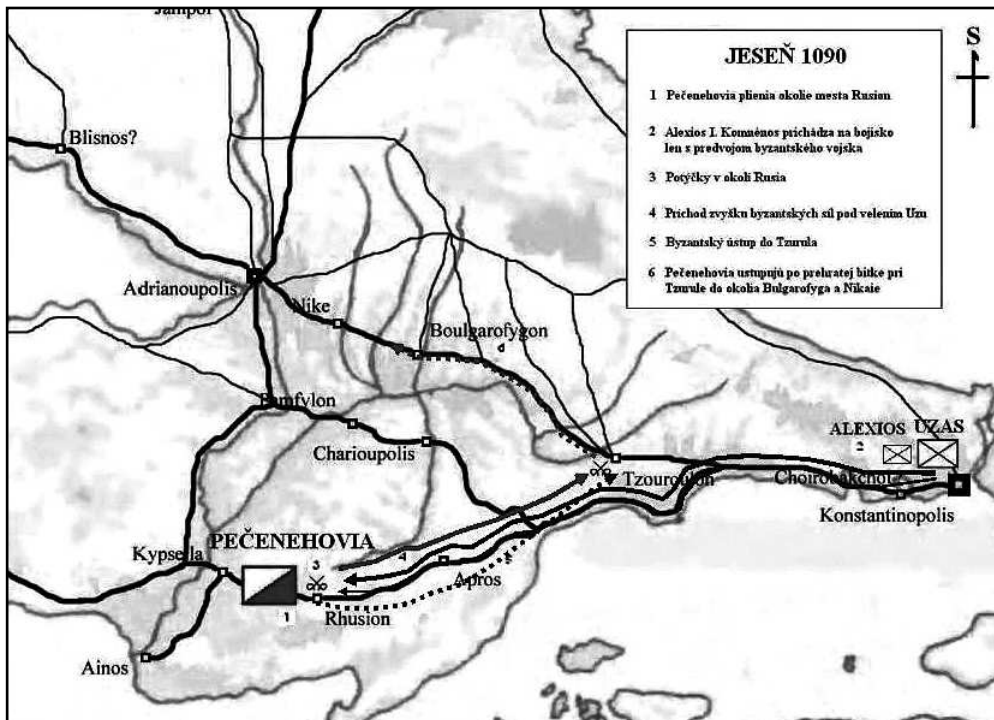
Vojenská história

wurde diese im Einklang mit der byzantinischen Kampftaktik geführt, was zum Beispiel auch die ganze Kampagne im Jahre 1091, die in der Schlacht bei Lebunion mündete, beweist. Während der erwähnten Schlacht bauten die ethnisch heterogenen Truppen der byzantinischen Armee Tag für Tag abends ein befestigtes Militärlager auf. Sie hielten sich an dieselben Regeln an wie einmal die römischen Legionäre. Die Pontonbrücke, die auch einen Bestandteil der römischen und später byzantinischen technischen Bildung darstellte, ermöglichte ihnen über den Fluß Marice zu setzen. Und zum Schluß auch selbst die Kampfformation der byzantinischen Armee in der Schlacht bei Lebunion, in der die Truppen der Infanterie und Kavallerie eng kooperierten und die sowohl Einsatz, als auch Einheit zur Verteidigung des verletzlicheren rechten Flügel und Einheit zur Vollziehung der Umgehung des rechten Flügels der feindlichen Formation kannten, ging direkt von den Kampfformationen aus, die in den überlieferten byzantinischen Kriegsmanualen aus 9. und 10. Jahrhundert beschrieben wurden. Die Truppen der „neuen“ byzantinischen Armee konnten – so wie wir gesehen haben – aus Normannen, Petschenegen, Walachen, Türken u.a. rekrutiert sein, aber während den Kämpfen in 11. und 12. Jahrhundert operierten sie noch immer unter byzantinischen Befehlshaber und im Sinne der Tradition der byzantinischen Kampfkunst.

Vojenská história

ÚČASŤ UHORSKA NA PROTIHUSITSKÝCH VOJNÁCH V ČECHÁCH A NA MORAVE

MIROSLAV LYSÝ

LYSÝ, M.: Involvement of Hungary in Anti-Hussite Wars in Bohemia and Moravia. *Vojenská história*, 11, 1, 2007, pp 28 – 48, Bratislava

The study deals mainly with the involvements of Hungarians in Anti-Hussite Wars in Bohemia and Moravia in 20's of the 15th century. Hungarian units created a great part of intervention troops during first two Crusades against Hussites; that is why the work is oriented to mapping of events related to movement of these units. The base is formed firstly by Czech narration sources that were elaborated by the Czech historiography within its research, but also Hungarian diplomatic sources, from which royal donations conferred to various Hungarian aristocrats for their merits are of a special importance. The author states further on that after unsuccessful Crusades the Hungarian units and king Sigmund Žigmund started to orient on defence of Moravian margraviate. There were located numerous Hungarian garrisons, the best known of which was in Uherské Hradiště under the command of Ladislav of Blagaj, later Ladislav of Ludanice. Although later Sigmund stopped fully pursuing the Hussite issue in Moravia and he ceded it to his son in law, Austrian duke Albrecht; the Hungarian units operated in Moravia all the time. Also further expeditions, in which soldiers from the territory of Hungary are supported with evidence, were directed to Moravia in later years.

Military History. Hungary. 15th Century. Anti-Hussite Wars in Bohemia and Moravia.

V nedeľu 17. marca 1420 zverejnil pápežský vyslanec v sliezskej metropole Vratislav v prítomnosti Žigmunda, uhorského kráľa a dediča českého trónu, bulu *Omnium plasmatoris domini*, ktorou bola vyhlásená krížová výprava proti husitom. V tom okamihu ešte samozrejme nikto netušil, že to bude v poradí prvá zo štyroch (resp. piatich, no jedna sa fakticky neuskutočnila) krížových výprav. Všetky navyše mali dopadnúť hanebnou porážkou križiakov.

Kľúčom k ovládnutiu Čiech bolo obsadenie ich hlavného mesta. S týmto cieľom Žigmund zhromaždil mohutné vojsko, ktorého základom boli Uhri, kráľovi verní Česi a Moravia a jednotky z ríše.¹ Rozdelenie českej spoločnosti nebolo zatiaľ v tejto chvíli dôsledne konfesionálne, pretože veľká časť husitskej šľachty stála po boku Žigmunda. Uhorský kráľ koniec-koncov ani nemal v úmysle ísť proti nej, pretože by si tým výrazne oslabil cestu k trónu. Partnerom mu bola vysoká šľachta, či už husitská alebo katolícka, kým pražské mestá, ktoré uskutočnili v lete 1419 prevrat, mali byť potrestané.²

¹Na príslušnom mieste husitský kronikár Vavrinec z Březovej menuje národy, ktoré sa ťaženia zúčastnili: „*Boemi et Moravi, Hungari et Croaci, Dalmaci et Bulgari, Walachi et Siculi, Cuni, Jasi, Rutenii, Rasi, Slavi, Pruteni, Servi, Turingi, Stirii, Misnenses, Bavari, Saxones, Australes, Franci, Francones, Anglici, Brabantii, Bestfali, Holandri, Sweyceri, Lusacenses, Swevi, Carintii, Aragones, Hispani, Poloni, Theutonici de Reno et alii quam plurimi.*“ Por. Vavřinec z Březové *kronika husitská*, *Fontes rerum Bohemicarum*, Tom V, ed. J. EMLER, Praha 1893, s. 384. Nedá sa s určitosťou povedať, či možno termín *Slavi* priradiť k Slovákom. Kronikár sa pri menovaní národov (alebo skôr „jazykov“) nepridžal geografického poradia. Bolo by však zvláštne, ak by univerzitný majster Vavrinec vymenoval rôzne uhorské etniká ako Kumáni či Vlasi a nespomenul by Slovákov, s ktorými sa musel na pražskej univerzite stretávať. Preto je podľa nás priradenie k Slovincom menej pravdepodobné, ako to robí ČORNEJ, P.: *Bitva na Vítkově a zhroucení Žigmundovy křížové výpravy v létě 1420*, *Husitský Tábor* 9 (1986 – 1987), s. 116. Tu treba ešte pripomenúť, že z územia bývalého Uhorska sa v dnešnom Slovinsku nachádzajú len okrajové oblasti Železnohradskej stolice a stolice Zala.

²ČORNEJ, P.: *Bitva na Vítkově*, s. 103-104.

Jadro križiackeho vojska sa zhromaždilo v sliezskej Svídnici zhruba za mesiac a 30. apríla Žigmund mohol prekročiť sliezske-české hranice. Koordinácia toľkých vojsk nebola jednoduchá, ale zdá sa, že postup jednotlivých križiackych oddielov bol dobre zorganizovaný. 24. apríla hlásila tachovská mestská rada, že Pipo z Ozory, veliteľ uhorských vojsk, je na Morave a tiahne smerom ku Kutnej Hore.³ Uhorské vojsko teda tiahlo na čele so svojim veliteľom cez Moravu a Žigmund s ďalšími jednotkami postupoval zo Sliezska.

Pomerne úspešný postup uhorského kráľa naľakal Čenka z Vartenberku. Tohto najvyššie postaveného predstaviteľa husitskej šľachty pobúrili udalosti vo Vratislavi, kde bola vyhlásená križová výprava proti kacírskym Čechám a Žigmund tam navyše nechal potupne umučiť novomestského husitu Jána Krásu. Preto pri svojom príchode do Prahy prešiel Čenko na stranu vzbúrencov. Teraz, keď sa zdalo, že Žigmunda na ceste k porážke husitov nikto nezastaví, nechal vpustiť do Pražského hradu Žigmundových žoldnierov. Vstúpiť doň mali podľa kronikára Vavrinca z Březovej českí a nemeckí vojaci,⁴ no je možné, že už vtedy bol medzi nimi aj určitý počet Uhrov. Štyroch z nich neskôr kráľ odmenil: Mikuláša zvaného Hus zo Šánkoviec (*dictus Hws de Sankfalva*), inak vlastne menovca radikálneho táborského husitu, ktorý zhromaždil na Pražskom hrade bližšie neurčené množstvo uhorských vojakov.⁵ Ďalším uhorským členom posádky bol Šimon z Csôgu (*Chwgh*, dnes Cig),⁶ Michal z Rohova (*Sárusfalva, Roho*)⁷ a Štefan z Csobánky (*Chobankafalwa, Rymalaza*, dnes súčasť Rimavskej Seče).⁸ Ešte v ten istý deň, ako bol vydaný Pražský hrad, sa niektorí Pražania pustili do neúspešného dobývania hradu, ktoré sa nakoniec skončilo prámerím.⁹

Ďalší stret nasledoval za niekoľko dní. Pražania požiadali novozaložený Tábor o pomoc. Táboriti okamžite vyrazili, avšak pri Poříčí, neďaleko Benešova, ich zdržali jednotky,¹⁰ medzi ktorými bol aj uhorský oddiel vedený Pipom Spanom z Ozory.¹¹ Táboriti útok odrazili, vďaka čomu ich čakala voľná cesta do Prahy a kráľovým prívržencom sa nepodarilo zabrániť spojeniu pražských a táborských husitov. Spolu s ďalšími vidieckymi husitmi došlo k výraznému sústredeniu protižigmundovských síl v pražskej aglomerácii. Bola to zároveň vhodná chvíľa pre spísanie spoločného husitského programu, ktorý je známy ako štyri pražské artikuly.

Žigmund, ktorý predtým strávil dlhší čas v Kutnej Hore, sa presunul so svojimi uhorskými a kutnohorskými jednotkami najskôr k Novému Hradu neďaleko Prahy, neskôr sa utáboril blízko dediny Litožnice. Keď však prenikli poplašné správy o chystanom útoku táboritov, Žigmund toto miesto urýchlene opustil.¹² Spolu s oboma kráľovňami, čiže so svojou manželkou Barborou Celjskou a s vdovou po Václavovi Žofiou sa pohyboval po severozápadných

³ *Francouzská husitica I*, Akta a listy z let 1383 – 1435, podáva NEUMANN, A.: Studie a texty k náboženským dějinám českým 3, Olomouc 1923, n. 10, s. 83: „So sagt man vns ouch, das der Pipa mit grossem volke in Merhern sy vnd zum Perge zü ziehe, dann von vnsers gnedigesten heren kúnigs gnoden wisen wir ouch niht zü schriben, wo sin gnade jetzend sy...“

⁴ *Vavrince z Březové kronika husitská*, FRB V, s. 365-367.

⁵ *Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai levéltár 11 041; Oklevéltár 1414 – 1471*, in: TÓTH-SZABÓ P.: *A cseh huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*, Budapest 1917, n. 2, s. 350-351; *Zsigmondkori oklevéltár VIII (1421)*, ed. BORSA I. – C. TÓTH N., Budapest 2003, n. 105, s. 54-55. „...et in eadem regno Bohemie signanter vero in castro nostro Pragensi in quo necessitate perardua cogente certas gencium hungaricalium catervas nos relinquere oportebat...“ V darovacej listine sa hovorí o bojoch, tie mohli nastať aj v neskoršom období, napr. po bitke na Vítkove.

⁶ *A Zichy és Vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára VIII*, szerkeszteti KAMMERER E., Budapest 1895, n. 3, s. 6-7; *ZsO VIII*, n. 78, s. 48. „...presertim in custodia et tuicione castris nostri Pragensis laudabiliter exhibitis et impensis...“

⁷ *ZsO VIII*, n. 106, s. 55.

⁸ *ZsO VIII*, n. 94, s. 51.

⁹ *Vavrince z Březové kronika husitská*, FRB V, s. 367-368.

¹⁰ *Vavrince z Březové kronika husitská*, FRB V, s. 370-371.

¹¹ ČORNEJ, P.: *Velké dějiny země Koruny české V (1402 – 1437)*, Praha – Litomyšl 2000, s. 250.

¹² *Vavrince z Březové kronika husitská*, FRB V, s. 373-374; ČORNEJ, P.: *Bitva na Vítkově*, s. 114-115.

Čechách. V meste Louny sa kráľovi ľudia údajne dopustili takých ohavností na pannách a ženách, že Vavrínce z Březovej považoval za nemiestne o tom vôbec písať.¹³ V tej dobe táboriti a Pražania obklúčili Pražský hrad, aby zabránili jeho zásobovaniu. Toto nebezpečenstvo pre posádku Pražského hradu skončilo 12. júna, keď sa Žigmundovým veliteľom podarilo šikovným manévrom dostať na Pražský hrad zásoby. Sám Žigmund sa k Pražskému hradu dostal 28. júna, kedy aj začalo obliehanie Prahy. Križiakom sa podarilo obklúčiť celú Prahu. Uhorské jednotky boli umiestnené severne od Pražského hradu a spolu s nimi sa tam nachádzali aj jednotky z Čiech a Moravy, ktoré ostali verné Žigmundovi. Ríšske jednotky sa nachádzali hlavne na pravom brehu Vltavy.¹⁴ Toto usporiadanie vlastne predurčilo úlohu uhorských vojsk v nadchádzajúcich dňoch. 12. júla poslal Žigmund uhorské jednotky ku kartuziánskemu kláštrotu, kde sa mali nachádzať husiti, a údajne z nich vyše sto zabili a zajali 156 žien s nakrátko ostrihanými vlasmi ozbrojenými mečmi a kameňmi. Boje pokračovali aj ďalší deň.¹⁵ Údaje o počtoch zabitých sa však zdajú byť prehnane.

Z neveľkého počtu uhorských donačných listín spomínajúcich boje pri Prahe je asi najdôležitejšia tá, ktorá je datovaná k 20. júlu 1420, keď už bolo o osude Prahy a husitskej revolúcie do veľkej miery rozhodnuté. Kráľ Žigmund v nej daroval palatínovi Mikulášovi z Gorjan hrad a mestečko Devín spolu s majetkom Rača a spomína sa tu priamo palatínova účasť na obliehaní českého hlavného mesta.¹⁶

Do samotnej bitky na hore Vítkov (14. júl) sa uhorskí vojaci zrejme nezapojili.¹⁷ Mlčia o tom naračné pramene a veľa sa nedočítame ani v donačných listinách. Snáď najzaujímavejším dokladom je darovacia listina pre šľachticov z Rozhanoviec z 19. januára 1430, kde sa hovorí o tom, ako sa Žigmund rozhodol obklúčiť Prahu, a bratia Štefan a Juraj z Rozhanoviec sa spolu s ďalšími pustili do boja s heretikmi, čo sa nezaobišlo bez obetí v ich rodine.¹⁸ Podobne sa v tomto čase vyznamenali aj Ján z Perína¹⁹ alebo Frank zo Šemše (*Semse*).²⁰ Tieto boje však zrejme nesúviseli priamo s bitkou na hore Vítkov (dnešný Žižkov), ktorá ležala na pravom brehu Vltavy, čiže opačnom od toho, kde bolo umiestnené uhorské vojsko. Mohli napríklad súvisieť s bojmi pri kartuziánskom kláštore.

Ostatní križiaci, najmä jednotky z Meißenka a Rakúska, dostali za cieľ dobyť malú táboorskú provizórnu pevnosť na hore Vítkov. Útočiacich križiakov, ktorým sa takmer podarilo zmocniť celej pevnosti, však z boku napadol husitský oddiel, a tým bolo obsadenie pevnosti na Vítkove znemožnené.²¹ Porážka križiakov na hore Vítkov (dnešný Žižkov) znamenala koniec možnosti vyhladovania Prahy. Ukázalo sa, že Žigmund okrem snahy o hermetické uzavretie hlavného mesta nemal nijakú inú vojenskú stratégiu. Preto sa nechal 28. júla na hrade korunovať. Na korunovácií ho – podľa kronikára Eberharda Windeckeho – okrem ríšskych

¹³Vavrínce z Březové kronika husitská, FRB V, s. 375-376.

¹⁴Najspoľahlivejším prameňom je Eberhardi Windeckii Mogunt. Historia vitae imp. Sigismundi, Scriptores rerum Germanicarum, Tomus I, ex sua bibliotheca aliisque edidit IO. BURCHARDUS MECKENIUS, Lipsiae 1728, col. 1129 – 1130. Podrobne k rozostaveniu vojsk ČORNEJ, P.: *Bitva na Vítkově*, s. 116-117.

¹⁵Informácie nám poskytuje list meißenského markgrófa bavorskému vojvodovi, ktorý publikoval J. Pekař: *Zprávy pramenů o boji na hoře Vítkově 14. července 1420*, shromáždil J. PEKAŘ, v Praze 1926, s. 3; *Starí letopisové*. In: *Zprávy pramenů o boji na hoře Vítkově*, s. 27.

¹⁶ZsO VII, (1419 – 1420) MÁLYUSZ, E. kézirattal kiegészítette és szerkesztette BORSA IVÁN, Budapest 2001, n. 1984, s. 455.

¹⁷O účasti uhorských vojakov informuje len jeden z rukopisov SLČ, por. *Starí letopisové*. In: *Zprávy pramenů o boji na hoře Vítkově*, s. 27.

¹⁸DL 12 187.

¹⁹DL 10 978; ZsO VII, n. 2215, s. 504.

²⁰DL 84 856; *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, tomi X, volumen VI, Ab anno 1418 – 1428, Studio et opera FEJÉR, G.: Budae 1844, n. 392, s. 850-852.

²¹Podrobne ČORNEJ, P.: *Bitva na Vítkově*, s. 128-133.

kniežat sprevádzali aj bližšie nemenovaní traja uhorskí páni.²² Jeho manželka kráľovná Barbora si však musela na českú korunu počkať až do roku 1437. Po korunovácii nechal Žigmund križiacke armády rozpustiť. Jeho náhradnou rezidenciou sa teraz stala Kutná Hora, kde z uhorského prostredia nachádzame Pipa Spana z Ozory, Piera Paola Vergeria (Žigmundov lekár a dvoran) a Ladislava z Čopu.²³

O odchodom vojsk od Prahy sa, pochopiteľne, nevyučovala možnosť ďalšej vojenskej konfrontácie. Olej do ohňa priliali husiti ponukou pre poľskú kandidatúru na český trón. Navyše husiti začali 15. septembra obliehať Vyšehrad a keďže všetky pokusy o zásobovanie jeho posádky skončili neúspechom, Žigmund sa rozhodol k ďalšiemu vojenskému stretnutiu. Vojsko, ktoré Žigmund zhromaždil, bolo opäť zložené z viacerých kontingentov. Okrem oddielov z Lužíc a Sliezska, nemeckých častí ríše, z Čiech a Moravy sa v ňom nachádzali, samozrejme, aj uhorské jednotky a celkový počet vojska sa dnes odhaduje na 16 000 bojovníkov, kým Pražania a ich spojenci mali disponovať asi 12 000 mužmi.²⁴ Kým sa Žigmundovo vojsko dostalo k pražskej pevnosti (1. november), tú už jej posádka na základe predchádzajúcej dohody vydala husitom bez boja.

Podobne ako v prípade letného obliehania Prahy, ani teraz nemuseli uhorské jednotky znášať najťažší nápor bojov. Najmä Česi a Moravania museli viesť útok po ľavej strane, ktorá viedla ťažkým barinátym terénom, kým uhorské a nemecké jednotky útočili pozdĺž cesty. Bilancia bitky bola pre Žigmunda mimoriadne nepriaznivá. Na nie celkom zvládnuté vedenie bitky doplatili predovšetkým českí a moravskí šľachtici, medzi ktorými bolo 24 predstaviteľov panstva.²⁵

V porovnaní s letným ťažením existuje viac dokladov o zapojení sa uhorských vojakov do bojov. V bitke zahynul napríklad syn popredného Žigmundovho dvorana Štefana Kompolta z Nány, Peter.²⁶ Možno práve tohto „urodzeného Uhra“ nechal Žigmund pochovať v Nemeckom Brode, ako to spomína kronikár Vavrínek.²⁷ O ďalších padlých hovorí poľský kronikár Ján Dluhoš: Andrej Balický, švagor Stibora zo Stiboric mladšieho a dokonca knieža zo Smolenska, Juraj.²⁸ V rámci uhorských jednotiek môžeme počítať s účasťou Matúša a Imricha z Pavloviec,²⁹ v tom čase členov Žigmundovej kancelárie, ktorí prišli k Vyšehradu, ako vyplýva z listiny, s celým bandériom. Potvrďuje to aj iná listina určená pre Imrichovho familiára Juraja z Reszege (*de Rezege*, dnes Resighe v Rumunsku), podľa ktorej tento Juraj slúžil v bandériu svojho pána.³⁰ Nepochybne sa tam nachádzali aj iní významní šľachtici, ako Stibor zo Stiboric, či bratia Štefan a Juraj z Rozhanoviec.

Vysoký počet usmrtených Čechov a Moravanov husiti využili ako argument proti Žigmundovi, ktorý údajne chce nechať vykrváčať České kráľovstvo, a preto zaradil Čechov do predných radov a hoci mohol, nechcel a neodvážil sa ich zachrániť.³¹

²²Eberhardi Windeckii Mogunt. *Historia vitae imp. Sigismundi*, MGH, col. 1130: „Also wart der konig gecronet zu sant Wenzlaw in gegenwertigkeit zweyer marggraffen von Meissen, zweyer Herzog von Baiern, des Herzogen von Osterrich, funff Herzogen aus der Slesien, drey Herren von Vngern, vnd ander vil groffen, herren, rittern vnd knechte...“

²³Por. KAVKA, F.: *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*, Praha 2002, s. 73.

²⁴KEJŘ, J.: *Bitva u Vyšehradu roku 1420*, HT 6 – 7 (1983 – 1984), s. 133-135.

²⁵Por. KAVKA, F.: *Poslední Lucemburk na českém trůně*, s. 82-83; KEJŘ, J.: *Bitva u Vyšehradu roku 1420*, s. 137-140.

²⁶CDH X 6, n. 145, 341, s. 393-394, 753-761.

²⁷Vavrínec z Březové kronika husitská, FRB V, s. 441.

²⁸*Johannis Dlugoszii seu Longini, canonici Cracoviensis, Historiae Polonicae libri XII*, Tomus IV (1410 – 1444), Opera omnia XIII, Ad veterimorum librorum manuscriptorum fidem recensuit, variis lectionibus annotationibusque instruxit IGNATIUS ŽEGOTA PAULI, Cura et impensis ALEXANDRI PRZEZDZIECKI, Cracoviae 1877, s. 268.

²⁹DL 11 139, Oklevéltár 1414 – 1471. In: TÓTH-SZABÓ P.: *A cseh huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*, n. 4, s. 352-355.

³⁰„...sub banderio dicti domini sui indefesse complacere nobis studuit“. *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára 2*, a család megbízásából kiadja gróf KÁROLYI T., sajtó alá rendezte GÉRESI, K., Budapest 1883, n. 28, s. 58-60; ZsO VIII, n. 338, s. 115.

³¹Hovorí o tom Manifest po víťazstve pri Vyšehrade. *Husitské manifesty*, Soubor textů shromáždil, české upravil a německé přeložil, předmluvou, poznámkami a vysvětlivkami opatřil A. MOLNÁR, Praha 1986, s. 105-106.

Žigmund, aby nedošlo v prípade Pražského hradu k podobnému vyhladovaniu ako na Vyšehrade, nechal uhorské jazdeckto plieniť okolie Nymburku, aby takto získané zásoby obilia neskôr previezli na Pražský hrad. Údajne pritom znásilňovali panny i ženy.³² Zháňanie potravín však nebolo jednoduchou záležitosťou. Viaceré uhorské listiny dokresľujú správy o bojoch pri Nymburku. Pamiatku na celý život si zrejme z tohto stretnutia odniesol Štefan z Rozhanoviec, ktorého zasiahol hrot kopije priamo do tváre. Kráľ Žigmund ho však pri tejto príležitosti vymenoval za bratislavského župana a zároveň za uhorského baróna.³³ Medzi ďalších Žigmundových verných „nacionis hungarice“ patrili Juraj z N MCPál a jeho syn Ladislav,³⁴ ktorý sa s husitmi stretne neskôr v Uhorsku, Klement z Hutky³⁵ a zrejme aj gróf Juraj z Pezinka.³⁶

Ďalšie zotrúvanie v Čechách – po dvoch neúspešných bitkách a po sérii iných neúspechov, ktoré navyše korunovala ofenzíva pražských, ale aj táborských husitov – stratilo pre Žigmunda význam. Hoci, ako ešte uvidíme, sa nevzdával nádeje na vojenské pokorenie husitov, hlavný dôraz teraz začal klásť na obranu ostatných území, najmä Moravy a Uhorska. Práve v prvej polovici roka 1421, keď husitské vojská v Čechách uskutočňovali svoju úspešnú ofenzívu, Žigmund venoval svoju energiu Morave.

Jedným z najdôležitejších momentov bolo zapojenie rakúskeho vojvodu Albrechta do protihusitských bojov. Dôvodov bolo viac. Okrem toho, že potreboval verného a spoľahlivého spojenca, musel myslieť aj na to, že uhorské jednotky bude potrebovať na boj proti Turkom. Navyše ho husitské vojny stáli neuveriteľné množstvo peňazí. Odhaduje sa, že v rokoch 1420 – 1423 vydal Žigmund na vojny proti husitom 6 214 800 českých grošov. Podľa prepočtov sa táto (iste neúplná) suma rovná približne hodnote 270 000 uhorských zlatých. Pre porovnanie: ročný príjem uhorskej kráľovskej komory za Žigmunda sa odhaduje na 320 000 zlatých.³⁷ Nezanedbateľný dôvod pre upriamanie pozornosti na Moravu bol aj vojensko-strategický. Husiti totiž vpadli do Uhorska až v roku 1428. Bolo tomu tak aj vďaka starostlivosti Žigmunda a neskôr Albrechta. Práve na začiatku roka 1421 Žigmund posilnil mestá Přerov a Uherské Hradiště uhorskými posádkami.³⁸ Postavenie uhorských posádok treba vidieť v kontexte budovania obrany proti husitom na Morave. Všade na Morave sa horúčkovo opevňovali mestá a pevnosti. Ak na sklonku roka 1420 mestá Jihlava, Telč a Počátky boli schopné postaviť 300 pešiakov a 40 jazdcov,³⁹ v mestách Přerov a Uherské Hradiště, do ktorých bol Žigmund nútený postaviť Uhrov, si musíme predstaviť niekoľko desiatok uhorských vojakov.

Žigmundova energia, ktorú venoval na jar 1421 Morave, bola vynaložená iste aj s cieľom vybudovať lepší odrazový mostík pre ďalšie boje proti husitským Čechám. Celkovo však plnila, aj to len dočasne, defenzívny cieľ. Už na začiatku roka 1421 však myslel Žigmund nielen na obranu Moravy, ale aj Uhorska. Potvrďuje to Žigmundova listina, síce z mladšieho obdobia, vydaná pre Ladislava z Blagaja, ktorá však jednoznačne hovorí, že svoje jednotky nechal

³²Vavřince z Březové kronika husitská, FRB V, s. 443.

³³DL 11 145; CDH X 6, n. 150, s. 403-405; ZsO VIII, n. 1037, s. 318. Už spomínaná listina DL 12 187 (z 19. januára 1430) tiež hovorí o tomto zranení, mali by sme však dať prednosť časovo bližšiemu prameňu.

³⁴DL 63 124; CDH X 6, n. 147, s. 395-398. *A Justh család levéltára 1274-1515*, közzetési BORSA, I., Budapest 1991, n. 101, s. 44-45; ZsO VIII, n. 290, s. 105.

³⁵DL 75 864; ZsO VIII, n. 291, s. 105-106.

³⁶DL 11 006, ZsO VII, n. 2399, s. 546-547. Tu o tom svedčí najmä datovanie listiny na 20. decembra 1420 „in regno nostro Bohemie, in civitate nostra Newburgensi“.

³⁷Výdavky na vojnu por. ČORNEJ, P.: *Velké dějiny*, s. 272. Kurz pražského groša k uhorskému zlatému bol pred revolúciou približne 23:1 (ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce 1. Doba vymknutá z kloubů*, Praha 1993, s. 211). K Žigmundovým príjmom pozri ENGEL P.: *A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában*, in: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára, szerkesztette GLATZ F.*, Budapest 1993, s. 27-31.

³⁸VÁLKA, J.: *Morava roku 1421 (Studie k dějinám husitské revoluce na Moravě I)*, Studia comeniana et historica 9 – 19 (1979), s. 10.

³⁹KAVKA, F.: *Poslední Lucemburk na českém trůně*, s. 100.

v Uherskom Hradišti pre zachovanie a ochranu hraníc.⁴⁰ V podobnom duchu hovorí aj listina pre šľachticov z Rozhanoviec, ktorých do Uherského Hradišťa poslal, aby bránili toto mesto a horné časti Uhorska.⁴¹ Existuje však aj súčasná listina z 22. mája 1421, v ktorej Žigmund hovorí, ako spolu s kráľovským koniarnikom Mikulášom z Perína poslal na obranu hraníc krajiny proti viklefstom šľachticov z Rakova (*Rakowch*).⁴²

Napriek rôznym vojenským neúspechom počas husitskej revolúcie, ktoré zažil tak Žigmund, ako aj viaceré ríšske vojská, treba konštatovať, že vysunutá obrana Uhorska na Morave plnila svoj účel až do roku 1428, keď sa husiti prvýkrát dostali na územie Uhorska. Na druhej strane však Morava znamenala aj účinné obranné územie pre revolučné Čechy. Keďže sa Žigmundovi nikdy nepodarilo túto krajinu úplne podriať a z pôvodných ohnísk odporu sa neskôr stali centrá neustáleho ohrozenia, prechod cez Moravu, ako uvidíme, nikdy nebol bezproblémový. Obkľúčenie Čiech protihusitskou koalíciou malo najväčšie trhliny práve na tomto území.

Pre vyvrátenie akýchkoľvek pochybností o tom, kedy došlo k opevneniu moravských miest uhorskými jednotkami, stačí skonštatovať, že už na jar 1421 udelil Žigmund veľké množstvo donácií či odmien pre uhorských vojakov z Uherského Hradišťa, Uherského Brodu, či Znojma. Znamená to, že sa v týchto miestach s nimi v tomto období pohyboval. Zaujímavé je, že donáčné listiny datované v moravských mestách v čase od 14. marca do 20. apríla len všeobecne spomínajú zásluhy v bojoch proti husitom, či viklefstom, prípadne špecifikujú, že boli udelené za boje pri Nymburku.⁴³ Až listiny datované v máji spomínajú zásluhy pri obrane mesta Uherské Hradišťa.⁴⁴ Dá sa predpokladať, že zvyšky jeho vojsk z Čiech sa tam nachádzali už po jeho príchode z Litoměříc na Moravu (od 14. marca je Žigmund doložený v Uherskom Hradišti⁴⁵) a definitívne rozhodnutie Žigmunda prišlo zrejme v priebehu mesiacov apríl až máj.

Dôležitým dokladom môže byť jeho zálohovanie hradu Rezi (*Rezy*) v stolici Zala spolu so štyrmi dedinami, ako aj mestečkom Keszthely (*Keztel*) a polovicou hradu Peleske (*Pylyske*) záhrebskému biskupovi Jánovi a jeho bratovi Rudolfovi za 10-tisíc zlatých z 20. apríla 1421, ku ktorému došlo práve v Uherskom Hradišti.⁴⁶ 1. apríla v Brne Žigmund predal hrad Drenovac (Križevská stolica) mačvianskemu bánovi Deziderovi z Gorjan za 7 000 zlatých.⁴⁷ Je veľmi pravdepodobné, že zhromažďovanie týchto peňazí súvisí s ďalšími výdavkami kráľa na Morave, nevieme však, či sa peniaze použili na financovanie pobytu posádok, alebo skôr súviseli s opravou

⁴⁰DL 66 563; *A Blagay-család oklevéltára. Bevezető tanulmány a család történetéhez*, szerk. THALÓCZY L. ÉS BARABÁS S., Budapest 1897, n. 146, s. 264 z 25. januára 1424: „...ipsas gentes pro conservatione et tuitione ipsorum nostrorum confinium locaveramus“.

⁴¹DL 12 190; CDH, tomí X, volumen VIII, Ab anno 1382 – 1437, Studio et opera G. FEJÉR, Budae 1843, n. 53, s. 190-196 z 21. januára 1430. „...ad ciuitatem nostram Hrascie vocatam applicantibus, nonnullosque milites, et aulae nostrae familiares ad stipendium nostrae Serenitatis pro ipsius ciuitatis conseruatione et partium nostrarum superiorum defensione dimississemus“.

⁴²ZsO VIII, n. 545, s. 163-164.

⁴³Z Uherského Hradišťa: DL 96 994; ZsO VIII, n. 286, s. 104-105 (14. marec 1421), DL 102 966; ZsO VIII, n. 293, s. 106, DL 63 124; ZsO VIII, n. 290, s. 105, DL 11 066; ZsO VIII, n. 289, s. 105, DL 84 846; ZsO VIII, n. 292, s. 106; DL 75 864; ZsO VIII, n. 292, s. 105-106 (15. marec), DL 43 622; ZsO VIII, n. 304, s. 108, DL 43 529; ZsO VIII, n. 303, s. 108, (16. marec) DL 66 629; ZsO VIII, n. 310, s. 109 (18. marec); zo Znojma: DL 102 015; ZsO VIII, n. 331, s. 114, DL 50 286; ZsO VIII, n. 328, s. 113 (26. marec), z Uherského Brodu: DL 76 037 ZsO VIII, n. 398, s. 128, DL 59 125; ZsO VIII, n. 397, s. 128 (13. apríl).

⁴⁴Por. ZsO VIII, n. 506-508, 513, s. 155-156.

⁴⁵*Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához 1, Királyok és királynék itineráriumi (1382 – 1438), Zsigmond király és császár (1382 – 1437)*, itineráriumát készítette ENGEL P., Kiegészítette, szerkesztette és mutatóval ellátta C. TÓTH N., *Mária királynő (1382 – 1395) és Borbála királyné (1405 – 1438), Zsigmond király és császár feleségei, valamint Erzsébet (1382 – 1386) királyné, I. Lajos özvegye* itineráriumait készítette, szerkesztette és mutatókkal ellátta C. TÓTH N., Budapest 2005, s. 107.

⁴⁶*Zala vármegye története, Oklevéltár, második kötet 1364 – 1498*, szerkesztik NAGY, I. – VÉGHÉLY, D. és NAGY, GY., Budapest 1890, n. 190, s. 427-428; ZsO VIII, n. 429, s. 136.

⁴⁷ZsO VIII, n. 355, s. 118.

mestského opevnenia Uherského Hradišťa, ktoré sa spomína vo viacerých listinách. Je však vidieť, že Žigmund bol v značnej finančnej tiesni, pretože viacerí jeho šľachtici pre neho slúžili na vlastné náklady.⁴⁸ O Žigmundových finančných problémoch, ktoré sú však príznačné pre celé obdobie jeho vlády, hovorí aj list českých pánov, pochádzajúci zrejme z roku 1422. Nachádza sa tam Žigmundova poznámka, že proti husitom nemôže naplno udrieť, pretože „v České zemi nic nepožívá a z Uherské zemi tak mnoho na tu válku, nemôž nahládati.“⁴⁹

Nie všetci odmenení vojaci však nakoniec na Morave ostali. Štefan z Katházy dostal od Žigmunda kúriu v Katháze vo Vesprámskej stolici za jeho služby pri strážení a zachovávaní mesta Uherské Hradišče. Táto listina je datovaná 14. mája 1421 v Trenčíne a Štefan tam očividne bol so Žigmundom.⁵⁰

Počas jari 1421 teda Žigmund osobne dohliadal na opevňovanie Uherského Hradišťa a ďalších moravských pevností. Po skončení tohto opevňovania zrejme väčšia časť uhorských šľachticov Moravu opustila a v Uherskom Hradišti, prípadne v ďalších mestách a hradoch, ostali už len menej početné posádky.

Za prvého kapitána Uherského Hradišťa treba podľa súčasného poznania prameňov považovať šľachtica z južného Uhorska Ladislava z Blagaja. V donačnej listine, ktorou dostal viaceré majetky za zásluhy vo vojnách proti Benátkam a Čechám, sa píše, že počas návratu z Čiech sa Žigmund rozhodol urobiť z Ladislava vládcu, správcu, a hlavného kapitána mesta Uherské Hradišče.⁵¹ Svojho kráľa sprevádzal zrejme už od jesene a mohol sa zúčastniť aj bitky pri Vyšehrade, pretože na jeseň 1420 nechal kráľ odložiť jeho spor pre účasť na vojenskej výprave.⁵² Hodnosť kapitána Uherského Hradišťa zastával najneskôr do júna 1424, keď už máme doklad, že v Uhorskom Hradišti bol kapitánom Ladislav z Ludaníc.⁵³ Okrem oboch Ladislavov vieme bezpečne, že nejaký čas – určite aspoň v roku 1422, sa v meste nachádzali aj Štefan a Juraj z Rozhanoviec.⁵⁴

Okrem rôznych povinností, budovania opevnení, obrany a snád aj ofenzívy proti revolúcii, musel kráľ Žigmund myslieť aj na to, aby po (ešte nie definitívnej) strate Čiech neprišiel aj o Moravu. Tento celok bol husitským hnutím zasiahnutý po Čechách z krajín českej Koruny najviac. Husitstvo tu bolo zakorenené predovšetkým v radoch šľachty, a to tak vysokej (panstva), ako aj nižšej. Hrozilo preto reálne nebezpečenstvo, že iskra odporu prenikne z Čiech aj sem. Keďže po bitke pri Vyšehrade začali od Žigmunda pozvoľna odpadávať kališnícki šľachtici, nedalo sa niečo podobné vylúčiť ani tu. Avšak najdôležitejším rozdielom medzi českým a moravským husitizmom boli mestá; kým v Čechách boli mestá baštou revolúcie, na Morave boli z väčšej časti nemecké (najmä veľké mestá ako Brno, Olomouc, Jihlava, Znojmo),

⁴⁸Potvrďuje to listina vydaná pre bratov Štefana a Juraja z Rozhanoviec: DL 12 190; CDH X 7, Ab anno 1429 – 1437, Studio et Opera G. FEJÉR, Budaë 1843, n. 53, s. 190-196; „*præfatus Stephanus, filius prædicti condam Comitiss Simonis, nullo pecuniali nostro regio adminiculo stipendiatus, sed in propriis suis sumptibus et expensis, cum copiosa suorum et dicti Georgii fratris sui familiarium comitiua...*“

⁴⁹Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské, z archivův domácích i cizích sebral a vydal F. Palacký, díl šestý, v Praze 1872, n. 7, s. 402-403.

⁵⁰Hazai okmánytár (Codex diplomaticus patrius), II. kötet, Országfejedelmi okmányok, kiadja NAGY I., PÁUR I., RÁTH K. ÉS VÉGHÉLY D., Győrött 1865, n. 146, s. 226-227; ZsO VIII, n. 513, s. 156: „...in custodia seu conservacione nostre civitatis Hradistya in partibus Moravie laudabiliter exhibitis et impensis studuit complacere.“

⁵¹DL 66 563; A Blagay-család oklevéltára, szerk. THALÓCZY, L. ÉS BARABÁS, S., n. 146, s. 264: „Hiis denique proxime elapsis temporibus, dum in regno nostro Bohemie hereticorum innumerabilis pullulasset multitudo, nos pro eorum exstirpacione congregato valido exercitu ad ipsum regnum nostrum Bohemie potenter progressi fuissimus, peragratisque cunctis ipsius regno nostri partibus ad propria tandem feliciter remeassemus, in ipso reditus nostri precinctu ipsum Ladislaum, quem nobis eximie strenuitatis audacia iam dudum commendaverat, in derictorem, moderatorem et generalem capitaneum gentium nostrarum et oppidi nostri Hradischye terre nostre Moravie...“

⁵²ZsO VII, n. 2306, s. 524.

⁵³DL 11 526.

⁵⁴Potvrďuje to DL 12 190; CDH X 7, n. 53, s. 190-196.

a to ich udržalo na silne katolíckych pozíciách. Menšie moravské mestá, kde nemecký element nebol taký silný, zase nemohli hrať takú dôležitú úlohu.⁵⁵

Jedným z cieľov, ako mohol Žigmund upokojiť situáciu aspoň na Morave, bolo vymenovanie nového krajinského kapitána, čo bol po zrušení markgrófskej hodnosti po smrti Jošta v roku 1411 najdôležitejší úrad v krajine. Stal sa ním Viliam z Pernštejna, ktorý mal tú prednosť, že patrila medzi kališnické krídlo šľachty, ale zároveň to bol človek veľkej prestíže a schopný kompromisu.⁵⁶ Bol to súčasne ďalší signál pre všetkých (napríklad aj pre uhorských šľachticov!), že minimálne s niektorými heretikmi sa za určitých okolností môže jednať. Žigmund sa dokonca v polovici apríla stretol aj s najväznejším predstaviteľom moravských husitov, Petrom Strážnickým z Kravař, ktorý mu po predchádzajúcej zrade odprisahal opäť vernosť.⁵⁷

Zmierovanie sa s kališnickou moravskou šľachtou zrejme sledovalo aj ten cieľ, aby nedošlo na jednej strane k spojeniu českých a moravských husitov, ale na druhej strane – tak ako v Čechách – aj radikálnych a umiernených husitov na Morave. Už na prelome rokov 1420 a 1421 vznikla na Morave obdoba juhočeského Tábora – Nedakonice. Jeho zrod a napojenie na český radikálny prúd husitizmu, však nie je dostatočne objasnený. Na jeho čele stáli dvaja kňazi, zrejme blízki českému táborskému hnutiu: Fridrich (Bedřich) zo Strážnice a Tomáš z Vizovic. Asi už v polovici januára 1421 sa moravskí „táboriti“ vyznamenali útokom na cisterciatský kláštor vo Velehrade.⁵⁸ Z iniciatívy olomouckého biskupa Jána Železného proti Nedakoniciam neúspešne vytiahli moravské a rakúske jednotky a neskôr sa podľa svedectva Vavrince o to isté s podobným výsledkom pokúsili aj Uhri.⁵⁹ Z nejakého dôvodu však o komunite neskôr už nepočujeme; buď zanikla, alebo sa presťahovala do mesta Uherský Ostroh, kde sa nakoniec mohla tešiť aj podpore miestnej šľachty.⁶⁰

Veľkým šťastím pre katolícku časť Moravy bolo, že sa husitské zväzy v Čechách rozhodli na Časlavskom sneme neprenášať vojenské operácie na Moravu.⁶¹ Žigmundovi verné mestá sa tak vyhli veľkému nebezpečenstvu. Uhorský kráľ však aj tak nemienil ostávať na Morave. Už 15. mája bol v Trenčine⁶² a na Moravu sa mal vrátiť až v súvislosti s druhou krížovou výpravou.

Druhý pokus o pokorenie kacírskych Čiech tentoraz nebol Žigmundovou iniciatívou. Uhorský kráľ riešil problémy v Sedmohradsku, kde sa sústredil na boj proti Turkom. K ťaženiu dali podnet predstavitelia katolíckej cirkvi a niektoré ríšske kniežatá. Žigmund síce sľúbil, že sa k výprave pripojí, no svoje slovo nedodrжал v tom zmysle, v akom to požadovali iniciátori výpravy. Žigmund nechal zvolať moravské vojsko na 4. septembra 1421 do Strážnice⁶³ v čase, keď demoralizované ríšske jednotky opúšťali Čechy po neúspešnom a nezmyselnom obliehaní Žatca.

Žigmunda mohli zdržať okolnosti, no tiež nemusel mať záujem na tom, aby na porážke českých husitov mali hlavný podiel jeho spojenci z ríše, s ktorými v tomto období nemal príliš dobré vzťahy.⁶⁴ Zdá sa, že ho viac zaujímala účasť jeho korunných krajín. Dňa 18. mája 1421

⁵⁵Národnostné pomery v Čechách a na Morave v súvislosti s mestami prehľadne popísal ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce I*, s. 352-370.

⁵⁶VÁLKA, J.: *Morava roku 1421*, s. 15.

⁵⁷Tamže.

⁵⁸So zrejme zlým chronologickým určením sa udalosť cituje z *Vavřince z Březové kronika husitská*, FRB V, s. 473. Por. tiež FIALOVÁ, V.: *Tábor moravských husitů v Nedakonicích*. In: *Časopis Moravského musea v Brně. Acta Musei Moraviae, vědy společenské* 37 (1952), s. 346-360; VÁLKA, J.: *Morava roku 1421*, s. 11-13.

⁵⁹Vavřince z Březové kronika husitská, FRB V, s. 473.

⁶⁰Vavřinec o presťahovaní tábora nevie. K druhej možnosti por. VÁLKA, J.: *Morava roku 1421*, s. 13.

⁶¹Tamže, s. 17.

⁶²*Segédletek* 1, s. 108.

⁶³VÁLKA, J.: *Morava roku 1421*, s. 13.

⁶⁴Prehľadne napr. KAVKA, F.: *Poslední Lucemburk na českém trůně*, s. 97-108. P. Čornej poukazuje na fakt, že ani po uzavretí prímeria s Turkami sa Žigmund príliš neponáhľal do Čiech. ČORNEJ, P.: *Velké dějiny*, s. 303. K Žigmundovým ťažkostiam v ríši po rozpade prvej krížovej výpravy por. ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce III. Kronika válečných let*. Praha 1993, s. 98-99.

v Trenčíne vyzval hornolužické Šestimestie (Budyšín, Zhorelec, Žitava, Luban, Lobaw a Kamienica), aby tiahli do poľa.⁶⁵ Následne 9. júna napísal sliezkym mestám Vratislav, Šroda Śląska (Neumarkt) a Namysłow (Namslau), že sa potešil správam o zhromažďovaní vojsk.⁶⁶ V Bratislave potom pokračovali rokovania jednak so sliezkymi vojvodami a zároveň aj s rakúskym vojvodom Albrechtom, ktorý sa mal stať Žigmundovým zaťom.⁶⁷

Zdá sa, že uhorské vojsko sa pripravovalo proti husitom dlhší čas. Prvý ohlas z domácich uhorských prameňov o tom, že sa chystá vojsko proti Čechom, pochádza z listiny z 24. augusta 1421, ktorou sa zastavili všetky súdne procesy Petra a Ladislava zo Szentléleku, pretože sa chystajú s temešským županom Pipom z Ozory do Čiech.⁶⁸ Ďalšie zmienky sa nachádzajú v listinách do 25. septembra.⁶⁹

Podobne ako uhorské vojsko, ani sám Žigmund sa do Čiech veľmi neponáhlal. Na prelome augusta a septembra sa Žigmund nachádzal v Budíne, 16. – 21. septembra zase v Trnave, od 23. septembra je však doložený jeho pobyt v Bratislave.⁷⁰ Práve tu sa uzavrela konečná dohoda medzi Luxemburgovcom a Habsburgovcom, na základe ktorej sa Žigmundova dcéra Alžbeta stala Albrechtovou manželkou. Albrecht od uhorského a českého kráľa získal mestá České Budějovice, Jihlava, Jemnice, Znojmo a Pohořelice a za vojenskú službu mal dostať 200 000 zlatých.⁷¹ Okrem toho 4. októbra Žigmund splnomocnil rakúskeho vojvodu k úplnému omilosteniu tých husitov, ktorí sa budú kajať a vrátiť sa do lona cirkvi.⁷²

Na Moravu šiel Žigmund cez Trenčín, kde sa nachádzal 8. – 16. októbra.⁷³ 18. októbra bol Žigmund v Brumove na východnej Morave, odkiaľ napísal list mestu Cheb. Vysvitá z neho, že od nich dostal správy o tom, ako sa rozišlo vojsko kurfirstov a opustilo Čechy a obyvatelia Chebu chceli vedieť, či sa Žigmund teraz pustí do Čiech. Žigmund im odpovedal, že už pred viacerými týždňami boli pri Olomouci Pipa z Ozory, ďalší nemenovaní uhorskí páni a olomoucký biskup Ján Železný. Na ďalší deň chce bezodkladne poslať na Moravu ďalšie sily, keďže v ten deň alebo na druhý deň majú prísť ešte viacerí páni z Uhorska, a potom tiahnuť s božou pomocou do Čiech. Nemali by sa teda báť, že kurfirsti opustili Čechy, pretože vojsko z Uhorska je veľké a príde ešte aj Albrecht a sliezske kniežatá.⁷⁴ Pipa z Ozory sa po svojom príchode na Moravu zameral predovšetkým na plienenie majetkov Petra Strážnického z Kravař a Haška z Valdštejna.

O spomínaných posilách z Uhorska sa zrejme dozvedeli aj moravskí husiti v Uherskom Ostrohu. Z Uherského Brodu Žigmund v liste z 20. októbra Albrechtovi totiž napísal, že husiti zo Strážnice a z Uherského Ostrohu sa zhromaždili a počas noci napadli Žigmundove sily. Husiti síce získali bojové pole, ale straty na strane Uhrov údajne veľké neboli, a to ani na životoch, ani na pušnom prachu a vozoch.⁷⁵ O týchto bojoch informuje aj Vavrínek z Březovej,⁷⁶ no ešte lepšie

⁶⁵*Scriptores rerum Silesiacarum VI*, Geschichtsquellen der Hussitenkriege, herausgegeben von COLMAR GRÜNHAGEN, Breslau 1871, n. 4, s. 3.

⁶⁶Scrip. rer. Siles. VI, hrsg. von C. GRÜNHAGEN, n. 7, s. 5; *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges, vom Jahre 1419 an*, I, gesammelt und herausgegeben von F. PALACKÝ, Prag 1873, n. 114, s. 117-118.

⁶⁷Tieto informácie poslalo 20. júna mesto Norimberg Ulmu; por. UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 122, s. 125-126.

⁶⁸DL 43 510; ZsO VIII, n. 887, s. 262.

⁶⁹ZsO VIII, n. 887, 923, 927, 936, 949, 951, 957, 1005, s. 262, 270-272, 275-276, 278, 307.

⁷⁰*Segédletek I*, s. 109.

⁷¹CDH X 6, n. 144, s. 409-414 z 28. septembra 1421.

⁷²CDH X 6, n. 155, s. 414-415.

⁷³*Segédletek I*, s. 109.

⁷⁴UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 151, s. 162-163; ZsO VIII, n. 1062, s. 324. Sliezske vojská už medzitým do Čiech vpadli (13. októbra) a nenašli tam, pochopiteľne, nijaké Žigmundove jednotky.

⁷⁵DL 48 106: „...also haben sich die hussen neameleich des von Straznicz vnd Hasken von Ostrow volk gesamet vnd haben die vnsern vbernacht vberuallen, doch hat got der almechtig den vnsern geholffen, daz wir der vnsern wenig verloren haben vnd daz sy das velde behalten haben, was aber der hussen gewest ist, die sint all erslagen ausgenommen die entrunen sind vnd ob deiner lieb yemant anders fürpringen wurde, das wellest nicht gelauben, sunder vns ist da ettwas schaden geschehen an Puluer vnd an ettleichen weagen, das wir vns klain scheaczen, aber wir ziehen dennoch für vns vnd wir wellen vnsern sachen nachgeen gen vnsern veindten den hussen, als wir nü angeungen haben.“ Por. tiež ZsO VIII, n. 1070, s. 325-326.

⁷⁶Vavrínek z Březové kronika husitská, FRB V, s. 526.

nás informuje darovacia listina pre Ladislava z Blagaja, ktorá sa s najväčšou pravdepodobnosťou viaže práve k tomuto obdobiu. Podľa listiny sa zhromaždilo niekoľko heretikov, ktorí mali v úmysle napadnúť pod vedením dvoch kapitánov uhorskej hranice, čo sa im však nepodarilo utajiť pred Ladislavom z Blagaja. Ten so svojimi vojakmi proti nim vytiahol a prišiel za nimi do akéhosi tábora pred hradom Uherský Ostroh (*Oztro*). V bitke sa potom Ladislav stretol s jedným z kapitánov a prišiel síce v boji o svoje ľavé oko, no nakoniec „heretika“⁷⁷ porazil. Ladislav potom údajne získal veľkú korisť a vrátil sa s množstvom zajatcov.⁷⁸

Na základe týchto prameňov sa teda môžeme pokúsiť rekonštruovať udalosť nasledovne: husiti z Ostrohu zaútočili na uhorské jednotky. Nevieme síce presne, kde ležalo bojové pole, zdá sa však, že niekde medzi Brodom a Ostrohom. Vyzerá to tak, že husiti neboli príliš úspešní a stiahli sa naspäť. Za husitmi sa potom vydali uhorské jednotky z Hradišťa pod velením Ladislava z Blagaja, a tí ich dostihli pred mestom, kde sa nakoniec odohrala bitka.

O tom, že listinu pre Ladislava z Blagaja treba spájať práve s jeseňou 1421, svedčí najmä spomínaný pokus o útok proti Uhorsku. Ako sme spomenuli, z Uhorska mali Žigmundovi prísť posily. Hoci donačná listina hovorí o tom, že „heretici“ chceli v Uhorsku plieniť, ich úmyslom bolo zrejme skôr pokúsiť sa prekvapíť uhorské jednotky chystajúce sa práve na Moravu. Takúto rekonštrukciu podporuje aj Žigmundov list trenčianskemu kastelánovi Mikulášovi z Perína z 11. marca 1422, v ktorom sa spomína povinnosť trenčianskych hostí a mešťanov starať sa o obranu Trenčína proti viklefishom.⁷⁹ Tento list bol napísaný po návrate Žigmunda z neúspešnej 2. krížovej výpravy a k spomínanému nariadeniu muselo dôjsť teda niekedy pred ňou. Do úvahy prichádza najmä jeseň 1421, keď skutočne mohlo dôjsť k ohrozeniu uhorského pohraničia.

17. novembra sa konalo krajinské zhromaždenie v Brne, ktoré nechal Žigmund obsadiť uhorskými a „tatárskymi“ (kronikár Vavrinc nimi myslel akiste kumánsku jazdu) vojakmi, ktorí boli inak údajne z väčšej časti neozbrojení. Napokon moravská šľachta podľa hla Žigmundovmu nátlaku a podrobila sa mu.⁸⁰ Ondrej z Regensburgu nazval brniansku dohodu ako „*liga pro extirpacione hereticorum defensioneque catholicorum in Moravia*“, teda ligu pre vykorenenie kacírov a obranu katolíkov na Morave.⁸¹ Jednanie s predstaviteľmi šľachty v Brne sa teda nenieslo len v znamení zápasu s Čechami, ale aj v záujme obrany Moravy, a tým aj Uhorska.

Pri prechode z Moravy do Čiech sa uhorské jednotky podľa Vavrince z Březovej obsadili mesto Polička a mali tam zabiť 1 301 ľudí oboch pohlaví. Keď tento údaj videl prekladateľ jeho kroniky do českého jazyka (niekedy koncom 15. storočia), zdal sa mu tento údaj natoľko nepravdepodobný, že udal radšej len 130 ľudí.⁸² Ukázalo sa, že na dobytí mesta mali zrejme

⁷⁷Snád' ide skutočne o Tomáša z Vizovic, jedného zo zakladateľov Nedakoníc, ktorý sa v roku 1421 stráca z dejín. FIALOVÁ, V.: *Tábor moravských husitů v Nedakunicích*, s. 356.

⁷⁸DL 66 563; *A Blagay-család oklevéltára*, szerk. THALÓCZY L. ÉS BARABÁS S., n. 146, s. 264-265: „...unde prefati heretici nostrum ab inde presentientes discessum, congregatis non paucis hostibus, sub conductu quorundam duorum capitaneorum hostili insultu ipsos fines nostros ausi sunt subintrare igne gladioque vastaturi, sed non latuit eundem Ladislaum eorum temeraria presumptio in capita ipsorum dampnabiliter postmodum retorta, procedit siquidem ipse Ladislaus eis obviam et in campo quodam ante castrum nostrum Oztro occurit cum gentibus suis, ubi aciebus hinc inde ordinatis ipse Ladislaus uti quietis impatiens contra alterum capitaneorum predictorum in potenti virtute primus lanceam suam dirigere molitus est, sed et ipse capitaneus exadverso lanceam contra ipsam Ladislaum vibravit vehementer, sicque in maximo equorum impetu pariter congregiuntur et atrocibus lancearum ictibus se se impetunt; quamquam a[utem] ipso congressu [sepe] nominatus Ladislaus ex ictu lancee eiusdem heretici oculo suo sinistro orbatus est, idem tamen hereticus ultione divina ictu lancee ipsius Ladislai, ruptis cunctis ferramentis armorum, transfossus et penetratus in pectore ac ab equo in terram preceps deiectus in confusionem predictorum hereticorum illico interiit...“

⁷⁹MOL, *Diplomatikai fényképgyűjtemény* 280 017.

⁸⁰Vavrince z Březové *kronika husitská*, FRB V, s. 526-527.

⁸¹*Chronica Husitarum*, c. 22, *Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte*, neue Folge, erster Band, Andreas von Regensburg, Sämtliche Werke, herausgegeben von G. LEIDINGER, München 1903, s. 372.

⁸²Vavrince z Březové *kronika husitská*, FRB V, s. 528; ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce III*, s. 109.

určitý podiel aj niektorí jeho obyvatelia, ktorí za odmenu desiatich kôp grošov mesto zradili. Uhorské „besnenie“ sa na základe správ husitských kronikárov nemusí brať ako jednoznačný fakt,⁸³ no zdá sa, že existuje ešte jeden prameň dokresľujúci vtedajšie udalosti. Môže ním byť darovacia listina pre šľachticov Štefana a Juraja z Rozhanoviec z januára 1430. Podľa nej sa Štefan a Juraj výraznou mierou zaslúžili o znovuzískanie kráľovského mesta „*Deuiczka*“, obsadeného „heretikmi“, čiže Žigmundovými nepriateľmi. Je pravda, že „*Deuiczka*“ nie je zaužívaným názvom pre Poličky. Iné kráľovské mesto v Čechách v tejto dobe však zrejme neprichádza do úvahy, rovnako ani stotožnenie s neďalekým Jevíčkom, ktoré leží na Morave. Štefan a Juraj sa tu označujú ako velitelia vojska (*primipili, seu ductores praetacti exercitus nostri*), nezabúda sa na straty medzi ich rodinnými príslušníkmi. Mesto bolo údajne zničené a po jeho dobytí boli všetci kráľovi nepriatelia vyhnaní. Z listiny vyplýva jasne, že mesto bolo dobyté cestou do Čiech, pretože len o niečo ďalej sa spomína ich cesta späť.⁸⁴ Na rozdiel od diktie listiny aj správy Vavrince z Březovej však v skutočnosti zrejme Žigmundovo ťaženie nebolo pre Poličky až takou katastrofou.⁸⁵

Aj ďalší postup bol údajne spojený s bezuzdným plienením Žigmundových ľudí.⁸⁶ Kráľ odtiaľ smeroval na Kutnej Hory, ktorá bola sice oficiálne na strane husitov, no vzhľadom na prevahu jej nemeckého a katolíckeho obyvateľstva, prakticky všetci vedeli, ako sa asi budú „brániť“ proti Žigmundovi. Aj preto sa pred Kutnú Horu dostavil Ján Žižka so svojim vojskom. 21. decembra obe strany pred mestom zviadli boj, počas ktorého časť kráľovho vojska vnikla do mesta, ktoré sa tak z husitského satelitu zmenilo na baštu katolíkov. Husiti preto takticky ustúpili. Počas represálií, keď zabili množstvo prívržencov kalicha, zhodili z kostolnej veže akéhosi kňaza Mateja Slováka.⁸⁷

Žigmundovo vojsko v Kutnej Hore a v jej okolí prečkalo vianočné sviatky a zotrvalo tam, kým sa 6. januára nedozvedeli o príchode Žižkovho vojska. Žigmund na husitské vojsko nečakal a vytiahol smerom k Jihlave. Keďže sa Žižkov postup nepodarilo zastaviť, vojsko sa rozdelilo. Sám panovník sa s časťou vojska, ktoré zdecimoval ťažký prechod cez Sázavu, dostal do Jihlavy. Druhá časť ostala v Nemeckom Brode, kde ich však čakala od husitov krutá porážka.

⁸³Spochybnuje ho ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce III*, s. 108-109.

⁸⁴DL 12 190; CDH X 7, n. 53, s. 190-196. Na ceste späť sa im údajne podarilo získať dva nemenované hrady držané husitmi. Charakteristický je tendenčný ráz listiny a opisovaných udalostí: „*feliciter ad propria reuertentibus*“, čo však nemožno povedať o žiadnom Žigmundovom návrate z Čiech.

Zaradenie udalostí opisovaných v listine do druhej polovice roka 1421 nie je bezproblémové. 19. januára 1430 dostávajú však šľachtici taktiež dar od kráľa (DL 12 187), kde sa podobne spomínajú zásluhy Štefana a Juraja z Rozhanoviec, avšak tu sa píše o udalostiach okolo Prahy. V listine sa hovorí o zovretí Prahy („*Dum tandem civitatem nostram Pragensem quam prefati heretici hwsite Bohemi sibi temere vendicatam gubernabant expugnaturi circumvallatam obsideramus...*“), takže sa nepochybne vzťahuje k prvej krížovej výprave v lete 1420. V skoršej listine z 5. októbra 1421 (DL 11 145; ZsO VIII, n. 1037, s. 318) sa zase spomínajú boje pri Nymburku, išlo teda o druhé ťaženie uhorského vojska proti husitom z jesene 1420.

Pokiaľ by spomínaná listina (DL 12 190) opisovala ťaženie do Čiech na jeseň 1420, bolo by zvláštne, prečo by sa tieto zásluhy nespomenuli v listine DL 11 145. S prihliadnutím na tendenčnosť listiny a evidentné prekrútenie udalostí, sa zdá, že s najväčšou pravdepodobnosťou ide o ťaženie druhej krížovej výpravy.

Ešte problematikejšie je spojiť mesto „*Deuiczka*“ s konkrétnou lokalitou. Takouto lokalitou by mohli byť Děvičky, ide však o hrad, ktorý sa navyše nachádza na Morave, kým „*Deuiczka*“ v listine je mesto v Čechách. Podobne problematický je prípad moravského mesta Jevíčko, západne od Olomouca.

Do úvahy prichádza aj možnosť, že udalosti spísané v listine sa týkali Jevíčka, alebo Děvičiek, nepodarilo sa nám však nájsť nijaký doklad, ktorý by potvrdzoval boje o mesto Jevíčko alebo hrad Děvičky. Pri vydaní listiny sa určite vyskytla chyba, je však otázka, či táto chyba spočíva v lokalizovaní „*Deuiczky*“, alebo v skomolení názvu mesta. Vzhľadom k osemročnému časovému odstupu možno pripustiť obe možnosti. Ak sa udalosti týkali skutočne ťaženia počas 2. krížovej výpravy, je stotožnenie s Poličkou najpravdepodobnejšie.

⁸⁵ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce III*, s. 109.

⁸⁶Vavrincovu správu potvrdzuje aj list Norimberčanov mestu Frankfurt, v ktorom píše, že „*auch von den Vngern etwas vast da geplündert*“. UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 162, s. 176.

⁸⁷Vavrince z Březové kronika husitská, FRB V, s. 533.

Táto porážka bola pre Žigmunda veľkou katastrofou. Jedni z tých, ktorí si zachránili život, boli familiári nitrianskeho župana Petra Forgáča z Gýmešu, Mikuláš z Lefantoviec (*de Elephant*), Pavol a Tomáš zo Stredy (*de Zeredahely*), Ján a Juraj zo Žabokriek (*Sabokrethy*) a Ladislav z Viesky (*de Somszeg*). 16. januára 1422 Žigmund z Uherského Hradišťa Petrovi Forgáčovi napísal, aby zabral ich majetky, keďže opustili kráľovské vojsko.⁸⁸ Dôležitejšie ako údajná sympatia týchto familiárov voči husitom⁸⁹ je, že účastník výpravy Peter Forgáč bol už, ako vyplýva z listu, mimo kráľovho vojska, zrejme v Uhorsku. Že sa uhorskí vojaci pomerne rýchlo dostali domov, vyplýva aj zo sťažnosti na Ladislava z Bíne, vracajúceho sa z výpravy proti husitom, pričom na územie Ostrihomskej stolice prišiel niekedy pred 5. februárom.⁹⁰ Naopak, niektorí sa do Uhorska nevrátili – bol to zrejme prípad bratov Štefana a Juraja z Rozhanoviec, ktorí ostali slúžiť v Uherskom Hradišti.⁹¹

Najprv vlastne ani nikto nevedel, či Žigmund pôjde do Uhorska, alebo ostane na Morave. Žigmund tam nakoniec ostal, aby upevnil svoje tamjšie pozície.⁹² Umožnila mu to situácia v Čechách, kde sa víťazi nad druhou krížovou výpravou začali zaoberať problémami vo vlastných radoch. Jedným z ľudí, na ktorých Žigmund v tomto období spoliehal, bol aj kastelán na hrade Veveří Peter Kutej, s ktorým sa ešte stretne o desať rokov neskôr pri pokuse o husitské sprisahanie v Bratislave. Dňa 22. februára 1422 kráľ poveril moravského šľachtica súdnymi právomocami proti všetkým „*kerziz ti cztyrzi kusí drzie w Czechach wznykle*“, aby mal moc popravovať a siahnúť im na majetok.⁹³ Ďalším mandátom z apríla prikázal Kutejovi, aby konfiškoval majetky husitov.⁹⁴

Už v týchto dňoch (február 1422) tiahlo na Moravu ďalšie uhorské vojsko.⁹⁵ Túto správu potvrdzujú aj uhorské pramene. Na pomoc kráľovej Morave sa chystal zrejme aj najvyšší uhorský koniarnik Mikuláš z Perína.⁹⁶ So Žigmundom sa stretol zrejme v Skalici, kam sa kráľ dostavil niekedy okolo 3. marca.⁹⁷ V tom istom meste Žigmund 11. marca vydal listinu, z ktorej vyplýva, že niekedy pred týmto dátumom bol Mikuláš z Perína vymenovaný za trenčianskeho kastelána.⁹⁸ Je zrejme, že s touto hodnosťou sa spája aj titul kapitán Považia, ktorá sa v prípade

⁸⁸Függelék, in: *A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története*, írta BÁRTFAI SZABÓ L., Esztergom 1910, s. 676-677; ZsO IX, n. 51, s. 40-41.

⁸⁹VARSÍK, B.: *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*. Bratislava 1965, s. 176-177, pozri aj pozn. č. 45 a 46. Varsík nesprávne opravuje datovanie Bártfai Szabóa na 12. jún 1422. V skutočnosti je správny pôvodne stanovený dátum v januári, pretože Žigmund sa v júni nachádzal v Uhorsku.

⁹⁰ZsO IX, n. 457, s. 150. Ladislav z Bíne, vracajúci sa z protihusitskej výpravy idúc s viacerými jazdcami, prišiel do dediny Pavlová (*Pald*, Ostrihomská stolica), kde spôsobil miestnym obyvateľom škody vo výške údajne až 2 000 zlatých a niektorých z nich aj zabili.

⁹¹DL 12 190; CDH X 7, n. 53, s. 190-196.

⁹²Por. VÁLKA, J.: *Počátek války o Moravu (1422 – 1423). Studie k dějinám husitské revoluce na Moravě II*. Jižní Morava 18, sv. 21, 1982, s. 49; *Segédletek 1*, s. 110.

⁹³Beilagen, in: BRETHOLZ, B.: *Die Übergabe Mährens an Herzog Albrecht V. von Österreich im Jahre 1423 (Beiträge zur Geschichte der Hussitenkriege in Mähren)*, Aus dem Archiv für österr. Geschichte (Bd. LXXX, II. Hälfte, Seite 249) separat gedruckt, Wien 1893, n. 10, s. 89; *Zbytky register králův římských a českých z let 1361 – 1480*, sebral a určil A. SEDLÁČEK, Historický archiv 39, v Praze 1914, s. 166.

⁹⁴Beilagen, in: BRETHOLZ, B.: *Die Übergabe Mährens*, n. 11, s. 90-91.

⁹⁵Hlásil to list Norimberčanov rade mesta Frankfurt z 5. februára 1422. UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 162, s. 176: „...*gross volk von Vngern vnd anderswoher kürtzlich wider zuziehen sülle*.“

⁹⁶Z 12. februára 1422: *XV. századi pápák oklevelei I. V. Márton pápa (1417 – 1431)*, kiadja LUKCSICS P., Budapest 1931, n. 452, s. 122; ZsO IX, n. 135, s. 65. Jeho brat Ladislav požiadal o povolenie odložiť púť k apoštolskej bazilike pre veľké výdavky na cestu a taktiež kvôli chystanej výprave proti husitom. Na nej sa určite chcel zúčastniť so svojim starším bratom Mikulášom.

⁹⁷*Segédletek 1*, s. 110.

⁹⁸DF 280 017. Na základe tejto listiny sa pôvodne predpokladal výpad husitov do Uhorska v roku 1421. Dôvodom bolo, že listina bola v staršej literatúre omylom datovaná do tohto roku, a hovorí sa v nej, že obyvatelia mesta mali povinnosť strážiť a chrániť svoje mesto proti husitom. Por. VARSÍK, B.: *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*, s. 13-16.

Mikuláša z Perína prvýkrát spomína 27. apríla 1421⁹⁹ a neskôr sa s ňou stretávame až v roku 1426.¹⁰⁰

Okrem Mikuláša z Perína sa však na Moravu chystali aj srbské oddiely vedené Jurajom zo Széru (Zeer), familiárom srbského despotu, čo potvrdzuje odloženie jeho súdu z 25. februára 1425.¹⁰¹

Vojenské akcie však zatiaľ Žigmund odložil, pretože 23. marca podpísal v Mikulove mimoriadne dôležitý štátnický dokument. Albrecht dostal do správy mestá Brno (*Brunne*), Ivančice (*Eywanczicz*), Třebíč (*Trebicz*) a hrady Špilberk (*Spilberg*) a Veveří (*Eychorn*). Príjmy z týchto miest mali kryť Albrechtove náklady na vojnu na Morave, pričom Žigmund mal ponechať na Morave dovedna 1 000 kopijí, ktoré sa budú živiť na jeho náklady. Na obranu Špilberku dostal Albrecht sľúbených 800 kóp českých grošov ročne. Albrecht dostal aj právomoc menovať a meniť úradníkov vo všetkých mestách a hradoch na Morave podľa svojej vôle, s výnimkou miest, ktoré daroval Žigmund svojim Uhrom.¹⁰² Z listiny je vidieť, že kráľ Žigmund po neúspechu pri Kutnej Hore cítil ešte viac potrebu spoľahnúť sa na silného spojenca, ktorý by mohol byť vo vojne proti husitom „na plný úväzok“. Takéhoto spojenca bolo treba materiálne zabezpečiť, čo bol aj jeden z účelov mikulovskej dohody. Zároveň však neupadol ani význam uhorskej vojenskej pomoci. Uhorské posádky sú tu stanovené na 1 000 kopijí (3 000 – 5 000 osôb).

Počas jari 1422 došlo tiež k ďalšiemu pokusu o dobytie Uherského Ostrohu. Z 5. apríla je aj mandát Žigmunda pre Mikuláša Zomora a jeho syna Jána Feketeho, kde sa hovorí, ako sa husiti zhromaždili v akomsi tábore na Morave.¹⁰³ O vojenských prípravách hlási aj 1. mája mesto Most, podľa ktorého tiahne na Moravu veľké množstvo Uhrov s puškami a ďalším vybavením.¹⁰⁴ Zdá sa teda, že išlo o pomerne sľubné zhromaždenie síl, avšak netreba ich preceňovať. Správa lechnického dekana z 25. apríla hovorí o neuveriteľných 30 000 – 40 000 pešiakoch a 10 000 jazdcov.¹⁰⁵ Počet vojakov však možno triezvo odhadnúť zhruba na niekoľko tisíc.

Zaujímavé je, že vo Veselí, odkiaľ Žigmund vydal svoj mandát pre Mikuláša Zomora, bola práve aj jeho manželka Barbora.¹⁰⁶ Môže to napokon súvisieť aj s neskoršou majetkovou zaangažovanosťou Barbory na Morave.

Husitom sa podarilo prestáť obliehanie Uherského Ostrohu, no zaznamenali významné straty, keď asi sto mužov bolo pobitých a utopených, najmä zásluhou Uhrov a Kumánov.¹⁰⁷ Pri tejto bitke sa mohli vyznamenať aj šľachtici Štefan a Juraj z Rozhanoviec.¹⁰⁸ Žigmundove vojská sa zdržali v blízkosti Ostrohu niekedy do 24. apríla, keď Žigmund datuje listinu *in descensu nostro campestri ante castrum Ostrow*.¹⁰⁹

⁹⁹DL 43 499; ZsO VII, n. 452, s. 142.

¹⁰⁰*Sopron szabad királyi város története*, 1. rész, 2. kötet, Oklevelek és levelek 1407-től 1429-ig, közli HÁZI J., Sopron 1923, n. 359, s. 311.

¹⁰¹ZsO IX, ed. BORSA I. – C. TÓTH N., Budapest 2004, n. 201, s. 83-84: Juraja zo Széru bol v službách srbského despotu a „*cum gentibus eosdem(!) despoth in servitiis regalibus in regno Bohemie esset constitutus*.“

¹⁰²DF 287 520; Beilagen, in: BRETHOLZ, B.: *Die Übergabe Mährens*, n. 12, s. 91-94; *Archiv Koruny české 5. Katalog listin z let 1378 – 1437*, sepsal A. HAAS, Praha 1947, n. 297, s. 183.

¹⁰³„*in quodam Campo huius marchionatus nostri Moravie*“. DL 61 381, *HO II*, kiad. NAGY I., PÁUR I., RÁTH K. ÉS VÉGHÉLY D.n. 150, s. 232-233. Jeden z докладov o chystanej výprave proti Morave je zo začiatku marca, por. ZsO IX, n. 241, s. 93.

¹⁰⁴*Francouzská husitica I*, podává A. NEUMANN, n. 12, s. 84-85: „*vnd die Vnger süllen kurtzlich czü seinem gnaden mit grossen volke vnd mit püchsen vnd anderm gerete komen. Auch hat sein gnaden, der herczog von Osterreich, verbotschaft, daz er schyer mit seinem volk auch zü im in daz velde komen...*“

¹⁰⁵UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 177, s. 190-192. Pod dojmom tejto správy J. Válka (*Počátek války o Moravu (1422 – 1423)*, s. 52-53) podľa nášho názoru preceňuje Žigmundove sily. S väčším vojskom by Žigmund mohol bez problémov pomýšľať na nové ťaženie proti Čechám. Túto správu treba dať do súvisu s už spomenutým príchodom Mikuláša z Perína.

¹⁰⁶DL 61 381, *HO II*, kiadják NAGY I., PÁUR I., RÁTH K. ÉS VÉGHÉLY D., n. 150, s. 232-233: „*Hinc, ubi cum serenissima nostra conthorali nunc existimus...*“

¹⁰⁷*Francouzská husitica I*, podává A. NEUMANN, n. 12, s. 84-85.

¹⁰⁸DL 12 190; CDH X 7, n. 53, s. 190-196.

¹⁰⁹ZsO IX, n. 470, s. 153.

Oproti stratám z minulého roka, keď husiti prišli o pevnosti Jevišovice a Martínkov na juhozápade, si však polepšili vďaka príchodu Žigmunda Korybutoviča, litovského adepta na český trón, z Čiech. Jeho výpad proti Olomoucu síce nevyšiel, nechal však svoju posádku v Uničove na severe, čím posilnil moravských husitov.¹¹⁰ Je možné, že práve z tohto dôvodu Žigmund nechal dobýjanie Uherského Ostrohu a vyrazil proti nemu.¹¹¹ Podľa niektorých vtedajších fám však Žigmund opustil Moravu a stiahol sa do Uhorska.¹¹² Priama konfrontácia oboch Žigmundov sa však každopádne nekonala.

Počas Žigmundovho pobytu na Morave na jar 1422 došlo ešte k jednej významnej udalosti, a to k menovaniu Petra Strážnického z Kravař za moravského krajinského kapitána. Nešlo však o ústup od predchádzajúcej „protireformačnej“ politiky Žigmunda, pretože aj predchádzajúci držiteľ tejto hodnosti Viliam z Pernštejna bol umiernený husita. Peter Strážnický je v tejto funkcii prvýkrát doložený síce až 6. mája 1422,¹¹³ no jeho menovanie treba posunúť iste do doby podpisania mikulovského dohovoru medzi Žigmundom a Albrechtom.

Koncom apríla Žigmund opustil Moravu. 1. mája bol na Devíne (*Theben*), 3. – 8. mája v Bratislave.¹¹⁴ Z Varadína, kde sa konal snem s uhorskou šľachtou (*Tage*) sa chystal do ríše.¹¹⁵ Morava sa zdala byť stabilizovaná: priamo na ňu dozeral Albrecht so svojimi rakúskymi žoldniermi a pomáhali mu aj uhorské jednotky. Okrem spomenutých posádok sa jedným z dôležitých strážcov Moravy stal aj Stibor zo Stiboric mladší. 2. decembra 1422 dal v Bratislave Žigmund Stiborovi do zálohu hrady Veselí, Bzenec, Blatnička a Buchlov s dedinami, mestečko Bzenec a viac ako tri desiatky dedín, náležiacie k týmto hradom. Z listiny vyplýva, že Stibor bol na Morave už dlhší čas („*durante in terra Moraviae disturbio et gwerra*“) a Žigmund mu za jeho služby pre neho a 135 kopijí dlhoval žold za tri mesiace v hodnote 3 000 zlatých. Rovnako sa Žigmund zaviazal zaplatiť Stiborovi ďalšie výdavky spojené s opravou spomenutých hradov a ich príslušenstiev.¹¹⁶ Zdá sa teda, že Stibor prišiel niekedy začiatkom septembra na Moravu, alebo, čo je ešte pravdepodobnejšie, už tu bol skôr, no Žigmund mu nebol schopný zaplatiť za posledné tri mesiace. Druhá možnosť je hádam pravdepodobnejšia, pretože začiatkom septembra 1422 bol Žigmund v Norimbergu a k takejto dohode mohlo dôjsť skôr na našom území. Hoci o Stiborovom pohybe nevieme z tohto obdobia vôbec nič, zdá sa, že v Čechách a na Morave bol po boku Žigmunda zrejme vo všetkých konfliktoch v rokoch od roku 1420.¹¹⁷ Navyše sa Stibor v tejto dobe stal nitrianskym županom, čo mohla byť tiež odmena za služby.¹¹⁸ V jeho službách sa nachádzal Benedikt z Motešíc, nitriansky podžupan, a na Morave pôsobil vo Veselí na Morave.¹¹⁹ V Kunoviciach zase pôsobil Mikuláš zo Šimonovian, tiež zrejme v Stiborových službách.¹²⁰ Z moravských majetkov spomína Stibor vo svojom testamente z roku 1431 už len

¹¹⁰MEZNÍK, J.: *Lucemburská Morava 1310 – 1423*, Praha 1999, s. 422-423.

¹¹¹VÁLKA, J.: *Počátek války o Moravu (1422 – 1423)*, s. 53.

¹¹²*Diarium sexennale ad a. 1422*, *Sämtliche Werke*, hrsg. von G. LEIDINGER, s. 303.

¹¹³Por. MEZNÍK, J.: *Lucemburská Morava*, pozn. 48, s. 496. Autor pochybuje, že by bol Albrecht ochotný tolerovať takúto osobu na poste krajinského kapitána. Ak však Žigmund odovzdal rozsiahle právomoci svojmu zaťovi, iste by sa kapitánom na Morave nestal niekto, s kým by Albrecht nemohol spolupracovať.

¹¹⁴*Segédletek 1*, s. 111.

¹¹⁵Por. list hlohovského kniežat'a Rumpolda Šestimestiu z 23. júna 1422: UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 196, s. 215.

¹¹⁶WENZEL G.: *Stibor vajda. Életrajzi tanulmány*, in: *Értekezés a történelmi tudományok köréből 4*, szerkeszti FRANKÓI V., Budapest 1875, s. 174-175. Tento záloh sa nezachoval v moravských registroch.

¹¹⁷DVOŘÁKOVÁ, D.: *Rytier a jeho král*, s. 379 a 492.

¹¹⁸Tamže, s. 379; ENGEL P.: *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457 I*. Budapest 1996, s. 161.

¹¹⁹SZERÉMI – ERNYEI J.: *A Majthényiak és a felvidék. Történelmi és genealogiai tanulmány*, I. kötet. Budapest 1913, s. 154.

¹²⁰Tamže, s. 157; CDH X 6, n. 138, s. 370-371; ZsO VIII, n. 509, s. 155, kde sa spomínajú ako familiári nitrianskeho biskupa Hynka. Neskôr dostali na príhovor Stibora zo Stiboric od Žigmunda povolenie dobudovať svoj hrádok v Šimonovianoch. Por. tiež DVOŘÁKOVÁ, D.: *Rytier a jeho král*, s. 483.

mestečko Bzenec zálohované kniežatovi Fridrichovi z Ruska a hrad Buchlov držaný Divom z Lulča („*quod tenet a nobis Dywa de Lilcze*“).¹²¹

Pre ďalšie obdobie pobytu uhorských posádok na Morave je príznačná absencia prameňov. Klesá počet donácií uhorským vojakom a čím viac sa približujeme prvej výprave husitov do Uhorska v roku 1428, tým menej vieme o aktivitách uhorských jednotiek na Morave.

Veľká hrozba pre kráľovskú stranu prišla v júni 1423, keď pražskí husiti uskutočnili výpravu na Moravu. Hoci sa útočníkom podarilo dosiahnuť dôležité úspechy, museli sa z Moravy vrátiť pre šokujúcu správu, že Ján Žižka, ktorý sa v tejto dobe odtrhol od táborského zväzu a chystal sa vybudovať svoj vlastný, obsadil mesto Hradec Králové, do tej doby náležiacie Pražanom.¹²² Napriek vnútorným konfliktom medzi jednotlivými husitskými stranami si katolícka časť Moravy nemohla vydýchnuť. V nedokončenej výprave Pražanov pokračoval v lete Ján Žižka.¹²³

S pražskou výpravou na Moravu a udalosťami v Čechách nepochybne súvisela aj akcia Bratislavčanov. Tí zo Žigmundovej iniciatívy vyslali 11. júla posla Petra Kirmheyna, aby získal informácie o dianí v Čechách a na Morave od českobudějovického kapitána Leopolda z Krajku, českého šľachtica Viliama zo Šumberka, Hartunga z Kluxu a od brnianskej mestskej rady.¹²⁴ Dosiaľ najväčší rozkol medzi radikálnymi a umiernenými husitmi iste vyvolal u protivníkov pražských artikulov veľkú nádej a oprávnené vzbudil aj veľkú pozornosť.

Na jeseň Žigmund dovŕšil odovzdanie Moravy do rúk Albrechta, keď ho povýšil do hodnosti moravského markgrófa. Poslednými prerokovávanými podrobnosťami zmluvy bola s najväčšou pravdepodobnosťou otázka území a celkov, ktoré budú vyňaté spod markgrófskej pôsobnosti. V zásade samozrejme bolo vyňatie území opavského vojvodu a olomouckého biskupa. Problém bol len v hradoch, ktoré mal priamo kontrolovať Žigmund. V prvom koncepte dohody¹²⁵ sa táto výnimka vzťahovala na mestá Uherské Hradiště (*Redisch*) a Uherský Brod (*Ungrisch Brod*), hrady Veselí (*Wessels*), Hodonín (*Goding*), Bzenec (*Bisencz*), Buchlov (*Buchlow*), Střilky (*Ztelka*), Orlovice (*Orlowicz*), Cimburk (*Czimburg*), pričom tieto mestá, pevnosti a hrady s ich príslušenstvom ohraničujú rieky Bečva (*Weczwa*), Morava (*Marich*) a Haná (*Hana*).¹²⁶ Týmto sa mal vlastne trochu pozmeniť rozsah hradov, ktoré ovládal Stibor zo Stiboríc. V zmienom koncepte sa však nič nehovorí o uhorských posádkach. Nakoniec podľa znenia dohody ostali pod priamou Žigmundovou právomocou len hrady Brumov a Světlov.¹²⁷ Znamená to, že oproti pôvodnému konceptu hrady ako Veselí či Buchlov ostali naďalej v držbe Stibora zo Stiboríc, znížil sa však zrejme dosah uhorského kráľa na túto držbu. V Stiborovom zázve sa píše, že na hrad Buchlov vlastní listiny od kráľa.¹²⁸ Pôvodný koncept dohody však zrejme dokladá miesta pokryté uhorskými vojakmi.

¹²¹WENZEL G.: *Stibor vajda*, s. 194.

¹²²ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce III*, Praha 1993, s. 139-140.

¹²³Tamže, s. 142.

¹²⁴Archív mesta Bratislavy, č. 961-964.

¹²⁵Publikované v Beilagen, in: BRETHOLZ, B.: *Die Übergabe Mährens*, n. 15, s. 97-98. Listina je publikovaná z ríšskej registratúrnej knihy, nie z originálu. Vydavateľ tejto listiny ju v listinári nesprávne datuje do roku 1422, kým v texte (BRETHOLZ, B.: *Die Übergabe Mährens*, s. 54.) správne do roku 1423. Prvý dátum neprichádza do úvahy, pretože Žigmund sa začiatkom februára 1422 nachádzal v Brne (UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 161 a 164, s. 174-175 a 177; AMB, č. 948), kým listina je datovaná v Kitsee (zu Koczsee).

¹²⁶Ako „faktické pripojenie k Uhorsku“ zrejme nie celkom oprávnené interpretuje VÁLKA, J.: *Počátek války o Moravu (1422 – 1423)*, s. 62. Ak sa na spomínanom území nachádzalo väčšie množstvo uhorských vojakov, bola kontrola tohto územia podstatnou otázkou.

¹²⁷Beilagen, in: BRETHOLZ, B.: *Die Übergabe Mährens*, n. 16, s. 98-101; *Archiv Koruny české V*, sepsal A. HAAS, n. 309, s. 191.

¹²⁸WENZEL G.: *Stibor vajda*, s. 194: „*Et illud Castrum Ostrow tenemus ab Illustri Principe domino Alberto Duce Austrie Marchionique Moravię (...) Item castrum nostrum Buchlow (...) super illud Castrum habemus litteras Regie Maiestatis. (...) Item castrum Hodonyn (...) super illud Castrum habemus litteras domini Ducis Austrie; est vna littera super Ostrow et Hodonyn, in qua summa illa tenemus.*“

Od tohto okamihu aj Uhri pôsobiaci na Morave spadali pod právomoc nového moravského markgrófa. Zaujímavým prípadom bol Uherský Ostroh. Od posledného uhorského pokusu o jeho dobytie o ňom nič nepočuť. V roku 1424 dal Žigmund Albrechtovi plnú moc, aby tento majetok odňal Haškovi z Valdštejna.¹²⁹ Dôvodom tohto kroku bolo zrejme to, že mal byť Ostroh odovzdaný Stiborovi zo Stiboric. Doklad o Albrechtovej donácii pre Stibora máme síce až z roku 1431,¹³⁰ no zdá sa, že k udeleniu Uherského Ostrohu spolu s hradom Hodonín Stiborovi došlo tesne po odňatí Ostrohu od Haška. Donáciu pre Ostroh a Hodonín udelil Albrecht („*est vna litera super Ostrow et Hodonyn*“), ale určite zo Žigmundovej iniciatívy. Je teda zrejme, že sa katolíckej strane podarilo od husitov získať Ostroh. V roku 1431 držal knieža Fridrich z Ruska Ostroh (a aj Bzenec) v zálohe od Stibora.¹³¹

Otázka je, čo sa týmito dohodami zmenilo pre uhorskú posádku v Uherskom Hradišti. Tá tam samozrejme ostala aj naďalej, no teraz bola priamo podriadená Albrechtovi. S Albrechtovým menovaním do hodnosti markgrófa súvisí možno aj zmena na poste kapitána Uherského Hradišťa. Práve 25. januára 1424 totiž dostal Ladislav z Blagaja svoju odmenu za služby v Čechách a na Morave.¹³² Vyzerá to teda tak, že niekedy predtým skončil v Hradišti a na jeho miesto nastúpil Ladislav z Ludaníc. Dôvody tejto výmeny sa dajú odhadnúť len ťažko. Rod Blagajovcov bol určite vyššie postavený ako rod Ludanických¹³³ – v Záhrebskej stolici vlastnil niekoľko hradov. Spomedzi uhorských veľmožov zo Žigmundovho okolia by pritom nebol problém nájsť významnejšieho šľachticu, ktorý by sa hodil k takejto hodnosti. Ladislav z Ludaníc bol zrejme v správny čas na správnom mieste, prípadne mohol byť prijateľnejším z hľadiska finančných možností Žigmunda alebo Albrechta, keďže žold sa stanovoval vzájomnou dohodou medzi oboma stranami. Je ale rovnako dobre možné, že významný šľachtic z južnej časti Uhorska mohol byť užitočnejší ako záloha proti Turkom.

Odovzdanie Moravy Albrechtovi vyvolalo veľkú nespokojnosť u českých husitov. Pre Žigmunda to však znamenalo definitívne zaangažovanie svojho záťa do protihusitských vojen; sám sa tak mohol venovať iným povinnostiam, ktorých mal ako uhorský a rímsky kráľ viac než dosť. Rovnako sa pre Uhorsko na niekoľko nasledujúcich rokov zmenšila vojnová záťaž.

V období, keď došlo k definitívnemu odovzdaniu Moravy Albrechtovi, bolo markgrófstvo v zásade rozdelené na dva tábory: na kráľovskú stranu na čele s Albrechtom a olomouckým biskupstvom a na oblasti ovládané šľachtou, sympatizujúcou s husitami.¹³⁴ Hoci vojenské akcie určite neprebíhali podľa panovníkových predstáv, tento stav znamenal, že je Uhorsko ešte stále v bezpečí pred husitskými vpádmi.

Napriek veľkým neúspechom v Čechách a čiastkovým na Morave, sa Žigmund stále nevzdával možnosti vojenského pokorenia husitov. Ešte na jar 1423 sa mu podarilo vďaka kežmarským rokovaniam na čas izolovať husitské Čechy od Poliakov.¹³⁵ Na ne nadviazal mandát poľského kráľa Vladislava z 9. apríla 1424, ktorým sa každý Poliak, nachádzajúci sa po 1. júni v Čechách, automaticky považoval za kacíra a bol mu zhabaný majetok.¹³⁶

S ofenzívnymi cieľmi sa koncom jari 1424 stretli v Budíne Žigmund s Albrechtom. V liste, ktorý dal napísať Žigmund mestu Regensburg, je proklamovaný cieľ vytiahnuť na sv. Jána (24. jún) do Čiech.¹³⁷ V skutočnosti sa však tiahlo len proti Morave. Účasť určitého množstva uhor-

¹²⁹HOSÁK, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha 1938, s. 411.

¹³⁰WENZEL G.: *Stibor vajda*, s. 193; „*Castrum Ostrow tenemus ab illustri principe Alberto Duce Austrie Marchioneque Moraue...*“ DVOŘÁKOVÁ, D.: *Rytier a jeho kráľ*, s. 379.

¹³¹WENZEL G.: *Stibor vajda*, s. 193.

¹³²DL 66 563; *A Blagay-család oklevéltára*, szerk. THALÓCZY L. ÉS BARABÁS S., n. 146, s. 261-266.

¹³³K postaveniu Ludanických por. DVOŘÁKOVÁ, D.: *Šľachtici z Ludanic a kráľ Žigmund Luxemburský*, s. 42.

¹³⁴VÁLKA, J.: *Vrchol bojů o Moravu (1423 – 1425) (Studie k dějinám husitské revoluce na Moravě III)*. Jižní Morava 21, 1985, s. 90.

¹³⁵ČORNEJ, P.: *Velké dějiny*, s. 320.

¹³⁶UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 288, s. 331-333.

¹³⁷UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 296, s. 342-344. Por. aj pápežovu výzvu Albrechtovi, aby pomáhal Žigmundovi: CDH X 6, n. 467, s. 965.

ských jednotiek je bez pochyb. Potvrďuje to aj odklad v spore v prospech Jána z Kamenice (*Tarkew*) z 20. júna 1424, ktorý sa vydal v kráľovskom vojsku zostavenom proti husitom.¹³⁸

V literatúre sa táto spoločná výprava Albrechta a uhorských oddielov (Žigmund sa tejto kampane nezúčastnil) charakterizuje ako úspešná. Vďaka nej sa Albrechtovi zrejme spojením vojenskej hrozby a diplomatických rokovaní podarilo podriaadiť si veľkú časť moravskej šľachty, presnejšie informácie však, bohužiaľ, chýbajú.¹³⁹ Na jeseň 1424 sa však konala spoločná výprava českých husitov na západnú Moravu, a to bezpochyby preto, aby zvrátila nepriaznivý stav v krajine a anulovala výsledky Albrechtových vojensko-diplomatických akcií. Výprava opäť neskončila príliš úspešne, pretože pri obliehaní Přibyslavi zomrel 11. októbra Ján Žižka a ďalšie akcie po jeho smrti už trvali len veľmi krátko. Výprava priniesla skôr politické úspechy: predovšetkým oslabenie pozície nového markgrófa a odpadnutie Petra Strážnického z Kravař od kráľovskej strany.¹⁴⁰

Uhorské jednotky z leta z Moravy buď neodišli, alebo tam nastúpili na jeseň nové, aby pomohli Albrechtovi v rámci protihusitskej kampane na konci roka. 16. októbra 1424 zbavil Žigmund Hieronýma Koloža z Nemej (*Nema*, dnes Kližská Nemá) a Štefana z Bósu (*Bews*, dnes Gabčíkovo) povinnosti zúčastniť sa vojenskej výpravy proti husitom kvôli obnove hradu Zeurin (*castrum Zewriniensis*) a ďalších pohraničných pevností pod vedením temešského župana Pipa z Ozory a prikazuje stoličným a vojenským úradom, aby ich nenútili do nástupu do vojny.¹⁴¹ Kvôli službe na Morave sa 8. novembra odročil na kráľov rozkaz aj súd pre Michala z Časlovca (*Chazloch*), a to zo 6. októbra na 13. januára.¹⁴² Bohužiaľ, tieto pramene nám neumožňujú povedať viac o tom, čo sa na konci roka dialo na Morave.

Začiatkom roka 1425 sa však pozornosť presúva na strednú Moravu. Po dobytí kláštora v Dolanoch a hradu Hlubokého sa zvlášť ohrození cítili obyvatelia Olomouca. Začiatkom februára sa rada mesta obrátila s prosbami na všetky strany, aby im pomohli so znovuzískaním kláštora.¹⁴³ Tieto výzvy však nepriniesli želaný efekt a Olomouc sa dostáva do obklúčenia nových dolanských kapitánov Dobeslava Puchalu a Petra Holého, s ktorými navyše spolupracoval Ján Tovačovský a Peter Strážnický.¹⁴⁴

Je isté, že po celý čas s moravskou kráľovskou stranou spolupracovali aj uhorskí vojaci. Zaujímavý doklad práve z tohto obdobia máme pre Uherské Hradištie. Dňa 26. apríla 1425 píše olomoucká mestská rada o akomsi Blažkovi a jeho spoločníkoch. Necháme bokom totožnosť tohto muža, ktorý by mohol byť Blažkom z Borotína, neskorším trnavským husitským veliteľom. Zaujímavejší je totiž jeden z adresátov: „*Militi Artlebo de Wlcznow capitaneo, magistro civium et juratis in Redisch*“.¹⁴⁵ Vyzerá to teda tak, že Ladislav z Ludanic v tejto dobe nevykonával hodnosť kapitána Uherského Hradišťa. Na Moravu sa však musel vrátiť najneskôr v januári roku 1426.¹⁴⁶ Jeho neprítomnosť v Uherskom Hradišti potvrdzuje aj listina

¹³⁸ „...in exercitum nostrum regium per nos contra perfidissimos Husitas eretita.“ *A zirczi, pilisi és szent-Gotthárdi cziszterczsi apátságok története*. Harmadik kötet: A pázstoi apátság története 1190 – 1702, írta BÉKEFI R., Budapest 1898, n. 40, s. 299-300.

¹³⁹Prehľadne VÁLKA, J.: *Vrchol bojů o Moravu (1423 – 1425)*, s. 94-95.

¹⁴⁰Tamže, s. 96.

¹⁴¹DL 48 752; *Hazai okmánytár (Codex diplomaticus patrius)*, I. kötet, kiadják NAGY I., PÁUR I., RÁTH K. ÉS VÉGHELY, D., Győrött 1865, n. 205, s. 317-318.

¹⁴²DL 54 404.

¹⁴³Por. UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 321-327, s. 372-381.

¹⁴⁴HOSÁK, L.: *Olomoucký patriciát v boji proti husitskému revolučnímu hnutí*, Acta Universitatis Palackinae Olomucensis. Fakultas philosophica I, historica I, Sborník prací historických (1960), s. 20-23; VÁLKA, J.: *Vrchol bojů o Moravu (1423 – 1425)*, s. 98-99.

¹⁴⁵UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 335, s. 391-392.

¹⁴⁶*Urkundliche Beiträge zur Geschichte der hussitischen Bewegung und der Husitenkriege mit besonderer Berücksichtigung Mährens und der mährisch-husitischen Söldner*, gesammelt von Hofrath J. V. BECK und J. LOSERTH, Zeitschrift des Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens 1, 2. Heft, 1897, n. 53, s. 60-61.

z 27. júna 1425, ktorou mu na Visegráde kráľ Žigmund povolil, so zreteľom na jeho zásluhy pri obrane moravského mesta Uherské Hradišče a viacerých miest v protihusitských bojoch, aby si postavil na majetku Ludanice kamenný hrad.¹⁴⁷ V listine ho Žigmund oslovoval ako kapitána Uherského Hradišča, znamená to, že Artleb bol iba zástupcom Ladislava z Ludanic počas jeho neprítomnosti. Nebolo to vlastne ani prvé obdobie neprítomnosti Ladislava z Ludanic v Hradišti. V Uhorsku sa zdržiaval aj nejaký čas okolo 23. júna 1424, keď datoval listinu v Budíne (*Ladislavus de Ludan, capitaneus de Radiz*).¹⁴⁸ O samotnom Artlebovi toho veľa nevieme. Asi pochádzal z Vlčnova ležiaceho medzi Uherským Brodom a Uherským Hradištom. 10. decembra 1422 dostal od Žigmunda dedinu Polikno s kúriou a mlynom.¹⁴⁹ Nejde teda zrejme o významnejšieho moravského šľachtica.

Najdôležitejšie vojenské udalosti na Morave však mali prísť na jeseň. Predchádzali im dohody medzi Žigmundom, Albrechtom a Fridrichom Saským v Budíne z 25. júla.¹⁵⁰ Uhorsko sa chystalo bojovať na viacerých frontoch zároveň. Zhrňuje to napríklad list mesta Dubrovník, podľa ktorého kráľ Žigmund musel rozdeliť svoje sily na tri časti: dve z nich bojujú proti Turkom a jedna proti „heretikom“.¹⁵¹

Žigmund po dlhšej dobe prišiel na Moravu pomôcť svojmu zaťovi. Vydali sa spolu do juhozápadnej časti krajiny, kde najtvrdším orieškom bol kláštor v Třebíči, ovládaný táborskou posádkou. Začiatkom novembra ho obkľúčili spojené vojská Žigmunda a Albrechta, no obliehali ho bezvýsledne.¹⁵² Žigmund mal počas obliehania vojsko opustiť, a to v konečnom dôsledku znamenalo, že Albrecht musel obliehanie zanechať.¹⁵³ Na ceste domov údajne Žigmund vypálil niekoľkých dedín pri Brne.¹⁵⁴

Žigmund sa síce vrátil domov do Uhorska,¹⁵⁵ ale pohotovosť na Morave trvala aj naďalej. Doteraz bola najväčšou výhodou kráľovskej strany na Morave roztrieštenosť husitov, a to najmä na Pražanov a radikálov (táboriti a Žižkov zväz, resp. sirotkovia). V októbri 1425 uzavreli radikáli a Pražania pri Vozíciach mierovú zmluvu,¹⁵⁶ ktorá umožnila spoločný postup na Moravu. Husiti smerovali najskôr do okolia Znojma a pokračovali k rakúskemu mestu Retz, kde zomrel slávny táborský kapitán Bohuslav zo Švamberku. Vďaka tejto výprave sa výrazne posilnila pozícia husitskej strany na Morave. Ziskanie Třebíča, Moravského Krumlova a Ivančíc zásadne zvrátilo pomer síl v markgrófstve v neprospech Žigmunda a Albrechta.¹⁵⁷ Ani zd'aleka však husiti ešte nepredviedli všetko. Tlak na kráľovskú stranu totiž pokračoval aj zo severo-

¹⁴⁷Oklevěltár 1414 – 1471, in: TÓTH-SZABÓ P.: *A cseh huszita mozgalmak*, n. 5, s. 355-356.

¹⁴⁸DL 11 526.

¹⁴⁹Zbytky register, sebral a určil A. SEDLÁČEK, s. 170.

¹⁵⁰CDH X 6, n. 467, s. 963; UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 343, s. 397-403. Vo Fejérovej edícii nesprávne datované na 24. júla.

¹⁵¹*Ragusa és Magyarország összekötéseinek okleveltára*. A raguzai állami, a bécsi cs. és kir. titkos és egyéb levéltárakban levő okiratokból összeállította GELCICH J., Budapest 1887, n. 199, s. 309-312.

¹⁵²K bojom por. korešpondenciu: UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 349, s. 407-408; *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské I*, z archivův domácích i cizích sebral a vydal FRANTIŠEK PALACKÝ, v Praze 1840, n. A.I./21, A.I./22, s. 21-22; taktiež *Chronica Husitarum*, c. 61, Sämtliche Werke, hrsg. von G. LEIDINGER, s. 422: „Anno domini 1425 circa festum omnium sanctorum monasterium in Moravia Trebnicz vocitatum et ab ipsis hereticis occupatum, unde infinita mala Christicolis et presertim sacerdotibus inferebantur, ab Alberto duce Austrie et Sigismundo rege Romanorum obsidetur.“

Z uhorských jednotiek je v tomto období na Morave doložené bandérium záhrebského biskupa Jána. DL 92 677. Išlo o odklad súdu Jána Bothku, ktorý sa nachádzal v tomto bandériu. Práve začiatkom septembra vyrazil na Moravu.

¹⁵³*Chronica Husitarum*, c. 61, Sämtliche Werke, hrsg. von G. LEIDINGER, s. 422.

¹⁵⁴Tamže. Nemusi ísť o spoľahlivú informáciu, pretože Ondrej z Regensburgu bol pomerne zaujatý proti Žigmundovi.

¹⁵⁵Od 30. novembra bol v Skalici, por. *Segédletek I*, s. 119.

¹⁵⁶UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 354, s. 409.

¹⁵⁷KAVKA, F.: *Poslední Lucemburk na českém trůně*, s. 135; VÁLKA, J.: *Vrchol bojů o Moravu (1423 – 1425)*, s. 102.

západu a opäť bolo ohrozené mesto Olomouc. Mestu hrozilo, že po pohromách zo začiatku tohto roka pribudne ďalšia: obsadenie kláštora Hradišťa husitmi.¹⁵⁸ Ohrozený Olomouc teraz žiadal o posily zo všetkých strán. Kráľovi Žigmundovi mestská rada 13. decembra napísala, že veľmi rada pustí medzi svoje hradby kohokoľvek, koho k nej pošle.¹⁵⁹ Táto ponuka súvisí s plánovanou januárovou ofenzívou uhorských vojsk na strednej Morave.¹⁶⁰

Ďalšiu zlú správu odoslalo mesto Olomouc 21. decembra. Vysvitlo, že Ján Tovačovský sa vrátil z Čiech a priviedol so sebou posily, s ktorými sa rozhodol dobyť viaceré mestá na Morave. Proti tejto hrozbe sa hneď zorganizovali olomoucký biskup a nový krajinský kapitán Hašek z Valdštejna, ktorý prekvapujúco prestúpil na kráľovskú stranu,¹⁶¹ ale akcie pripravoval aj Žigmund. Pred 4. januárom vyzval mesto Olomouc, aby poslalo svojich vojakov k Hradišću (*gen Redisch*).¹⁶² Žigmund zrejme do akcií zaangažoval aj svojich Uhrov. Do oblasti prišiel s kráľovským vojskom Mikuláš z Perína a hneď za ním postupoval so svojimi jednotkami Ladislav z Ludaníc. Obaja vo svojich listoch vyzvali mesto Olomouc (podobne ako predtým Žigmund), aby sa pridalo k protihusitskému ťaženiu.¹⁶³ Táto ofenzíva načas priniesla svoje ovocie, pretože Tovačovský sa so spojencami musel stiahnuť. Boli to však len dočasné zisky. Časť uhorského vojska sa zrejme stiahla do Olomouca.¹⁶⁴

Keďže sa mesto dostalo do blokády, uzavrelo dohodu s Tovačovským, keď za úplatu mohlo voziť tovar do Brna so sprievodom, ktorý poskytne Tovačovský.¹⁶⁵ Táto dohoda vyvolala veľké rozčarovanie u Ladislava z Ludaníc, ktorému potom mesto Olomouc muselo vysvetľovať svoj postoj.¹⁶⁶

Na rozdiel od ostatných výprav je teraz z prameňov zrejmé, odkiaľ prúdili peniaze na financovanie uhorského vojska na Morave. Podieľali sa na ňom mestá Bratislava a Šopron a obe si svoju povinnosť splnili vo februári. Bratislava zaplatila 117 zlatých, ktorých prevzatie potvrdil Ladislav z Ludaníc¹⁶⁷ a Šopron zaplatila 400 zlatých, čo potvrdil Mikuláš z Perína.¹⁶⁸ Minimálne v prípade Šopronu Žigmund zrejme presmeroval tok peňazí, a to určite už v predchádzajúcom roku; tieto poplatky boli súčasťou kráľovskej dane, ktorú mestá raz do roka platili Žigmundovi.¹⁶⁹ Okrem toho však Šopron musela zaplatiť aj ďalší poplatok, zrejme mimoriadnu daň. Mikuláš z Perína ju začal vymáhať začiatkom mája: 3. mája písal z Uherského Brodu, aby bez meškania túto daň zaplatili, lebo za prípadné škody vzniknuté z nedbalosti budú zodpovední oni.¹⁷⁰ Hlavný kráľovský koniarnik bol zrejme na ceste k Žigmundovi, chystajúcemu sa do Norimbergu na ríšsky snem. Z Bratislavy 9. mája napísal Šopronu opäť a tentoraz

¹⁵⁸UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 359 – 362, s. 411-414.

¹⁵⁹UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 368, s. 417; *Csehország regesták Prágában*, közli F. SASINEK, Történelmi tár 1891, s. 287.

¹⁶⁰UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 370, s. 418-419.

¹⁶¹VÁLKA, J.: *Vrchol bojů o Moravu (1423 – 1425)*, s. 103.

¹⁶²UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 377, s. 426-427.

¹⁶³Listy obidvoch sa síce nezachovali, máme však odpovede Olomouca k obom. *Urkundliche Beiträge*, ges. J. V. BECK und J. LOSERTH, n. 53, s. 60-61; UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 378, s. 427-428; *Středověké listy ze Slovenska. Sbirka listů a listin, psaných jazykem národním*, sv. I, ed. V. CHALOUPECKÝ, Bratislava – Praha 1937, n. 1, s. 3.

¹⁶⁴Por. UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 384, s. 431-432, kde sa olomouckí mešťania chystajú vpustiť do mesta Uhrov. Z listiny vyplýva, že Uhri neboli v meste prvýkrát.

¹⁶⁵UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 379 – 380, s. 428-430; HOSÁK, L.: *Olomoucký patriciát v boji proti husitskému revolučnímu hnutí*, s. 24-25.

¹⁶⁶UB I, ges. und hrsg. von F. PALACKÝ, n. 388, s. 434-435.

¹⁶⁷DF 239 461.

¹⁶⁸*Sopron sz. kir. vár. tört.* I 2, közli HÁZI, J., n. 343, s. 298-299.

¹⁶⁹Por. aj ENGEL P.: *A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában*, s. 29, kde je tiež údaj o tom, že Šopron platila daň 400 zlatých ročne.

¹⁷⁰*Sopron sz. kir. vár. tört.*, 2. rész, 6. kötet. Pótkötet az 1. rész 1 – 7 és a 2. rész 1 – 5 kötetéhez az 1278 – 1526 években, közli HÁZI J., Sopron 1943, n. 86, s. 76-77.

aj upresnil sumu na 450 zlatých.¹⁷¹ Nemôže teda ísť o nejaký omyl s daňou zo začiatku roka, ale ide bezpochyby o ďalší, mimoriadny poplatok. Mikuláš z Perína sa zrejme na nezaplatenie dane sťažoval aj kráľovi, pretože ten 16. mája tieto peniaze urguje tiež.¹⁷² Celkovú taxu vyrubenú mestu Šopron dokumentuje potvrdenie Mikuláša z Perína zo 7. júla toho roku, že prevzal od obyvateľov Šopronu 1 520 zlatých.¹⁷³

Z tohto naťahovania sa o peniaze je vidieť, v akej núdzi museli byť uhorské vojská. Olomouc bola vo finančných problémoch už predtým, no ťažkosti mali aj husiti pod Jánom Tovačovským.¹⁷⁴

Problematická situácia na Morave vnukla Žigmundovi zaujímavý nápad, ako do diania zapojiť ďalšieho schopného človeka. Jeho manželka Barbora sa po kráľovom návrate do Uhorska v roku 1419 dostala do nemilosti, o päť rokov neskôr však už získala prvé majetky v severnom Uhorsku.¹⁷⁵ 11. júna 1426 dostala od Žigmunda tri moravské hrady: Světlov (*Zwethlo*), Brumov (*Brumo*) a Blučina (*Pluczyna*). V donácii sa síce píše, že chce zabezpečiť jej budúce vdovské postavenie,¹⁷⁶ to však myslel Žigmund sotva vážne. Barbora bola jednak finančne zabezpečená viac ako dobre a navyše, ak by si mal robiť starosti o jej vdovské postavenie, asi by jej daroval niečo istejšie ako tri hrady na juhovýchode Moravy. Barbora sa zrejme za dva roky starostlivosti o svoje hrady a banské mestá prejavila ako šikovná správkyňa majetku, a tak možno Žigmund chcel preniesť jej talent aj na Moravu. Potom ako sa v roku 1422 oboznámila so situáciou na Morave, mohla teraz sama prispieť k úspechu kráľovskej strany. Barbora neskôr vystupovala v úlohe najvyššej odvolacej inštancie pre obyvateľov Trenčianskej stolice. Svedčia o tom dva Barborine mandáty z rokov 1430 a 1437, ktorými prikázala trenčianskym županom, podžupanom a ďalším, aby nepoškodzovali Trenčanov, resp. Žilinčanov v ich právach.¹⁷⁷ Obe listiny súvisia s tým, že 27. novembra 1429 dostala Barbora od Žigmunda ďalšie majetky na Slovensku, medzi nimi aj hrad Trenčín spolu s Trenčianskou stolicou.¹⁷⁸ Vzhľadom na kľúčový charakter Trenčianskeho hradu pri obrane Uhorska proti husitom je zrejme, že Barbora hrala v 30. rokoch dôležitú úlohu pri obrane Považia. Pozíciu týchto županov neskôr ešte viac zvýraznil fakt, že ich hodnosť bola spojená spolu s hodnosťami kastelánov na hradoch Varín a Strečno, ktoré strážili (aj keď neskôr neustrážili) vchod do horného Považia. Donáciou z roku 1426 teda došlo k väčšiemu prepojeniu obrany Moravy a severného Uhorska.

Jednou z rozhodujúcich udalostí na neskorší vývoj malo dobytie Břeclavi na jar 1426 táborskými jednotkami.¹⁷⁹ Toto mesto sa tak stalo bránou pre neskoršie husitské vpády do Uhorska a, hlavne, do Rakúska. Ani neskoršie protiakcie Albrechta už na veci nič nezmenili. Albrecht sa síce údajne až osem týždňov pokúšal dobyť novozískanú táborskú pevnosť, no neúspešne.¹⁸⁰ Na začiatku roka 1427 tak mali na Morave husiti vo svojich rukách cenné tromfy.

¹⁷¹Sopron sz. kir. vár. tört. I 2, közli HÁZI, J., n. 352, s. 306.

¹⁷²Sopron sz. kir. vár. tört. I 2, közli HÁZI, J., n. 353, s. 306-307.

¹⁷³Sopron sz. kir. vár. tört. I 2, közli HÁZI, J., n. 359, s. 311.

¹⁷⁴HOSÁK, L.: *Olomoucký patriciát v boji proti husitskému revolučnému hnutí*, s. 25.

¹⁷⁵Prehľadne KALÁBOVÁ, M.: *Venné majetky uhorských kráľovien za Barbory Celjskej a Alžbety Luxemburskej*, Medea – Studia mediaevalia et antiqua 6 (2002), s. 86-88; *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov 5. Prvý cisár na Uhorskom tróne*. Ed.: P. DVOŘÁK. Bratislava 2001, n. 94, s. 208-211. 27. novembra 1429 dostala od Žigmunda ďalšie majetky na Slovensku, medzi nimi aj Hrad Trenčín s Trenčianskou stolicou, ktoré mali významnú úlohu pri proti-husitskej obrane por. DL 12 156.

¹⁷⁶DF 287 547: „...presertim viduatis tempore secundum sui status et honoris exigenciam in solita sue serenitatis gloria vita perservaretur...“

¹⁷⁷DF 274 718; 243 994.

¹⁷⁸DL 12 156.

¹⁷⁹Por. ČORNEJ, P.: *Velké dějiny*, s. 466.

¹⁸⁰Chronica Husitarum, c. 67, Sämtliche Werke, hrsg. von G. LEIDINGER, s. 67-68: „Dux autem Austrie Albertus quoddam castrum in plano situm, Luntenburg vocitatum, quod ad dietam a Wienna distat quodque castrum Hussite per traditamentum occupant, potencialiter obsedit, sed consumptis ad 8 septimanis in obsidione tandem castro non obtento in sua est reversus.“

Vojenská história

Olomouc na čele s energickým biskupom Jánom Železným bol v defenzíve, juhozápad krajiny bol prakticky pod kontrolou táborských posádok a břeclavská pevnosť dávala tušiť ďalší smer husitskej expanzie. Videli sme, ako začiatkom roka 1421 kráľ Žigmund usilovne budoval na Morave hrádzu na zastavenie prívržencov štyroch pražských artikulov. Táto snaha, ktorá sa predĺžila o niekoľko rokov, sice v domácom uhorskom prostredí, vyzerala ako ofenzíva, v skutočnosti však išlo len o obranu. Navyše ani nie tak obranu Moravy, ale skôr Uhorska. Zápas o udržanie nadvlády nad Moravou tak husiti vyhrali.

M. LYSÝ: DIE TEILNAHME UNGARNS AN DEN GEGENHUSSITISCHEN KRIEGEN IN BÖHMEN UND MÄHREN

Die Studie beschäftigt sich vor allem mit der Teilnahme der Ungaren an den gegenhussitischen Kämpfen in Böhmen und Mähren in den 20er Jahren des 15. Jahrhunderts. Während der zwei ersten Kreuzzüge wurde ein großer Teil des Interventionsheeres durch ungarische Truppen gebildet; bereits aus diesem Grund orientiert sich diese Arbeit an die Mappierung der Ergebnisse, die sich der Bewegung dieser Truppen belangen. Der Autor schöpft vor allem aus böhmischen Quellen, die bereits die tschechische Historiographie im Rahmen ihrer Forschung bearbeitete, als auch aus den ungarischen diplomatischen Quellen, aus denen eine außergewöhnliche Bedeutung die königlichen Donationen, die verschiedenen ungarischen Adeligen für ihre Verdienste erteilt wurden.

Nach erfolglosen Kreuzzügen richteten die ungarischen Truppen und der König Sigismund ihre Aufmerksamkeit auf die Verteidigung der Mährischen Markgrafschaft. Es waren hier zahlreiche ungarische Garnisonen stationiert, aus denen die bekannteste in Uherské Hradište unter dem Kommando von Ladislaus aus Blagaj, später Ladislaus aus Ludanice war. Obwohl Sigismund aufhörte, sich der Hussitenfrage, die er im Mähren seinem Schwiegersohn, dem österreichischen Herzog Albrecht aufließ, auf volle zu widmen, die ungarischen Truppen wirkten in Mähren weiter. Nach Mähren führten in den nächsten Jahren auch weitere Züge hinaus, im Rahmen denen nachweisbar auch Soldaten aus dem Gebiet Ungarns teilnahmen.

Die Wirkung Ungarns an der katholischen Seite half die Besetzung Mährens und Gefährdung Ungarns durch Hussiten zu bremsen. Anfangs verfolgte der König Sigismund vor allem offensive Ziele, doch verschiedene Maßnahmen kamen eher defensive Ziele - und auch nur zeitweilig - nach. Im Jahre 1426 war Mähren zum großen Teil schon husitisch und am Ende des Jahres 1427 war der Zug nach Ungarn nur eine Frage der Zeit. Den Kampf um Vorherrschaft in Mähren in den 20er Jahren des 15. Jahrhunderts gewannen die Hussiten.

PODMIENKY A PROCES VZNIKU 4. PARTIZÁNSKEJ BRIGÁDY (NOVEMBER 1944 – FEBRUÁR 1945)

OLDŘICH V A N Ě K

VANĚK, O.: Conditions and Process of the 4th Partisan Brigade Establishment (November 1944 – February 1945). *Vojenská história*, 11, 1, 2007, pp 49 – 69, Bratislava.

The author who is for a long time pursuing military issues of anti-fascist resistance movement in Slovakia and the Slovak National Uprising and in addition to it also the history of special, intelligence and diversionary groups sent to the territory of Slovakia from the territory of the USSR, now fastened his attention to less known issues of the partisan movement history in Slovakia. Neither before 1989 was elaboration of the history of separate partisan units very attractive as just in this field there are many deformations and legends and often it is very difficult to be well informed about a tangle of various factographies and memoirs. In his efforts he was guided by an attempt to reveal some organisational and personal issues of the 4th Partisan Brigade establishment, so far not quite clarified. In his work the author drew on all archive sources and memories available.

Military History. Slovakia. World War II. Activity of the 4th Partisan Brigade (November 1944 – February 1945) in Slovakia.

Napriek tomu, že od Slovenského národného povstania uplynulo už vyše šesťdesiat rokov, nebola problematike 4. partizánskej brigády venovaná adekvátne pozornosť. Najmä otázka formovania tejto vojensko-partizánskej jednotky zostala úplne nespracovaná. Aj keď archívy poskytujú relatívny dostatok prameňov¹, doteraz nebola spracovaná seriózna vedecká štúdia.

V rokoch 1945 a 1946 sa síce objavili zmienky v knihe *Probijte se!* (Débrouillez vous!)² jedného z veliteľov v tejto jednotke a o dva roky neskôr vyšla *Klačanská dolina* od toho istého autora³, avšak v oboch prípadoch ide o beletrizovanú formu subjektívnych spomienok a názorov, determinovaných funkčným zaradením autora a dobou.

V šesťdesiatych rokoch v monografii o partizánskom hnutí v Československu, ktorej jeden z autorov bol priamym účastníkom diania v brigáde, zrejme na základe chýbajúcej politickej objednávky, sa objavila už len jedna veta „Čtvrtý partyzánský pluk byl vytvořen rozkazem z 23. prosince 1944 z roztržitých skupin bývalých povstaleckých jednotek i partyzánů a z řad ukrývajících se obyvatel“⁴ s poznámkou, že vo februári 1945 bol reorganizovaný na štvrtú partizánsku brigádu a v prehľadnej tabuľke je za jeho veliteľa namiesto pplk. gšt. Antona Cípricha označený sovietsky komisár...

Vedecká štúdia o Štvrtom partizánskom pluku, resp. o štvrtej partizánskej brigáde, nebola napísaná, avšak mnoho parciálnych informácií a podnetných záverov, ktoré sa tejto vojensko-partizánskej jednotky dotýkajú, je obsiahnutých v štúdií Františka Novotného⁵ v zborníku Múzea SNP z roku 1969.

¹Archív Múzea SNP v Banskej Bystrici a Vojenský historický archív v Bratislave.

²MASTNÝ-ŠTEFAN, F.: *Probijte se!* (Débrouillez vous!). Praha : Nakladatelství Rok, 1946 (2. vydanie).

³MASTNÝ, B. Š.: *Klačanská dolina*. Praha : ELK, 1948.

⁴BENČÍK, A., KURAL, V., PAULÍK, J., ŠOLC, J., ŠTĚPÁNEK, Z., TESAŘ. J.: *Partyzánské hnutí v Československu za druhé světové války*. Praha : Naše vojsko, 1961, s. 280.

⁵NOVOTNÝ, F.: Partizánska vojna na Slovensku roku 1945. *Zborník Múzea Slovenského národného povstania II*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969, s. 7-164.

Vojenská história

Až na konci sedemdesiatych rokov 20. storočia spracoval pre potreby Oddelenia MNO pre udeľovanie osvedčenia 255 plk. Emil Gažo základný prehľad o vzniku, vývoji a činnosti brigády⁶. Materiál je však rámcový, statický a slúžil len ako pomôcka v rámci Komisie 255.

A konečne v polovici osemdesiatych rokov minulého storočia piaty diel Dejín Slovenského národného povstania 1944 priniesol dve encyklopedické heslá⁷, pochopiteľne, tiež bez hlbšieho rozboru v širších súvislostiach. História Štvrtého partizánskeho pluku, resp. Štvrtej partizánskej brigády, je venovaná časť memoárov Jozefa Nálepku, príslušníka jednotky⁸. Okrem spomienky Štefana Feju v Archíve Múzea SNP v Banskej Bystrici⁹ nie sú podchytené žiadne iné spomienky a výpovede či už veliteľov, alebo príslušníkov brigády.

Článok chce ukázať genézu vzniku 4. partizánskeho pluku a 4. partizánskej brigády na základe sumarizácie doterajších poznatkov o tejto vojensko-partizánskej jednotke a ich komparácie s vlastným archívnym výskumom.

PODMIENKY A PREDPOKLADY REORGANIZÁCIE PARTIZÁNSKEHO HNUTIA V LIPTOVE (NOVEMBER – DECEMBER 1944)

Nástupom 18. SS divízie Horst Vessel zo severného Maďarska začala 18. októbra 1944 generálna ofenzíva nemeckej brannej moci proti povstaleckému územi, ktorá do konca mesiaca privodila zánik povstaleckej Prvej čs. armády na Slovensku. Pri principiálne neujasnenom a organizačne nie úplne pripravenom prechode na partizánsky spôsob boja sa na prelome októbra a novembra 1944 v liptovskej, juhozápadnej, časti Nízkych Tatier pohybovali tisícky povstaleckých vojakov a partizánov.

V závere nemeckej ofenzívy proti slobodnému povstaleckému územi a po boji s jednotkami 18. SS divízie v priestore Kozieho chrbta, Hiadeľského sedla a masívu Prašivej Hlavnej štáb partizánskeho hnutia rozhodol presunúť všetky podriadené skupiny na liptovskú stranu. Dňa 30. 10. 1944 vyrazila veľká skupina partizánov po severných svahoch Prašivej a Latiborskej hole do Ľupčianskej, Kľačianskej a ďalších liptovských dolín, kam dorazili po niekoľkodňovom pochode 3. 11. 1944. HŠPH sa na čas usadil v jednom priestrannom stane v Kľačianskej doline, kým 2. paradesantná brigáda sa po rotách rozmiestnila v okolitých dolinách.

Priestor Magurky, Ľupčianskej, Dúbravskej a Kľačianskej doliny, juhozápadne od Liptovského Svätého Mikuláša, sa stal križovatkou, ktorou prechádzali tí, ktorí boj vzdali a smerovali do svojich domovov, no najmä tí, ktorí chceli v ozbrojenom odpore pokračovať ďalej. Jasné svedectvo zanechal člen Slovenskej národnej rady Dr. Jozef Stanek: „Dňa 27. októbra [1944] dorazili sme na Železnô, ktoré už bolo v tom čase úplne vyprázdnené, lebo sa očakával nápor Nemcov od Nemeckej [dnes Partizánskej] Ľupče aj od Liptovskej Osady. ... 28. októbra sme prešli spoločne so skupinami vojakov a partizánov cez Magurku, Ľupčiansku a Kľačiansku dolinu do Kľačian.“¹⁰

Na Solisko k prameňu potoka Veľký Oružný dorazil 1. novembra 1944 pochodový prúd 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR spolu s politickým a partizánskym velením. Partizáni, ktorí sa k nim pripojili, sa rozmiestnili v susednej Kľačianskej doline. Bolo to viac ako 600 ľudí¹¹.

⁶GAŽO, E.: *Partizánske hnutie na Slovensku II*. Bratislava 1981.

⁷PLEVZA, V. a kol.: *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*. Encyklopédia odboja a SNP. Bratislava : Pravda, 1985, ss. 548-549 a 551-552.

⁸NÁLEPKA, J.: *Druhá maturita*. Bratislava : NVK International, 1995, s. 59-121.

⁹Archív Múzea SNP v Banskej Bystrici, f. XII, pr.č. 24/66.

¹⁰STANEK, J., Dr.: *Moje spomienky na Liptov v povstaní a po povstaní*. Tatran, 1945, roč. 3, čís. 46.

¹¹REHÁK, A.: *Spomienka šéflekára Druhej samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR vo vlastníctve autora*, s. 17.

V Kľačianskej doline, okrem niektorých politických činiteľov (je doložená dočasná prítomnosť Karola Šmidkeho¹² so synom Dragutinom, ktorý bol jeho radistom, poslanca dr. Bohumila Laušmana, Karola Bacílka a Jana Švermu), jednotlivcov a roztrúsených skupín povstaleckých vojakov a partizánov, sa nachádzal Viačeslav Antonovič Kvitinskij so štábom a časťou síl Osobitného diverzného oddielu¹³, až do svojho odchodu do Iľanovskej doliny tu boli francúzski partizáni kpt. G. de Lannuriena¹⁴. Do spojenia s 2. čs. paradesantnou brigádou tu táborilo 80 mužov zo skupiny kpt. J. J. Staneka.

V Dúbravskej doline sa usadila časť miestnych mužov, ktorí sa prihlásili počas náboru do partizánskeho oddielu budovaného okolo výsadkovej organizátorskej skupiny Michala Sečanského, vysadenej 8. augusta na Latiborskej holi¹⁵. Nad Liptovskou Lužnou bola skupina povstaleckých vojakov zo VI. taktickej skupiny z Revúckej doliny a Liptovskej Osady okolo npor. Štefana Feju, prvého pobočníka veliteľa obranného úseku na Bielom Potoku pri Ružomberku. Z tohto úseku po rozpade povstaleckej armády odišlo do hôr vyše 500 mužov, z ktorých asi 300 potom bojovalo až do oslobodenia¹⁶.

V kúpeľoch Železnô v Ľupčianskej doline, západne od Magurky, bol počas SNP výcvikový tábor partizánskej brigády Za slobodu Slovanov, spravovaný výcvikovým oddielom „Železnô“. Dňa 15. 10. 1944 bol rozhodnutím HŠPO oddiel premenovaný na Pobeda (Víťazstvo) a podriadený HŠPO. Napriek jeho odchodu 24. 10. 1944 do priestoru Staré Hory – Turecká, zostali tu o.i. sústredené zásoby potravín, zbraní a munície. Cez túto základňu po rozpade povstaleckej armády prešlo smerom na Považie a Oravu na konci októbra a na začiatku novembra 1944 mnoho vojakov a partizánov. Napríklad sem ustúpila 2. rota 1. Štefánikovej brigády spolu so štábom brigády, ku ktorej sa v priestore Magurka – Železnô pripojila časť partizánov z oddielu Pavel (kpt. Trojan). Tieto okolnosti vytvárali predpoklady pre formovanie organizačných prvkov 4. partizánskeho pluku, ale aj pre neskoršie kompetenčné spory.

Na liptovskej strane Nízkych Tatier zostali skupiny príslušníkov 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR, ktorí z rôznych dôvodov neodišli s hlavnou časťou brigády zo Soliska. Boli to skupiny, v ktorých boli napríklad npor. Jan Harus a kpt. Martin Obdržálek (ranený 10. 11. 1944) a niektorí ďalší ranení. Úzko spolupracovali s obyvateľmi obcí Lazisko, Dúbrava, Kľačany, Magurka a ďalšími.

Priami účastníci a svedkovia na priebeh týchto udalostí spomínajú takmer rovnakými slovami: „Začiatkom novembra (1944 – pozn. O. V.) bolo v Kľačianskej doline veľa partizánov, odhadovali sme ich asi na tisícpäťsto... Prepojenie medzi skupinami nebolo žiadne, každá vystupovala samostatne.“¹⁷ – konštatuje Jozef Nálepka. Neskorší zástupca veliteľa brigády Štefan Feja dosvedčuje, že „osada Magurka bola v prvých novembrových dňoch preplnená vojakmi, partizánmi a evakuantmi z okresov Ružomberok a Liptovský Mikuláš“.¹⁸ Podobne

¹²Spomienka Daniela Stankoviča, horára v Ľupčianskej doline, vo vlastníctve autora.

¹³Na Osobitnú partizánsku brigádu Klementa Gottwalda premenovaný rozkazom Hlavného štábu partizánskeho hnutia v Československu čís. 36 zo dňa 25. 12. 1944 so spätnou platnosťou od 1. 9. 1944. Štáb oddielu so štábnou rotou bol 24. 10. 1944 v Jasenskej doline, kým diverzné roty boli rozmiestnené v Slovenskom Rudohorí. Štáb bol prinútený ustúpiť na liptovskú stranu Nízkych Tatier až do Kľačianskej doliny, odkiaľ sa okolo 7.11. presunul do Vajskovej doliny.

¹⁴Po tom, čo Nemci znemožnili sústredenie všetkých skupín francúzskeho oddielu, tieto sa v dňoch 25. – 26. 10. 1944 neúspešne pokúšali dostať do Jasenia. Asi 40 francúzskych partizánov pod velením kpt. G. Lanuriena prešlo Prašivú a 30. 10. sa v priestore Magurka – Železnô spojilo so štábom 1. Štefánikovej brigády. Zvyšok francúzskeho oddielu potom prešiel ponad Kľačany a Lazisko do Iľanovskej doliny.

¹⁵Potvrďuje to výpoveď Františka Kanderu (vo vlastníctve autora). Kontakt s nimi nadviazal v Ľubele už 10. 8. 1944 príslušník Sečanského organizátorskej skupiny Ján Kondor, liptovský rodák. Po nábore v Ľubele, Dúbrave a Kľačanoch odišlo 60 mužov do Sečanského oddielu. „...Koncom októbra sme boli nútení stiahnuť sa do hôr. Ja som s niekoľkými Ľubeľčanmi odišiel na Chabenec a odtiaľ do Dúbravskej doliny. Medzi nimi boli Anzelm Hrnčiar, Miloš Bubniak, Eduard Kubík z Ľubele, Adam Poliak z Dúbravy a Samuel Uhrinčát z Pukanca.“

¹⁶Archív Múzea SNP Banská Bystrica. Fond XII, pr. č. 24/66. Spomienka Š. Feju.

¹⁷NÁLEPKA, J.: *Druhá maturita*. Bratislava : NVK International, 1995, s. 70.

¹⁸Rukopis spomienky Štefan Feju, s. 54 (vo vlastníctve autora).

sa vyjadruje tiež jeden z veliteľov, príslušník 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR, Bohuš Štefan¹⁹.

Od začiatku novembra 1944 nemecké okupačné jednotky likvidovali zvyšky rozpadnutej armády v priestore Poľany, Bukoviny či Ďumbiera. Pochopiteľne, nevynechali ani oblasť Kľačianskej doliny a Solísk. Hlavný štáb partizánskeho hnutia v Československu²⁰ (HŠPH) sa v tom čase spolu so zvyškom 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR presunul z pohronskej na liptovskú stranu Nízkych Tatier, kde predpokladal v priestore Lupčianskej a príľahlých dolín vytvoriť opevnený partizánsky rajón ako východisko na rozvoj ďalšej bojovej činnosti. Avšak ukázalo sa, že liptovskú stranu Nízkych Tatier obsadzujú nemecké jednotky, ktoré takmer prerušili pohyb, no najmä zásobovanie partizánov. Preto HŠPH uvažoval o návrate na pohronskú stranu. Najskôr však musel vyriešiť zásobovacie problémy. Niektorí príslušníci HŠPH a plk. A. N. Asmolov videli východisko v priamom obsadení podhorských obcí. 4. novembra veliteľ HŠPH rozhodol vyslať vyčlenené partizánske jednotky do Kľačian, Dúbravy a Nemeckej Lupče a jeden prápor 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR do Svätého Kríža a Laziska s úlohou získať potraviny s použitím všetkých prostriedkov, a ak to bude nevyhnutné, aj násilím²¹.

Svedectvo o tejto akcii podáva Juraj Pivoluska: „Prvý paradesantný prápor vyrazil 6. novembra zo Soliska do údolia potoka Križianky smerom na Lazisko. Prvosledové roty sa zastavili na okraji lesa. Prieskum sa pokúsil preniknúť do dediny, tam však už boli Nemci. Veliteľ práporu si uvedomil, že násilný vstup do Laziska by mal tragické následky pre civilné obyvateľstvo. Preto nariadil rotám, aby sa zakopali. Dúfal, že sa v noci predsa len podarí menším skupinám dostať do Laziska a nadviazať kontakt s civilným obyvateľstvom.

Dňa 9. novembra nemecké prepadové jednotky zaútočili na provizórne obranné postavenie 1. práporu. Začal sa boj. Nepriateľ mal prevahu v palebných prostriedkoch. Paradesantný prápor musel ustúpiť na Solisko.“²² Akcia, pri ktorej bol zranený kpt. Martin Obrdržálek a jeden vojak, sa skončila bez úspechu.

Táto, ako aj všetky podobné akcie, vykonané medzi 6. až 9. novembrom 1944, nepriniesli očakávané výsledky. To platí aj pre boj pri Kľačanoch 7. novembra 1944 a boj v Kľačianskej doline na druhý deň. O udalostiach 7. 11. poskytuje svedectvo denník príslušníka Hlavného štábu partizánskeho hnutia škpt. Cyrila Kuchtu²³, avšak pregnantnejšie a ucelenejšie ho formuloval neskôr: „Na akcii za získanie potravín v obci Kľačany sa mali zúčastniť partizánske oddiely z Osobitej partizánskej brigády Klement Gottwald a Prvej československej partizánskej brigády J. V. Stalina. Velením bol poverený mjr. Caregradskij²⁴, jeho zástupcom bol kpt. Terechov²⁵. S rozkazom na začatie akcie odoslal Asmolov ku kpt. Terechovovi mňa²⁶.

Ešte pred začatím spomínanej akcie prejavili sa v tábore určité nezrovnalosti. Veliteľ Osobitej partizánskej brigády Klement Gottwald V. A. Kvitinskij odvolal z akcie oddiel Daňa, ktorý

¹⁹Pozri MASTNÝ, B.Š.: *Klačanská dolina*. Praha : ELK, 1948, s. 19 a nasl. Autor, narodený 9. 1. 1911 v Brne, počas odboja používal viacero krycích mien – Mastný, Prošek, Novotný. Vlastným menom sa volal Bohuš Štefan. Pred prechodom na partizánsky spôsob boja bol zástupcom veliteľa 3. práporu 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR.

²⁰Vznikol reorganizáciou Hlavného štábu partizánskych oddielov na Slovensku 29. októbra 1944.

²¹Podrobnejšie pozri ŠTILLA, M.: *Parabrigáda v partizánskej vojne*. Banská Bystrica 1989, s. 12-17.

²²PIVOLUSKA, J.: Účasť 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR v Karpatsko-dukelskej operácii a v Slovenskom národnom povstaní. In: *Zborník Múzea SNP*. 8. Martin : Osveta, 1983, s. 28.

²³Archív Múzea SNP Banská Bystrica, Fond IV, pr. č. 82/67.

²⁴Mjr. Michal Semionovič Caregradskij bol náčelníkom operačného oddelenia Hlavného štábu partizánskych oddielov na Slovensku. V HŠPH zastával funkciu náčelníka intendantného oddelenia.

²⁵Kpt. Gennadij Terechov, pôvodne zástupca styčného dôstojníka štábu 1. UF I.I. Skripku-Studenského, v HŠPH zastával funkciu náčelníka prieskumu.

²⁶Kpt. Cyril Kuchta v HŠPO zastával funkciu náčelníka 3. (operačného) oddelenia. Po reorganizácii HŠPO 29. 10. 1944 vykonával najskôr funkciu pomocníka náčelníka štábu HŠPH, neskôr opäť náčelníka operačného oddelenia.

bol najlepšie vyzbrojený automatickými zbraňami a poslal ho plniť inú diverznú úlohu. Neskôr som sa od V. A. Kvitinského dozvedel, že od samého začiatku bol proti pripravovanej akcii. Predpokladal jej neúspech preto, že partizánske oddiely, ktoré sa na akcii mali zúčastniť, neboli ešte celkom konsolidované, bolo v nich veľa nových ľudí, kontakty s miestnym obyvateľstvom neboli dostačujúce a o pripravovanej akcii vedelo veľa ľudí.²⁷...

S plánom nesúhlasili ani plk. Vladimír Příkryl a jeho náčelník štábu škpt. Karol Hlásny, výhrady mal tiež člen HŠPH kpt. Cyril Kuchta. Návrh, aby jednotlivci v civilnom odevu v uvedených obciach nadviazali spojenie s miestnymi odbojármi, ktorí kúpené potraviny, odevy a obuv dopravili na Solisko, plk. Asmolov odmietol a označil ho za zbabelý²⁸.

„Vlastné uskutočnenie celej akcie potvrdilo obavy tých, ktorí sa stavali proti nej. Akcia sa začala až s dvojhodinovým oneskorením a jej priebeh nasvedčoval tomu, že nepriateľ bol na útok partizánov pripravený. Oddiely Titovského, Sokolova a Ivanova nespĺnili stanovené úlohy, a tak celá ťarcha boja ostala na oddieloch Kaličenka a Bykova, ktoré utrpeli i najväčšie straty v boji. Mali jedenásť mŕtvych a počet ranených sa nedal zistiť. Partizáni prihnali z Kľačan štyri kravy, doniesli niekoľko chlebov a malé množstvo ďalších potravín.“²⁹

K svedectvu škpt. Cyrila Kuchtu dodajme, že rozkaz na prepád a získanie potravín v obci Kľačany bol vydaný 6. novembra 1944 o 15,00 h a zorganizovať akciu ukladal náčelníkovi rozviedky HŠPH kapitánovi Gennadijovi Terechovovi. Mali sa jej zúčastniť oddiel Nikolaja Kaličenka, diverzný oddiel z Prvej čs. partizánskej brigády J. V. Stalina pod velením Ivana Titovského, oddiel Sokol npor. Viktora Nikolajeviča Bykova³⁰, ďalej oddiely Ivanova, Letku a Sokolova a 4. diverzná rota Jána Daňu. Útok mal začať 7. 11. o 04,00 hodín.

Iný priamy svedok udalostí B. Štefan – v svojej knihe³¹ píše, že niekoľko skupín partizánov skoro ráno zaútočilo na Kľačany, avšak nemecké stráže ich odhalili a jednotky rýchlo obsadili zákopy. Počiatkový úspešný postup partizánov bol paralyzovaný po príchode nemeckých záloh z Eubele a Dúbravy, ktoré vpadli partizánom do chrbta. V boji padlo 25 partizánov, kým Nemci mali len štyroch padlých.

Podobné svedectvo prináša kronika obce Kľačany³²: „Partizáni ... urobili dňa 7. XI. 1944 útok v počte asi 200 mužov ozbrojených puškami, automatmi a granátmi pod vedením ruských a slovenských veliteľov. Nemci sa tuho bránili. Dostali posilu z okolitých dedín, a preto údatne bojujúcich partizánov, ktorí boli vysilení a vyhľadovaní, premohli. Boj trval asi 5 hodín. Na bojisku v obci a v okolí obce zostalo ležať 23 partizánov.“

Obavy a výhrady V. A. Kvitinského a ďalších sa vyplnili. Na druhý deň – 8. novembra – Nemci (v Palúdzke bola dislokovaná motorizovaná jednotka Wehrmachtu s takmer 1 000 mužmi) ešte pred príchodom 1. paradesaného práporu obsadili Lazisko, Sv. Kríž a ďalšie dediny a za delostreleckej podpory vnikli do priľahlých dolín. Odvetnú akciu podnikli aj do Kľačianskej doliny a obsadili ju. Tým ohrozili HŠPH, ktorý sa v tom čase nachádzal v jej hornej časti, kde sa k nemu pripojila sedemčlenná styčná skupina majora I. Skripku s niekoľkými rádiostanicami³³.

²⁷KUCHTA, Č.: Činnosť hlavného štábu partizánskeho hnutia v Československu po prechode do hôr. In: *Pamät ľudu 2*, Bratislava : Pravda, 1989, s. 96-97.

²⁸Archív Múzea SNP Banská Bystrica, fond IV. Denník C. Kuchtu, 5. 11. 1944.

²⁹KUCHTA, Č.: Tamže, s. 96-97.

³⁰V. N. Bykov sa krátko nato stal veliteľom skupiny pre organizovanie príjmu desantov a materiálu pri HŠPH.

³¹MASTNÝ, ref. 19, s. 24 a 40.

³²Kronika Slovenského národného povstania v Kľačanoch. 11. 8. 1945. Štátny archív Bytča, pobočka Liptovský Mikuláš, f. ONV LM – adm., 1945 – 1948, šk. 166, č. 7215/1945 adm.

³³ASMOLOV, A.N.: *V týlu Wehrmachtu*. Praha : Naše vojsko, 1983, s. 294-295 a n.

V skupine o.i. boli veliteľ skupiny radistov G. J. Staľnyj, radistka M. R. Rudinskaja (Šuščevová), pobočník styčného dôstojníka kpt. S. I. Ryndin, zástupca styčného dôstojníka kpt. S. M. Terechov, dvaja radisti – por. S. P. Šanajev a staršina V. P. Kaplin. Radisti si ponechali len jednu výkonnú stanicu, prostredníctvom ktorej mohli udržiavať spojenie s 1. ukrajinským frontom.

Zmienka J. Nálepku³⁴, ktorý bol zaradený v skupine 21 partizánov pod velením npor. Igora Kemku a por. Ladislava Maníčka, naznačuje, že niektoré partizánske skupiny boli pripravené akciu na získanie potravín zopakovať³⁵, avšak „8. novembra Nemci posilnení obrnenými autami, mínometmi a inými zbraňami, postupovali od časného rána Kľačianskou a Ľupčianskou dolinou. Postupovali pomaly nielen dolinou, ale aj príľahlými svahmi a hrebeňmi kopcov. Strieľali po všetkom, čo sa pohybovalo. Pálili všetky senníky, budy a chatky“³⁶. Kľačianska dolina sa vyprázdnila – zostali tu len malé izolované skupinky ako bolo 21 partizánov Igora Kemku alebo 6 príslušníkov parabrígy pod velením por. B. Štefana – Mastného.

Neúspech akcie a kritická zásobovacia situácia prinútila HŠPH k razantnému rozhodnutiu. Veliteľ Hlavného štábu partizánskeho hnutia v Československu plk. A. N. Asmolov na druhý deň rozhodol o odchode z Liptova. Nariadil, že presun celého štábu a jednotiek, ktoré sa s ním pohybovali cez Chabenec, začnú 10. 11. 1944 o 8,00 hod. partizáni a o 11,00 hod. ich budú nasledovať príslušníci parabrígy. Avšak skôr, ako k tomu mohlo dôjsť, z dvoch strán napadli tábor 2. čs. samostatnej paradasantnej brigády v ZSSR a Hlavného štábu partizánskeho hnutia v Československu na Soliskách nemecké jednotky. Jeden útočný prúd postupoval Veľkým Lovnáčom cez Kolibiská a horou nad Solisko. Druhý prúd postupoval cez Magurku, Dzurkovú a Jamy na Krásnu hôrku na druhej strane Poľany na Solisku. Prepad začala jednotka na Krásnej hôrke, ku ktorej sa na signál pridal aj druhý prúd³⁷. To – spolu s udalosťami v Kľačianskej doline – viedlo k neorganizovanému odchodu z tohto priestoru, známeho ako pochod smrti cez Chabenec do Lomnistej doliny.

Všetci partizáni však z liptovskej strany neodišli. Mnohé skupiny ostali, roztrúsené po všetkých dolinách Liptova. Nastal čas „druhého osídlenia“ Kľačianskej, Dúbravskej, Ľupčianskej a ďalších dolín a dolínok.

SFORMOVANIE 4. PARTIZÁNSKEHO PLUKU (DECEMBER 1944)

Hlavný štáb partizánskych oddielov na Slovensku počas prechodu do hôr stratil spojenie s väčšinou oddielov, nie však s Ukrajinským štábom partizánskeho hnutia v Kyjeve. Ten brigády, ktoré s ním udržiavali spojenie, priamo podriadil štábom partizánskeho hnutia pri vojenských radách 1. a 4. ukrajinského frontu. Konkrétne Štábu partizánskeho hnutia (ŠPH) 1. UF podriadil 1. a 2. partizánsku brigádu M. R. Štefánika, 1. čs. partizánsku brigádu J. V. Stalina, Brigádu kpt. Jána Nálepku a brigádu Jánošík. Štábu partizánskeho hnutia 4. UF boli podriadené: zväzok Stalin, brigáda Za slobodu Slovanov a brigáda Rákosi.

V druhej polovici novembra 1944 sa začal proces reorganizácie partizánskeho hnutia, iniciovaný a riadený Hlavným štábom partizánskeho hnutia v Československu, ktorý sa usídlil v Lomnistej doline. Hlavnou úlohou HŠPH v tomto období bolo sústrediť čo najviac bojovníkov do nových alebo znova obnovených bojaschopných partizánskych oddielov, nadviazať spojenie a zabezpečiť centralizované riadenie a velenie. Partizánske jednotky sa po rozklade armády

³⁴NÁLEPKA, ref. 17, s.72.

³⁵Svedectvo aspoň o čiastkovom úspechu podáva Teodor Kaliský v článku *Naše povstanie*, uverejnenom v Ľupčianskych zvestiach z augusta 2004: „Bolo ráno 10. novembra 1944. So skupinou 30 vojakov z Paradasantnej brigády, ..., sme sa vracali z priestoru Lúžna – Železnô – Magurka, ... každý s nákladom v torbe. V tomto priestore sme s inou skupinou vojakov v posledných dňoch októbra zakopali v hore do dvanástich jám za nákladné auto proviantu a 100 párov bagančí. ... Odniesli sme všetko.“

³⁶NÁLEPKA, ref. 17, s. 73.

³⁷Archív Oblastného výboru SZPB v Liptovskom Mikuláši. *Revolučná činnosť a SNP v Nemeckej Ľupči*. Podkladový materiál pre publikáciu *Protifašistický odboj a oslobodenie Liptova*, s. 11.

nanovo organizovali, menili svoje základne a operačné priestory. V rámci tejto činnosti HŠPH sformoval štyri partizánske pluky³⁸, medzi ktorými bol aj nami sledovaný 4. partizánsky pluk.

Priestor Kľačianskej a ďalších dolín a doliniek liptovskej časti Nízkych Tatier sa opäť začal zaplňovať organizovanými bojovníkmi. Napríklad v Kľačianskej doline sa na spoločnom postupe dohodli skupiny príslušníkov 2. čs. samostatnej paradestantnej brigády v ZSSR npor. B. Štefana – Mastného a npor. L. Manička, ktoré sem prišli 1. novembra 1944.

Na začiatku decembra pokračoval proces zjednocovania jednotlivých skupín v priestore Dúbravskej doliny, Kľačianskej doliny a jej bočnej odnože Na Baniach, Ľupčianskej doliny, na Solisku a na Magurke, kde sa sústredilo už na 150 mužov³⁹. V skupine Igora Kemku zostalo 14 mužov, pplk. Vladimír Branislav Bodický mal 70 žandárov, v ďalších blízkych dolinách bolo 69 mužov⁴⁰, na Baniach bol npor. Michal Škodáček so 16 mužmi⁴¹. V priestore Liptovskej Lúžnej bola bližšie nešpecifikovaná skupina vojakov povstaleckej armády okolo pplk. gšt. Antona Cipricha.

Veliteľ HŠPH plk. A. N. Asmolov rozhodol sformovať v tomto priestore nový partizánsky prápor a zrejme v prvej dekáde decembra 1944 rozhodol tiež o jeho reorganizácii na partizánsky pluk. Úlohou poveril splnomocnenca HŠPH Nikolaja Vasilieviča Smetanina, do toho času komisára Druhého partizánskeho pluku Jana Švermu. Ten na tieto udalosti spomína⁴² nasledovne: [Veliteľom HŠPH plk. A. N. Asmolovom] „som bol poverený, aby som v celom okrese Liptovský Mikuláš znovu organizoval a do bojovej činnosti uvádzal rozdrobené partizánske a vojenské jednotky. Bolo to 26. 11. 1944⁴³, keď som ako veliteľ pätnásťčlennej skupiny odišiel za týmto úkolom. Obdržal som k tomu písomné poverenie podpísané Asmolovom, Studenským a Slánskym.“⁴⁴ Organizačná skupina v počte šestnásť ľudí bola vyčlenená z Druhého partizánskeho pluku Jána Švermu s úlohou zjednotiť roztrúsené skupinky partizánov a povstaleckých vojakov na severných svahoch Nízkych Tatier a vytvoriť z nich aktívny partizánsky oddiel⁴⁵.

Zrejme nepovšimnuté zostalo svedectvo neskoršieho náčelníka štábu npor. Grigorija Spiridonoviča Korovuškina – je to torzo denníka alebo správy o splnení úlohy v ruskom jazyku,

³⁸Prvý partizánsky pluk bol sformovaný z roztrieštených oddielov a skupín 1. Stalinovej brigády rozkazom HŠPH čís. 28 z 10. 12. 1944. Mal štyri oddiely a velil mu V. P. Surkov. Druhý partizánsky pluk Jana Švermu bol sformovaný rozkazom čís. 29 z 25. 11. 1944. Mal tri oddiely a jeho veliteľom bol kpt. K. N. Danilov. Tretí partizánsky pluk bol vytvorený na základe rozkazu HŠPH z 20. 11. 1944. Mal štyri oddiely a jeho veliteľom bol N. Kaličenko.

³⁹4. partizánskej brigády. Vojenský historický archív Bratislava. F. Partizánske hnutie, sign. j. 421.

⁴⁰Vojenský historický archív Bratislava, zbierka Partizánske hnutie, sign. j. 420. Korovuškinov záznam

⁴¹MASTNÝ, ref. 19, s. 56.

⁴²Archív Múzea SNP Banská Bystrica. Fond XII, pr. č. 575/86. Spomienka Smetanin.

⁴³V bojovom denníku 1. partizánskeho pluku 4. partizánskej brigády je príchod N.V. Smetanina zaznamenaný 25. 11. 1944. Archív Múzea SNP Banská Bystrica. Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia, fond 120, a.j. 7, pr.č. 191/65.

⁴⁴Poverenie malo nasledovný obsah:

Majiteľ tohto poverenia súdruh Smetanin N.V. je skutočne splnomocnencom HŠPH na Slovensku.

Súdruh Smetanin má nasledujúce práva:

1. Zisťovať roztrúsené skupiny, oddiely partizánov, jednotky čs. armády, organizovať ich v aktívne partizánske oddiely a dávať im úlohy;
2. Organizovať medzi obyvateľstvom podzemné bojové skupiny a pomocné skupiny pre partizánske hnutie;
3. Prevádzať rozvedku.

Táto plná moc s. Smetanina je rozhodujúca pre všetky partizánske skupiny, oddiely a jednotky vojska, ktoré nemajú spojenie s nadriadenými orgánmi a nemajú vlastné velenie.

Podpisy

Veliteľ partizánskeho hnutia na SlovenskuAsmolov

Náčelník štábu HŠPH na SlovenskuStudenskij

Člen vojenskej rady partizánskeho hnutia v ČeskoslovenskuSlánský

⁴⁵Činnosť 2. part. pluku. Vojenský historický archív Bratislava. Fond Partizánske hnutie, sign. j. 163.

ktoré je priložené k vojnovému denníku 4. partizánskej brigády⁴⁶. Deväťstranový dokument hovorí jednoznačne o organizačnej výstavbe 4. partizánskeho práporu 2. partizánskeho pluku Jána Švermu: „6. 12. [1944] npor. V. P. Fedotov a ja sme boli povolaní k veliteľovi Hlavného štábu partizánskych oddielov na Slovensku. Fedotov bol ustanovený za veliteľa 4. partizánskeho práporu 2. pluku Jána Švermu. Ja, npor. G. S. Korovuškin, som bol vymenovaný za náčelníka štábu vznikajúceho práporu. Za komisára bol určený N. V. Smetanin. Našou úlohou bolo z ľudí v príľahlých dolinách zorganizovať prápor. Ráno o 8,00 Fedotov, ja, Vasil Barlit a pridelené spojky sme vyšli z Jasenskej doliny do doliny Sedlisko. O 15,00 sme boli na mieste. Tu sme sa stretli s našim komisárom, ktorý sem bol vyslaný už pred niekoľkými dňami. Okamžite sme prišli k práci.“ Zápis pokračuje ocenením obrovskej práce, vykonanej N. V. Smetaninom, ktorý už bol na Magurke, urobil prieskum Kľačianskej a Ľubelskej doliny, bol v rade obcí a zistil, že tu je k dispozícii na tri stovky bojovníkov.

Výsledkom práce Smetaninovej skupiny bolo vytvorenie 4. partizánskeho práporu. Jeho veliteľom sa stal Vasiliј Petrovič Fedotov, komisárom N. V. Smetanin a náčelníkom štábu Grigorij Spiridonovič Korovuškin⁴⁷. S istotou už môžeme povedať, že pôvodne mal byť tento prápor súčasťou Druhého partizánskeho pluku Jána Švermu. V doterajšej interpretácii vzniku 4. partizánskej brigády tento krok chýbal. Ako vyplýva zo správy o činnosti tohto útvaru, 4. prápor mal 169 mužov⁴⁸. Postupne vznikali jeho súčasť⁴⁹:

Na Soliskách bol 7. decembra 1944 z príslušníkov Smetaninovej skupiny (16 mužov), príslušníkov partizánskych oddielov Veličkovej a Jegorovovej brigády, ktorí sa z rôznych príčin odtrhli od svojich oddielov, vojakov rozpadnutej povstaleckej armády a príslušníkov 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR, ktorí sa tiež z rôznych príčin nespojili s jadrom brigády⁵⁰, vytvorený 1. oddiel. Za jeho veliteľa bol určený Fedor Georgievič Nochrin, za komisára sovietsky partizán, ktorého meno je uvádzané vo všetkých publikáciách, Stepan Viktorovič Svetlov. Autentický Korovuškinov zápis⁵¹ však uvádza Stepana Svetkova, pobočníka veliteľa oddielu Nikolaja Kaličenko (neskoršieho veliteľa 3. partizánskeho pluku). Z rovnakého oddielu ostatne pochádzal aj F.G. Nochrin, kde zastával funkciu veliteľa čaty. Oddiel mal mať 60 partizánov.

Z Rozkazu č.1 veliteľa tohto nového partizánskeho práporu zo dňa 9. 12. 1944 sa dozvedáme ďalšie podrobnosti o organizácii oddielu, v origináli označenom ako „1. skupina 4. práporu 2. partizánskeho pluku poslanca Švermu“, a o obsadení jednotlivých funkcií:

Veliteľ [1.odd.]:Fedor Georgievič Nochrin
Komisár:Stepan Viktorovič Svetlov
ZV a vel. prieskumu:Ladislav Malý
Proviantný:.....Jozef Malý
Lekár:.....MUDr. Karol Poradovský

⁴⁶Vojenský historický archív Bratislava, zbierka Partizánske hnutie, sign. j. 420.

⁴⁷Archív Múzea SNP Banská Bystrica. Otčot 2. partizánskeho pluku J. Švermu. F. Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia, f. 160, a.j. 1. Pôvodne boli Fedotov veliteľom a Smetanin komisárom 1. oddielu 2. partizánskeho pluku J. Švermu. Tamže, a.j.3.

⁴⁸Tamže, a.j. 1

⁴⁹Archív Múzea SNP Banská Bystrica. Otčot 4. partizánskej brigády. Fond Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia, f. 120, a.j. 2, pr.č. 191/65.

⁵⁰Po odchode 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády z tábora vo Veľkej Oružnej zostalo tu 5 príslušníkov brigády s úlohou počkať na príchod hliadky por. Vaculíka, vyslanej do Liptovského Mikuláša: npor. Malý, ranený por. Malý s ošetrovateľom, por. Sokol, čat. Hana.

AM SNP Banská Bystrica. Bojový denník 1. partizánskeho pluku 4. partizánskej brigády. Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia, f. 120, a.j. 7, pr.č. 191/65.

⁵¹Pozri Vojenský historický archív Bratislava, zbierka Partizánske hnutie, Vojnový denník 4. partizánskej brigády, sign. j. 420.

Vojenská história

Veliteľ 1. roty:Jozef Remeň
Pol. komisár :Leopold Šram
Veliteľ 2.roty:Vladimír Nikolajevič Nalevajko
Pol. komisár :Leo Štefan
Vel. 1.čaty:Ján Hvizdák
Vel. 2.čaty:Viliam Sokol
Pob. vel. sk.:Ondrej Kohan
Spojka vel.:Vasilij Alexejev

V Kľačianskej doline bol 9. decembra 1944 z príslušníkov 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR, z dôstojníkov a mužstva povstaleckej Prvej československej armády na Slovensku a z bývalých príslušníkov partizánskych oddielov Veličkovej brigády zorganizovaný 2. oddiel. Za jeho veliteľa bol vybraný por. Bohuš Štefan⁵² a za komisára oddielu rtm. Štefan Lohner. Avšak sám B. Štefan napísal⁵³, že najskôr (pre chorobu) funkciu neprijal. Veliteľom oddielu bol teda vymenovaný npor. Ladislav Maniček, tiež príslušník 2. čs. paradesantnej brigády. Vymenovanie npor. Manička potvrdzuje už spomínaný Korovuškinov zápis, v ktorom je navyše uvedený ako náčelník štábu npor. Igor Kemka a zaznamenaný početný stav oddielu pri jeho založení – 14 mužov.

V Dúbravskej doline bol 11. decembra 1944 vytvorený 3. oddiel z vojakov povstaleckej armády a miestnych partizánov z Lubele, Dúbravy a Fiačíc. Jeho veliteľom bol Vasil Petrovič Pugačov a komisárom oddielu bol Anzelm Hrnčiar, ktorého vystriedal 27. 12. 1944 Vladimír Nalevajko. Oddiel mal okolo 25 mužov.

Štáb práporu bol dislokovaný v bunkroch v hornej časti Kľačianskej doliny.

V dokumentoch 2. partizánskeho pluku Jana Švermu⁵⁴ sú tieto udalosti zaznamenané v tom zmysle, že v priestore Kľačianskej doliny bol 7. 12. 1944 zorganizovaný 4. prápor so 169 mužmi, ktorý bol začlenený do 2. partizánskeho pluku J. Švermu. Rozkazom veliteľa pluku č. 11 zo 7. 12. 1944 boli ustanovení za veliteľa 4. práporu – por. V. P. Fedotov, komisárom – N. V. Smetanin a za náčelníka štábu – npor. G. S. Korovuškin.

S určitým časovým oneskorením sa formovala tiež ďalšia jednotka, v niektorých materiáloch označovaná ako 5. prápor. Skutočne, aj tento prápor sa pôvodne formoval ako súčasť 2. partizánskeho pluku Jana Švermu. Ukazuje na to nielen už uvedený Korovuškinov zápis⁵⁵, ale tiež dokumenty 2. partizánskeho pluku Jana Švermu⁵⁶. V správe o činnosti pluku je uvedené, že v zmysle rozkazu HŠPH v Československu o prerušení nepriateľských komunikácií medzi Liptovským Mikulášom a Ružomberkom velenie pluku vyslalo 27. 11. 1944 skupinu 16 mužov pod vedením splnomocnenca štábu pluku N. V. Smetanina na severné výbežky Ďumbiera. Skupina dostala za úlohu zjednotiť v horách roztrúsené skupiny a vytvoriť z nich oddiely.

N. V. Smetanin po vytvorení 4. práporu v Kľačianskej doline pokračoval v plnení svojej úlohy v priestore Liptovskej Lúžnej a do 16. 12. 1944 tu zorganizoval 5. prápor v počte 220 mužov. O organizácii a veliteľoch tejto vojensko-partizánskej jednotky máme zatiaľ minimum informácií. Z faktu, že pplk. gšt. A. Ciprich, prednosta materiálového oddelenia 1. čs. armády na Slovensku, po prelomení povstaleckých frontov odišiel so skupinou vojakov, svojou ženou

⁵²V dokumentoch uvádzaný pod pseudonymom František Novotný, niekedy Novotný – Mastný

⁵³MASTNÝ, B. Š.: *Klačanská dolina*. Praha: ELK, 1948, s. 57 a 62.

⁵⁴Činnosť 2. part. pluku. Vojenský historický archív Bratislava. Fond Partizánske hnutie, sign. j. 163.

⁵⁵„19. 12. Zo všetkých síl sa usilujeme spojiť s jedným podplukovníkom slovenskej armády. Podľa neoverených zdrojov má asi 200 mužov v priestore Lužná.“ Vojenský historický archív Bratislava, zbierka Partizánske hnutie, sign. j. 420. Korovuškinov záznam.

⁵⁶Archív Múzea SNP Banská Bystrica. F. UŠPH 160, a.j. 1, 3, 4.

a vtedy päťročným synom Dušanom do Liptovskej Lúžnej, možno len predpokladať, že jednotku sformoval v tomto priestore najmä z vojakov povstaleckej armády.

Rozkazom veliteľa 2. partizánskeho pluku J. Švermu čis. 10 zo 17. 12. 1944⁵⁷ bol za veliteľa práporu ustanovený pplk. Ciprich. Že 5. prápor bol súčasťou 2. partizánskeho pluku J. Švermu, potvrdzuje list veliteľa tohto pluku kpt. K. N. Danilova pplk. gšt. A. Ciprichovi, v ktorom píše: „Od dnešného dňa Váš prápor podriadujem 2. partizánskeho pluku Jana Švermu. Vás určujem za veliteľa práporu. Vyberte veliteľov rôť, čiat a družstiev. Nadviažte spojenie *s naším* (zdôraznil autor) 4. partizánskym práporom (veliteľ Fedotov). Vytvorte si štáb⁵⁸, vyberte komisára a náčelníka štábu. Rozkazy budete dostávať od veliteľa 2. partizánskeho pluku Jana Švermu.“⁵⁹

Vytvorenie samostatného partizánskeho pluku spojením práporov npor. V. P. Fedotova a pplk. gšt. A. Cipricha naznačuje rozkaz veliteľa HŠPH z 19. decembra 1944⁶⁰. Celý proces utvárania tohto vojensko-partizánskeho útvaru bol zavŕšený na základe rozkazu veliteľa HŠPH plk. A. N. Asmolova č. 37 z 26. 12. 1944⁶¹ ustanovením samostatného 4. partizánskeho pluku, ktorý mal operačnú základňu v priestore Magurka – Železnô – Solisko⁶². Rozkaz ukladal:

1. na základe 4. práporu 2. partizánskeho pluku Jana Švermu vytvoriť nový partizánsky pluk, ktorý bude pomenovaný „Štvrtý partizánsky pluk“;
2. ustanoviť veliteľom pluku pplk. gšt. Antona Cipricha, komisárom N. V. Smetanina, náčelníkom štábu npor. G. S. Korovuškina, náčelníkom rozvedky npor. Igora Kemku;
3. určenie operačného priestoru: Ružomberok – Liptovský Hrádok – Chabenec;
4. úlohy pluku.

Z vyššie uvedených dokumentov a reálneho vývoja jednoznačne vyplýva jednoznačný záver: na základe rozkazu HŠPH č. 37 z 26. 12. 1944 boli 4. a 5. prápor 2. partizánskeho pluku Jana Švermu zjednotené a reorganizované na samostatný 4. partizánsky pluk, priamo podriadený HŠPH.⁶³

V dochovaných dokumentoch nie sú takmer žiadne údaje o početných stavoch jednotlivých skupín, resp. jednotiek. Určitý prehľad je možné získať z kusých poznámok, napr. v bojovom denníku 1. partizánskeho pluku. Ak sa na Magurke ku dňu 2. 12. 1944 nachádzalo 53 mužov a 23. 12. 1944 s pplk. gšt. A. Ciprichom prišlo 50 vojakov jeho skupiny, tak do 27. 12. 1944 sa početný stav zvýšil na 150 mužov⁶⁴.

Zo zápisov vo vojnovom denníku 4. partizánskeho pluku vyplýva, že na prelome rokov 1944 a 1945 sa designované velenie pluku pokúšalo spojiť s ďalšími skupinami. Konkrétne to boli príslušníci 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády kpt. Bohumíra Muzikanta, npor. Karola Chovanca a npor. Josefa Fořta, ktorí mali svoje tábory v doline Mošnica južne od Laziska. Ich počet nebol zanedbateľný – správy hovorili o 76 – 150 mužoch⁶⁵.

Po výmene informácií prostredníctvom spojky (tou bol brat kpt. Jána Nálepku Jozef) boli títo dôstojníci 3. januára 1945 na schôdzke s velením pluku. „Veliteľ SV poveruje kpt. Chovanca, aby organizoval všetky rozprášené jednotky v priestore Mošnickej, Dúbravskej doliny

⁵⁷AM SNP, f. UŠPH, f. 160, a.j. 4; Bojový denník 2. partizánskeho pluku J. Švermu. Zápis zo 16. 12. 1944.

⁵⁸Štáb spravidla tvorili veliteľ, komisár, náčelník štábu, spravodajský a proviantný dôstojník.

⁵⁹Tamže.

⁶⁰Archív múzea SNP Banská Bystrica. Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia. F. 120, a.j. 5, pr. č. 191/65.

⁶¹Bojový denník 1. partizánskeho pluku 4. partizánskej brigády však uvádza, že rozkaz vydal plk. A. N. Asmolov 20. 12. 1944 a konečne v práci GAŽO, E.: *Partizánske hnutie na Slovensku II.* Bratislava 1981, s. 354 je uvedené, že rozkazom HŠPH z 23.12.1944 bola vytvorená jednotka premenovaná na Štvrtý partizánsky pluk.

⁶²Vojenský historický archív Bratislava. Zbierka Partizánske hnutie, 4. partizánsky pluk, 4. partizánska brigáda. Arch. jedn. 163, 164, 416, 419 a 420.

⁶³Archív múzea SNP Banská Bystrica. F. UŠPH, 160, arch. j. 1.

⁶⁴Archív múzea SNP Banská Bystrica. Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia. F. 120, a.j. 7, pr. č. 191/65.

⁶⁵Vojnový denník 4. partizánskeho pluku. Vojenský historický archív Bratislava, sign. j. 164.

a ustanovuje ho veliteľom tohto útvaru.⁶⁶ Napriek osobným kontaktom, však zostalo len pri pokusoch zaradiť 170 mužov tzv. Muzikantovej skupiny do radov 4. partizánskej brigády. Veliteľ 2. paradessantnej brigády plk. V. Prikryl k nim 26. 12. 1944 vyslal spojky s rozkazom, aby sa presunuli do priestoru Svibovej na reorganizáciu. Skupiny kpt. B. Muzikanta, npor. K. Chovanca, kpt. J. Fořta a npor. A. Kováča mali vytvoriť nový prápor. V skutočnosti sa pripojili k 2. čs. samostatnej paradessantnej partizánskej brigáde až 28. 1. 1945⁶⁷.

Velenie 4. partizánskeho pluku v snahe zvýšiť údernú silu útvaru kontaktovalo tiež formujúcu sa vojensko-partizánsku jednotku Martin a jej veliteľovi kpt. Martinovi Kučerovi poslalo do Krčahova v Demänovskej doline obdobné poverenie ako npor. K. Chovancovi. 3. januára 1945 tam bol osobne zástupca veliteľa pluku npor. V.P. Fedotov sprevádzaný npor. Horárikom. Skupina povstaleckých vojakov z obranného úseku „Kosatec“ II. taktickej skupiny sa však sformovala do samostatnej brigády Stalin, ku ktorej sa nakoniec so svojou skupinou z Laziska pripojil tiež kpt. Michal Lukáč.

Rozkazom veliteľa pluku boli poverení 10. januára 1945 ppor. Eugen Tergeltaub a 18. 1. 1945 žandársky strážmajster Ján Gubek organizovaním vlastných oddielov⁶⁸. Snaha dosiahnuť maximálnu silu viedla aj k nereálnym úlohám – dvaja príslušníci pluku mali „...získať a previesť na našu stranu 400 Maďarov v Lipt. Štiavničke do 10-tich dní“ a vytvoriť z nich samostatnú jednotku. Podobnou úlohou medzi žandarmi a príslušníkmi Domobrany bol poverený iný partizán⁶⁹.

Okrem N.V. Smetanina sa na vytvorení 4. partizánskeho pluku čiastočne podieľal tiež kpt. C. Kuchta. Po vymenovaní za náčelníka operačného oddelenia HŠPH (18. 12. 1944) bol poverený úlohou „... dňa 19. alebo 20. decembra 1944 odísť do Liptova do priestoru Liptovský Mikuláš – Ružomberok, kam štáb rozkazom č. 34 zo 14. decembra 1944 nariadil Danilovovi poslať kpt. Smetanina s desiatimi partizánmi, aby vytvorili z roztrúsených skupiniek vojakov a partizánov 4. prápor Druhého partizánskeho pluku“⁷⁰. A pretože „uvedená jednotka sa tak rozrástla ... plk. A. N. Asmolov sa rozhodol vytvoriť z nej 4. partizánsky pluk, ktorého veliteľom sa mal stať pplk. gšt. A. Ciprich“⁷¹. Jeho pôvodná skupina povstaleckých vojakov, ktorí prešli na partizánsky spôsob boja, bola rozložená v Liptovskej Lúžnej, v Železnom a v Lupčianskej doline.

Kapitán C. Kuchta podľa jeho spomienky niesol so sebou list adresovaný splnomocnencovi HŠPH kpt. N.V. Smetaninovi, veliteľovi práporu Vasilijovi Petrovičovi Fedotovovi a pplk. gšt. A. Ciprichovi. List obsahoval rozkaz⁷² z oddielov V. P. Fedotova a pplk. gšt. A. Cipricha vytvoriť 4. partizánsky pluk s priestorom pôsobnosti Ružomberok – Kráľova Lehota. Po príchode do Kľačianskej doliny, kde bol štáb 4. práporu Druhého partizánskeho pluku, kpt. C. Kuchta odovzdal npor. V. P. Fedotovovi rozkazy veliteľa HŠPH a nechal zistiť miesto pobytu pplk. gšt. A. Cipricha⁷³. Keď sa podarilo zistiť, že ten sa zdržuje v turistickej chate na Magurke,

⁶⁶Tamže.

⁶⁷ŠTILLA, ref. 21, s. 44.

⁶⁸Vojnový denník 4. partizánskeho pluku. Vojenský historický archív Bratislava, sign. j. 164.

⁶⁹Tamže.

⁷⁰Pozri denník príslušníka Hlavného štábu partizánskeho hnutia škpt. Cyrila Kuchtu. Archív Múzea SNP Banská Bystrica, fond IV, pr. č. 82/67, resp. KUČHTA, C.: Činnosť hlavného štábu partizánskeho hnutia v Československu po prechode do hôr. In: *Pamäť ľudu 2*. Bratislava : Pravda, 1989, s. 105.

⁷¹Tamže.

⁷²Tento na pohľad neobvyklý spôsob velenia a riadenia fungoval v prvom období činnosti HŠPH, kedy hlavným spojovacím prostriedkom boli spojky. Taktiež podriadení veliteľa podávali hlásenie plk. A. N. Asmolovovi formou listu. Boli adresované „súдруhovi Alexejovi“. V rozkaze veliteľa HŠPH č. 27 sa doslova uvádza: „9. Spojenie so mnou udržiavať prostredníctvom šikovných spojok a vysielaj ich raz za 10 dní na adresu, ktorú oznámi kpt. Kuchta.“

⁷³V Korovuškinovom zápise je pri dátume 19. 12. 1944 poznačené „Zo všetkých síl sa snažíme spojiť sa s jedným podplukovníkom Slovenskej armády. Podľa neoverených údajov má asi 200 mužov v priestore Lužná.“ Vojenský historický archív Bratislava, zbierka Partizánske hnutie, sign. j. 420.

Vojenská história

C. Kuchta spolu s V. P. Fedotovom a A. N. Smetaninom odišli za ním, aby upresnili organizáciu pluku. Súčasne sa dohodli, že 23. decembra pplk. gšt. A. Ciprich príde do Kľačianskej doliny, kde sa oficiálne ujme funkcie veliteľa partizánskeho pluku.

Organizačným základom vytvorenia 4. partizánskeho pluku – a nasledovne aj 4. partizánskej brigády – bol teda rozkaz veliteľa HŠPH, ktorý určil štruktúru pluku tak, ako ju uvádza vo svojej spomienke Štefan Feja⁷⁴ a dokladujú vyššie uvedené archívne materiály. Kádrový základ 4. partizánskeho pluku vytvorili povstaleckí vojaci 6. taktickej skupiny Prvej čs. armády na Slovensku, príslušníci 2. čs. paradesantnej brigády v ZSSR, a – okrem miestnych príslušníkov – partizáni z Prvej partizánskej brigády J. V. Stalina a z partizánskej brigády Za slobodu Slovanov⁷⁵.

21. januára 1945 sa v Liptovskej Lúžnej uskutočnila schôdzka pplk. gšt. A. Cipricha, Š. Feju a N.V. Smetanina. Obsahom rokovania bola organizácia 1. práporu 4. partizánskeho pluku, obsadenie veliteľských funkcií a ďalšie organizačné a operačné otázky⁷⁶.

Personálne obsadenie funkcií vo velení a štábe 4. partizánskeho pluku uvádza Emil Gažo v druhom diele práce *Partizánske hnutie na Slovensku*⁷⁷ nasledovne:

Veliteľ pluku:..... pplk. gšt. Anton Ciprich⁷⁸
Zástupca veliteľa pluku: npor. Vasilij Petrovič Fedotov⁷⁹
Komisár pluku: kpt. Nikolaj Vasilievič Smetanin
Náčelník štábu pluku: kpt. Grigorij Sergejevič Korovuškin
Spravodajský dôstojník: mjr. JUDr. Igor Daxner
Hlavný lekár: npor. MUDr. Tibor Gross
Veliteľ 1. práporu: npor. Jozef Malý
Komisár 1. práporu: Stepan Viktorovič Svetlov
Veliteľ 2. práporu: kpt. František Novotný – (npor. Bohuš Štefan)
Komisár 2. práporu:..... rtm. Štefan Lohner

Avšak tento prehľad funkcionárov pluku nepostihuje dynamiku vývoja a zmeny, ku ktorým v procese budovania útvaru dochádzalo. Tak napríklad z hlásenia pplk. gšt. Antona Cypricha plukovníkovi A. N. Asmolovovi zo dňa 28. 1. 1945⁸⁰ jasne vyplýva, že veliteľom 1. práporu

⁷⁴FEJA, ref. 18, s. 96. Štefan Feja sa v čase vzniku 4. partizánskeho pluku nachádzal so skupinou vojakov VI. taktickej skupiny v blízkosti Liptovskej Lúžnej.

⁷⁵FEJA, ref. 18, s. 55.

⁷⁶Vojnový denník 1. pluku 4. partizánskej brigády, s. 5-6. Vojenský historický archív Bratislava, sign. j. 164.

⁷⁷GAŽO, ref. 6, s. 354-355.

⁷⁸Anton Ciprich sa narodil 7. 1. 1907 vo Svrčinovci v okrese Čadca. Vyštudoval Vojenskú akadémiu v Hraniach na Morave a ako veliteľ začal kariéru v pešom pluku 42 v Terezíne, neskôr v Prahe a v Miloviciach. V roku 1938 úspešne zložil skúšky na Vysoké vojnové škole v Prahe, ale na štúdium už nenastúpil. Po vzniku slovenského štátu pokračoval v službe v slovenskej armáde. Patril k protifašisticky a pročeskoslovensky orientovaným dôstojníkom. 25. 6. 1939 sa zosobášil s rovnako protifašisticky vyhranenou Nemkou Irmtraud Saxingerovou. V roku 1941 bol s Rýchlou divíziou na sovietsko-nemeckom fronte, a keď v októbri 1943 odmietol ísť znova na front, bol zbavený funkcie veliteľa pluku, postavenia dôstojníka generálneho štábu (oddelenie GŠ na Vojenskej akadémii absolvoval v rokoch 1940 – 1942) a v Dolnom Kubíne velil práporu. Jeho protinemecké postoje ho zaradili do odbojovej organizácie Flóra a od roku 1944 sa stal blízkym spolupracovníkom pplk. gšt. J. Goliana vo Vojenskom ústredí, kde mu pripadla úloha materiálneho zabezpečenia pripravovaného povstania. Po sformovaní povstaleckej 1. čs. armády na Slovensku bol ustanovený do funkcie prednostu materiálového oddelenia. Po prelomení povstaleckých frontov odišiel so skupinou vojakov, svojou ženou a vtedy päťročným synom Dušanom do Liptovskej Lúžnej.

Po skončení vojny pôsobil v Čs. armáde, avšak už 13. 3. 1948 bol zbavený vojenskej činnosti služby. V máji potom prešiel čs.-nemecké hranice; na tej istej trase však bola jeho žena s deťmi zatknutá. V emigrácii odmietol účasť v exilových odbojových a vojenských organizáciách a žil utiahnuto. Nakoniec odišiel do USA, avšak nikdy nepožiadaval o americké občianstvo ani sa nezapojil do krajského života. Zomrel 17. 5. 1984 na predmestí Chicaga.

⁷⁹Tu Š. Feja uvádza seba (pozn. autora)

⁸⁰Archív Múzea SNP Banská Bystrica. Rozkazy 4. partizánskej brigády. F. Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia. F. 120, a.j. 4, pr. č. 191/65.

bol *major*⁸¹ Štefan Feja a veliteľom 2. práporu npor. Ladislav Maníček. O tom, že Štefan Feja skutočne velil 1. práporu, svedčí výčitka v rozkaze veliteľa pluku zo dňa 30. 1. 1945⁸². Z vojnového denníka 4. partizánskeho pluku ďalej vyplýva, že proviantným dôstojníkom bol minimálne v januári 1945 por. Zvarík a v oddelení propagandy a agitácie pracoval pred svojím odchodom k hlavnému jadru 2. partizánskej paradesantnej brigády tiež kpt. Alexander Kováč, bývalý náčelník štábu 1. paradesantného práporu, ktorý po neúspechu práporu pri Lazisku zostal v doline potoka Križianka.

Veliteľstvo a štáb 4. partizánskeho pluku boli umiestnené spočiatku v bunkroch na severovýchodných svahoch kóty 1527 Sedlisko, neskôr v súvislosti so zmenami, ktoré nastali, boli preložené do Magurky. Pluk mal dva prápory, každý so štyri oddielmi (odriadmi). Súčasťou organizačnej štruktúry pluku bola tiež štábná jednotka.

Prvý prápor bol rozmiestnený v táboroch a základniach, ktoré jednotlivé súčasti zaujímali už od polovice novembra 1944, tzn. v Železnom, na Solisku a na Magurke. Veliteľom práporu sa po npor. V. P. Fedotovovi, ktorý prebral funkciu na štábe pluku, stal Štefan Feja a neskôr (pravdepodobne až po preformovaní na brigádu) npor. Jozef Malý, do funkcie komisára bol vymenovaný Stepan Viktorovič Svetlov.

Údaje o organizačnej štruktúre tohto práporu sa podarilo spresniť na základe zvláštneho rozkazu veliteľa 1. práporu 4. partizánskeho pluku č. 1 z 29. 1. 1944. Tam sú uvedené oddiely a ich krycie názvy: • Nochrin (Sokol), • ppor. Tergeltaub (Eugen), • Gubek (Jánošík), • žandárov (Jastrab)⁸³. Avšak rozkazy na deň 22. 1. 1945 (teda o týždeň skôr) ukladajú úlohy oddielom npor. L. Maníčka, por. Malého a Vasila Danilova...

Z kontextu dochovaných dokumentov je možné vyvodiť, že komisárom Gubekovho oddielu, ktorý mal táborisko v doline Salatínka, bol čat. Emil Kohút (niektorí priami účastníci ho označujú za veliteľa oddielu)⁸⁴. Je pravdepodobné, že existoval aj oddiel ppor. Viliama Moravčíka.

2. prápor pluku začal pôsobiť najskôr pod velením npor. Ladislava Maníčka a pokračoval pod velením npor. B. Štefana – Mastného, ktorý v dokumentoch vystupuje ako František Novotný, a komisára Štefan Lohnera. Jednotky práporu zostali, resp. sa sústredili v Kľačianskej a Dúbravskej doline. Prápor mal štyri oddiely. V prvom pod velením námorníka Vasila Barlita v hornej časti Kľačianskej doliny boli sústredení sovietski občania. Druhý oddiel npor. Michala Škodáčka bol v bunkroch na Baniach. Štvrtý oddiel Vasila Danilova v Dúbravskej doline mal 25 mužov. Tretiemu oddielu tohto práporu velil V. P. Pugačov, ktorý sa však odmietal podriaďovať veleniu pluku. Jeho asi 40 mužov bolo v malej slepej dolinke Črvník nad Dúbravou. V Kľačianskej doline, kde bolo tiež veliteľstvo práporu, boli oddiely rozmiestnené v ubytovacích bunkroch označených menami (prezývkami) veliteľov – Prošek, Na štábe, Vasiľ, Žáček, Igor, Alexej. Hlásenie o vytvorení tohto práporu podal pplk. gšt. A. Ciprič veliteľovi HŠPH v liste z 28. 1. 1945⁸⁵.

Údaje o početnom stave 4. partizánskeho pluku nie sú dostatočne dokumentačne podchytené. Avšak je možné ich – aspoň orientačne a nadčasovo – vyvodiť z „otčotu“ 4. partizánskej

⁸¹Koncom októbra 1944 bol nadporučík Štefan Feja pobočníkom veliteľa obranného úseku VI. taktickej skupiny na Bielom Potoku pri Ružomberku. V dokumentoch 4. partizánskeho pluku z decembra – januára 1944 však figuruje už ako major.

⁸²„... mjr. Fejovi! Nedostávam od Vás žiadne hlásenie o tom koľko mužov ste k svojmu práporu naverbovali ako i žiadne hlásenie o prevedených akciách ...“ Vojnový denník 4. partizánskeho pluku, s. 8. Vojenský historický archív Bratislava, sign. j. 164.

⁸³Tamže.

⁸⁴Štátny archív Bytča, pobočka Liptovský Mikuláš. Kartotéka SZPB, nezaradený materiál.

⁸⁵Archív múzea SNP Banská Bystrica. Bojový denník 4. partizánskej brigády. F. Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia. F. 120, a.j. 6, pr. č. 191/65.

brigády: pluk mal ku koncu roku 1944 spolu 169 mužov, z toho 25 vo veliteľskom zbore, 113 príslušníkov mužstva a sedem žien⁸⁶. Z celkového počtu 169 ľudí bolo až 156 bez politickej príslušnosti.

HŠPH v snahe zjednocovať a upevňovať vytvorené jednotky podriadil 4. partizánsky pluk pplk. Alexejevi Semionovičovi Jegorovovi, a to rozkazom č. 42 z 22. 1. 1945⁸⁷, ktorý nariadil: „1. Znovuzorganizovaný 4. partizánsky pluk (kde je veliteľom pplk. gšt. A. Ciprich a komisárom kpt. Smetanin) operatívne podriadit' 1. Stalinovej brigáde (veliteľ pplk. Jegorov a komisár mjr. Mylnik). 2. veliteľovi 1. Stalinovej brigády, oddiely a skupiny v priestore dislokácie a činnosti 4. partizánskeho práporu podriadit' 4. partizánskemu pluku...“ Týmto rozkazom sa HŠPH snažil riešiť konkurenčné spory a konflikty najmä medzi oboma jednotkami, ktorých operačné priestory sa čiastočne prekrývali, čo viedlo k tomu, že si navzájom odoberali potraviny, zbrane a ľudí. Je zrejmé, že v získavaní nových bojovníkov mal väčší úspech práve 4. partizánsky pluk ako pplk. A. S. Jegorov. Naznačuje to tak list veliteľa HŠPH pplk. gšt. A. Ciprichovi a kpt. N. V. Smetaninovi z 5. februára 1945⁸⁸, ako aj spomienka plk. Š. Feju⁸⁹.

Uvedený rozkaz o podriadení 4. partizánskeho pluku pplk. A. S. Jegorovovi okamžite narazil na odpor takmer všetkých slovenských veliteľov pluku, ktorí zaujali stanovisko, že ak bude HŠPH na rozkaze trvať, z pluku odíde. HŠPH reagoval vyhlásením, že kto tak urobí, bude považovaný za dezertéra...⁹⁰ K faktickému podriadeniu 4. partizánskeho pluku Prvej československej partizánskej brigády J.V. Stalina nakoniec nedošlo; rozkazom č. 43 zo dňa 4. 2. 1945 bolo toto formálne podriadenie zrušené a 4. partizánsky pluk bol reorganizovaný na brigádu, ktorá bola priamo podriadená HŠPH.

Kompetenčné spory vyplývali – okrem snahy jednotlivých veliteľov uspokojiť svoje ambície – zo skutočnosti, že v čase vzniku 4. partizánskeho pluku sa dislokácia jeho súčastí prekrývala s priestormi rozmiestnenia štábov a jednotiek iných partizánskych útvarov, najmä Prvej čs. partizánskej brigády J.V. Stalina⁹¹, Prvej čs. partizánskej brigády M.R. Štefánika⁹² a Brigády kpt. Jána Nálepku.

Zo všetkých vyššie uvedených skutočností vyplýva niekoľko záverov, ktoré nie sú v úplnom súlade s interpretáciou vzniku 4. partizánskeho pluku, prezentovanou v doterajšej odbornej a vedecko-populárnej literatúre, napríklad v úvode uvedenej monografie *Partyzánské hnutie v Československu za druhé svetové války, v Encyklopédii odboja a SNP*⁹³, alebo v správe o činnosti (otčotu) partizánskeho oddielu Kirov, ktorý predložil Ivan Čubar – Komaryňský⁹⁴.

⁸⁶Otčet ob istorii vozniknovenia, vojevoj dejatel'nosti i partijnopolitičeskoj rabote 4-oj partizanskoj brigady. Archív Múzea SNP Banská Bystrica, fond UŠPH – 120, arch. jedn. 2, pr. č. 191/65, s. 20.

⁸⁷Citované podľa NOVOTNÝ, F.: Partizánska vojna na Slovensku roku 1945. In: *Zborník Múzea Slovenského národného povstania II*. B. Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969, s.74.

⁸⁸„V poslednom čase k vám prichádza mnoho nových ľudí...“ Tamže, s.76.

⁸⁹Spomienka plk. Štefana Feju vo vlastníctve autora, s. 55.

⁹⁰List veliteľa HŠPH pplk. gšt. A. Ciprichovi z 23. 1. 1944., Vojenský historický archív Bratislava. Zbierka Partizánske hnutie, 4. partizánsky pluk, 4. partizánska brigáda, nezariadený materiál.

⁹¹K nej patrili napríklad zvyšok práporu M. Boginského v priestore Liptovskej Lúžnej.

⁹²Štáb brigády s 2. rotou Suvorovského oddielu pod velením Sližanova sa 28. 10. presunuli do priestoru Magurka – Železnô. Tam sa k nim pridal oddiel Pavel a 2. 11. prekročili Váh a došli do Kvačian.

⁹³PLEVZA, V. a kol.: *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*. Encyklopédia odboja a SNP. Bratislava : Pravda, 1985, 2. vydanie, s. 551-552.

⁹⁴Archív Oddelenia pre vydávanie osvedčení MO SR. Zbierka preverovacích materiálov partizánskych jednotiek, 1-4/13. Sám Čubar na konci materiálu uvádza doslova „Podrobné činnosť partyzánske skupiny jm. „Kirova“ udáti nemôžu, jelikož všetky doklady byly odevzdáni štábu partizánskeho pohybu v Kijevě, dne 15. V. 1945.“ Rovnaká poznámka sa týka tiež zoznamu. Aj keď oddiel mal mať 110 príslušníkov, Čubar vo svojom dodatočne spracovanom zozname z 5. 11. 1945 má 49 mien. Celá správa je veľmi subjektívna a zjavne motivovaná snahou o glorifikáciu vlastnej osoby, činnosti a zásluh.

Po prvé – prítomnosť Viktora Nikolajeviča Bykova, Ivana Čubara a Grigorija Spiridonoviča Korovuškina síce naznačuje prítomnosť partizánskeho oddielu Sokol⁹⁵ počas boja v Kľačanoch, avšak organizovať vyššiu partizánsku jednotku prišiel do Kľačianskej doliny z rozhodnutia HŠPH nie por. I. Čubar, ale komisár 2. partizánskeho pluku kpt. Nikolaj Vasilevič Smetanin. Ani jeden materiál z Kľačianskej doliny nehovorí o Čubarovom oddieli. Naopak, B. Štefan – jednoznačne tvrdí: „Komisár [rozumej N.V. Smetanin] práve vyložil prečo prišiel – HŠPH chce, aby sa jednotlivé partizánske skupinky zorganizovali a prešli k aktívnej bojovej činnosti.“⁹⁶

Po druhé – 4. partizánsky pluk nevznikol jednorázovo, ale formoval sa postupne z jednotiek pôvodne určených pre 4. a 5. prápor Druhého partizánskeho pluku Jana Švermu. Ukazuje na to jednak formulácia jedného z článkov rozkazu veliteľa HŠPH č. 37 z 26. decembra 1944⁹⁷, ako aj skutočnosť, že časť velenia pluku – V. P. Fedotov a N. V. Smetanin – prišla práve od tohto útvaru.

Po tretie – 4. partizánsky pluk bol vytvorený spojením dvoch partizánskych práporov, ktorým velili npor. Vasilij Petrovič Fedotov a pplk. gšt. Anton Ciprič⁹⁸, do Druhého partizánskeho pluku Jana Švermu nezarađených v snahe HŠPH eliminovať rozpory medzi slovenskými príslušníkmi veliteľského zboru týchto práporov a ruského veliteľa 2. partizánskeho pluku.

VYTVORENIE ŠTVRTEJ PARTIZÁNSKEJ BRIGÁDY (FEBRUÁR 1945)

Snaha velenia 4. partizánskeho pluku sústrediť roztrúsených bojovníkov priniesla svoje ovocie. Početný stav 4. partizánskeho pluku výrazne narastal neustálym prílivom partizánov, ktorí sa po nemeckej generálnej ofenzíve ukrývali doma; zaradením partizánov z rozbitých oddielov a skupín, ktoré stratili veliteľov alebo sa nemohli spojiť s pôvodnou jednotkou; príchodom dôstojníkov povstaleckej armády, ktorí sa dočasne ukrývali doma; príchodom poddôstojníkov a mužstva rozpadnutej Prvej čs. armády na Slovensku; dôstojníkov a mužstva povolaných do formujúcej sa Domobrany, ktorí odmietli slúžiť režimu; príchodom povstalcov z nemeckých zajateckých táborov, ktorým sa podarilo zo zajatia ujsť, ako aj oslobodeným zo zajateckého tábora v Ružomberku; príchodom zbehov z maďarskej armády, na ktorú bola zameraná rozkladná činnosť. Napríklad len za jediný deň – 30. januára 1945 – prišlo k 4. partizánskeму pluku 49 mužov⁹⁹. V noci 22. februára prišlo na veliteľské stanovište pluku 12 maďarských vojakov, z ktorých bol v novej organizácii vytvorený osobitný oddiel¹⁰⁰. Takmer všetkých, ktorí vo februári 1945 prichádzali k brigáde, zaradovali do jej 2. pluku.

Ako uvádza plk. Š. Feja, podarilo sa zorganizovať takmer 300 bývalých vojakov 1. čs. armády na Slovensku a partizánov, zajatých a internovaných počas nemeckých „vyčisťovacích“

⁹⁵Vytvorený zo 14 sovietskych príslušníkov 1. čs. stíhacieho leteckého pluku, ktorí po odlete pluku do Sovietskeho zväzu zostali na Slovensku a rozhodnutím HŠPO vytvorili na Donovaloch 27. októbra 1944 samostatný partizánsky oddiel.

⁹⁶MASTNÝ, ref. 19, s. 61.

⁹⁷Bojový denník 1. partizánskeho pluku 4. partizánskej brigády. Vojenský historický archív Bratislava, Zbierka PH, sign. j. 421.

⁹⁸Pozri list pplk. gšt. A. Cipriča veliteľovi HŠPH plk. Asmolovovi z 28. 1. 1944. AM SNP Banská Bystrica. Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia, fond 120, a.j. 5, pr. č. 191/65.

⁹⁹Archív Múzea SNP Banská Bystrica. Bojový denník 4. partizánskej brigády. F. Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia. F. 120, a.j. 6, pr. č. 191/65.

¹⁰⁰Akciu na prebehnutie maďarských vojakov zorganizoval čat. Jan Michalík (skomolene uvádzaný tiež ako Ján Mihalík, resp. Mihalák) a dvaja maďarskí príslušníci jednotky Juraj Aradský a Janos Laszó.

akcií, ktorým sa podarilo zo zajatia ujsť alebo sa ich podarilo oslobodiť¹⁰¹. Tým sa vytvorili personálne podmienky na rozšírenie pluku na brigádu. Dňa 4. 2. 1945 Rozkazom HŠPH č. 42 bol 4. partizánsky pluk reorganizovaný na 4. partizánsku brigádu. Tento vojensko-partizánsky útvar bol organizovaný do dvoch plukov¹⁰², ktoré vznikli na báze pôvodných práporov.

Veliteľom brigády, ktorej veliteľstvo bolo od 14. 2. 1945 na Magurke, bol pplk. gšt. Anton Ciprich, jeho zástupcom sa stal mjr. Štefan Feja. Funkciu komisára brigády prevzal kpt. Nikolaj Vasilievič Smetanin a náčelníkom štábu brigády sa 15. 2. 1945 stal mjr. Jozef Vražda¹⁰³. Veliteľom rozvedky brigády sa stal mjr. JUDr. Igor Daxner. Proviantským dôstojníkom bol por. Ladislav Malý, resp. por. Viliam Sokol a hlavným lekárom brigády bol MUDr. Tibor Gross. V štábe brigády pôsobili ako politickí pracovníci npor. Jan Harus, npor. Leo Šram a splnomocnenec HŠPH kpt. Jaroslav Šolc.

Prvému pluku, sformovanému na základe 1. práporu 4. pluku, velil mjr. Štefan Feja. Komisárom bol Stepan Viktorovič Svetlov, náčelníkom štábu npor. Ladislav Medek. K ďalším pracovníkom štábu pluku patrili spravodajský dôstojník npor. Viliam Martin, proviantný dôstojník čat. František Dorica a lekár pluku čat. ašp. MUDr. Ladislav Just. Veliteľstvo pluku bolo na Magurke a od 26. 2. 1945 v Železnom.

Prvému práporu pluku velil npor. Jozef Malý, náčelníkom štábu práporu bol npor. Jozef Babilonský. Druhému práporu velil npor. Michal Holec a funkciu náčelníka štábu zastával por. Ján Donoval. Veliteľovi pluku neskôr podliehal aj maďarský oddiel s veliteľom npor. Ferencom Szabó a komisárom npor. Štefanom Gálom. Pluk mal jednotky rozložené v priestore Železnô, Liptovská Lúžná, Liptovské Sliače, pri horárni Vršky a Stankovičovej horárni v Ľupčianskej doline.

Druhému pluku, sformovanému na základe 2. práporu 4. partizánskeho pluku a dislokovanému v Kľačianskej a Dúbravskej doline, velil kpt. Bohuš Štefan – Mastný. Vo funkcii jeho zástupcu sa vystriedali kpt. František Felcman a npor. Michal Škodáček. Komisárom pluku bol rtm. Štefan Lohner a náčelníkom štábu pluku rtm. Jaroslav Gryga. V štábe boli dvaja spravodajskí dôstojníci por. Ján Kolársky a ppor. Jozef Paluska, proviantným dôstojníkom bol rtn. ašp. František Hanžl a por. Ladislav Malý. Pluk bol rozmiestnený v senníkoch, kolibách a bunkroch v Kľačianskej doline, na Solisku a časť v Dúbravskej doline. Prvému práporu pluku velil npor. Ladislav Maníček s náčelníkom štábu partizánom Vasilom Barlitom. Veliteľom druhého práporu bol npor. Michal Škodáček a náčelníkom štábu práporu bol partizán Kost'a Zozula.

Výrazne odlišné obsadenie veliteľských funkcií 2. pluku uvádza E. Gažo¹⁰⁴, avšak bez uvedenia časového údajá: 1. práporu tohto pluku mal veliť rtn. Vasilij Barlit, jeho zástupcom mal byť rtn. Kost'a Zozula a komisárom rtn. Peťko Stojka, všetci ruskej národnosti¹⁰⁵. Veliteľom 2. práporu mal byť npor. Michal Škodáček, zástupcom ppor. Ján Pojezdala a komisárom rtn. Michal Kadlec.

A nakoniec v bojovom denníku 4. partizánskej brigády¹⁰⁶ nájdeme navyše podrobnejšiu organizačnú štruktúru brigády a odlišnosti v obsadení veliteľských funkcií. Pri reorganizácii 4. partizánskeho pluku na 4. partizánsku brigádu boli zo 4. partizánskeho pluku vyčlenené dva partizánske pluky a štábna rota. Velenie brigády a štábna rota boli dislokované na Magurke.

¹⁰¹FEJA, ref. 16, s. 55.

¹⁰²Podrobnejšie pozri GAŽO, E.: *Partizánske hnutie na Slovensku II*. Bratislava 1981, s. 354-360

¹⁰³Prišiel k brigáde až 4. 2. 1945. Do toho času funkciu náčelníka štábu zastával kpt. Grigorij Sergejevič Korovuškin, absolvent fakulty histórie.

¹⁰⁴GAŽO, ref. 1, s. 357.

¹⁰⁵Táto organizácia by zodpovedala faktu, že v pôvodnom prvom oddieli boli sovietski občania, avšak po reorganizácii pluku na brigádu počet sovietskych príslušníkov (v otčotu 4. partizánskej brigády sa uvádza ich počet k 30. 12. 1944 osemnásť a k 30. 3. 1945 tridsaťpäť) rozhodne nedosiahol stav adekvátneho stupňa pluku.

¹⁰⁶Bojový denník 4. partizánskej brigády. Archív Múzea SNP Banská Bystrica. Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia. F. 120, a.j. 7, pr. č. 191/65.

1. partizánskeho pluku brigády, rozmiestnenému v Železnom, Liptovskej Lúžnej a v Lupčianskej doline, velil mjr. Štefan Feja, jeho komisárom bol Stepan Viktorovič Svetlov. Pluk bol rozdelený do dvoch práporov s piatimi oddielmi, pričom v 1. prápore boli 1., 2., a 3. oddiel a v 2. pluku oddiely 4 a 5. Prvému práporu velil F. G. Nochrin a druhému práporu npor. Jozef Malý.

2. partizánskeho pluku, dislokovanému v Kľačianskej a Dúbravskej doline, velil kpt. Bohuš Štefan (alias František Novotný) s komisárom Štefanom Lohnerom. Pluk mal jeden prápor s tromi oddielmi, ktorým velili Vasilij Barlit, npor. Michal Škodáček a ppor. Ján Pojezdala, a samostatný oddiel, ktorému velil Vasil Petrovič Pugačev. Tieto údaje sú najpresnejšie, pretože odrážajú skutočnosť, že staršina V. Barlit bol dlhší čas chorý (tuberkulóza), že čat. Ján Pojezdala a Konštantín Zozula boli oslobodení zo zajateckého tábora v Ružomberku až v závere januára 1945, podobne ako rtm. Jaroslav Gryga. Moskovský študent filozofie K. Zozula sa stal zástupcom veliteľa oddielu V. Barlita, ppor. J. Pojezdala sa stal veliteľom oddielu vytvoreného z oslobodených príslušníkov 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády, z poľských a maďarských príslušníkov pluku na Solisku. Rotmajster Jaroslav Gryga prevzal funkciu náčelníka štábu 2. pluku. V čase prvého oslobodenia Liptovského Mikuláša bol npor. B. Štefan povýšený na kapitána a prevzal velenie 2. pluku, kým npor. L. Maníček prešiel do skupiny spravodajcov.

Chod zabezpečenia činnosti štábu brigády a jeho priamu ochranu zaistovala štábná rota. Jej početný stav a meno veliteľa sa nepodarilo zistiť. Je možné predpokladať, že obdobné štábne jednotky mali aj jednotlivé pluky.

Ako vyplýva z rozkazov veliteľa 4. partizánskej brigády, v druhej dekáde februára 1945 sa rátať s postavením tretieho práporu v 1. partizánskom pluku. Vyplývalo to z veľkého prírastku nových príslušníkov brigády, ktorí stále prichádzali z okolitých obcí. Predpokladalo sa, že prápory brigády by nemali prekročiť počet 100 – 120 mužov, a preto dobrovoľníkov z Liptovskej Lúžnej, Liptovskej Osady a Revúc zaradia do 1. oddielu 1. práporu, z ktorého sa sformuje 3. prápor 1. pluku. Za jeho veliteľa bol určený por. Juraj Kmošena¹⁰⁷. Pravdepodobne vývoj situácie na fronte pri Liptovskom Mikuláši a úlohy s tým spojené, ako aj – a to asi najmä – zhoršenie zdravotného stavu veľkej časti príslušníkov brigády neumožnili realizovať tento zámer.

Prílev nových príslušníkov dokumentujú jednotlivé spravodajské hlásenia. Hlavným zdrojom bol zajatecký tábor v Ružomberku, kde bolo okrem zajatých povstaleckých vojakov, partizánov tiež okolo 50 príslušníkov 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR. Úteky týchto bojovníkov organizovali por. Ján Kolársky a čat. Jan Michalík¹⁰⁸. Od konca januára 1945 spojky por. J. Kolárskeho spolu s čat. J. Michalíkom denne privádzali oslobodených zajatcov z Ružomberka. Sústredení boli v Kľačianskej doline a postupne boli zaraďovaní do jednotlivých oddielov, predovšetkým do 1. pluku.

Ako najprínosnejší z týchto nových príslušníkov brigády boli hodnotení príslušníci parabrígády, vycvičení a skúsení v boji, potom Česi, ktorí dobrovoľne prišli do povstania, ďalej Slováci, ktorí boli v povstaní od začiatku, nasledovali sovietski občania, ktorí ušli zo zajateckých táborov. Za menej hodnotných velenie považovalo tých, ktorí u partizánov hľadali ochranu z politických alebo rasových dôvodov a nakoniec tu bola skupina alibistov a tých, ktorí sa usilovali očistiť od svojich skutkov počas existencie Slovenského štátu.

¹⁰⁷Rozkazy veliteľa 4. partizánskej brigády. Zvláštny rozkaz č. 3 z 27. 2. 1945. Archív Múzea SNP Banská Bystrica. Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia. F. 120, a.j. 4, pr. č. 191/65.

¹⁰⁸Čatár Jan Michalík, volynský Čech, bol príslušníkom autoroty 2. čs. samostatnej brigády v ZSSR. Autorovi to upresnil 6. 10. 2006 Jozef Michálek z Borského Mikuláša, čatár z 2. čs. samostatnej brigády v ZSSR, zajatý Nemcami v priestore Korytnice, ktorý bol v tom čase internovaný v ružomerskej kasárni. Teda podoby mena „Michalík“, „Michalák“ a pod., uvedené v dokumentoch 4. partizánskej brigády, sú skomolené. Už ako podporučík 28. 2. 1945 previedol z ilegálneho úkrytu k brigáde vyliečeného kpt. L. Kalinu.

Vojenská história

27. 1. 1945 bolo 80 gardistov [z Ružomberka?] presunutých na Smrekovicu, odkiaľ poslali list veliteľovi 1. pluku mjr. Š. Fejovi, že chcú prejsť k brigáde. 30. 1. 1945 jeden zo spravodajcov oznámil, že s npor. Holatom, veliteľom pionierskej (ženijnej) roty Domobrany v Likavke (počet okolo 100 mužov), dohodol prechod roty k brigáde do Liptovskej Lúžnej. Avšak skôr ako k tomu mohlo dôjsť, rota bola presunutá preč... Z týchto ľudí mal náčelník štábu mjr. Jozef Vražda na Smrekovici postaviť dokonca nový (3.) pluk... Situácia sa však veľmi dynamicky menila a väčšina podobných projektov nikdy nenadobudla reálnu podobu, ani sa nerealizovala.

Jediné údaje o početnom stave 4. partizánskej brigády podáva správa o činnosti („otčet“) brigády¹⁰⁹, spracovaný velením brigády pre potreby Ukrajinského štábu partizánskeho hnutia krátko po prekročení frontu a spojení s jednotkami armády. Tu sú záznamy k štyrom termínom: 30. 12. 1944, 30. 1., 28. 2. a 30. 3. 1945. Početný stav 4. partizánskej brigády podľa týchto záznamov ukazuje tabuľka.

POČTY 4. PAR. BRIG.	V brigáde spolu	Vo veliteľskom zboze brigády	Z toho vojakov	Z toho žien	Z toho bez polit. prísluš.
k 30. 12. 1944 ¹¹⁰	169	25	113	7	156
k 30. 1. 1945	306	33	282	6	282
k 28. 2. 1945	532	36	388	9	388
k 30. 3. 1945	746	47	690 ¹¹¹	9	727

O národnostnom zložení dáva prehľad druhá časť tabuľky tohto dokumentu:

NÁRODN. ZLOŽENIE	Slovákov	Čechov	Zakarp. Ukrajincov	Občanov ZSSR	Židov	Maďarov
k 30. 12. 1944	179	23	4	14	6	–
k 30. 1. 1945	257	23	?	16	5	–
k 28. 2. 1945	424	25	8	24	11	–
k 30. 3. 1945	642	26	11	24	11	9

Kpt. B. Štefan uviedol, že 2. pluk z národnostného hľadiska v marci 1945 tvorili z väčšej polovice Slováci, 15 % predstavovali Česi, 15 % príslušníci národov ZSSR, 5 % Zakarpatskí Ukrajinci, 5 % Poliáci, 5 % Maďari, Židia a iné národnosti včítane jedného Gréka¹¹².

Analýza záznamov vojnového denníka 4. partizánskej brigády¹¹³ ukázala, že len na samotnom štábe brigády sa v čase od 4. 2 do 4. 4. 1945 sa prihlásilo 104 menovite zaznamenaných

¹⁰⁹Otčet ob istorii voznikovenia, vojevoj dejatel'nosti i partijnopolitičeskoj rabote 4-oj partizanskoj brigady. Archiv Múzea SNP Banská Bystrica, fond UŠPH – 120, arch. jedn. 2, pr. č. 191/65, s. 20.

¹¹⁰Údaj sa týka 4. partizánskeho pluku.

¹¹¹Interpolovaný údaj

¹¹²Porovnaj s MASTNÝ, ref. 19, s. 175.

¹¹³Vojenský historický archív Bratislava, Zbierka Partizánske hnutie, sign. j. 420.

jednotlivcov a niekoľko početne nešpecifikovaných skupín. Údaje o počtoch ďalších jednotiek nie sú k dispozícii, avšak vojnové denníky oboch plukov taktiež zachytávajú výsledky „náboru“. Avšak migrácia medzi súčasťami brigády, resp. medzi 4. partizánskou brigádou a ďalšími partizánskymi jednotkami v podriadenosti HŠPH bola značná a dnes už nie je možné ju sledovať.

Nejasný stav a nedostatočný prehľad o skutočných počtoch jednotlivých častí brigády sa odrážal v nedostatočnej evidencii príslušníkov brigády. Ani jeden z oddielov, práporov, plukov a nakoniec ani sama 4. partizánska brigáda nemá úplný zoznam svojich príslušníkov¹¹⁴. To ukazuje na skutočnosť, že nešlo o kompaktnú jednotku s ucelenou organizačnou štruktúrou, ale skôr o zväzok z jedného centra velenia koordinovaných jednotiek a oddielov s rôznou mierou samostatnosti a takmer neprehľadným počtom spolupracovníkov, pravdepodobne uvádzaných v stave brigády, ktorí sa však prevažne zdržiavali mimo kmeňovú jednotku.

Pravidelné hlásenie početného stavu sa objavilo v bojovom denníku 4. partizánskej brigády až v samom závere jej existencie, a to na priamu urgenciu Hlavného štábu partizánskeho hnutia v Československu. Z tohto zdroja¹¹⁵ vieme, že k 10. marcu 1945 mala brigáda 26 dôstojníkov, 21 rotmajstrov a 553 mužstva. Po odchode podstatnej časti brigády (520 mužov) cez front zostalo v bojovej skupine 20 dôstojníkov, 19 rotmajstrov a 118 mužstva. Pri príchode bojovej skupiny brigády do Nemeckej Lupče 6. apríla 1945 bolo v jej radoch 20 dôstojníkov, 15 rotmajstrov a 107 príslušníkov mužstva.

Posledná vlna prílevu nových bojovníkov je spojená s trestnou výpravou proti Liptovskej Osade 21. 3. 1945 ako odvetu za akciu partizánov z Jegorovovej brigády. Väčšina zbrane-schopných mužov vtedy ušla práve k 4. partizánskej brigáde. Údaje v tabuľke je nutné hodnotiť ako relatívne. Napr. počet Maďarov (9) rozhodne nezodpovedá skutočnosti, že v brigáde bol samostatný maďarský oddiel. Napr. len v *Kronike SNP* v obci Gôtovany je uvedené, že študent Matej Lúčan samotný priviedol k brigáde postupne 16, 7 a 6 maďarských vojakov, teda spolu 29 mužov¹¹⁶. Alebo v noci 2. februára prišlo na veliteľské stanovište 1. pluku 12 maďarských vojakov. Vôbec tu nie sú zahrnutí poľskí občania.

Proces formovania 4. partizánskej brigády sa začal v najťažšom období partizánskeho hnutia na Slovensku v novembri až decembri 1944 vytvorením 4. partizánskeho pluku. Charakter tohto obdobia na strednom Slovensku určovala skutočnosť, že partizáni sa museli adaptovať na nové vojenské a politické podmienky, ktoré sa vytvorili po okupácii Slovenska nemeckou brannou mocou po likvidácii slobodného územia. Druhý determinujúci faktor predstavuje adaptácia na zimné podmienky. Tretím determinantom boli ciele nemeckého velenia – zlikvidovať partizánske hnutie a zvyšky povstaleckej armády. Od začiatku novembra 1944 sústredilo nemecké velenie prevažnú časť svojich síl určených na likvidáciu partizánskeho hnutia práve v Nízkych Tatrách. To nútilo partizánov vyhýbať sa priamym bojovým stretnutiam s nepriateľom, hľadať vhodný priestor doslova na prežitie, zbierať sily a organizovať sa. HŠPH sa preto usiloval predovšetkým zjednocovať roztrúsené skupiny partizánov a vojakov a pripravovať ich na koordinovaný odpor. Taktiež zo strany veliteľov – vojakov bola evidentná snaha sústreďovať sily a prostriedky, budovať vojensko-partizánske jednotky a pripravovať ich na budúcu bojovú činnosť vo vhodnejších podmienkach.

¹¹⁴Na zoznamoch s 18 položkami sa usilovne – avšak s veľkou nechutou – pracovalo v posledných dňoch pred spojením s jednotkami československej, resp. sovietskej armády. Pozri MASTNÝ, ref. 19, s. 175.

¹¹⁵Bojový denník 4. partizánskej brigády. Archív Múzea SNP Banská Bystrica. Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia. F. 120, a.j. 7, pr. č. 191/65.

¹¹⁶Kronika SNP v Gôtovanoch. Štátny archív Bytča, pobočka Liptovský Mikuláš, f. ONV LM – adm., 1945 – 1948, šk. 166, č. 7215/1945 adm.

Situácia v Nízkych Tatrách v čase formovania 4. partizánskeho pluku, t. j. v novembri a decembri 1944, bola síce podobná situácii v Slovenskom Rudohorí a na Poľane, kde taktiež partizáni zápasili o holú existenciu a záchranu kádrov vinou nepriepustnej blokády dolín a neustálych prečesávacích operácií, avšak výrazne sa odlišovala od relatívne pokojnej situácie v Malej Fatre, Vtáčniku či Považskom Inovci. To ovplyvňovalo rozhodovanie a činnosť tak HŠPH, ako aj velenia 4. partizánskeho pluku.

4. partizánsky pluk a následne tiež 4. partizánska brigáda sa vytvorili ako nová organizačná forma partizánskeho hnutia. Táto vojensko-partizánska jednotka, podriadená priamo HŠPH, sa sformovala zo skupín partizánov, vojakov VI. taktickej skupiny a 2. čs. samostatnej paradantnej brigády, ktorí po prechode HŠPH z liptovskej strany Nízkych Tatier na pohronskú zostali v priestore medzi Liptovskou Lúžnou, Železným, Magurkou a Kľačanmi. Pre podchytenie partizánov vyslal HŠPH na konci novembra 1944 skupinu kpt. Nikolaja Vasilieviča Smetanina, kým vojakov organizovali pplk. gšt. Anton Ciprich a npor. Štefan Feja. Tak bol položený základ 4. partizánskeho pluku, ktorý sa v dôsledku prilevu nových bojovníkov na začiatku februára 1945 zreorganizoval na 4. partizánsku brigádu.

Obe jednotky boli organizované zhora – HŠPH poveril konkrétne osoby zostavením veliteľstva, štábu, boli určení ďalší velitelia, ktorí potom formovali podľa konkrétnych podmienok súčasti pluku, resp. brigády. Po dosiahnutí stanoveného početného stavu – zdá sa však, že skôr ako dosiahli stabilnú štruktúru a pevnú organizáciu – boli jednotky reorganizované na vyšší stupeň. Jedine tak možno vysvetliť, prečo v ich dokumentoch nie sú ani organizačné schémy, ani mená nižších veliteľov.

Proces výstavby 4. partizánskej brigády bol permanentný a – tak ako jej bojové úlohy – bol priamo spojený s vývojom na fronte a približovaním sa oslobodzovacích vojsk Červenej armády a 1. čs. armádneho zboru v ZSSR.

O. VANĚK: DIE BEDINGUNGEN UND DAS PROZESS DER ENTSTEHUNG
DER 4. PARTISANENBRIGADE (NOVEMBER 1944 – FEBRUAR 1945)

Der Artikel beschäftigt sich mit der Genese des Entstandes des 4. Partisanenregimentes und der 4. Partisanenbrigade auf Grund der Summarisierung der seitherigen Kenntnissen und ihrer Komparation mit eigener Archivforschung.

In der zweiten Hälfte vom November 1944 begann ein Prozess der Reorganisierung der Partisanenbewegung, der von dem Generalstab der Partisanenbewegung in der Tschechoslowakei ausgelöst und geleitet wurde. Im Rahmen dieser Tätigkeit des Generalstabs der Partisanenbewegung erstellten sich 4 Partisanenregimente, unter denen auch das beobachtete 4. Partisanenregiment war. Das 4. Partisanenregiment und folglich die 4. Partisanenbrigade bildeten sich als eine neue Organisationsform der Partisanenbewegung aus. Beide Truppen waren von oben organisiert: vom Generalstab der Partisanenbewegung wurden konkrete Personen beauftragt, Kommando und Stab zu bilden; es wurden weitere Kommandanten bestimmt, die dann gemäß konkreter Bedingungen des Bestandteiles des Regimentes bzw. Brigade geformt wurden.

Anfangs Dezember 1944 wurde der Einigungsprozess der einzelnen Partisanengruppen, aufständischen Soldaten und weiteren Freiwilligen im Raum von Dúbravská dolina, Kľačianska dolina und ihrem Seitenfechser im Raum Bane, Lupčianska dolina, Solisko und Magurka, wo sich ungefähr 150 Männer konzentrierten, beendet. Im Raum von Liptovská Lužná befand sich eine näher nicht spezifizierte Soldatentruppe der aufständischen Armee um Oberstleutnant des Generalstabs Anton Ciprich.

Der Befehlshaber des Generalstabs der Partisanenbewegung Oberst A. N. Asmolov entschied sich, in diesem Gebiet ein neues Partisanenbataillon zu formieren. Mit dieser Aufgabe beauftragte er den Bevollmächtigten des Generalstabs der Partisanenbewegung N. V. Smetanin. Das Ergebnis war die Entstehung des 4. Partisanenbataillons. Zu seinem Befehlshaber wurde V. P. Fedotov, zum Kommissar N. V. Smetanin und zum Staboberhaupt G. S. Korovuškin. Schrittweise entstanden seine Bestandteile:

In der Lokalität Na Soliskách wurde am 7. Dezember 1944 die erste Truppe gebildet. Zu ihrem Kommandeur wurde F. G. Nochrin bestimmt. Die Truppe sollte aus 60 Partisanen bestehen. Im Tal Kľačianska dolina wurde am 9. Dezember 1944 die 2. Truppe (14 Männer) gebildet. Zu ihrem Kommandeur wurden Leutnant B. Štefan-Mastný und zum Kommissar der Truppe Rottmeister Š. Lohner ausgewählt. Im Tal Dúbravská dolina wurde am 11. Dezember

Vojenská história

1944 die dritte Truppe gebildet, die ungefähr 25 Männer hatte. Der Stab des Bataillons war in Bunkern in dem oberen Teil des Tales Kľačianska dolina disloziert.

Mit einer bestimmten Zeitverzögerung (bis 16. 12. 1944) formte N. V. Smetanin im Gebiet von Liptovská Lúžna vor allem aus Soldaten der aufständischen Armee eine weitere Truppe, die auch als 5. Bataillon bezeichnet wurde. Zu seinem Befehlshaber wurde Oberstleutnant des Generalstabes A. Ciprich. Über die Organisation und Befehlshaber dieser militärischen Partisanentruppe gibt es bis jetzt kaum Informationen.

Der Prozess der Bildung der neuen militärischen Partisanengestaltung durch Bindung von Bataillonen des Oberleutnants V. P. Fedotov und Oberstleutnants des Generalstabes A. Ciprich wurde auf Grund des Befehles vom Befehlshaber des Generalstabes der Partisanenbewegung Nummer 37 vom 26. 12. 1944 beendet. Auf Grund des Befehles entstand das 4. Partisanenregiment, das seine Operationsbasis im Gebiet Magurka – Železnô – Solisko hatte. Das Regiment war direkt dem Generalstab der Partisanenbewegung untergeordnet.

Das Kommando und der Stab des 4. Partisanenregimentes stationierten in Bunkern auf den nordöstlichen Hängen der Kote 1527 von Sedlisko, später wurden sie nach Magurka verlegt. Das Regiment hatte zwei Bataillone, jedes Bataillon hatte 4 Truppen. Weiter Bestandteile der Organisationsstruktur waren auch die Stab- und Hilfseinheit.

Die Personalstärke des 4. Partisanenregimentes wuchs durch die unaufhörliche Flut von neuen Kämpfern. Dadurch entstanden personelle Bedingungen für Erweiterung des Regimentes und Entstehung einer Brigade. Am 4. 2. 1945 durch Befehl des Generalstabes der Partisanenbewegung Nummer 42 wurde das Partisanenregiment auf die 4. Partisanenbrigade reorganisiert. Dieses militärische Partisanengebilde war in zwei Regimenter organisiert, die auf der Basis der ursprünglichen Bataillone entstanden.

Der Befehlshaber der Brigade, die ihr Kommando von 14. 2. 1945 in Magurka hatte, war der Oberstleutnant des Generalstabes A. Ciprich, zu seinem Stellvertreter wurde Š. Feja. Die Funktion des Brigadenkommissars übernahm der Kapitän N. V. Smetanin und zum Häuptling des Brigadenstabs wurde am 15. 2. 1945 Major J. Vražda. Dem ersten Regiment, das auf dem Grund der 1. Fahne des 4. Regimentes geformt wurde, kommandierte Major Š. Feja. Zum Kommissar wurde S.V. Svetlov, zum Stabchef Oberleutnant L. Medek. Dem zweiten Regiment, das auf dem Grund der 2. Fahne des 4. Partisanenregimentes geformt wurde, kommandierte der Hauptmann B.Štefan – Mastný. In der Funktion seines Stellvertreters lösten sich Kapitän F. Felcman und Oberleutnant M. Škodáček ab. Zum Kommissar des Regimentes wurde Rottmeister Š. Lohner und zum Regimentstabchef Rottmeister J. Gryga.

Der Prozess des Aufbaues der 4. Partisanenbrigade war permanent und direkt mit der Entwicklung auf der Front, als auch mit dem Anzug der Befreiungsarmee verknüpft. Es widerspiegelte sich in der unbeeendete und unübersichtliche Struktur und in der relativ hohe Fluktuation des Kommandokaders. In den Frühlingsmonaten des Jahres 1945 übergang die Brigade in direkte Unterordnung des 1. sowjetischen Armeekorps und ihre Kampftätigkeit war aus dem Grund auf die Destabilisation des Kampfhinterkopfes des Feindes gerichtet, mit der Hauptaufgabe das Durchbrechen der Frontlinie bei Liptauer Talbecken zu erleichtern.

NASADENIE CIVILNÉHO OBYVATEĽSTVA NA SLOVENSKU NA OPEVNŔOVACIE PRÁCE V ROKOCH 1944 – 1945

IGOR B A K A

BAKA, I.: Deployment of Civilian Population in Slovakia to Fortification Works 1944 –1945. *Vojenská história*, 11, 1, 2007, pp 70 – 85, Bratislava.

The author takes note of the position of civilian population in relation to presence of the German occupation army with emphasis on analysis of its deployment to fortification works. The author analyses connections related to the fact that in the territory that was already in that time considered to be an operational zone (in the east of Slovakia, as well as in the rebel territory) only representatives of the German Army decided about the arrangement of fortification works and the Slovak authorities should have pursue only the arrangement of fortification works in hinterland. Then he deals with an issue of arranging the working deployment of youth, which was under the responsibility of the Supreme Headquarters of Hlinka's Youth. The HY working camps were established for this purpose in the east of the country.

Military History. Slovakia. World War II. Fortification Works in Slovakia before Approaching Front. 1944 – 1945.

Etablovaním sa nemeckého okupačného systému na Slovensku, nastoleného v súvislosti s bojom proti SNP, sa súčasne pred ľudáckou vládou vynorila požiadavka adekvátne politicky, hospodársky i vojensky podporovať vojnové úsilie nemeckej armády namierené proti štátom antihitlerovskej koalície. Zotrvanie vo vojensko-politickom spojení s Nemeckou ríšou až do úplného konca bolo totiž v danej situácii jedinou alternatívou ako udržať formálnu, ale i historicky reálnu kontinuitu Slovenskej republiky (SR). Do tohto úsilia sa okupačný režim snažil zapojiť nanovo sa tvoriacu slovenskú armádu, hospodársky potenciál krajiny, ale postupne tiež široké rady civilného obyvateľstva. Ako je známe, bojová činnosť príslušníkov brannej moci na strane nemeckej armády bola menej než symbolická. Nezanedbateľnú súčasť nemeckého vojnového úsilia však tvorilo nasadenie vojenských, ale tiež civilných zložiek pri budovaní obranných línií.

Vo svojom príspevku si chcem všimnúť postavenie civilného obyvateľstva vo vzťahu k prítomnosti nemeckej okupačnej armády na Slovensku s dôrazom na analýzu jeho nasadenia na opevňovacie práce. Je všeobecne známe, že zo strany štátnej propagandy bola nemecká armáda vo vzťahu k širokej verejnosti stavaná do pozície spriatelenej armády. Jej okupačný charakter ľudácka vláda, napriek zreteľnej degradácii vlastného mocenského postavenia, navonok všemožne zastierala. Vláda sa v tejto súvislosti už 1. septembra uzniesla nariadiť, aby štátne orgány všade spolupracovali „s nemeckými jednotkami prichádzajúcimi na Slovensko. Administratívne úrady vykonávajú naďalej správu a to i vtedy, keď prechodne zdržujúce sa nemecké vojsko v ich obvode požiadajú o potrebnú administratívnu úpravu. Úpravy vydávajú sa na základe platných zákonov.“¹ Toto uznesenie ďalej rozvíjal obežník Predsedníctva vlády z 12. septembra.² Už 13. septembra však bolo jeho rozosielanie zastavené, pravdepodobne s ohľadom

¹Slovák, 2. 9. 1944, s. 1, Prísne opatrenia ministerskej rady.

²Úprava vzájomných vzťahov bola zhrnutá do 8 bodov. Podľa 1. bodu „príchod nemeckých vojsk na Slovensko nič nemení na štátoprávnom postavení Slovenskej republiky. Menovite ostávajú v platnosti a ďalej sa vykonávajú všetky medzištátne zmluvy a dohody slovensko-nemecké.“ Druhý bod upravoval právomoci administratívy, ktorú mali aj naďalej vykonávať zásadne príslušné slovenské úrady. Výnimku malo tvoriť len územie „v priamom bojovom pásme,

na záujmy okupačnej moci, ktorej vyhovovalo, keď práva a povinnosti obidvoch strán neboli pevne zakotvené. K tomu sa pridával tiež fakt, že činnosť viacerých správnych úradov, najmä na strednom a východnom Slovensku, bola v dôsledku SNP, ale aj približujúceho sa frontu ochromená. Právomoci štátu na tomto území preto preberali tzv. správne komisie, najmä však vládni poverenci, ktorí mali rozhodovaciu právomoc nad všetkými štátnymi a verejnoprávnymi ustanovizňami a zariadeniami. Zároveň mali zastupovať záujmy štátu voči predstaviteľom nemeckej armády.³ Pomeru medzi civilným obyvateľstvom a nemeckou armádou sa dotýkala tiež Dohoda o zásobovaní nemeckej brannej moci na Slovensku z 9. októbra. Na základe tejto dohody, ktorá predstavovala kapituláciu pred požiadavkami nemeckého vojenského veliteľa na Slovensku, vyplývali pre civilné obyvateľstvo voči nemeckej armáde viaceré povinnosti. Jednou z nich bola povinnosť poskytnúť ubytovanie nemeckým jednotkám, ako i povinnosť pracovného nasadenia obyvateľstva v prospech nemeckej armády.⁴

Ako je známe, dodržiavanie platných zákonov zo strany nemeckej armády bolo len relatívne. Ich charakter bol viac-menej formálny a zdanlivo forsíroval legalitu existujúceho politického systému. Dokazuje to aj spôsob, akým sa „spriateľená“ nemecká armáda správala na dobytom území k civilnému obyvateľstvu. Ako príklad možno poukázať na početné prípady plienenia, neoprávneného rekvirovania hnutelného majetku, všeobecné obchádzanie zákonných opatrení a podobne. Najhoršie na tom bolo územie východného Slovenska, najmä oblasti, ktoré spadali do operačného pásma nemeckých vojsk, ako i územie stredného Slovenska, v súvislosti s potlačením SNP, kde sa nemecké jednotky správali ako na dobytom území.⁵ Nehovoriac o rozsahu represálií vykonaných na civilnom obyvateľstve, najmä v súvislosti s potlačovaním SNP a partizánskeho hnutia. Civilné a vojenské orgány boli v tejto dobe doslova zaplavené sťažnosťami na správanie sa príslušníkov nemeckej brannej moci.⁶

V týchto podmienkach sa už od začiatku septembra zvažovala potreba militarizácie civilného obyvateľstva na podporu okupačného režimu, jeho represívneho aparátu, ako i nemeckej armády pri jej predpokladanom ústupe z východného Slovenska.

Svedčí o tom tak dobrovoľný nábor, ako i mobilizácia obyvateľstva do reorganizovanej armády a rôznych polovojenských a branných organizácií SR (Hlinkova garda, Hlinkova mládež, Slovenská pracovná služba), ktoré postupne prešli do podriadenosti Ministerstva národnej obrany (MNO).

Veľká pozornosť sa v tejto súvislosti mala venovať budovaniu obranných opevnení. Je pritom známe, že s budovaním obrany proti postupujúcej Červenej armáde na severovýchodnom Slovensku (čiastočne aj na území Poľska) domáce poľné vojenské jednotky začali už v máji 1944, a to na základe rozhodnutia Najvyššej rady obrany štátu zo 7. januára 1944.⁷ Po vypuknutí Povstania tomuto úsiliu, ktoré diktovali požiadavky samotných Nemcov, bol prispôsobený aj charakter novo sa tvoriacej slovenskej armády, v rámci ktorej sa od začiatku veľmi intenzívne

kde sa majú plniť príkazy veliteľa nemeckého operujúceho vojska“. Podriadenosť nemeckej okupačnej moci reflektoval obsah 3. bodu, podľa ktorého pri výkone administratívnych právomocí mali slovenské úrady vychádzať „čo najviac v ústrety potrebám nemeckej brannej moci...“ Dôležitý bol tiež bod 4, podľa ktorého sa mali prípady, keď nariadenia nemeckých veliteľstiev neboli v súlade s platnými zákonmi, postúpiť nadriadenému orgánu, ktorý mal vo veci rozhodnúť. Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany (MNO) dôverné 1939 – 1945, I. časť, škatuľa (šk.) 242, inventárne číslo (inv. č.) 248.

³Bližšie pozri SOPKO, J.: Rozklad štátneho aparátu slovenského štátu v dôsledku Povstania. In: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava 1965, s. 593.

⁴Štátny archív (ŠA) Nitra – pobočka Bojnice, f. Obvodný notársky úrad Prievidza, šk. 15, 3 706/44 adm., smernice pre ubytovanie nemeckej brannej moci na Slovensku.

⁵Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Ministerstvo zahraničných vecí (MZV), šk. 81, 367/44, správa Predsedníctva vlády o situácii v Banskej Bystrici z 5. 11. 1944.

⁶VHA Bratislava, f. MNO dôverné 1939 – 1945, I. časť, šk. 243.

⁷Bližšie pozri PAŽUR, Š.: Budovanie obrany na severovýchodnom Slovensku (máj – august 1944). In: *Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004)*. In: *Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie vo Svidníku 30. septembra – 1. októbra 2004*. Bratislava 2005, s. 122-146.

budovali ženijné stavebné jednotky. Touto otázkou sa nechcem bližšie zaoberať, tu len spomeniem, že do konca roka bolo postavených 85 stavebných rôt (v priemere po 250 – 300 osôb), ktoré sa v decembri zlúčili do ôsmich ženijných stavebných skupín Technického zboru (veliteľ – plk. gšt. Štefan Tatarko, náčelník štábu – mjr. gšt. Ján Cisárik). Začiatkom februára 1945 tu boli zlúčené dovtedy samostatné ženijné a stavebné útvary do 3. a 4. technickej divízie.⁸

Na území, ktoré bolo považované za operačné pásmo (išlo o územie na východe Slovenska, ako i územie nasadenia nemeckých jednotiek proti SNP), organizovali opevňovacie práce predovšetkým predstavitelia nemeckej armády. Slovenské orgány sa mali venovať organizovaniu opevňovacích prác v zázemí. Touto úlohou bolo poverené MNO, ktoré po vypuknutí SNP prevzalo aj viaceré kompetencie ministerstva vnútra. S prípravami začalo už v septembri, konkrétne na západnom Slovensku, keďže v tomto čase veľkú časť stredného Slovenska ešte mali v rukách povstalci. Dôraz sa kládol najmä na pevnostný úsek ochranná zóna Slovensko, ktorý viedol údolím Váhu od Žiliny cez Púchov, Trenčín, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany a Trnavu k Bratislave. Tento úsek (lemoval hranice nemeckej ochrannej zóny zriadenej na Slovensku pre potreby nemeckej armády už v roku 1939) mal tvoriť súčasť ríšskej hraničnej ochrannej línie – Juhovýchod.⁹ O požiadavke nemeckých vojenských orgánov nasadiť civilné obyvateľstvo na budovanie zákopov vláda rozhodla na svojom zasadnutí 26. septembra. Zároveň poverila Úrad propagandy upevňovať medzi osobami povolávanými na tieto práce presvedčenie o význame obrany SR.¹⁰ V tento deň vyšiel aj prvý organizačný rozkaz MNO týkajúci sa pripravovaného nasadenia obyvateľstva. Takéto opatrenia sa tu zdôvodňovali ako nevyhnutný krok na záchranu slovenskej štátnosti: „Nemecká branná moc na Slovensku v záujme účinnej obrany územia SR proti nepriateľovi započne v týchto dňoch s budovaním opevňovacích zariadení. Je životnou otázkou Slovenského štátu, aby tieto práce boli s najväčším urýchlením vykonané. Musí byť preto do nich zapojený celý pracovný potenciál Slovenska.“¹¹ Treba povedať, že tendencie nasadiť nútené civilné obyvateľstvo na opevňovacie práce existovali už pred vypuknutím SNP, a to v spolupráci s Veliteľstvom brannej výchovy (VBV) v Banskej Bystrici. Spolupráca na tomto poli sa však nejavila ako reálna, keďže v rámci BV boli občania povinní pracovať len dve hodiny mesačne, okrem toho VBV mohlo s obyvateľstvom disponovať len v obvode ich bydliska. Veliteľ opevňovacích prác plk. gšt. Rudolf Pilfousek už 15. marca 1944 informoval náčelníka štábu MNO, že súčinnosť jeho veliteľstva s VBV sa obmedzí na nasledujúce: 1. sprostredkovanie opevnenia finančných strážnic a žandárskych pohraničných staníc; 2. spolupôsobenie miestnych veliteľov BV pri výbere platených robotníkov pre práce mimo ich bydliska. Pilfousek zároveň navrhol využiť pracovnú silu obyvateľstva prostredníctvom zákona o obrane štátu z roku 1936.¹² Z nemeckej strany bola požiadavka nasadiť civilov kategoricky predložená v rozkaze veliteľa skupiny armád Severná Ukrajina genplk. Josefa Harpeho z 3. augusta 1944, ktorým si podriadil Východoslovenskú armádu: „...Bezohľadne a v najväčšom meradle treba zohnať civilné pracovné sily. Na jedného vojaka má

⁸KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943 – 1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu*. Bratislava 1999, s. 163. Čo sa týka Pracovného zboru národnej obrany – jeho právomoci boli postupne okliešťované. Spočiatku, keď ešte neexistoval Technický zbor a z prvých stavebných rôt sa začínali tvoriť pionierske stavebné skupiny, podliehali tieto Pracovnému zboru. Po vytvorení Technického zboru prevzal Pracovný zbor len funkciu organizačného rámca na jeho dopĺňanie. O činnosti a organizácii Technického zboru a pracovnom nasadení príslušníkov slovenskej armády zatiaľ neexistuje komplexná štúdia. K dispozícii sú len roztrúsené informácie. Pozri napríklad ŠKULTÉTY, J.: *Kontrarevolučné úsilie Tisovej vlády v období Slovenského národného povstania (september 1944 – apríl 1945)*. In: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava 1965, s. 533-588; KOLLÁR, P.: *Koniec slovenskej armády*. In: *Slovensko a druhá svetová vojna. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29. – 31. mája 2000*, Bratislava 2000, s. 313-325.

⁹Bundesarchiv – Militärarchiv (BA – MA) Freiburg, RH 11III/289.

¹⁰SNA, f. Národný súd (NS), II A 883, Tn Fud 10/46, Dr. Štefan Tiso.

¹¹ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. Okresný úrad (OÚ) Prievidza, šk. 88, 25/45 prez.

¹²VHA Bratislava, f. MNO tajné 1939 – 1945, šk. 26, inv. č. 95.

pripadať najmenej 20 civilných robotníkov. Stanovený cieľ možno dosiahnuť len nasadením „masy“ pracovných síl.“¹³

Čo sa týka vojenských a iných uniformovaných formácií, ich pracovné nasadenie malo organizačne zabezpečovať priamo MNO. Organizovanie opevňovacích prác zo strany civilného obyvateľstva sa realizovalo prostredníctvom administratívno-správneho aparátu (župných, okresných a im podriadených úradov). Aby sa legalizoval zmysel núteného nasadenia obyvateľstva na strane Nemecka, realizovať sa malo podľa zákona 131/36 Sb. z. a n. o obrane štátu. Hlavné slovo pri riadení prác však mala mať nemecká strana, ktorá určovala postup a miesto stavebných prác, požiadavky ohľadom počtu pracovných síl a pod. Jej poverenci mali byť za týmto účelom priamo v kontakte s županmi, resp. okresnými náčelníkmi, ktorých úlohou bolo „želaniam nemeckých poverencov ísť v ústrety s najväčšou ochotou“. Slovenské orgány mali s nemeckými udržiavať čo „najpriateľskejší, ale korektný pomer“.¹⁴ Stavebný materiál mala dodávať slovenská strana, a to podľa už spomínanej nemecko-slovenskej dohody z 9. októbra.

Dôležité bolo tiež nariadenie (obsahoval ho už obežník z 26. septembra), že tieto práce sa mali realizovať len na území SR, pričom pracovné sily mali byť dodávané zásadne z najbližšieho okolia. V ďalšom obežníku zo 4. októbra však MNO pripustilo aj povolávanie osôb z väčších vzdialeností.¹⁵ Pri ich výbere sa malo vychádzať z paragrafu 68 už spomínaného zákona o obrane štátu. Podľa neho boli od „osobných úloh za brannej pohotovosti štátu“ oslobodené osoby mladšie ako 17 rokov a staršie ako 60 rokov, ako aj osoby, na ktoré sa vzťahovala výnimka.¹⁶

Podobne sa malo postupovať pri pokračovaní voči tým, ktorí sa nasadeniu na zákopové práce vyhýbali. Za prácu mali robotníci dostávať mzdu – 5 Ks na hodinu pre pomocných robotníkov a 7.50 Ks pre odborných robotníkov. Išlo o zárobok, ktorý prekračoval hodnotu vtedajšej priemernej mzdy na Slovensku.¹⁷ Mzdu mali podľa už spomínanej nemecko-slovenskej dohody vyplácať nemecké orgány. Toto nariadenie však nemecká strana často obchádzala, o čom svedčia sťažnosti viacerých okresných orgánov.¹⁸ O stravu sa mala starať príslušná nemecká vojenská stavebná správa. Podmienky nasadenia civilného obyvateľstva upravili obežníky z 30. septembra a 4. októbra, ktoré spresňovali kritériá na nasadenie tej-ktorej civilnej osoby. Boli vylúčení zamestnanci potrební na chod podnikov dôležitých z hľadiska vojnového hospodárstva. Narušené nemali byť tiež poľnohospodárske práce, a to tam, kde by nastali nenahraditeľné škody. Na druhej strane bolo rozhodnuté, že pre potreby opevňovacích prác majú

¹³Hlavný veliteľ armádnej skupiny Severná Ukrajina pri tejto príležitosti vydal (ako súčasť rozkazu) aj návrh výzvy „Obyvateľom slovenských tatranských pohraničných okresov“: „Neúprosný nepriateľ búcha na brány vašej krásnej vlasti. Nezmerateľný žiaľ a utrpenie by prišli na vás, ak by sa mu podarilo prelomiť múr, ktorý vaši statoční vojaci budujú na hranici. Je na vás, aby ste podporovali svojich krajanov, ktorí sú pripravení odraziť nepriateľa za cenu najväčšej obete – svojho života a zdravia. Pomôžte im svojou spoluprácou čo najviac posilniť val, ktorý budujú. Každá hruda, ktorú obrátite rýľom, chráni život a zdravie jedného statočného slovenského vojaka a napomáha odohnať nepriateľa od hraníc.

Mužovia a ženy slovenských tatranských pohraničných okresov! Dajte sa bez výnimky k dispozícii pre opevňovacie práce.

Vo víťazstve svojich vojakov nájdete najkrajšiu odmenu za svoju prácu.“ PREČAN, V. (ed.): *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. Dokumenty*. Bratislava 1971, s. 129-131.

¹⁴ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, šk. 88, 25/45 prez.; ŠA Bratislava, f. Župný úrad (ŽÚ) Bratislava III, šk. 51, 42/44; VHA Bratislava, f. MNO dôverné, II. časť, inv. č. 21, číslo jednacie (č.j.) 2/12, inštrukcie pre okresných náčelníkov v Spišskej Starej Vsi a Kežmarku.

¹⁵ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, šk. 88, 25/45 prez.

¹⁶Výnimky mali telesne a duševne indisponované osoby, nepostrádateľní štátni a verejní zamestnanci (včítane členov vlády a snemu), duchovní, cudzinci, osoby vykonávajúce vojenskú činnú službu, zvláštne úlohy podľa branného zákona, osoby na ktoré sa nevzťahoval branný zákon, ženy, ktoré boli tehotné alebo sa starali o nedospelé deti. Zákon o obrane štátu. S komentárom JUDr. Jaroslava Vorla. Praha 1936, s. 114.

¹⁷Ak robotník odpracoval viac ako 48 hodín týždenne, mohol si ešte privyrobiť.

¹⁸ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, šk. 88, 25/45 prez.

byť v prípade nedostatku pracovných síl v tom-ktorom regióne využité aj ženy, a to vo veku 17 – 60 rokov.¹⁹ V niektorých regiónoch sa toto nariadenie skutočne aj realizovalo.²⁰

V tomto období sa začala významom opevňovacích prác zaoberať tiež propaganda. Vládny denník *Slovák* priniesol už 1. októbra 1944 článok s podnadpisom: „Toto opatrenie zachráni našu vlasť pred boľševickým nebezpečenstvom.“ Fakt, že sa na Slovensku začali prípravy na opevňovanie, je tu vykreslený ako dôkaz, že ani „bystrický puč“ nemohol naštrbiť jednotu národa, ktorý je odhodlaný brániť svoju samostatnosť proti „boľševickému nebezpečenstvu“. So skutočnosťou, že Povstanie v tomto čase ešte nebolo ani zďaleka zlikvidované, si autor článku ťažkú hlavu nerobil: „Pred dvoma týždňami padlo konečné rozhodnutie, ktoré sme tak napnuté očakávali. Slovensko bolo na žiadosť slovenských vládnych a vojenských miest zapojené do rámca opevňovacieho systému Veľkonemeckej ríše. Toto rozhodnutie má ďalekosiahly význam, ktorý už dnes vystupuje v plnej váhe, no v najbližších týždňoch vysvitne celý jeho obrovský význam a dosah. Po stránke vnútro politickej toto rozhodnutie znamená, že bol zabezpečený plynulý vnútroštátny život na celom Slovensku, že bolo odstránené nebezpečenstvo ďalších vnútro politických prevratov ... No ešte väčší význam má toto rozhodnutie v spojitosti s mocensko-politickými udalosťami posledných týždňov a s vývojom vojenských udalostí v Európe. Znamená to, že Slovensko bude hájené s tou istou zarytou neústupnosťou a odhodlaním ako Maďarsko a Chorvátsko.“²¹

V tomto kontexte propaganda vytvárala dojem, že obyvateľstvo nastupuje na prácu s nadšením a odhodlaním brániť vlastný štát. Napríklad v článku z 5. októbra sa píše: „O priebehu týchto opevňovacích prác nám z kompetentných miest oznamujú, že všade úspešne pokračujú. Spolupráca s miestnym obecnstvom je všade veľmi dobrá a vzorná, čo je vari najlepším dôkazom, že túto akciu každý chápe ako akciu sledujúcu obranu nášho štátu, nášho národného a štátneho majetku.“²² Emotívny podtón mal článok z 26. novembra s mobilizujúcim nadpisom „Svrne a jednotne na obranu otčiny“, v ktorom sa píše: „Vedľa skupiny úradníkov kopú vojaci. Sú už hlboko v zemi a tu má už človek možnosť urobiť si predstavu ako vyzerá skutočný protitankový zákop. A keď sme pozreli ďalej, videli sme, že celý ten dlhý pás je v pohybe, že spod rúk týchto tisícov pracujúcich vzniká tu obranný val, na ktorom je Slovák rozhodnutý brániť si svoju rodnú zem, svoj majetok, svoju slobodu a svoj život... Z jednoty myslí a srdca vyrástol tu jednotný pracujúci front, ktorý je preniknutý jednou snahou a túžbou vybudovať také opevnenia, na ktorých bude vedieť a môcť ubrániť dedičstvo svojich otcov.“²³

S rozsahom opatrení podmieňujúcich nútené nasadenie však nemecká strana nebola spokojná. Z toho dôvodu už v tomto čase začali vychádzať nové nariadenia rozširujúce okruh osôb povinných vykonávať zákopové práce. Pritom využití mali byť aj štátni a verejní zamestnanci, v tom prípade, ak to výkon úradnej činnosti, ktorú vykonávali, pripúšťal.²⁴ Ministerstvo vnútra začalo svojich zamestnancov pripravovať na nasadenie už 17. októbra, k dispozícii mali byť všetci muži do 60 rokov.²⁵ O požiadavkách nemeckej strany na intenzitu pracovného tempa svedčí aj fakt, že pôvodne sa pracovalo aj v nedeľu predpoludním v čase pravidelných bohoslužieb. Nakoniec bolo veriacim vyhovené tak, že všetky bohoslužby pre osoby pracovne nasadené sa mali v nedeľu ukončiť do 10.00 hod.²⁶ Potrebu nasadiť ďalšie sily reflektoval obežník z 31. októbra, na základe ktorého

¹⁹Mzda pre ženy bola určená na 5 Ks. ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, šk. 88, 25/45 prez.; ŠA Bratislava, f. ŽÚ Bratislava III, šk. 51, 42/44.

²⁰Podľa hlásenia Okresného úradu v Modre z 2. 2. 1945 pracovali v tomto okrese aj ženy vo veku 18 – 35 rokov. ŠA Bratislava, f. ŽÚ Bratislava III, šk. 68, 31/44; Údaje o nasadení žien mám tiež z Prešova. SNA, f. Ministerstvo hospodárstva (MH), šk. 30, základné číslo 1122.

²¹Slovák, 1. 10. 1944, s. 1.

²²Slovák, 5. 10. 1944, s. 3, Úspešný priebeh opevňovacích prác.

²³Slovák, 26. 11. 1944, s. 3.

²⁴ŠA Bratislava, f. ŽÚ Bratislava III, šk. 51, 42/44.

²⁵Tamže.

²⁶ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, šk. 88, 25/45 prez.

mala byť do práce nasadená už aj študujúca mládež.²⁷ K tomu dochádzalo čiastočne už aj v predchádzajúcom období. MNO sa preto rozhodlo vypracovať presné inštrukcie, podľa ktorých mala byť zosúladená pracovná činnosť študentov s ich školskými povinnosťami. Zatiaľ mala byť nasadená len mužská mládež. Mládenci vo veku 17 – 21 rokov mali byť nasadení v uzavretých celkoch, aby nemohli byť demoralizovaní. V novembri sa toto nariadenie na žiadosť nemeckých orgánov ešte rozšírilo aj na mládež vo veku 15 – 16 rokov. Toto opatrenie prekračovalo zákon o obrane štátu.²⁸

Žiaci vyšších stredných škôl mali byť nasadení podľa tried pod vedením svojich učiteľov. Vysokoškoláci, ak chceli pokračovať v ďalšom štúdiu, museli odpracovať minimálne 6 týždňov. Nasadené mohli byť tiež vysokoškoláčky, a to podľa miestnych potrieb. Organizovaním pracovného nasadenia mládeže bolo poverené Hlavné veliteľstvo Hlinkovej mládeže (HV HM), ktoré malo vydávať vlastné smernice v dohode s Ministerstvom školstva a národnej osvety. 15. októbra HV HM vydalo mobilizujúci „Ohlas Hlavného veliteľstva HM na slovenskú mládež“, ktorý sa niesol v patetickom duchu. V súlade s celkovou koncepciou vládnej propagandy v tomto období²⁹ bolo jeho cieľom vykresliť približujúcu sa Červenú armádu v tých najčiernejších farbách: „Drahá slovenská mlad! Junáci! Devy! Obraciam sa na vás, ako na povedomých a hrdých synov slovenského národa a volám k vám hlasom ohrozeného rodu: Junáci, hláste sa do práce pre obranu našej drahej slovenskej otčiny! Scel'te všetky svieže slovenské junácke sily na obranu domoviny! Ohnivý drak napadá nám našu otčinu. Nepriateľ nášho rodu vz'ahuje svoje krvilačné pazúry na našich otcov, na naše matky, na naše sestry i na našich bratov, na naše domy, na všetko čo je nám drahé a sväté. Ničí slovenské životy. Ničí slovenské majetky. Povedomý slovenský junák to nemôže dovoliť. Treba dnes robiť, treba postaviť mocné hrádze a opevnenia, treba sa postaviť do obranných pozícií... Prihláste sa všade u vodcov HM a začleňte sa do pohotovostnej a obrannej služby. Zapojte sa najmä do opevňovacích prác vo vašej otčine...“³⁰

HM disponovala za týmto účelom potrebnými pracovnými silami z radov učiteľov, ktorí boli oslobodení od inej činnosti.³¹ Účasť na opevňovacích prácach sa pritom mala žiakom započítavať do školských povinností.³² V kompetencii HV HM bolo zriaďovanie pracovných táborov HM. Zadeľovaná sem mala byť najmä mládež – tzv. zákopníci z oblastí bezprostredne ohrozených blížiacim sa frontom, predovšetkým evakuované osoby. Režim tu bol podobný ako v letných táboroch, resp. vodcovských školách HM. Podľa Slováka: „Národnopolitické prednášky tvoria kostru národnej výchovy zákopníkov, k čomu pristupuje telesná výchova, výchova náboženská a voľná zábava.“ Cieľom týchto zariadení bolo dať „zadosťučinenie našej mládeži účinnou spoluúčasťou zdolávať boľševické nebezpečenstvo tiahnuce Európou ako smrtiaci mor národov, kultúry, morálky a života vôbec.“³³ Súčasťou pracovného programu vo všetkých podobných zariadeniach mládeže bola politická výchova v rozsahu 1 hodiny týždenne. Organizovať sa mali tiež rôzne kultúrne akcie (kino, prednášky, divadlo, besiedky...).³⁴ Na Vianoce dostali „zákopníci“, ktorí ešte mali kam ísť, trojdňové pracovné voľno, keď mohli navštíviť rodinu. Tábory boli strážené nemeckou vojenskou jednotkou, za organizáciu pracovného nasadenia však zodpovedalo kompetentné veliteľstvo HM. Tábory sa začali budovať už koncom októbra 1944.

²⁷Tamže; ŠA Bratislava, f. ŽÚ Bratislava III, šk. 51, 42/44.

²⁸Vláda preto 6. 11. vydala nariadenie o rozšírení povinnosti k osobným úkonom. To sa odvolávalo na zákon č. 200/1944 Sl.z. o splnomocnení meniť ústavné zákony a o rozšírení nariaďovacej právomoci za brannej pohotovosti štátu. Pozri Slovenský zákonník 1944, nariadenie 201/1944 Sl.z.

²⁹KORČEK, J.: Kontrapropaganda voči oslobodzovaniu Slovenska v roku 1945. In: *Záverečná fáza 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. Zborník príspevkov a materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 25. – 26. apríla 1995.* Bratislava 1996, s.100-120.

³⁰Slovák, 15. 10. 1944, s. 3, Slovenská mládež na stráž.

³¹ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, šk. 88, 25/45 prez.

³²V tejto súvislosti sa vyskytlo viacero prípadov, keď boli na opevňovacie práce nasadené aj deti pod 15 rokov. Na príčine boli rodičia, ktorí deti posielali ako náhradu za seba. Tamže.

³³Slovák, 5. 1. 1945, s. 3, Pracovné tábory HM pre pracovné nasadenie mládeže.

³⁴SNA, f. 605 (Hlinkova mládež), 605 – 19 – 6.

V kompetencii Oblastného veliteľstva HM pre nasadenie mládeže v Kežmarku vtedy existovali tri takéto zariadenia, a to v Spišskej Novej Vsi, Levoči, Starej Ľubovni. V januári tu bolo spolu 1 200 „zákopníkov“ a 56 vodcov HM. Zásobovanie táborov mala na starosti nemecká armáda. Životné podmienky tu spočiatku boli dosť slabé, nedostatočná bola stravná dávka, chýbala polievka, pracovné oblečenie, najmä topánky, väčšina „zákopníkov“ si musela vystačiť s vlastným civilným oblečením, chýbali tiež posteľe a palivové drevo.³⁵

K masovému nasadzovaniu vysokoškolákov sa prišlo už koncom novembra. Podľa nariadenia Pracovného zboru národnej obrany z 23. novembra sa mal každý vysokoškolák do 30 rokov podľa svojho bydliska osobne prihlásiť k pracovnému nasadeniu. Nie náhodou sa v tento deň začínalo vyučovanie na vysokých školách. Podľa nemeckého hlásenia sa minister národnej obrany Štefan Hašík takto rozhodol zo strachu, aby študenti toto nariadenie nemohli sabotovať.³⁶ Nasadenie vysokoškolákov na práce požadovali aj nemecké vojenské orgány, pričom neargumentovali len vojenskými, ale najmä bezpečnostnými kritériami. V súlade s postojom viacerých ľudáckych predstaviteľov považovali študujúcu mládež najmä v Bratislave za element krajne nespoľahlivý. Pracovným nasadením preto mala byť zaručená jeho kontrola.³⁷ Organizačne mali pracovné nasadenie študentov riadiť Oblastné veliteľstvá HM pre pracovné nasadenie mládeže v Bratislave a Kežmarku.³⁸ Mali pracovať vo vlastných skupinách, muži na opevňovacích, ženy na pomocných prácach. Pre vysokoškolákov mali byť vytvorené vlastné tábory. Za prácu mali dostať mzdu so základom 5 Ks na hodinu.

Počet osôb nasadených na opevňovacie práce v dôsledku uvedených nariadení koncom novembra výrazne stúpol. Podľa nemeckých prameňov k 27. novembru bolo takto využívaných 44 189 osôb (tu sú započítané aj vojenské jednotky, príslušníci Slovenskej pracovnej služby a možno tiež pracovné jednotky z Ríše, tie sa však v prameni nespomínajú).³⁹ Podľa hlásenia Ministerstva vnútra to bolo k 20. novembru 40 110 osôb z toho civilných pracovných síl 33 508. Za najbližších 8 dní sa predpokladal nárast o asi 20-tisíc ľudí.⁴⁰ Podľa nemeckých hlásení sa dovtedy vybuďovalo 54 km protitankových prekážok, 222 km zákopov, 1 474 guľometných hniezd a 24 postavení pre protitankové kanóny. Okrem toho obyvateľstvo bolo nasadzované tiež na iné práce, napríklad na odpratávanie škôd spôsobených náletmi, úpravu letísk, železničných tratí a pod.

Napriek týmto údajom priebeh celej akcie od začiatku zaostával za očakávaním. V dôsledku situácie, ktorá na Slovensku nastala po vypuknutí SNP, viaceré okresné úrady na prvé obežníky vôbec nereagovali. Pritom viaceré orgány administratívno-správneho aparátu v tom čase len improvizovali a museli byť reorganizované. Aj z toho dôvodu od začiatku stúpala počet tých, ktorí sa nútenému nasadeniu vyhýbali. Závažnou príčinou bol, samozrejme, fakt, že v tomto období už v radoch väčšiny obyvateľstva prevládala pasivita a rezignácia.⁴¹ Na druhej strane viacerí tak

³⁵Situácia sa čiastočne zmenila po sťažnosti HV HM na kompetentných nemeckých veliteľstvách. SNA, f. 605, 605 – 19 – 1. Podľa hlásenia Oblastného veliteľstva HM pre pracovné nasadenie mládeže v Bratislave zo 17. 1. 1945 bol tábor pre stredoškolskú mládež zriadený tiež v Bratislave, lebo mnohí nemali kde bývať. Tamže.

³⁶PREČAN, ref. 13, s. 656.

³⁷Tamže, s. 445, 455, 630.

³⁸Študenti pochádzajúci z Bratislavy, ako i žúp Trenčianska, Nitrianska, Tatrská, Pohronská sa mali postupne hlásiť na Združenie vysokoškolského študentstva v Bratislave a študenti zo župy Šarišsko-zemplínskej na Oblastnom veliteľstve HM pre pracovné nasadenie mládeže v Kežmarku. Výnimku mohli dostať len externisti, ktorí boli zamestnaní v štátnej a verejnej službe a boli pre zamestnávateľa nepostrádateľní. Tí mali byť nasadení v rámci možnosti v mieste trvalého pobytu. Nastúpiť nemuseli ani duchovní štátom uznaných cirkví, osoby práce neschopné, ako i tí, čo boli povolani do armády, Hlinkovej gardy, HM či Slovenskej pracovnej služby. SNA, f. 605, 605 – 19 – 5; ŠA Bratislava, f. ŽÚ Bratislava III, šk. 51, 42/44.

³⁹PREČAN, ref. 13, s. 445.

⁴⁰SNA, f. Ministerstvo vnútra (MV), šk. 706, bez čísla.

⁴¹K atmosfére v slovenskej spoločnosti v tomto období bližšie pozri KAMENEC, I.: Reagencia obyvateľov Slovenska na politické a vojenské udalosti koncom druhej svetovej vojny. In: *Záverčná fáza 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska*. Bratislava 1996, s. 94-95; PODOLEC, O.: Slovenská spoločnosť a pohyb frontu v rokoch 1944 – 1945. In: *Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004)*. Bratislava, 2005, s. 61-74.

dávali najavo svoje antifašistické zmýšľanie a odpor k režimu. Mnohí občania sa po potlačení SNP skrývali. K tomu sa pridávali tiež ďalšie príčiny, napríklad nevyhovujúce materiálne zabezpečenie robotníkov. Tí si na pracovisku zodrali vlastné civilné oblečenie, dôsledkom bol najmä veľký nedostatok pracovnej obuvi. Znepokojení boli tiež roľníci, ktorí museli nastupovať v čase jesenných, neskôr jarných prác, v dôsledku čoho im hrozili veľké škody. Problémy boli s dochádzaním na väčšie vzdialenosti, s ubytovaním ale aj s platom, ktorý bol často vyplácaný oneskorene. Motivácie však boli rôzne. Určite však boli aj takí, ktorých manuálna práca ponížovala, iným sa jednoducho nechcelo. Mnohým odvedencom sa v tejto súvislosti podarilo vybaviť lekárske potvrdenky o pracovnej neschopnosti, čoho sprievodným javom bol protekcionizmus a úplatkárstvo. To platilo najmä v prípade majetnejších skupín obyvateľstva, na čo sa viackrát sťažovali aj nemecké bezpečnostné orgány. Tie sa znepokojovali aj nad šírením „nepriateľských chýrov“, podľa ktorých hrozilo robotníkom, že budú na silu odvezení mimo hraníc Slovenska.⁴² Napriek tomu mnohí, najmä menej majetní, sa vyhýbať pracovnému nasadeniu nemohli, keďže práca na opevneniach bola pomerne dobre platená. Aj preto boli prednostne nasadzované nezamestnané osoby. Pritom v dôsledku pracovného nasadenia obyvateľstva sa vo viacerých okresoch úplne odstránila nezamestnanosť.⁴³

Pomerne veľká nespokojnosť s pracovnou povinnosťou panovala medzi vysokoškolákmi. Tí sa okrem iného obávali, že v dôsledku tejto situácie sa zatvoria vysoké školy a odložia skúšky, že bude treba ísť mimo hraníc, že sa zavrú internáty a pod. Mnohí študenti sa pracovnému nasadeniu od začiatku vyhýbali, čo muselo priznať aj samotné Oblastné veliteľstvo HM pre nasadzovanie mládeže v Bratislave. V tejto súvislosti odmietlo správy, podľa ktorých majú byť vysokoškoláci nasadení aj mimo republiky. Zároveň posunulo termín prihlásenia sa študentov na 14. december.⁴⁴ Nespokojných študentov sa snažila upokojiť aj vládna propaganda: Denník *Slovák* pritom ultimatívne zdôraznil: „Akademická mládež zákopy kopat' musí a bude! Nijaké vykrúcačky a protekcie a ulievania sa. V tomto ohľade treba pokračovať prísne a spravodlivo. Bezpodmienečne musíme dať najavo, že štátnu samostatnosť si vážime nadovšetko, hlavne nad všetku osobnú pohodlnosť.“⁴⁵

Lepšia situácia nepanovala ani v stavebno-pionierskych rotách slovenskej armády, kde sa množili dezercie. Napríklad podľa hlásenia veliteľstva 22. roty v Topolčanoch len k 1. decembru 1944 zbehlo 100 osôb. V tejto súvislosti sa upozorňovalo najmä na technické problémy, katastrofálne materiálne zabezpečenie jednotiek (nedostatočné ošatenie, ubytovanie, výstroj), keďže väčšinu materiálu zhabala nemecká armáda: „...Nakoľko mužstvo týchto rôt pracuje za každého počasia na opevňovacích prácach a je chatrne oblečené a keď príde po práci premoknuté a premrznuté, nemá ani poriadne ubytovanie, spí v barakoch, školách, synagógach, ktoré miestnosti sa nedajú vykúriť a mužstvo sa nemá ani čím prikryť, topánky sú v mnohých prípadoch deravé a všeobecne premoknuté, mužstvo sa poburuje a od jednotiek uteká.“⁴⁶

MNO preto okamžite sprísnilo dovtedajšie opatrenia. Bezpečnostné orgány mali osoby, ktoré sa vyhýbali práci, intenzívne kontrolovať. Podľa zákona o obrane štátu im hrozil peňažný trest vo výške 60-tisíc alebo 6 mesačné väzenie. Mala sa zaviesť tiež prísnejšia prehliadka odvedencov. Sprísnené represívne normy odráža aj nariadenie upravujúce povolávanie vysokoškolákov z konca novembra. Kto sa vyhýbal pracovnej povinnosti mal byť k 1. januáru 1945 vyškrtnutý zo zoznamu poslucháčov vysokých škôl. V skutočnosti však osvedčenie o absolvovaní zákopových prác stačilo predložiť pri zápise na letný semester. Niektoré opatrenia však mali len preventívny charakter, často sa obchádzali. Napríklad v okrese Ilava sa za absenciu

⁴²PREČAN, ref. 13, s. 445, 593, 608, 623, 654.

⁴³SNA, f. ŽÚ Bratislava III, šk. 54, 2942/44 prez.

⁴⁴SNA, f. 605, 605 – 19 – 1.

⁴⁵Slovák, 17. 12. 1944, s. 3, Akademici a zákopy.

⁴⁶VHA Bratislava, f. Pracovný zbor MNO 1939 – 1945, šk. 132, č.j. 422 777.

udeľovala pokuta 50 Ks, ktorá sa však nevyberala.⁴⁷ Iná situácia samozrejme panovala v oblastiach na východe, kde zákopové práce riadila samotná nemecká armáda.

Na prejavy pasivity, rezignácie reagovala aj dobová tlač, ktorá ich interpretovala ako stratu viery vo víťazstvo, ich rozsah však vo všeobecnosti minimalizovala. Napríklad v článku s charakteristickým mobilizujúcim nadpisom „Do zákopov“ sa píše: „Väčšina obyvateľstva slovenského štátu prijala akciu stavania obranných pásiem so súhlasom a s pochopením, lebo veď každý rozumný človek uzná, že keď sa naň rúti nešťastie, záleží od neho samého, či sa zachráni alebo zahynie.“ Na margo prejavov pasivity sa tu konštatuje: „Hlavným argumentom týchto „otvorených“ hláv je, že už je na opevnenie neskoro, že nepriateľské vojská tak či tak, keď budú chcieť, prerazia na východe, a že ich darmo len poburujeme, keď sa opevňujeme...Nechcú veriť, že nepriateľ má sily podlomené už v základoch, a že krváca z posledného...“⁴⁸ Naďalej sa pritom zdôrazňovalo, že od odhodlania a obetavosti celej verejnosti je závislý celý ďalší osud slovenského národa. Cieľom propagandy tu bolo presvedčiť všetkých, že osud Slovenského štátu ešte nie je spečatený: „Vojensky...nie sme schopní zasiahnuť vo väčších rozmeroch do obranných bojov našej vlasti, čo však môžeme urobiť to je, že pomáhame nemeckému vojsku, ktoré jediné môže ubrániť nás a celú Európu pred bolševickým nebezpečenstvom. Najvýdatnejšia naša pomoc môže byť pri stavbe opevňovacích prác. Toto sú ozaj malé požiadavky, ktoré nám ukladá naše štátne vedenie. Odťahovanie sa od týchto značí nielen úplné nepochopenie našej vojenskej situácie, ale je to priestupok, ktorým sa prehrešujeme proti celému národu, za záchranu ktorého nechceme urobiť ani to najmenšie.“⁴⁹ Pritom sa opäť zdôrazňovala hrozba bolševizmu: „V zápoleňí proti tejto ničivej pliači ľudstva pomáhame svojimi skromnými možnosťami a silami udatnej a nezlomnej armáde nemeckej. Iba ona môže zdolať tento mohutný nápor bolševických mäs.“⁵⁰

V decembri sa začali prípravy na organizovanie zákopových prác aj na strednom Slovensku. V tejto súvislosti sa mala budovať tzv. Pribinova línia (Pribinastellung) tvoriaca nasledujúce pásmo: Žilina, Turčiansky Sv. Martin, Prievidza, Bánovce nad Bebravou, Topoľčany, Zlaté Moravce, Nitra, Hlohovec, Modra, Bratislava. V decembri bolo tiež uskutočnené tesnejšie pripútanie Bratislavy do pevnostného systému Tretej ríše. Hlavné mesto Slovenska totiž bolo vyhlásené za pevnosť (Festung Pressburg), o čom boli slovenské orgány informované 14. decembra. Jej veliteľom sa stal plukovník von Ohlen. Otázky týkajúce sa vzťahu nemeckej armády a civilného obyvateľstva tu na žiadosť nemeckej strany koordinoval zmocnenec vlády pri nemeckom veliteľovi, ktorým sa v januári stal Dr. Anton Vašek, bývalý šéf 14. oddelenia (proti-židovského) Prezídia Ministerstva vnútra.⁵¹ Ten ani na tomto poste nezaháľal, o čom svedčí aj množstvo vydaných obežníkov, ktoré upravovali pracovnú povinnosť obyvateľov Bratislavy v nasledujúcom období.⁵²

Údaje o stave opevňovacích prác hlavných obranných línií na Slovensku mám na základe hlásení z 20. januára⁵³ a 5. marca.⁵⁴ Hlavný dôraz sa kládol na opevnenie pevnostného úseku ochranná zóna Slovensko, na ktorý na juhu nadväzovalo budovanie pevností Bratislava. Obidva

⁴⁷VHA Bratislava, f. Pracovný zbor MNO 1939 – 1945, šk. 132, č.j. 422 625.

⁴⁸Slovák, 14. 10. 1944, Do zákopov!; Slovák, 18. 12. 1944, s. 1, Nebuďme krátkozrakí.

⁴⁹Slovák, 18. 12. 1944, s. 1, Nebuďme krátkozrakí; 14. 10. 1944, Do zákopov!; 12. 1. 1945, s. 1, Najdôležitejšie otázky dneška; Gardista, 16.1. 1945, s. 1, Buďme pripravení.

⁵⁰Slovák, 25. 11. 1944, s.1, Upevňujme a opevňujme.

⁵¹SNA, f. Úrad predsedníctva vlády (ÚPV), šk. 18, 1067/45.

⁵²Pozri Gardista, 13. 1. 1945, s. 3; 11. 2. 1945, s. 3; 21. 2. 1945, s. 3; Všeobecné smernice na evakuáciu civilného obyvateľstva v pevnosti Bratislava vyšli 6. 2. 1945. Evakuovať mali deti a starci nad 60 rokov, invalidi a chorí, muži a ženy nepotrební pre život v meste. Evakuovať mali do oblastí na západnom Slovensku. SNA, f. Ministerstvo hospodárstva (MH), šk. 30, Prez – P – dôv. 1122.

⁵³BA – MA Freiburg, RH 11III/289.

⁵⁴Tamže.

Vojenská história

tieto systémy tvorili súčasť hraničnej ochrannej línie Ríše – Juhovýchod. Práce na budovaní Pribinovej línie v dôsledku časového oneskorenia zaostávali. Podľa nemeckých dokumentov pracovalo na týchto obranných líniách k 5. marcu 1945 78 256 osôb (vrátane príslušníkov nemeckých pracovných organizácií). Je však otázne, či sú tu zahrnutí tiež príslušníci slovenskej armády a slovenských polovojenských organizácií. V dokumentoch sa totiž v tejto súvislosti spomínajú len civilní nenemeckí (cudzí) robotníci. Pritom v marci už vrcholili boje na strednom Slovensku (25. marca bola oslobodená Banská Bystrica) a pravé krídlo 2. ukrajinského frontu pripravovalo Bratislavsko-brniansku operáciu (25. marca – 5. mája 1945), ktorej prvá fáza začala násilným prechodom rieky Hron a vyvrcholila oslobodením Bratislavy 4. apríla 1945.

Stav opevňovacích prác podľa hlásenia z 20. januára 1945

	Pevnostný úsek ochranná zóna Slovensko (stav k 13. 1. 1945)	Pevnosť Bratislava (stav k 12. 1. 1945)
dĺžka (km)	240	98
vojaci RAD ⁵⁵	3037	1177
Organizácia Todt ⁵⁶	33	380
civilní robotníci nenemeckí	34 963	5241
civilní robotníci Nemci	–	–
spolu	38 033	6798
protitankové prekážky (km)	175	24
drôtené prekážky (km)	80,2	20,5
protitankové míny	–	–
prvá línia zákopov (km)	199,6	57,7
druhá a tretia línia zákopov (km)	140,2	55,7
spojovacie zákopy (km)	121,8	32,2
palebné postavenia pre guľomety	3666	619
palebné postavenia pre protitankové kanóny	193	61
úkryty	?	?

⁵⁵Ríšska pracovná služba (Reichsarbeitsdienst) – vznikla na základe zákona o všeobecnej pracovnej službe z 26. 6. 1935 pre mužov vo veku 18 – 25 rokov. Krátko nato sa zaviedla aj pracovná služba pre ženy, ktorá však bola až do roku 1939 dobrovoľná.

⁵⁶Organizácia Todt (Organisation Todt) – išlo o útvar pre stavebné práce, ktorý vznikol v roku 1938 pod vedením generálneho inšpektora nemeckých cestných komunikácií Fritza Todta. Táto organizácia bola poverená stavbou vojenských zariadení. Po vypuknutí vojny opravovala poničené mosty, železničné trate a cesty v Nemeckej ríši i na okupovaných územiach a realizovala opevňovacie práce. Na konci roku 1944 mala táto organizácia 1,36 miliónov civilných robotníkov i robotníkov na nútených prácach.

Vojenská história

Stav opevňovacích prác podľa hlásenia z 5. marca 1945

	Pribinova línia	Pevnostný úsek ochranná zóna Slovensko	Pevnosť Bratislava
dĺžka (km)	252	210	98
vojaci RAD	3691	1557	1976
Organizácia Todt	5	2 757	1093
civilní robotníci nenemeckí	22 149	37 918	6818
civilní robotníci Nemci	–	28	12
spolu	26 097	42 260	9899
protitankové prekážky (km)	56,3	210,8	30,8
drôtené prekážky (km)	1	180,0	23,6
protitankové míny	–	–	–
prvá línia zákopov (km)	90,3	212,0	57,7
druhá a tretia línia zákopov (km)	2,7	177,0	55,9
spojovacie zákopy (km)	13,8	148	34,2
palebne postavenia pre guľomety	997	8768	619
palebne postavenia pre protitankové kanóny	51	440	121
úkryty	412	1583	1016

Paralelne prebiehala tiež povinná a dobrovoľná evakuácia osôb z východného Slovenska. Nemci k tomuto kroku pristúpili najmä v snahe zabrániť tomu, aby nepriateľovi po obsadení územia nepripadol do rúk branný potenciál krajiny. Slovenská vláda sa od začiatku usilovala koordinovať túto otázku a zamedziť svojvoľnému počínaniu nemeckých vojenských orgánov. Napriek nemeckému tlaku sa snažila udržať evakuačný proces na báze dobrovoľnosti. Pritom mnohí obyvatelia odmietali opustiť svoj majetok a evakuácii sa vyhýbali.⁵⁷ Evakuované osoby mali byť tiež nasadené na opevňovacie práce. Zásady smerníc, ktoré chcela presadiť u kompetentných nemeckých orgánov, vláda schválila 6. novembra. Následne 13. novembra poverila vládneho poverenca v Prešove Antona Sabola-Palka, aby nemeckým vojenským orgánom predostrel jej predstavu o evakuácii, tá však už bola v plnom prúde. Mala byť len čiastočná, ženy, deti, starší a choré osoby mali mať možnosť zostať doma. Rodiny sa nemali trhať. Evakuácia mala byť dopredu oznámená obyvateľstvu. Dňa 5. decembra sa vláda uzniesla na rozdelení územia Slovenska na evakuačné oblasti. Pri evakuácii z 1. a 2. pásma⁵⁸ mali byť muži

⁵⁷PODOLEC, ref. 41, s. 65; Podľa správy Ústrednej evakuačnej komisie v Prešove z 18. 12. 1944 dobrovoľná evakuácia nemala väčší úspech: „Odchádzajú zväčša len vrstvy bohatšie a úradníctvo. Aktívne zasiahla propaganda, a to rozhlasom, novinami, letákmi, vyhláškami a tiež osobným stykom a presvedčuje obyvateľstvo, že vojna neuznáva ani pokoj vianočných sviatkov...“ SNA, f. ÚPV, šk. 18, 1001/45.

⁵⁸Prvé evakuačné pásmo: Šarišsko-zemplínska župa okrem okresu Prešov a Sabinov. Toto pásmo už bolo v tom čase zväčša evakuované alebo obsadené nepriateľom. Druhé evakuačné pásmo: okresy Prešov, Sabinov, Stará Ľubovňa, Spišská Stará Ves. SNA, f. MV, šk. 706, b.č.

vo veku 16 – 60 rokov zamestnaní zásadne na území Slovenska. Pritom mali byť sformovaní do pracovných útvarov pod vlastným vedením, avšak za predpokladu, že nemecká strana im poskytne potrebnú výstroj – obuv a odev. V ten istý deň nemecký vyslanec na Slovensku Hans Elard Ludin upozornil slovenskú vládu, aby vykonala prípravy na primerané umiestnenie a pracovné nasadenie (v uzavretých pracovných jednotkách) obyvateľstva na západnom a strednom Slovensku. Tieto opatrenia sa mali vykonať pre prípad nevyhnutného preloženia pracovných jednotiek z východu krajiny. Branný potenciál krajiny totiž nesmel padnúť do rúk postupujúceho nepriateľa. Z pohľadu slovenskej vlády obsahovali tieto nemecké inštrukcie skrytú hrozbu. Nemecký vyslanec totiž upozornil, že ak by slovenská vláda nedokázala garantovať tieto opatrenia, budú pracovné jednotky z východu krajiny nasadené na území Nemeckej ríše. Nemci tak slovenskej vláde reálne pohrozili odsunom časti obyvateľstva mimo vlastný štát.⁵⁹

V snahe koordinovať prebiehajúcu evakuáciu a nasadenie na nútené práce, rozhodol sa vládny poverenec v Prešove A. Sabol-Palko dňa 14. decembra zriadiť „Komisiu pre odvody, nasadzovanie do práce a odsun obranyschopných mužských síl“. Komisia mala evidovať osoby vo veku 16 – 60 rokov. Zriadiť si mala tiež obvodné komisie, ktoré mali okrem iného rozhodovať o oslobodených zpod pracovnej povinnosti na opevňovacích prácach. Z odvedených osôb si časť rozobrala armáda, HG, HM (16 – 21 ročných), Zvyšok komisia mala formovať do jednotiek pod vedením záložných dôstojníkov, poddôstojníkov a rotmajstrov a zariadiť ich odtransportovanie do príslušných pracovných táborov a stredísk. Doma mali zostať staršie ročníky, ženy a deti.⁶⁰

O podmienkach evakuácie 14. decembra rokoval tiež Generálny sekretariát obrany štátu a Medziministerský zbor obrany štátu. Tie sa uzniesli, že budú vo vláde presadzovať, aby sa evakuácia netýkala starších osôb vo veku 50 – 60 rokov a detí vo veku 16 – 17 rokov. Evakuovaní mali byť len muži vo veku 18 – 50 rokov. Zároveň sa tu so znepokojením rokovalo o informácii, že Nemci pripravujú odsun 50-tisíc mladých ľudí z východu na územie Nemeckej ríše. Prítomní sa uzniesli, aby sa v tomto prípade presadzovalo ich umiestnenie na západnom Slovensku.⁶¹

O podmienkach prebiehajúcej evakuácie a núteného nasadenia obyvateľstva v konečnom dôsledku rozhodovali nemecké vojenské orgány. Nemecká strana o nich slovenskú vládu informovala 16. decembra, a tá súhlasila. Muži vo veku 22 – 24 rokov mali byť využití pre potreby slovenskej armády, 16 – 21 roční pre potreby HM.⁶² Najväčšia časť evakuovaných mužov (25 – 41 roční) mala byť nasadená v priestore Poprad – Branisko. Muži vo veku 41 – 60 rokov mali byť využití v uzavretých jednotkách v domovských obciach. Čo sa týka žien, detí a starcov, tí mohli byť odtransportovaní len dobrovoľne.⁶³ Nemci však ani túto dohodu nedodržiavali. Situáciu komplikoval fakt, že Nemci často celú akciu nekoordinovali so slovenskými evakuačnými orgánmi, svojvoľne menili harmonogram transportov, zaberali dopravné prostriedky nevyhnutné pre evakuáciu, ľudí často násilne evakovali bez patričnej prípravy, viaceré skupiny osôb dokonca svojvoľne vyviezli za hranice Slovenskej republiky. Napríklad v situačnom hlásení spravodajského dôstojníka MNO sa konštatuje: „Ako uvádza verbálna nóta nemeckého vyslanectva v prvom bode majú byť odvedené všetky osoby mužského pohlavia od 16 do 60 roku. Toto nariadenie mnohokrát sa nedodržiava. V obci Hriňová bolo chytených 50 osôb, bez rozdielu veku/niektorí vyvedení priamo z kostola, dňa 28. 1. 1945 odvlečení do Zvolena a odtiaľto odtransportovaní

⁵⁹SNA, f. MZV, šk. 81, 100 206/45.

⁶⁰SNA, f. MV, šk. 706, b.č.

⁶¹SNA, f. MH, šk. 30, Prez – P dôv. 1143/44, zápisnica z rokovania.

⁶²Hlavné veliteľstvo HM bolo poverené evakuáciou mládeže vo veku 16 – 21 rokov uznesením vlády z 27. 12. 1944. Na starosti malo tiež jej stravovanie, ubytovanie, ošatenie. Za týmto účelom dostalo 5 miliónov Ks. SNA, f. ÚPV, šk. 18, 1084/45; SNA, f. NS, II A 883, Tn ľud 10/46, Dr. Štefan Tiso.

⁶³SNA, f. MZV, šk. 81, 100 206/45.

neznámym smerom... V B. Bystrici odvádzajú sa nasledovne osoby mužského pohlavia. Podomovými prehliadkami sú spisovaní, do dňa 5. 2. 1945 do 16. 00 hod. majú byť všetky osoby mužského pohlavia spísané a na rozkaz majú nastúpiť na odchod. V prípade, že niektorý zo zaznamenaných nebude nastúpený, namiesto neho bude odvedená jeho rodina.⁶⁴ Veľkým problémom bola otázka zabezpečenia ubytovania pre evakuantov, keďže väčšinu využiteľných obytných priestorov svojvoľne zaberala nemecká armáda.⁶⁵ Osobitnú kapitolu tvorí tzv. hospodárska evakuácia, týkajúca sa tovaru, potravín, huteľného majetku atď. Je známe, že množstvo tovaru Nemci bez udania akéhokoľvek dôvodu vyviezli za hranice Slovenska.

Ako som už vyššie naznačil, prisun pracovných síl od začiatku komplikovali viaceré skutočnosti. Ani uvedené preventívne opatrenia však neboli účinné a väčšina z nich sa ani nerealizovala. Skutočný stav vecí odhalil obežník MNO zo 4. januára 1945: „Z hlásení, ktoré dostávam z jednotlivých úsekov opevňovacích prác zisťujem, že z osôb, ktoré sú povolávané k osobným úkonom, v priemere sotva polovica sa dostavuje na pracovné miesto.“ Okresní náčelníci mali preto okamžite osobne prevziať riadenie povolávania k osobným úkonom na budovaní opevnení, a túto povinnosť mali osobne uložiť aj prednostom notárskych úradov. Úradníkom, ktorí by tieto svoje povinnosti vykonávali povrchne, bolo pohrozené sankciami v zmysle zákona o obrane štátu. Okresní náčelníci v spolupráci s Hlinkovou gardou mali okamžite pristúpiť k zriadeniu trestných pracovných jednotiek pre osoby vyhýbajúce sa pracovnému nasadeniu.⁶⁶ Obyvateľstvu malo byť pohrozené, že v prípade sabotovania práce môže byť nasadené aj mimo územia SR.

Na problémy s povolávaním obyvateľstva stále dôraznejšie poukazovali aj príslušné nemecké vojenské veliteľstvá. Na niektorých miestach došlo k incidentom medzi miestnymi predstaviteľmi štátnej moci a predstaviteľmi nemeckej armády. Napríklad v Seredi boli na Silvestra 1944 po zákroku miestneho veliteľa koncentračného tábora na čas zaistení a v tábore umiestnení vedúci notár, ako i dvaja praktickí lekári, keďže mnohí (najmä majetnejší) občania si povybavovali lekárske osvedčenia o práceneschopnosti. Občania určení na opevňovacie práce museli za trest nastúpiť v noci 31. decembra pred koncentračný tábor v Seredi. Podobne bol potrestaný tiež mešťanosta z Trnavy, ktorému sa nepodarilo včas naverbovať dostatočné množstvo robotníkov na odpratávanie snehu.⁶⁷ 8. februára Nemci v celom okrese previedli raziu, pri ktorej zaistovali všetky osoby odvodných ročníkov 1925 – 44, ktoré potom svojvoľne nasadzovali na práce, bez toho, aby zabezpečili ich základné materiálne potreby.⁶⁸ Podobne Nemci postupovali najmä na území, ktoré bolo operačným pásmom. Stávali sa tiež prípady hrubého porušovania vydaných nariadení o povolávaní na opevňovacie práce. Ako príklad možno uviesť hlásenie spravodajského dôstojníka MNO z 3. marca 1945: „Dostal som správu od vierohodného svedka a potvrdenú očividnými osobami, že v Zolnej (severovýchodne od Zvolena – I. B.) dňa 24. 2. na čistenie zákopov boli zobraté deti už od 10 rokov hore. Tieto deti pod vedením nemeckých vojakov v úseku ostreľovanom sovietskymi mínometmi museli čistiť zákopy.“⁶⁹

⁶⁴VHA Bratislava, f. 55, 55 – 57 – 3, situačné hlásenie spravodajského dôstojníka zo 4. 2. 1945.

⁶⁵Ako príklad možno zacitovať z jedného z hlásení už spomínaného spravodajského dôstojníka: „Stávajú sa prípady, že v niektorých dedinách v blízkosti fronty veliteľstvo nemeckej armády nariadi evakuáciu s určením veľmi krátkeho času, a to bez dohody s príslušným okresným úradom. V tom prípade evakuuje každý na svoju päsť do ďalších dedín k známym alebo k príbuzným. Často býva, že veľký počet evakuantov nemajú v blízkosti ani známych, ani príbuzných a zostávajú po nádražiach vydaní na pospas zimy, hladu a bez prístrešia.“ VHA Bratislava, f. 55, 55 – 57 – 3, situačné hlásenie spravodajského dôstojníka z 27. 1. 1945.

⁶⁶Archív mesta Bratislavy, f. Miestny notársky úrad Bratislava, šk. 3037.

⁶⁷ŠA Bratislava, f. ŽÚ Bratislava III, šk. 68, 31/44.

⁶⁸Tamže; SNA, f. 209 (Ústredňa štátnej bezpečnosti), 209 – 913 – 1.

⁶⁹VHA Bratislava, f. 55, 55 – 57 – 3. Prípadov, keď aj civilné obyvateľstvo bolo počas núteného nasadenia vystavené riziku „nepriateľského“ ostreľovania, bolo pravdepodobne viac. Dokazuje to aj hlásenie z Prešova. Podľa správy tamjšieho vládneho poverenika z 23. 12. boli počas predchádzajúceho dňa nasadené civilné pracovné sily pri odpratávaní škôd spôsobených bombardovaním mesta. V dôsledku ostreľovania mesta sovietskym lietadlom z palubných zbraní pritom zahynula jedna žena a jeden muž bol zranený. SNA, f. MH, šk. 30, Prez. – P – dôv. 1122.

Osoby, ktoré sa pracovnému nasadeniu vyhýbali, nemecké orgány zaistovali. V tejto súvislosti vládny poverenec v Prešove 8. januára hlásil, že Nemci sa takéto osoby chystajú odtransportovať mimo SR. Slovenská strana navrhla ako kompromis vytvorenie osobitného tábora, kde by boli takéto osoby zaistené ako asociálne živly. Konkrétne ponúkla bývalý židovský tábor v Novákoch. Tábor bol skutočne otvorený, a to už 1. februára, jeho charakter však bol širší, slúžil tiež ako dočasné útočisko pre evakuantov z východu. Už vo februári sa tu nachádzalo vyše 2 300 ľudí, ktorých strážili nemeckí vojaci.⁷⁰

MNO si nakoniec samo uvedomilo, že dovtedajší systém povolávania osôb na opevňovacie práce sa neosvedčil. Už 13. januára 1945 preto nariadilo zrušiť všetky oslobodenia od práce. V budúcnosti mala o všetkých takýchto prípadoch rozhodovať menovaná komisia. Samotné povolávanie osôb na práce sa už nemalo prevádzkať podľa ročníkov, ale menovite.⁷¹ V tejto súvislosti sa sprisnili aj požiadavky kladené na pracovnú povinnosť vysokoškolákov, ktorí po odpracovaní povinných 6 týždňov jednoducho opustili pracovisko. Podľa nariadenia Pracovného zboru z 11. januára 1945 sa tento povinný limit zrušil a vysokoškoláci tak mohli byť využívaní nepretržite.⁷² Toto opatrenie však malo mať pravdepodobne viac bezpečnostný ako pracovný charakter, keďže minister národnej obrany v rozpore s ním už 3. januára konštatoval, že ďalšie rozšírenie pracovného nasadenia vysokoškolákov je zbytočné, a to z dôvodu nedostatku kvalitných pracovných síl.⁷³

Na osoby, ktoré uvedené nariadenia neakceptovali, malo HV HM podať trestné oznámenie. V Bratislave vyšli už skôr. Komisia poverená organizovaním totálneho pracovného nasadenia pritom zasadala už 10. januára 1945, keď zrušila všetky dovtedy vydané oslobodenia, a to aj tie, ktoré boli vydávané na základe lekárskeho svedectiev. Zároveň rozhodla, že všetci previnilci proti nariadeniu o účasti na opevňovacích prácach mali byť zaistení a pod dozorom odovzdaní do trestných pracovných jednotiek.⁷⁴ Došlo aj k organizačným zmenám. V snahe riešiť neustále sa stupňujúce sťažnosti kompetentných nemeckých orgánov, podľa ktorých „opevňovacie práce na Slovensku neprevádzajú sa a nepostupujú takým tempom, ako to terajšia situácia obrany Slovenska vyžaduje“, rozhodol sa minister národnej obrany Š. Hašík presunúť od 5. januára otázku nasadzovania civilného obyvateľstva do kompetencie Veliteľstva Technického zboru. Jeho veliteľ plk. gšt. Štefan Tatarko tak prevzal zodpovednosť za všetky druhy opevňovacích prác, ktoré boli v kompetencii slovenských orgánov.⁷⁵

Je otáznne, do akej miery sa uvedené opatrenia v nasledujúcich týždňoch, ktoré sa niesli v znamení rozkladu administratívneho a represívneho aparátu Slovenského štátu, skutočne aj premietli v praxi. Každopádne s postupom frontu preberala kompetencie slovenských orgánov nemecká armáda. V tejto súvislosti sa slovenská vláda márne snažila zabrániť nasadeniu evakuovaného práce-schopného obyvateľstva mimo hraníc Slovenskej republiky, napriek tomu, že vyššie uvedené represívne opatrenia to predpokladali. Zároveň upozorňovala na nedodržiavanie ďalších pravidiel evakuácie. Vláda o týchto záležitostiach rokovala na svojich zasadnutiach 5., 26. a 28. februára. Proti vyvážaniu slovenských občanov a nedodržiavaniu predpísaného veku na povinnú evakuáciu predseda vlády Štefan Tiso protestoval 28. februára u veliteľa 8. armády gen. horských jednotiek (Gen. der Gebirgstruppen) Hansa Kreysinga, ktorý ho však upozornil na rozkazy z najvyšších miest, podľa ktorých nemôže zabrániť evakuácii mužov starších ako 16 rokov. Tiso dostal len neurčitý sľub, že nemecké velenie nájde prijateľný postup na prevádzanie týchto rozkazov.⁷⁶ Na ďalšom

⁷⁰ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, šk. 89, D1 – 228/45 prez.

⁷¹Tamže, šk. 88, 25/45 prez.

⁷²Tamže.

⁷³SNA, f. 605, 605 – 19 – 1; 15. 1. vyšla ďalšia výzva pre vysokoškolákov, ktorí sa vyhýbali pracovnému nasadeniu, tí čo odmietli mali byť na pracovisko odvedení za pomoci bezpečnostných orgánov. Gardista, 16. 1. 1945, s. 1.

⁷⁴Slovák, 11. 1. 1945, s. 3.

⁷⁵SNA, f. ÚPV, šk. 18, 1084/45.

⁷⁶SNA, f. MZV, šk. 134, 244/1944.

zasadnutí vlády 1. marca však už iba konštatoval, že tomuto odsunu sa nemožno vyhnúť. Vláda sa napriek tomu pokúsila formulovať isté zásady, ktoré sa pritom mali dodržiavať a snažila sa tiež riešiť túto otázku na základe medzištátnej dohody. MZV dostalo za úlohu preskúmať, prečo došlo k odtransportovaniu slovenských občanov.⁷⁷ Medzitým už totiž bol zo Slovenska vyvezený transport evakuantov, ktorí boli umiestnení v bývalom židovskom tábore v Novákoch. Ten bol v dôsledku zásahu slovenskej vlády pôvodne zastavený v pohraničnej stanici Kúty, pričom minister vnútra Alexander Mach dostal súhlas na jeho návrat. Transport napriek tomu následne opustil územie SR.⁷⁸

5. marca 1945 Štefan Tiso zaslal nemeckým orgánom verbálnu nótu, v ktorej navrhol základné smernice na prevádzanie evakuácie. Konkrétne nútenej evakuácii mali podliehať len brannopovinní muži vo veku 18 – 40 rokov, aj to len z územia kde je to nevyhnutné. Evakuácia sa však mala previesť len v hĺbke 5 km za frontovou líniou. Tieto osoby mali byť v prípade mobilizácie k dispozícii slovenským vojenským orgánom. Ich ubytovanie mali zabezpečiť slovenské orgány. Tie mali mať preto k dispozícii vhodné priestory. Nemecká strana mala byť oslovená na spoluprácu len v tom konkrétnom prípade, na ktorý slovenské orgány nebudú stačiť. Výnimku z evakuácie mali mať verejní funkcionári, príslušníci orgánov, ktoré mali v kompetencii starostlivosť o obyvateľstvo, lekári, lekárnici, duchovní. Osoby nasadené mimo územia Slovenska, mali mať rovnaké postavenie ako slovenskí robotníci pracujúci v Nemeckej ríši. Zároveň mala byť vytvorená slovenská komisia, ktorá mala mať voľný vstup na územie Ríše, kde by mohla zistiť situáciu a navštíviť medzičasom bez vedomia vlády odtransportovaných slovenských občanov.⁷⁹

Vláda nakoniec kapitulovala 10. marca, keď Nemci predostreli požiadavku na odsun 15-tisíc poľnohospodárskych robotníkov na práce vo východných oblastiach Nemeckej ríše.⁸⁰ Podmienky evakuácie nemecká strana upresnila až 15. marca. Nútená evakuácia sa podľa tohto dokumentu mala týkať mužov podliehajúcich brannej povinnosti vo veku 16 – 60 rokov. Vyhlásená mala byť v zóne 5 km za frontovou líniou, ak by to však vyžadovala bezpečnostná situácia, mohla byť vyhlásená až do 25 km od frontovej línie. Slovenská vláda mala ihneď vytvoriť spojovacie veliteľstvo, aby bola koordinovaná spolupráca s nemeckou armádou.⁸¹

V tomto období sa však nestupňovala len exploatácia ľudských zdrojov, ale aj hospodárstva krajiny. Voči jej drancovaniu bola slovenská vláda úplne bezmocná. V priebehu ďalších týždňov a dní už slovenské orgány úplne stratili prehľad o situácii, čo bol neklamný znak blížiaceho sa konca 1. Slovenskej republiky. Na prelome marca a apríla vládna garnitúra na čele s prezidentom J. Tisom opúšťala Bratislavu a evakuovala cez Holíč, Skalicu, Brodské a zberné stanice na Záhorí do Horného Rakúska.

⁷⁷SNA, f. NS, II A 883, Tn Ľud 10/46, Dr. Štefan Tiso, výpis zo zápisnice z rokovania vlády 1. 3. 1945.

⁷⁸SNA, f. NS, II A 883, Tn Ľud 10/46, Dr. Štefan Tiso.

⁷⁹SNA, f. MZV, šk. 134, 244/1944, verbálna nóta Š. Tisa z 5. 3. 1945.

⁸⁰SNA, f. NS, II A 883, Tn Ľud 10/46, Dr. Štefan Tiso.

⁸¹SNA, f. MZV, šk. 134, 300/39, nemecké vyslanectvo na MZV 15. 3. 1945.

Vojenská história

I. BAKA: DER EINSATZ DER ZIVILEN BEVÖLKERUNG IN DER SLOWAKEI AN DEN SCHANZARBEITEN IN DEN JAHREN 1944 – 1945.

Gleichzeitig mit der Etablierung des deutschen Besatzungssystems, das im Zusammenhang mit den Kämpfen gegen Slowakische Nationalaufstand errichtet wurde, tauchte vor der slowakischen Regierung der Volkspartei die Forderung auf, die Kriegsbemühungen der deutschen Armee entsprechend zu unterstützen. Eine große Aufmerksamkeit sollte dem Aufbau von militärischen Festungswerken gewidmet werden. Diesen Bemühungen wurde auch der Charakter der sich neu bildenden slowakischen Armee untergeordnet. Hierzu wurde auch die zivile Bevölkerung mobilisiert. Auf dem Gebiet, das zu der Zeit schon für Operationszone (sowohl in der Ostslowakei, als auch auf dem aufständischen Gebiet) gehalten wurde, entschieden über die Organisation der Schanzarbeiten ausschließlich nur Repräsentanten der deutschen Wehrmacht. Die slowakischen Autoritäten sollten sich der Organisation der Schanzarbeiten im Hinterland widmen. Die Vorbereitungen nahm das Verteidigungsministerium schon im September in Angriff. Es handelte sich vor allem um Vorbereitungen in der Westslowakei, von Dezember auch in der Mittelslowakei. Schrittweise verfügte es über die ganze Bevölkerung im Alter von 15 bis 60 Jahren, eingerechnet studierender Jugend und Universitätsstudenten. Den Arbeitseinsatz der Jugend sollte das Oberkommando von Hlinka's Jugend (HJ) organisieren. Im Osten des Landes wurden zu diesem Zweck Arbeitslager der HJ errichtet. Laut Propaganda war das ganze weitere Schicksal des slowakischen Volkes von der Entschlossenheit und dem Opfermut der Öffentlichkeit abhängig. Ihr Ziel war alle zu überzeugen, dass das Schicksal der Slowakischen Republik noch nicht besiegelt ist. Dabei wurde die Ankunft der östlichen Front dämonisiert und die Drohung des Bolschewismus hervorgehoben. Die Bereitwilligkeit der Bevölkerung ist trotz der Drohung durch repressive Maßnahmen nicht gelungen zu steigern. Es war eine Äußerung sowohl antifaschistischer Denkweise, als auch Resignation und Passivität. Es widerspiegelte sich hier natürlich auch die materielle und soziale Stellung der einzelnen Schichten der Bevölkerung. Anteilmäßig mit der Auflösung der Slowakischen Republik übernahm diese Kompetenzen die deutsche Wehrmacht, die im Rahmen der Exploitation des menschlichen und materiellen Potenzials des Landes weder vor den kaltblütigsten Methoden stehen geblieben ist. Die slowakische Regierung verhinderte zum Schluß weder die Deportation der Einwohner über slowakische Grenzen.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

MARCOVÁ KRÍZA 1939 V ČESKOSLOVENSKU VO SVETLE VYBRANÝCH NEMECKÝCH DOKUMENTOV

MICHAL SCHVARC – MARTIN HOLÁK

SCHVARC, M. – HOLÁK, M.: The Czechoslovak March Crisis in 1939 in the Light of Selected German Documents. *Vojenská história*, 11, 1, 2007, pp 86 – 138, Bratislava.

Authors of this document resulted from 41 assembled documents related to development in Slovakia in the first half of March 1939. It refers exclusively to German (Nazi) materials that firstly clarify goals of Berlin in Slovakia in this period. They used materials already published in the known ADAP series and also work of M. Ďurica, but to such an extent as to create a separate whole of the new materials assembled by them and to contribute to a picture of Nazi intentions in Slovakia. The documents were elaborated on a professional level, with respective comments etc. They help extend general knowledge informing about political procedures and goals of further Nazi elements in Slovakia, they document the fact that secret Nazi services etc., about which we had certain, but not very credible information, were interested in Slovakia.

Military History. Slovakia. German Documents in March Crisis in 1939.

Dramatické marcové udalosti roku 1939 na Slovensku sú z pochopiteľných príčin stále zaujímavé a atraktívne aj pre súčasnú generáciu historikov a publicistov. Pritom ide o jedno z najspracovanejších období našich národných dejín, ktorému je venované množstvo kníh, štúdií i odborných článkov. Už aktívni účastníci marcových udalostí považovali za potrebné opísať svoje činy v predvečer vyhlásenia Slovenského štátu, a tak máme k dispozícii rukopisné poznámky, alebo články od ľudáckych politikov Karola Sidora,¹ Ferdinanda Ďurčanského,² Jozefa Kirschbauma,³ Martina Sokola,⁴ Karola Murgaša,⁵ Viliama Kovára,⁶ ale aj od ich

¹Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) S, škatuľa (šk.) 178, fascikel (fasc.) S – 178 – 1; f. 209 (Ústredňa štátnej bezpečnosti), šk. 919, fasc. 209 – 919 – 7; f. Archív kancelárie prezidenta (AKP), šk. 51, fasc. Slovensko; SIDOR, K.: *Moje poznámky k historickým dňom*. (Na vydanie pripravil F. VNUK). Middletown, Pa. 1971; SIDOR, K.: *Takto vznikol Slovenský štát*. (Na vydanie pripravil F. VNUK). Bratislava 1991.

²ĎURČANSKÝ, F.: The Political Background of the Origin of the Slovak Republic. In: *Slovakia in the 19th and 20th centuries. Proceeding of the Conference on Slovakia held during the General Meeting of the Slovak World Congress on June 17 – 18, 1971 in Toronto*. (Zost. J. M. KIRSCHBAUM). Toronto 1978.

³KIRSCHBAUM, J. M.: Štyri historické dni, ktoré položili Slovensko na mapu. In: *Zahraniční Slováci a ich činnosť za slovenskú štátnosť. Svedectvá pravdy III*. Bratislava 1999, s. 116-155; KIRSCHBAUM, J. M.: Doslov. In: *Moje poznámky*, ref. 2, s. 171-182.

⁴SOKOL, M.: Ako došlo k vyhláseniu Slovenského štátu. In: *Historický časopis* 39, 1991, 3, s. 323-329.

⁵Archív Národného múzea Praha (ANM), f. Ivan Déřer (ID), šk. 9, i. č. 485; SNA, f. Úrad obžalobcu pri Národnom súde (ONS), k. 20. Poznámky K. Murgaša k Sidorovej činnosti od 9. do 13. marca 1939 z 8. 5. 1939.

⁶SNA, f. Národný súd (NS), šk. 56, Tľud/16/47-16; Mikrofilm A 890. V. Kovár: Poznámky z marcových dní. Keď sa sloboda rodila.

ideologických protivníkov Jána Paulínyho-Thóta⁷ a Jána Lichnera.⁸ Čiastočné záznamy, či už písané formou denníka, alebo poznámok, sa nám zachovali napr. od Alexandra Macha⁹ a Antona Štefánka.¹⁰ Pri detailnom skúmaní marcových udalostí sa dnes už navyše môžeme oprieť o viacero edícií publikovaných dokumentov (najmä zahraničnej proveniencie),¹¹ ale aj o mnohé kvalitné vedecké monografie a štúdie, ktoré sa danou problematikou podrobne zaoberajú.¹²

Marcová kríza roku 1939 predstavuje vyvrcholenie polročného, mimoriadne dynamického politického vývoja nielen v pomníčovskom Česko-Slovensku, ale aj v celom stredoeurópskom priestore. Jej priebeh kreovalo a ovplyvňovalo viacero vnútro- a zahraničnopolitických faktorov, ktoré týmto mimoriadne hektickým udalostiam vtlačali rôzniacou sa intenzitou svoju osobitnú pečat'. Z nich sa ako rozhodujúce ukázali nedoriešený česko-slovenský pomer a z neho vlečúce sa ustavičné nezhody medzi ústrednou a slovenskou autonómnou vládou a najmä postavenie nacistického Nemecka ako určujúceho geopolitického hegemoná v podunajskom priestore. Bola to jednoznačne Tretia ríša, kto určoval chod udalostí, aj keď s nevyhnutnou dávkou improvizácie takej typickej pre Adolfa Hitlera, ktoré napokon viedli k likvidácii „umelého versailleského výtvoru“, ako „führer“ Československú republiku vo svojich prejavoch a monológoch často nazýval.

Nemecká *Slowakei-Politik* sa počas obdobia autonómie uskutočňovala vo viacerých rovinách: popri oficiálnej – diplomatickej, ktorá sa aj napriek taktickej podpore slovenských radikálov prejavovala vo viac-menej zdržanlivej forme, tu pôsobili aj ďalšie faktory nacistickej politiky. V prvom rade to bola blízkosť Viedne, ktorá sa aj napriek odporu Berlína, zvlášť ministra propagandy Josepha Goebbelsa, nechcela vzdať svojich aspirácií akejsi „vstupnej brány“ do priestoru juhovýchodnej Európy. Z toho rezultoval aj záujem viedenských miest o Slovensko, ktorý sa Berlín snažil využiť na presadenie vlastných zámerov. Viedenský miestodržiteľ Arthur Seyss-Inquart, ríšsky komisár pre zjednotenie Rakúska s Nemeckou ríšou Josef Bürckel, náčelník SS-Oberabschnitt Donau Ernst Kaltenbrunner a viedenská SD však v otázke Slovenska sledovali aj vlastné záujmy, resp. zábery ich nadriadených miest. Ich vzájomná konkurencia sa tak nakoniec musela prejavovať v kompetenčných sporoch a nezhodách, ktoré napokon museli ustúpiť

⁷Archív Ústavu T. G. Masaryka Praha (AÚTGM), f. 38, i. č. 492/2. J. Paulíny-Thót: Ako došlo k 14. marcu 1939.

⁸Archív Kancelárie prezidenta republiky Praha (AKPR), f. Londýnsky archív (LA), šk. 13, fasc. Slovenské veci, i. č. 32/41; ANM, f. Milan Hodža (MH), šk. 12, inv. č. 559. Lichnerova správa o pomeroch na Slovensku z 31. 1. 1941; AÚTGM, f. 38, i. č. 492/2. J. Lichner: Poznámky k prednáške Dr. Paulínyho „Ako došlo k 14. marcu 1939“.

⁹SNA, f. S, šk. 501, fasc. S – 501 – 4. Spomienky Alexandra Macha. Začiatky stykov s Henleinovou stranou; Za II. republiky; Historie Slovenského štátu.

¹⁰Tamže, f. AŠ, šk. 11, fasc. Denníky. Denník 1935 – 1948.

¹¹*Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945, aus dem Archiv des auswärtigen Amtes. Serie D: 1937 – 1941. Baden-Baden – Frankfurt am Main 1950; Geschichte des Zweiten Weltkrieges in Dokumenten I. Der Weg zum Kriege 1938 – 1939. Freiburg im Breisgau 1953; ĎURICA, M. S.: La Slovacchia e le sue relazioni politiche con la Germania (1938 – 1945) I. Dagli accordi di Monaco all'inizio della guerra mondiale (Ottobre 1938 – Settembre 1939). Con 85 documenti inediti. Padova 1964; HOENSCH, J. K.: Dokumente zur Autonomiepolitik der Slovakischen Volkspartei Hlinkas. München 1984.*

¹²KOŽMIŇSKI, M.: *Polska i Wegry przed druga wojna światowa*. Wrocław 1970; HRNKO, A.: Fašizácia slovenského štátu do leta 1940. In: *Historický časopis* 33, 1985, 4, s. 529-552; KLIMKO, J.: *Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku*. Bratislava 1986; HRNKO, A.: *Politický vývin a protifašistický odboj na Slovensku 1939*. Bratislava 1988; BYSTRICKÝ, V.: Zasadnutie slovenského snemu 14. marca 1939. In: *Historický časopis* 47, 1999, 1, s. 105-114; LETZ, R.: Politické aktivity Karola Sidora od septembra 1938 do júla 1939. In: *Historický zborník* 9, 1999, s. 72-86; SUŠKO, L.: Miesto autonómneho Slovenska v politike Nemeckej ríše (september 1938 – marec 1939). In: *Historický časopis* 47, 1999, 3, s. 420-431; BYSTRICKÝ, V.: Rozbitie ČSR a jeho odraz v informáciách diplomatov a spravodajcov. In: *Slovensko a druhá svetová vojna* (Zost. CSÉFALVAY, F. – PÚČIK, M.). Bratislava 2000, s. 16-57; BYSTRICKÝ, V.: Nacistické Nemecko a vznik Slovenského štátu. In: *Vojenská história* 5, 2001, 2, s. 41-60; HOENSCH, J. K.: *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938/39*. Kolín nad Rýnom, Graz 1965. [slovenský preklad *Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonómiou a separatizmom*. Bratislava 2001.]

cieľu Berlína, t. j. využiť slovenské vládne elity na rozklad Č-SR zvnútra a získať tak zámienuku na ospravedlnenie nemeckého vojenského zákroku voči západnej časti pomníchovskej republiky. Okrem toho bola do slovenských záležitostí zainteresovaná aj zahraničná zložka SD – SD-Ausland a vhodným nástrojom nemeckej politiky sa stalo aj vedenie nemeckej menšiny na Slovensku, reprezentované osobou Franza Karmasina.

Analýza nemeckej politiky oproti Slovensku v tomto relatívne krátkom časovom úseku bola predmetom viacerých prác slovenských, domácich¹³ a exilových,¹⁴ českých¹⁵ a nemeckých¹⁶ historikov. Tieto práce venujú pozornosť predovšetkým oficiálnej línii nemeckej politiky, ktorá sa uskutočňovala prostredníctvom Zahraničného úradu a nemeckých diplomatických zástupiteľstiev v Č-SR. Z tohto rámca vybočuje práca Johanna Kaisera, ktorá analyzuje aj zvyšné komponenty nemeckej politiky. Pozíciou a úlohou vedenia nemeckej menšiny sa popri Jörgovi K. Hoenschovi zaoberá aj Dušan Kováč.¹⁷ Ašpirácie, zábery a činnosť viedenských nacistických úradov a úradovní v súvislosti so „slovenskou otázkou“ sleduje vo svojej monografii rakúsky historik David Schriffl.¹⁸

Je zrejmé, že prvoradým cieľom nemeckej politiky v tomto čase bola snaha o rozbitie už aj tak značne oslabeného Česko-Slovenska. Akými prostriedkami sa to podarí v konečnom dôsledku, asi nebolo rozhodujúce, dôležitá len bolo nájsť vhodnú zámienuku na uskutočnenie tohto úmyslu a posilniť si vplyv v strednej Európe. Nemci spočiatku očakávali, že by do procesu v pomníchovskom Česko-Slovensku vstúpili formou hospodárskej pomoci Slovensku. Už 30. septembra 1938 sa tak v jednej zo správ viedenskej SD dočítame: „*Slovenský problém je hospodárskym problémom, pretože Slováci vo všeobecnosti politicky až tak nemyslia.*“¹⁹ Tento fakt si dobre uvedomovali aj česko-slovenské bezpečnostné zložky, čoho dôkazom je telegram divízneho generála Žáka armádnemu generálovi Krejčímu z konca roku 1938: „*V poměru [řudovej strany] vůči Praze bude hrát velkou úlohu případná finanční pomoc a dobropřejné stanovisko Prahy. Vypravuje se, že v tom případě, bude-li Praha dělat těžkosti, bude národohospodársky v úvahu brána pomoc Berlína.*“²⁰ Napriek tomu, že sa plán s hospodárskou pomocou Slovensku nepodaril, v marci 1939 sa natoľko vyostřila v Česko-Slovensku vnútropolitická situácia, že si to už ani samotná Tretia ríša nemohla lepšie predstavovať.

Marec 1939 sa v Česko-Slovensku niesol v znamení obojstrannej nedôvery medzi autonómnou a ústrednou vládou, čo vyvrcholilo v dňoch 9. – 10. marca 1939, keď na Slovensku prebehol vojenský zákrok iniciovaný českými ministrami, najmä A. Eliášom a J. Havelkom. Česko-slovenský prezident E. Hácha 9. marca 1939 pozbavil úradu všetkých ministrov slovenskej autonómnej vlády (s výnimkou P. Teplanského) a vymenoval novú slovenskú vládu na čele s J. Sivákom. Vojenské zložky zároveň eskortovali okolo 250 zástancov rýchleho osamostatnenia Slovenska (napr. M. Černák, A. Mach, V. Tuka) na Moravu, kde boli držaní pod policajným

¹³SUŠKO, L.: Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939. In: *Československý časopis historický* 21, 1973, 2, s. 161-197; SUŠKO, L.: Politický vývoj Slovenska v posledných rokoch buržoázneho Československa. In: *Historický časopis*, 27, 1979, 4, s. 553-591; SUŠKO, *Miesto autonómneho*, ref. 12, s. 420-431; BYSTRICKÝ, *Rozbitie ČSR*, ref. 12, s. 16-57; BYSTRICKÝ, *Nacistické Nemecko*, ref. 12, s. 41-60.

¹⁴ĐURICA, *La Slovacchia*, ref. 11, ĐURICA, M. S.: *Die Slowakei in der Märzkrise*. Padova 1966; VNUK, F.: *Slovakia's Six Eventful Months (October 1938 – 1939)*. Cleveland-Rím 1964.

¹⁵LUKEŠ, F.: *Podivný mír*. Praha 1968.

¹⁶HOENSCH, *Slovensko a Hitlerova*, ref. 12, KAISER, J.: *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945. Ein Beitrag zur Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa*. Dizertačná práca. Bochum 1969.

¹⁷KOVÁČ, D.: *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945)*. Bratislava 1991.

¹⁸SCHRIFFL, D.: *Die Rolle Wiens im Prozess der Staatswerdung der Slowakei 1938/39*. Frankfurt nad Mohanom 2004.

¹⁹SCHVARC, M. – HOLÁK, M.: *Politické pomery na Slovensku pred voľbami do Snemu Slovenskej krajiny pohľadom viedenskej SD*. Acta historica Neosoliensia, v tlači.

²⁰SNA, f. S, šk. 427, fasc. S – 427 – 2, dok. bez čísla a dátumu.

dohľadom. F. Ďurčanskému, ktorý mal byť tiež zaistený, sa podarilo utiecť do Viedne, kde začal organizovať okamžité odtrhnutie Slovenska od Čiech. Dňa 11. marca 1939 prezident E. Hácha opäť vymenoval novú slovenskú vládu, tentoraz na čele s K. Sidorom. J. Tiso sa po krátkom pobyte v Bratislave utiahol na svoju faru do Bánoviec a do politiky sa snažil nevstupovať. Na druhý deň v ranných hodinách Sidor prijal nemeckú delegáciu, ktorú viedol štátny sekretár na ministerstve zahraničia a Hitlerov hospodársky poradca Wilhelm Keppler. Nemci žiadali od K. Sidora, aby urýchlene vyhlásil samostatný štát, keď to ten však v ostrom rozhovore odmietol, opustili Bratislavu. Sidor sa tým pádom vďaka svojmu odmietavému stanovisku stal pre nemeckých politikov persona non grata.

S A. Hitlerom však začal prekvapivo rokovať J. Tiso, ktorý 13. marca 1939 odletel do Berlína. Kým sa Tiso vrátil z Berlína, zariadil Sidor u prezidenta Háchu, aby podľa ústavy formálne zvolal slovenský snem. 14. marca 1939 sa o deviatej hodine ráno zišla autonómna vláda a vypočula si Tisovu správu o rokovaní s Hitlerom. Slovenský snem potom otvoril svoje mimoriadne zasadanie, na ktorom sa zúčastnilo 57 poslancov z celkového počtu 63. Sidor predložil parlamentu demisiu svojej vlády, ktorú snem bez diskusie prijal. Potom J. Tiso zreferoval o svojich rozhovoroch s Hitlerom a predseda snemu M. Sokol vyzval poslancov, či sú za samostatný slovenský štát, alebo nie. 14. marca 1939, krátko po dvanástej hodine prijal autonómny snem Zákon o samostatnom štáte.²¹

Predkladané dokumenty nemeckej proveniencie boli už sčasti publikované v nemeckej edícii *Akten zur deutschen auswärtigen Politik*, v sérii D v II. zväzku a v prílohe monografie M. S. Ďuricu *La Slovacchia e le sue relazioni politiche con la Germania (1938 – 1945)*. Dokumenty diplomatickej povahy sú deponované v Politickom archíve Zahraničného úradu v materiáloch štátneho tajomníka a politického oddelenia, resp. v príručných spisoch štátneho tajomníka pre mimoriadne úlohy, W. Kepplera.

Druhú časť dokumentov tvoria správy a hlásenia viedenskej oblastnej ústredne *SD-Donau*, ktoré sú pre bádateľskú verejnosť pomerne neznáme a neprešli dôkladnou historickou analýzou. Ide o súbor telegramov a rádiotelegramov z 10. – 14. marca 1939, ktoré viedenská SD zasielala náčelníkovi Hlavného úradu pre bezpečnosť (Sicherheitshauptamt) R. Heydrichovi. Tieto dokumenty sa nachádzajú v *Slovenskom národnom archíve* (SNA) v Bratislave vo fonde *Alexandrijský archív*. SNA však nie je ich jediným miestom deponovania. Okrem toho sú uložené aj vo filmotéke *Institut-u für die Zeitgeschichte* v Mníchove a berlínskej pobočke *Bundesarchiv-u*. Podľa nášho názoru však ide len o torzo týchto hlásení.

Po jednom zázname sú zastúpené dokumenty z archívneho fondu *Ministerstvo zahraničných 1939 – 1945 (1947)* a z rakúskeho štátneho archívu (Österreichisches Staatsarchiv/Archiv der Republik) z fondu *Bürckel/Materie*. Predovšetkým v prípade fondov pochádzajúcich z činnosti rišského komisára a župného vedúceho J. Bürckela, ktoré sú deponované v rakúskom štátnom archíve, je len minimálny počet dokumentov súvisiacich s našou témou. Tento fakt je o to zarážajúcejší, pretože J. Bürckel bol osobou, ktorý sa spolu s rakúskym miestodržiteľom A. Seyss-Inquartom vo veľkej miere snažili ovplyvňovať chod udalostí na autonómnom Slovensku.

Predložené dokumenty sú publikované v plnom znení v slovenskom jazyku s rozsiahlym poznámkovým aparátom. Dokumenty sú členené podľa chronologického princípu. V záhlaví každého dokumentu je stručný regist (tučne vysádzaný), nasleduje vlastný text dokumentu. Za dokumentom je uvedený prameň (kurzíva).

²¹Podrob. BYSTRICKÝ, V.: Zasadnutie slovenského snemu 14. marca 1939. In: *Historický časopis* 47, 1999, 1, s. 105-114.

Dokument 1

Telegram správcu nemeckého vyslanectva v Prahe Andora Henckeho Zahraničnému úradu v Berlíne o vzťahoch medzi ústrednou a slovenskou vládou a stave česko-slovenských rokovaní zo 7. marca 1939

Telegram (tajný šifrovaný)
Praha, 7. marca 1939 21.25
Došlo: 7. marca 1939 23.59

Č. 83 zo 7. 3.

Súčasný stav vzťahov medzi Prahou a Bratislavou je na základe informácií vyslanectva nasledovný:

1.) Bezvýsledné rokovania,²² ktoré sa minulý týždeň uskutočnili medzi ústrednou vládou a slovenským ministrom,²³ sa dotýkali hlavne:²⁴

a.) Zníženia slovenského podielu finančných záväzkov na spoločnom rozpočte, ktoré požaduje Bratislava.²⁵

b.) Personálno-politických otázok, predovšetkým Slovákmí žiadaného odchodu ministra národnej obrany generála Syrového.²⁶

c.) Garancií ďalekosiahlych právomocí slovenských vládnych delegátov²⁷ v spoločných rezortoch.²⁸ Platnosť ministerských výnosov atď. má v budúcnosti závisieť na spolupodpise slovenských vládnych delegátov.

Ústredná vláda kládla proti slovenským požiadavkám doposiaľ odpor. V najbližších dňoch sa majú rokovania v Prahe opäť obnoviť.

2.) Ako som sa zo spoľahlivého zdroja dozvedel, v slovenských vládnych kruhoch a vo vedení Hlinkovej gardy sa diskutuje o dvoch možnostiach ako o výsledku rokovaní:²⁹

a.) Niekoľko dní po znovuzačatí rokovaní ich slovenská vládna delegácia vedená Sidorom³⁰ dovedie ku krachu. Bratislavská vláda by potom s odôvodnením, že ona samotná sa musí uchopiť všetkých práv, ktoré jej Praha upiera, ihneď vyhlásila štátnu samostatnosť Slovenska a vytvorila

²²Zo dňa 1. marca 1939.

²³Pravdepodobne myslené na K. Sidora. Za slovenskú stranu sa porad ešte zúčastnili P. Teplanský, Š. Hašík a A. Hrnčár. Českú stranu zastupovali R. Beran, J. Syrový, F. Chvalkovský, J. Kalfus, J. Havelka, J. Krejčí a O. Fischer.

²⁴K spomínaným rokovaniam pozri FEIERABEND, *Politické vzpomínky*, c. d., s. 117; SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 52-56.

²⁵Podrob. LIPSCHER, L.: *Slovenská autonómia – ilúzie a skutočnosť*. Bratislava 1957, s. 279-283.

²⁶Jan Syrový (1888 – 1970), vojenský dôstojník, od decembra 1933 generálny inšpektor československej armády. 22. 9. 1938 vymenovaný za predsedu novej československej vlády. Od 1. 12. 1938 minister národnej obrany ústrednej vlády.

²⁷Š. Hašík na ministerstve národnej obrany, A. Hrnčár na ministerstve financií a J. Zvrškovec na ministerstve zahraničných vecí. SNA, f. Vládny delegát pri Ministerstve zahraničných vecí (VD-MZV), šk. 1, fasc. Ustanovenie delegáta Slovenskej Krajiny. Uznesenie o vládnych delegátoch Slovenskej Krajiny z 12. 12. 1938.

²⁸Dňa 1. marca 1939 upozorňovali slovenskí vládni delegáti vo svojom memorande vládu: „Po krátkom účinkovaní vládnych delegátov sa jasne ukázalo, že toto sriadenie sa za dnešných predpokladov: a) ani po stránke osobnej, b) ani po stránke kompetenčnej neosvedčilo.“ SNA, f. VD-MZV, šk. 1, fasc. Ustanovenie delegáta Slovenskej Krajiny, dok. č. D-126/39. Memorandum vládnych delegátov z 1. 3. 1939.

²⁹Dňa 6. marca 1939 sa slovenská vláda v prítomnosti predsedníctva snemu a vedúcich predstaviteľov HSES jednoznačne uzniesla „trvať na budovaní slovenského štátu evolučnou cestou a nevyhlásiť jeho ustanovenie ihneď teraz“. SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 66.

³⁰Karol Sidor (1901 – 1953), politik a novinár, blízky spolupracovník A. Hlinku. 1929 – 1938 šéfredaktor denníka *Slovák*, od 1935 poslanec NZ, od 1938 poslanec Snemu Slovenskej krajiny. V čase od 1. 12. 1938 do 14. 3. 1939 minister bez portfeje v ústrednej vláde a jej podpredseda s právom zastupovať všetkých slovenských ministrov.

Vojenská história

niekoľkočlenné direktórium. Súčasne by hermeticky uzavrela hranice s Českom³¹ a vydala by prehlásenie o úzkej hospodárskej spolupráci s Nemeckom.

b.) V záujme lepších príprav na plánované kroky by sa rokovania mali preťahovať asi do konca marca a až potom by sa vyhlásila samostatnosť.

c.) Znalci významných slovenských osobností upozorňujú ešte aj na tretiu možnosť, že na základe prípadného nátlaku Vatikánu sa slovenská vláda napokon s Prahou dohodne.

3.) Minister zahraničných vecí Chvalkovský³² mi dnes oznámil, že napätie medzi Prahou a Bratislavou nepodceňuje, ale napriek tomu verí, že skôr dôjde k dohode ako k stroskotaniu rokovaní. Ústredná vláda mimochodom slovenským ministrom oznámila, že vyhlásenie nezávislosti Slovenska je na nich, a to v prípade, ak ju pre svoju krajinu považujú za možnú a potrebnú. Slovenskí ministri nato vyjadrili svoje pranie, aby Slovensko zotrvalo v spoločnej republike. Chvalkovský ešte dodal, že pražská vláda zo skúseností vie, aké to je nebezpečné, držať národnosti v štátnom zväzku proti ich vôli. On osobne sa každopádne sa stavia proti garantovaniu takých práv Slovákom, ktoré by prekážali zahraničnopolitickej akcieschopnosti ústrednej vlády. Ak to bude potrebné, chce nastoliť otázku dôvery.

4.) Česká tlač nerozoznáva jasne stupeň napätia, skôr vzbudzuje dojem, ako by o otázke zotrvania Slovenska v republike nebolo pochýb. Možnosť dohody prostredníctvom rokovaní sa vo všeobecnosti posudzuje optimisticky.

5.) Tunajší taliansky vyslanec³³ sa ma včera opýtal, či sa aj ku mne dostali fámy, že [Slovensko] už zakrátko vyhlási nezávislosť. Odpovedal som mu, že situáciu poznám len na základe hlásení tlače.

Hencke³⁴

*PA AA, f. Büro des Staatsekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, fölia 76 332 – 76 334.*³⁵

³¹V origináli je použitý pejoratívny názov „Tschechei“.

³²František Chvalkovský (1885 – 1945), československý vyslanec v Japonsku (1921 – 1923), USA (1923 – 1925), Nemecku (1927 – 1932) a Taliansku (1932 – 1938). Od 5. 10. 1938 minister zahraničných vecí Česko-slovenskej republiky. Usiloval sa o jednoznačnú orientáciu oklieštenej republiky na Nemecko.

³³Francesco Frasoni, taliansky diplomat, do r. 1939 vyslanec v Česko-Slovensku, potom v Portugalsku.

³⁴Andor Hencke (1895 – 1984), vyslanec radca v Prahe od novembra 1936 do marca 1939 a správca vyslanectva, po tom ako bol vyslanec Eisenlohr odvolaný do Berlína v polovici septembra 1938; v marci 1939 poverenec Zahraničného úradu pri Ríšskom protektorovi pre Čechy a Moravu, neskôr štátny podtajomník a vedúci Politického oddelenia Zahraničného úradu.

³⁵Dokument je uverejnený v edícii dokumentov ADAP, séria D, zväzok IV, dokument 180, s. 196-197.

Dokument 2

Telegram správcu nemeckého vyslanectva v Prahe A. Henkeho Zahraničnému úradu v Berlíne o možnostiach vývoja rokovaní medzi ústrednou a slovenskou autonómnou vládou z 9. marca 1939

Nemecké vyslanectvo
A. III. 2. h. 3.

Praha, 9. marca 1939
Veľmi súrne!

Listový telegram

V náväznosti na telegram č. 83 zo 7. marca³⁶

1.) Dnes pokračujú rokovania medzi ústrednou a slovenskou vládou.³⁷ Slovenskú vládu zastupujú ministri Sidor a Teplanský.³⁸

2.) Podľa informácií zo slovenských hospodárskych kruhov sa Tiso³⁹ a Sidor v posledných dňoch prikláňajú skôr k dohode ako k prerušeniu rokovaní. Skupina, ktorá stojí za Machom⁴⁰ a Murgašom,⁴¹ si naopak rozhodne želá prerušenie rokovaní a úplné odtrhnutie od Prahy.⁴² Do akej miery ide u Tisa a Sidora iba o taktické úvahy, sa nedá odhadnúť.⁴³

3.) Ústredná vláda podľa oznámenia česko-slovenského ministra zahraničných vecí,⁴⁴ v protiklade s rozličnými zverejneniami tlače, až doteraz nepredložila Bratislave žiadne konkrétne požiadavky. Slovenským ministrom však prehlásila, že rokovania o usporiadaní obojstranných vzťahov nemajú zmysel, keďže Praha nevie, či Slovensko chce definitívne zostať v štátnom zväzku. Súčasne vyzvala bratislavskú vládu, aby záväzne formulovala svoje požiadavky. Ústredná vláda vypracovala svoje požiadavky na rokovania, ktoré sa dnes začnú. Chvalkovský vyjadril určitý optimizmus ohľadom definitívneho usporiadania [vzťahov]. V českých vládných kruhoch vo všeobecnosti panuje názor, že ďalekosiahle ústupky a finančné úľavy ústrednej vlády by Bratislava mohla snáď aj prijať a predbežne by mohli viesť k dohode. Tým, by sa však Slovensko

³⁶Pozri dokument 1.

³⁷K spomínaným rokovaniam pozri FEIERABEND, *Politické vzpomínky*, c. d., s. 119-124; SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 77-79.

³⁸Pavol Teplanský (1886 – 1969), po roku 1918 funkcionár agrárnej strany. Jeden zo signatárov Žilinskej dohody, minister poľnohospodárstva, obchodu, verejných prác a financií, 1938 – 39 minister financií, obchodu a poľnohospodárstva, 1939 financií slovenskej autonómnej vlády. V marci 1939 nesúhlasil s rozbitím republiky a vzdal sa všetkých politických a verejných funkcií.

³⁹Jozef Tiso (1887 – 1947), katolícky kňaz a politik, od 1925 poslanec NZ, 1927 – 1929 minister zdravotníctva a telesnej výchovy, od 1938 poslanec Snemu Slovenskej krajiny, 1938 – 1939 predseda autonómnej vlády.

⁴⁰Alexander Mach (1902 – 1980), politik a novinár, od 1938 poslanec Snemu Slovenskej krajiny a šéf Úradu propagandy.

⁴¹Karol Murgaš (1899 – 1972) novinár. Od októbra 1938 pôsobil ako náčelník politického štábu Hlinkovej gardy. Patril k Sidorovej skupine. Hlavne pod vplyvom L. Karbusa došlo postupne k názorovým rozdielom medzi Murgašom a Sidorom a v období marcovej krízy k ich definitívnemu rozchodu.

⁴²Podľa neskorších spomienok A. Macha „v období 10. – 15. marca 1939 postoj vedúcich činiteľov ľudovej strany bol u niektorých hneď od začiatku jasný pre Slovenský štát. To boli: Tiso, Ďurčanský, Mach, Černák, Kirschbaum, prevažná väčšina starších politikov a takmer všetci z mladších. V dňoch 11. – 13. marca váhavý a nedôsledný bol postoj Sidora a jeho skupiny (Čarnogurský, Moravčík).“ SNA, f. S, šk. 501, fasc. S – 501 – 4. Spomienky Alexandra Macha. Za II. republiky.

⁴³R. Beran pred Národným súdom v Bratislave neskôr vypovedal, že Sidor „ve vládě i mimo vládu nedělal žádného radikála, choval se loyálně a často sám upozorňoval na extrémní zjevy slovenské, zejména na Šaňo Macha a Murgaše, o kterých se vyjádřoval zcela ponižujícím způsobem. Pamatuji se na výraz jeho o Murgašovi, že by nebyl ničím jiným jak pasákem holek, kdyby ho nebyl pozvedl a nedržel silnou rukou na nějaké úrovni.“ LETZ, R.: *Politické aktivity Karola Sidora od septembra 1938 do júla 1939*. In: *Historický zborník* 9, 1999, s. 77; ANM, f. ID, šk. 9, i. č. 485; SNA, f. ONS, k. 20. Poznámky K. Murgaša k Sidorovej činnosti od 9. do 13. marca 1939 z 8. 5. 1939.

⁴⁴F. Chvalkovský.

dostalo do lepšej hospodárskej situácie a mohlo by potom vyhlásiť nezávislosť, keď to bude preň výhodné.

4.) Okrem požiadaviek v politickej a personálno-politickej oblasti, ale najmä v armáde, ktoré som uviedol v predošlom telegrame, si Slováci kladú veľmi vysoké finančné požiadavky. Hovorí sa celkove asi o 4 miliardách korún, ktoré má Praha, sčasti ako pôžičku, poskytnúť do konca roka 1940.

5.) Tunajší maďarský vojenský atašé⁴⁵ oznámil rozčúlene plukovníkovi Toussaintovi⁴⁶, že Maďarsko je znepokojené chýrmi o tom, že Nemecko si robí nároky na Slovensko, a tým chce zabrániť jeho prípadnému neskoršiemu znovuzjednoteniu s Maďarskom. Po vznesení námietok voči tomu sa maďarský vojenský atašé chcel zo zaručeného zdroja dozvedieť, či je možné na terajších rokovaníach medzi Prahou a Bratislavou očakávať dohodu. Podľa maďarských informácií slovenskí ministri počas poslednej návštevy v Berlíne⁴⁷ nedosiahli očakávanú hospodársku pomoc, takže teraz sa Slovensko musí dohodnúť s Prahou.

6.) V prípade stroskotania rokovaní a prípadného vyhlásenia samostatnosti Slovenska očakávajú české politické a hospodárske kruhy závažné slovenské požiadavky týkajúce sa posunutia hranice na západ. [Česi] počítajú najmä s nárokom Bratislavy na oblasť pri Uherskom Hradišti, ktorú obývajú moravskí Slováci.⁴⁸ Ďalej sa hovorí o možnosti, že Slovensko by mohlo požadovať aj líniu Prostějov – Brno.

*PA AA, f. Büro des Staatssekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, f. 76 340 – 76 341.*⁴⁹

Dokument 3

Telegram správcu nemeckého vyslanectva v Prahe A. Henckeho Zahraničnému úradu v Berlíne o rozhovore s česko-slovenským ministrom zahraničných vecí Františkom Chvalkovským z 9. marca 1939, ktorý vyjadril svoje znepokojenie nad nejasným postojom nemeckej vlády v otázke statusu Slovenska

Nemecké vyslanectvo
A. III. 2. h. 3.

Praha, 9. marca 1939
Veľmi súrne!

Listový telegram

Česko-slovenský minister zahraničných vecí ma dnes o 17.15 počas zasadnutia ministerskej rady naliehavo požiadal o moju návštevu na predsedníctve vlády. Chvalkovský úvodom zdôraznil, že ma žiada, aby som jeho nasledujúce vyjadrenia nechápal ako oficiálny demarš, ale ako čisto dôvernú a osobnú prosbu o informácie.

Slovenská strana oznámila ústrednej vláde, že bratislavská vláda na základe referátu slovenských ministrov Ďurčanského⁵⁰ a Pružinského⁵¹ o pobyte v Berlíne,⁵² najmä o audiencii

⁴⁵Podplukovník Solymossy.

⁴⁶Nemecký vojenský atašé v Prahe.

⁴⁷Pobyt ministrov F. Ďurčanského a M. Pružinského.

⁴⁸Podrob. k uvedenému problému pozri RYCHLÍK, J.: Pokusy o pripojení Slovácka ke Slovensku. In: *Historický časopis* 40, 1992, 1, s. 69-88.

⁴⁹Dokument je uverejnený v edícii ADAP, séria D, zväzok IV, dokument 183, s. 199-200.

⁵⁰Ferdinand Ďurčanský (1906 – 1974), právnik a publicista. Pred rokom 1938 patril k radikálnemu prúdu v HSLS. Viacnásobný minister v prvých troch autonómnych vládoch. Od 14. 3. 1939 do 28. 7. 1940 minister zahraničných vecí.

⁵¹Mikuláš Pružinský (1886 – 1953), minister priemyslu, obchodu a živností autonómnej vlády v roku 1939, 1939 – 1945 minister financií slovenského štátu.

⁵²Vzťahuje sa to na návštevu oboch ministrov koncom februára a začiatkom marca 1939 v Berlíne, ktorú vykonali bez vedomia alebo súhlasu pražskej ústrednej vlády. Ministrov sprevádzali aj poslanci Snemu Slovenskej krajiny P. Zaťko a J. Balko.

u generála poľného maršala Göringa⁵³ nadobudla dojem, ako keby bola Ríša pripravená Slovensku poskytnúť hospodársku pomoc, za predpokladu, ak by vyhlásilo štátnu nezávislosť.⁵⁴ Chvalkovský, od ktorého ministerský predseda⁵⁵ požadoval vysvetlenie, sa ma chcel prísne dôverne opýtať, či niečo o tom viem. Odvetil som, že v otázke berlínskych rozhovorov nie som informovaný. Nepochybne ide o nedorozumenie.

Minister zahraničných vecí sa ma ďalej opýtal, či ríšska vláda žiada, aby sa Slovensko od Prahy odtrhlo. Ako správca vyslanectva by som to mal, ak také plány jestvujú, vedieť. On (Chvalkovský) si tiež myslí, že ríšska vláda pri otvorenosti, s akou s ním v januári v Berlíne⁵⁶ rokovala, by takéto požiadavky predostrela.

Odvetil som, že neviem nič o akýchkoľvek politických plánoch ríšskej vlády, ktoré sa týkajú Slovenska. Podľa môjho názoru nemecko-česko-slovenské vzťahy upravila Mnichovská dohoda a zmluvy, ktoré z nej vyplynuli.⁵⁷ Chvalkovský sa nazdáva, že považuje za celkom možné, že slovenskí ministri nemecké vyjadrenia vedome alebo nevedome chybné pochopili. Osobne ma požiadal, aby som čo najnaliehavejšie, ale nenápadne v Berlíne zistil, či sa pri rozhovoroch slovenských ministrov debatovalo o odtrhnutí Slovenska skutočne ako o podmienke hospodárskej pomoci, a či si Ríša vôbec zásadne želá vývoj týmto smerom. Ako zodpovedný minister zahraničných vecí ústrednej vlády má predsa právo a povinnosť žiadať dôverné informácie o týchto skutočnostiach. Ak Berlín chce nezávislé Slovensko, tak sa Praha bude musieť s takým riešením nejakým spôsobom vysporiadať. Je predsa mužom, aby pokojne prijal tak ťažké rozhodnutie. Ako minister zahraničných vecí ústrednej vlády však nechce nezmyselne zastávať takú politiku, ktorú si Berlín neželá. To by sa radšej dnes ako zajtra vzdal svojho nevďačného úradu.

Odpovedal som s upozornením, že bude azda najlepšie, aby sa pán Chvalkovský v súvislosti s berlínskymi rokovaniami obrátil priamo na bratislavskú vládu. Mimochodom už len z dôvodu neprítomnosti generála poľného maršala Göringa by bolo veľmi ťažké získať z Berlína rýchlo bližšie skutočnosti o priebehu, podľa môjho názoru, nesprávne reprodukováného rozhovoru. Minister zahraničných vecí zopakoval naliehavo svoju prosbu, aby som záležitosť mu osobne objasnil a opýtal sa, či by už dnes alebo zajtra mohol dostať dôvernú správu, ktorú by mohol dostať z Berlína telefonicky. Povedal som mu, že to z technických dôvodov nie je možné.

Na záver ma pán Chvalkovský ešte raz poprosil o to, aby som jeho krok nevnímal ako oficiálny demarš, ale ako dôverne osobnú žiadosť človeka človeku byť informovaný.

Žiadam o smernice.

Hencke

*PA AA, f. Büro des Staatssekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, folia 76 338 – 76 339.*⁵⁸

⁵³H. Göring prijal slovenskú delegáciu 28. februára 1939 so slovami: „No ako to je: kedy vyhlásite samostatnosť, aby sme vás nemuseli dať Maďarom?“ (HOENSCH, *Slovensko a Hitlerova*, ref. 12, s. 139).

⁵⁴Vo výpovedi pred žalobcom Národného súdu M. Geröm H. Göring popieral, že by bol spomenul túto podmienku. Tvrdil, že na stretnutí s F. Ďurčanským prebral otázky týkajúce sa hospodárskeho potenciálu Slovenska, vývozu slovenských surovín do Nemecka. Podľa neho túto návštevu sprostredkoval A. Seyss-Inqaurt. NA CR, f. UD, š. 83, výpoveď H. Göringa z 30. 5. 1946.

⁵⁵Rudolf Beran (1887 – 1954), od roku 1935 predseda Republikánskej strany maloroľníckeho a poľnohospodárskeho ľudu, od decembra 1938 predseda vlády ČSR, 16. 3. – 27. 4. 1939 predseda protektorátnej vlády.

⁵⁶F. Chvalkovský sa 21. januára 1939 v Berlíne stretol s A. Hitlerom a ríšskym ministrom zahraničných vecí s J. von Ribbentropom. V rozhovore s Hitlerom o československo-nemeckých vzťahoch ho Chvalkovský ubezpečoval, že sa ČSR usiluje o spoluprácu s Nemeckom. Hitler vo svojom monológu vyjadril nespokojnosť nad vývojom v ČSR a žiadal odstránenie „nepriateľov Nemecka“ – marxistov a Židov z verejného života.

⁵⁷J. Lichner neskôr vo svojej správe pre československú exilovú vládu v Londýne napísal: „7. marca 1939 bol som u Chvalkovského spolu s dr. Paulíny a ešte jedným slovenským politikom a informovali sme ho o situácii na Slovensku. Vtedy nám Chvalkovský prehlásil, že naše obavy zo zásahu Nemcov nie sú odôvodnené, nakoľko on bol Nemcami uistený, že im na Slovensku nezáleží a že sa Nemci nebudú miešať do našich vnútorných pomerov.“ AKPR, f. LA, šk. 13. J. Lichner: Zpráva o Slovensku pre ministerskú radu z 31. 1. 1941.

⁵⁸Dokument je uverejnený v edícii ADAP, séria D, zväzok IV, dokument 184, s. 200-201.

Dokument 4

Záznam referenta politického oddelenia Zahraničného úradu Günthera Altenburga o telefonáte s A. Henckem o vývoji česko-slovenských rokovaní a zosadení slovenskej autonómnej vlády z 10. marca 1939

Ihned'!

Záznam

Vyslancový radca Hencke z Prahy o 9.40 telefonicky oznámil, že ho minister zahraničných vecí Chvalkovský informoval, že rokovania, ktoré včera večer viedla pražská ústredná vláda so slovenskými ministrami Tisom⁵⁹ a Sidorom, stroskotali preto, lebo Slováci nechceli dať prísľub k tomu, že sa zrieknu vyhlásenia nezávislosti Slovenska, v prípade, ak sa im to bude zdať nutné, a tiež neboli ochotní zaviazat' sa k zastaveniu propagandistickej činnosti za nezávislosť Slovenska. Prezident Hácha⁶⁰ sa preto rozhodol pozbaviť úradu ministerského predsedu Tisa, ministra Ďurčanského a ministra Pružinského. Vedením vlády poveril slovenského ministra Siváka,⁶¹ ktorý ešte zotrval vo funkcii. Minister Teplanský sa mu ponúkol k dispozícii. Dnes predpoludním sa do Prahy dostavil predseda slovenského autonómneho snemu Sokol⁶², aby predložil štátnemu prezidentovi návrhy na vytvorenie novej slovenskej vlády. Pán Chvalkovský prisľúbil pánu Henckemu, že ho bude predbežne informovať o ďalšom vývoji.

Pán Hencke na spätnú otázku vyhlásil, že podľa ustanovení novej česko-slovenskej ústavy je prezident (Hácha) oprávnený zosadiť a menovať ústrednú a krajinskú vládu. Právo navrhnúť zloženie novej vlády, pražskej ako aj krajinských vlád, má predseda ústredného parlamentu, resp. krajinského snemu.

Pretože Zahraničný úrad doteraz nedisponuje presne stanovenými ustanoveniami novej česko-slovenskej ústavy, požiadal som pána Henckeho, aby telegraficky ihneď podal informácie o jej dôležitých ustanoveniach, ktoré sú podstatné pre posúdenie situácie a text ústavy – pokiaľ je fixne stanovený – neodkladne zaslať leteckou poštou.

Berlín, dňa 10. marca 1939

Altenburg

*PA AA, f. Büro des Staatssekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, folia 76 350 – 76 351.*⁶³

⁵⁹J. Tiso sa rokovani v Prahe nezúčastnil a bol v tomto čase na Slovensku.

⁶⁰Emil Hácha (1872 – 1945), právnik. Od roku 1920 docent správneho práva na Karlovej univerzite, od roku 1925 prvý prezident Najvyššieho správneho súdu ČSR, po abdikácii E. Beneša bol 30. 11. 1938 zvolený za prezidenta Č-SR.

⁶¹V origináli je nesprávne uvedené Civac. Jozef Sivák (1886 – 1959) učiteľ a politik, dlhoročný poslanec NZ (od 1918). V autonómnej vláde zastával od januára 1939 post ministra školstva. Funkcie predsedu autonómnej vlády sa pre neprítomnosť neujal a už 11. 3. 1939 ho v úrade vystriedal K. Sidor. Od marca 1939 do septembra 1944 minister školstva a národnej osvety Slovenskej republiky.

⁶²Martin Sokol (1901 – 1957), právnik a politik, od 1935 poslanec NZ za HSEŠ, 1938 predseda Snemu Slovenskej krajiny, 1939 – 1945 predseda Snemu Slovenskej republiky. Podpredseda, člen Predsedníctva a predseda Ústredného súdu HSEŠ, člen Štátnej rady, predstaviteľ umierneného krídla HSEŠ. Predseda Slovenského Červeného kríža.

⁶³Dokument je uverejnený v edícii ADAP, séria D, zväzok IV, dokument 186, s. 202-203.

Dokument 5
Preklad zdôvodnenia opatrení, ktoré zaviedla ústredná vláda na Slovensku z 10. marca 1939

10. III. [19]39

Zdôvodnenie vlády k opatreniam na Slovensku⁶⁴

Česko-slovenský ústavný zákon o autonómii Slovenska, dohoda slovenských strán, ktorá bola uzavretá 6. októbra 1938 v Žiline, a ktorú prijala ústredná vláda a Pittsburská dohoda, z ktorej je odvodené právo Slovákov na autonómiu, zdôrazňujú, že Čechy, Morava a Slovensko tvoria jednotný federatívny štát. Proti tejto téze vystupovali na Slovensku v poslednom čase prof. Dr. Béla Tuka⁶⁵ a šéf slovenskej propagandy Šaňo Mach, ktorí sa opierali o rôzne temné elementy a využívali nerozhodnosť predsedu slovenskej krajinskej vlády Dr. Tisa a niektorých ďalších ministrov. Propaganda proti jednote československého štátu nabrala v poslednom čase taký rozsah, že ústredná vláda a prezident republiky považovali za potrebné, v záujme uplatňovania ducha ústavného zákona o autonómii, zakročiť. Okrem toho pribudli na Slovensku nepokoje, ktoré zaviniła slabosť slovenskej krajinskej vlády. Prezident republiky preto vo štvrtok večer odvolal ministerského predsedu Dr. Tisa, rovnako aj ministra hospodárstva Dr. Pružinského a ministra dopravy a verejných prác Dr. Ďurčanského.

V slovenskej vláde zostali dvaja ministri: doterajší podpredseda vlády Sivák bol vymenovaný za ministerského predsedu, kým minister Teplanský zostal aj naďalej ministrom financií. Tieto zmeny v slovenskej krajinskej vláde sa netýkajú ústrednej vlády, ktorej členom je štátny minister Sidor, zástupca ministerského predsedu Berana. K nijakým zmenám nedošlo ani v úradoch slovenských vládnych delegátov v spoločných ministerstvách.

Tieto opatrenia prezidenta republiky usilujú len o to, aby zabránili rozbitiu česko-slovenskej jednoty a zabezpečili pokoj a poriadok. Nedotýkajú sa ani slovenskej autonómie, ani Žilinskej dohody. Pražské vládne miesta zdôrazňujú pevnú vôľu posilňovať aj naďalej autonómnu samosprávu Slovenska. To potvrdzuje skutočnosť, že v slovenskej vláde zostali traja ministri, ktorí sú známi ako úprimní a zanietení autonomisti. Predseda slovenskej vlády bol predtým šéfredaktor ústredného orgánu Hlinkovej strany *Slováka*,⁶⁶ štátny minister Sidor je ešte jeho šéfredaktorom. Je známy ako nekompromisný slovenský autonomista.

PA AA, R 27 451, f. Handakte Hencke, Prag 4/3, fólia 399 346.

⁶⁴O uskutočnení vojenského zákroku na Slovensku sa rozhodlo na tajných poradách v Unhošti 12. 2. 1939, kde sa stretli takmer všetci českí ministri ústrednej vlády, s výnimkou R. Berana, F. Chvalkovského a J. Surového. Hybnými silami príprav vojenského zákroku boli generál A. Eliáš a minister bez kresla J. Havelka. Potvrdením týchto plánov bola schôdzka všetkých českých ministrov vlády 15. 2. 1939 v Agrárnom klube v Prahe, keď s plánom viac-menej súhlasil aj predseda vlády R. Beran. Termín zásahu však pevne stanovený nebol. Podrob. FEIERABEND, *Politické vzpomínky*, c. d., s. 111-119.

⁶⁵Vojtech Tuka (1880 – 1946), právnik a politik, šéfredaktor denníka *Slovák* a 1925 – 1929 poslanec NZ za HSES. Roku 1929 odsúdený na 15 rokov väzenia, po návrate na Slovensko roku 1938 sa opäť politicky zaktivizoval.

⁶⁶J. Sivák bol šéfredaktorom denníka *Slovák* v rokoch 1929 až 1931.

Dokument 6
Telegram nemeckého konzula v Bratislave Ernsta von Druffela Zahraničnému úradu v Berlíne z 10. marca 1939 o výzve o pomoc adresovanej Adolfovi Hitlerovi

Telegram (tajný šifrovaný)
Bratislava, 10. marca 1939 11.00
Došlo: 10. marca 1939 12.15

Cíto!

Č. 16 z 10. 3.

Tiso dnes ráno vyjadril pred Veesenmayerom⁶⁷ a jeho spoločníkmi ochotu odoslať vodcovi telegrafickú výzvu o pomoc.⁶⁸ Teraz ale váha nad písomným príslubom.⁶⁹ Ďurčanský výzvu o pomoc podpísal.⁷⁰ Sidor ešte neprišiel.⁷¹

Druffel⁷²

PA AA, f. Büro des Staatsekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, folia 76 353.

⁶⁷V origináli Vesemeyer. Edmund Veessenmayer (1904 – 1977), diplomat. V marci až júni 1938 referent *Ríšskeho splnomocnenca pre Rakúsko* W. Kepplera. V marci 1939 pôsobil v Bratislave ako kontaktná osoba W. Kepplera.

⁶⁸J. Tiso sa 10. marca 1939 v dopoludňajších hodinách zdržiaval v jezuitskom kláštore v Bratislave. Kedy ho Veesenmayer navštívil, nie je dodnes známe. Už ráno ho navštívil F. Ďurčanský, ktorý neskôr napísal: „Šiel som za Tisom do jezuitského kláštora, kde som zostal asi do jedenástej hodiny s ním a s rozličnými činiteľmi. Nakoľko som považoval situáciu za nebezpečnú, rozhodol som sa utiecť do Nemecka so súhlasom a vedomím Tisu, ktorý na môj dotaz: „Čo mám robiť?“ mne povedal: „Čo uznáte za správne podľa vášho svedomia.“ Na dotaz: „Nebudete ma dezavovať?“ odpovedal „Robte, čo uznáte podľa svojho svedomia za správne.“ Šiel som na druhú stranu cez most bez zastávky na výzvu v aute nemeckého známeho – meno si nepamätám.“ (SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 105). K. Körper opísal spomínané udalosti nasledovne: „Už ráno bolo všetko obsadené českými vojakmi, redakcia, polícia, vládna budova. Letím k Tisovi, príde tam aj Ďurčanský, Hollý, Karmasin. Radíme sa. Teraz má byť koniec všetkému, teraz máme podľahnúť českému teror? Nie, konat' musíme. Ďurčanský sa odhodlá. Zablýsne sa mu v očiach. „Zavolaj mojej žene“, hovorí mi a už je von. Mne telefonujú z domu, aby som neprišiel domov, lebo českí detektívi ma hľadajú po celom meste. Tak vyčkám u Tisa až do polednia. Jožko Kirschbaum priletí. Ani jeho nechytily, akademici ho nedali. Hľadá Ďurčanského. „Je na dobrom mieste“ hovorím.“ (Slovenská pravda 19. 3. 1939). Okolo 11.00 h prišiel k Tisovi major spravodajského oddelenia MNO Alois Frank, ktorý mu odovzdal Háčov dekrét o odvolaní. (SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 93-94). Redaktor denníka *Slovák* G. Medrický našiel podľa svojich spomienok Tisu okolo obeda v prítomnosti senátora Š. Polyáka. Rozrušený Tiso vraj obom hovoril: „Vidieť, že Hácha je politický analfabet, sadol na lep beranovcom a českým generálom. Dokázal, že Slováci nemôžu veriť ani ústavným zákonom, ani prezidentovým ústavným sľubom.“ (MEDRICKÝ, *Minister spomína*, c. d., s. 50). J. Kirschbaumovi naopak Tiso 10. marca 1939 vraj povedal: „Budte sebavedomí, ukážte, že nie sme zlomení, ale nerobte nijaké výtržnosti a provokácie, aby sme nestratili dôstojnosť.“ (ĎURICA, *Jozef Tiso*, c. d., s. 227).

⁶⁹Pozri dokument 9.

⁷⁰F. Ďurčanský, ktorý 10. marca 1939 ušiel za pomoci v. Druffela a F. Karmasina do Viedne, zaslal ešte v ten istý deň A. Hitlerovi z Petržalky nasledovný telegram: „V zhode s pánom ministerským predsedom Tisom zasielam Jeho Excelencii vodcovi Nemeckej ríše Adolfovi Hitlerovi do Berlína nasledovný telegram: Dnes v noci sa pražská vláda pokúsila porušením ústavy o protiprávne zosadenie mňa a mojej vlády a súčasne zaviedla na Slovensku vojenskú diktatúru. Vedený dôverou slobodného slovenského národa leží osud môjho národa nemenne v mojich rukách a tým vznášam pred celým svetom slávnostný protest za celý slovenský národ.“

Ministerský predseda a minister dopravy a verejných prác. Dr. Ferdinand Ďurčanský.“

ĎURICA, *La Slovacchia*, ref. 11, dokument 25, s. 161.

⁷¹K. Sidor sa z Prahy do Bratislavy vrátil spolu s M. Sokolom 10. marca 1939 o deviatej večer.

⁷²Ernst von Druffel (1887 – 1961) diplomat. V rokoch 1932 až 1939 nemecký konzul v Bratislave. Od 11. 3. 1939 generálny konzul a od 1. 4. 1939 správca nemeckého vyslanectva v Bratislave. V tejto funkcii zotrval do 27. 7. 1939.

Dokument 7

Telegram viedenského gauleitera Josefa Bürckela Martinovi Bormannovi o udalostiach v Bratislave z 10. 3. 1939

Bürckel Viedeň 10. 3. 1939 13.00
župný vedúci Bürckel ríšskemu vedúcemu Bormannovi

Práve teraz som dostal nasledovné hlásenie:

V posledných hodinách bolo v Bratislave vyhlásené stanné právo. Hlinkova garda a robotníci demonštrujú. Padlo niekoľko výstrelov. Predpokladá sa generálny štrajk.⁷³ Podobná situácia je aj v iných mestách.

Heil Hitler
Váš
Bürckel⁷⁴

podal: Wolfrumb.
prijal: Neubert.

ÖstA/AdR, f. Bürckel/Materie, š. 226, Ordner 361 (Fernschreiben, März 1939)

Dokument 8

Telegram správcu nemeckého vyslanectva v Prahe A. Henckeho Zahraničnému úradu v Berlíne o rozsahu opatrení ústrednej vlády na Slovensku z 10. 3. 1939

Telegram (tajný šifrovaný)
Praha, 10. marca 1939 13.50
Došlo: 10. marca 1939 16.00

Cito!

Č. 88 z 10. 3. V nadväznosti na listový telegram z 9. 3.

V noci na dnes došlo k odvolaniu časti slovenskej vlády prezidentom republiky. Minister zahraničných vecí Chvalkovský mi dnes ráno dal nasledujúcu informáciu:

Ústredná vláda až do včerašších večerných hodín dúfala, že so slovenskou vládou dospeje k rozumnej dohode. Slovenskí zástupcovia Sidor a Teplanský medzitým vyhlásili, že nemôžu zaručiť, že Slovensko zostane v zmysle Žilinskej dohody v štátnom zväzku, a že sa bratislavská vláda postaví proti propagande za odtrhnutie, ktorú šíria v prvom rade Mach, Murgaš a Tuka.⁷⁵

⁷³Anton Štefánek si 10. marca 1939 do svojho denníka zapísal: „Pred vládnu budovu veľké demonštrácie gardistov a mladých ľudí, ktorí kričia: „My chceme Sidora, Češi von.“ Spievajú Hej Slováci a debatujú medzi sebou revolúčne a rozčúlene. Predbežne žiadne násilnosti, v kaviarni Blahovej sa dozvedám, že Tuka, Mach, Murgaš, Farkaš boli zatvorení, noviny žiadne nevyšli, mimo Grenzboten, ktorý ovšem ešte nemá žiadnych správ z Prahy o tom, čo sa stalo.“ SNA, f. AŠ, šk. 11. Denník 1935 – 1948, záznam z 10. 3. 1939.

⁷⁴Josef Bürckel (1895 – 1944), nacistický hodnostár. Od 25. 4. 1938 pôsobil ako Ríšsky komisár pre znovuzjednotenie Rakúska s Ríšou. Od začiatku roku 1939 župný vedúci NSDAP vo Viedni, od 1. 5. 1939 ríšsky miestodržiteľ vo Viedni. Udržoval kontakty s radikálnou skupinou ľudáckej politickej garnitúry, najmä s K. Murgašom. Dňa 15. 3. 1939 zaslal K. Murgaš J. Bürckelovi nasledovný telegram: „Ako náčelník štábu Hlinkovej gardy samostatného Slovenska Vám ďakujem za Vašu žičlivú pravú nemeckú vernosť a pomoc. Váš Karol Murgaš.“ (ÖstA/AdR, f. Bürckel/Materie, š. 13, Mappe 1580 (Slowakei)).

⁷⁵Dňa 6. februára 1939 maďarský rozhlas Macha napr. citoval: „Slováci majú dnes tentýž program, jako dříve – vytvoření samostatného slovenského státu.“ SNA, f. VD-MZV, k. 1, fasc. Záznamy odpočívacej služby MZV, dok. č. 25/39 zo 7. 2. 1939.

Vojenská história

Slovenskí delegáti vo svojom referáte pred vládou upozornili nato, že ani slovenská vláda nie je jednotná. Samotný ministerský predseda Tiso je prislabý, aby sa presadil proti svojim ministerským kolegom Ďurčanskému a Pružinskému, ktorí sa zjavne usilujú o odtrhnutie, ani proti revolučnej mladej generácii.

Keďže sa uspokojivé riešenie [problému] ukázalo v neskorých nočných hodinách ako nemožné, rozhodol sa prezident republiky z dôvodu zabezpečenia pokoja a poriadku na Slovensku a na základe Žilinskej dohody, za striktného rešpektovania zákona o autonómii, pre nasledovné opatrenia:

1.) Odvolal ministerského predsedu Tisa a ministrov Ďurčanského a Pružinského.

2.) Predsedníctvom vlády poveril ministra Siváka, ktorému sa ponúkol Teplanský. Zástupca v ústrednej vláde Sidor svoju demisiu ešte nepodal.⁷⁶ Jeho konečné rozhodnutie ešte nie je k dispozícii. Sidor odcestoval včera večer späť do Bratislavy.

3.) Predsedu slovenského krajinského snemu Sokola pozval do Prahy. Ten prišiel dnes predpoludním. Sokol má na základe zákona o autonómii podať prezidentovi návrh [na zostavenie] novej vlády.⁷⁷

Na Slovensku nedošlo doteraz k nijakým nepokojom. Vojsko obsadilo dôležité štátne budovy, aby zabránilo zrážkam s Hlinkovou gardou.

Minister povedal, že ma bude priebežne informovať o udalostiach na Slovensku. V nadväznosti na včerajší rozhovor⁷⁸ zdôraznil, že ústredná vláda je na základe medzinárodných zmlúv zaviazaná, aby sa postarala o poriadok na Slovensku. Ak si Nemecko odtrhnutie Slovenska želá, žiada, aby mu to bolo oznámené. Nechce v žiadnom prípade zastávať politiku, ktorá by smerovala proti nemeckým úmyslom.

Počas rozhovoru Chvalkovský spomenul, že štátneho prezidenta osobne ako „sudcu“ rozhorčilo, že Ďurčanský⁷⁹ a Pružinský odcestovali do Berlína bez vedomia ústrednej vlády, aby zjavne viedli medzištátne rokovania, ktoré sú v rozpore s ústavou. To je nelojnosť, ktorú si Praha s vlastnej sebaúcty vyprosí.

Hencke

PA AA, f. Büro des Staatsekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, folia 76 348 – 76 349.⁸⁰

Dokument 9

Telegram nemeckého konzula v Bratislave E. von Druffela Zahraničnému úradu v Berlíne z 10. marca 1939 o výzve o pomoc adresovanej A. Hitlerovi

Telegram (tajný šifrovaný)	
Bratislava, 10. marca 1939	17.40
Došlo: 10. marca 1939	20.20

Č. 18 z 10. 3.

Cito.

Senátor Polyák,⁸¹ ktorý práve teraz prišiel od Tisa,⁸² pri náhodnom stretnutí vyhlásil, že správa o Tisovej výzve o pomoc je nesprávna. Tiso tento krok nemôže urobiť bez toho, aby sa nedostal do nepriazne Prahy. Pomoc v každej forme je však vítaná.

⁷⁶Sidor podal svoju demisiu verbálne už 9. marca 1939 v noci, na nalichanie E. Háchu ju však odvolal.

⁷⁷Podrob. SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 90-91.

⁷⁸Pozri dokument 3.

⁷⁹V origináli Durkanský.

⁸⁰Dokument je publikovaný v nemeckom znení v: ĎURICA, *La Slovacchia*, ref. 11, dokument 28, s. 164-165.

⁸¹Štefan Polyák (1882 – 1946), podnikateľ, veľkostatkár a politik, 1925 až 1935 poslanec NZ za HSĽS, 1935 – 1939 senátor, od 1938 poslanec Snemu Slovenskej krajiny, od 14. marca 1939 pracovník MZV a v diplomatických službách.

⁸²Porov. MEDRICKÝ, *Minister spomína*, c. d., s. 49-52.

Veesenmayer⁸³ prehlásil: Tiso, ktorý pôvodne súhlasil a neskôr podpís odmietol, potom Ďurčanského splnomocnil, aby konal aj v jeho mene.⁸⁴

V Tisovom okolí sú obavy, že ak Nemcov ktosi raz zavolá, tak už [viac] neodídu.

Druffel

*PA AA, f. Büro des Staatssekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, folia 76 372.*⁸⁵

Dokument 10

Telegram správcu nemeckého vyslanectva v Prahe A. Henckeho Zahraničnému úradu v Berlíne z 10. 3. 1939 o právnom postavení Slovenska v rámci Č-SR

Telegram (tajný šifrovaný)
Praha, 10. marca 1939 17.45
Došlo: 10. marca 1939 19.00

Č. 89 z 10. 3.

Cito.

V nadväznosti na telefonický rozhovor s predkladajúcim legačným radcom Altenburgom⁸⁶ a na telegram č. 88.⁸⁷

Štátoprávny vzťah Slovenska k spoločnému štátu vychádza:

- a.) Z ústavnej listiny z 29. februára 1920, ktorá je v platnosti.
- b.) Z ústavného zákona o autonómii Slovenskej krajiny z 22. novembra 1938, ktorý sa opiera o Pittsburskú dohodu a Žilinskú dohodu zo 6. 10. 1938.

Slovenská krajina je na jeho základe autonómnou súčasťou Česko-Slovenskej republiky s vlastnou krajinou vládou a krajiným snemom. Slovenský krajinový snem zodpovedá za všetky zákony, ktoré nespádajú do kompetencie Národného zhromaždenia spoločného štátu (tohto času sú na základe zmocňovacieho zákona z 15. 12. 1938 v kompetencii ústrednej vlády); do tejto kompetencie nespádajú:

- 1.) zahraničná politika, zahraničný obchod
- 2.) národná obrana
- 3.) mena, clá, doprava, pošta
- 4.) spoločná finančná správa, spoločné dane, odvody, poplatky
- 5.) pôžičky na spoločné štátne pohľadávky.

Medzištátne zmluvy, ktoré sa týkajú výlučne slovenských kultúrnych a hospodárskych záležitostí, si vyžadujú súhlas slovenského krajinového snemu. Ale rokovania o zmluvách a ich uzatváranie sú v právomoci ústrednej vlády.

Členovia slovenskej krajinovej vlády, ktorí tvoria autonómnou súčasťou ústrednej vlády, sú menovaní prezidentom republiky na návrh Predsedníctva slovenského krajinového snemu. Odvolanie sa uskutočňuje podľa ústavnej listiny z 29. 2. 1920, na základe ktorej má prezident republiky právo ministrov odvolávať. Pri odvolaní je potrebný spolupodpis kompetentného ministra ústrednej vlády.

⁸³V origináli Beesemeyer.

⁸⁴Nesprávne tvrdenie. J. Tiso nepoveril F. Ďurčanského žiadnymi plnými mocami, a ten konal na vlastnú päsť.

⁸⁵Dokument je publikovaný v nemeckom znení v: ĐURICA, *La Slovacchia*, ref. 11, dokument 26, s. 162.

⁸⁶Pozri dokument 4.

⁸⁷Pozri dokument 8.

Vojenská história

Možnosť odtrhnutia Slovenska nie je právne zvláštne upravená. Slováci by sa však mohli za týmto účelom odvolávať na právo sebaurčenia, na základe ktorého vznikla Česko-Slovenská republika, ako aj na preambulu ústavného zákona z 22. 11. 1938, v ktorej sa hovorí o „zhodnej suverénnej vôli dvoch rovnoprávných národov“.

Vyššie uvedené skutočnosti sa zhodujú s názorom vedúceho odborníka na štátne právo na nemeckej univerzite v Prahe.

Hencke

PA AA, f. Büro des Staatssekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, fölia 76 357 – 76 358.

Dokument 11

Telegram nemeckého konzula v Bratislave E. von Druffela Zahraničnému úradu v Berlíne z 10. 3. 1939 o situácii na Slovensku v súvislosti s opatreniami ústrednej vlády

Telegram
Petržalka, 10. marca 1939
Došlo: 10. marca 19.35
Zahraničný [úrad] Berlín

Slovenský odpor proti zosadeniu vlády začína narastať. Akademická Hlinkova garda usporiadala verejnú manifestáciu bez toho, že by sa polícia odvážila zasahovať. Vo fabrikách sú čiastočné štrajky. Murgaš vydal výzvu adresovanú Hlinkovej garde.⁸⁸ Protiústavnosť pražského postupu je čoraz zreteľnejšia. Veliteľ VII. zboru v Banskej Bystrici generál Homola⁸⁹ dal už včera popoludní v Žiline vyvesiť vyhlášku, že preberá výkonnú moc⁹⁰ bez ohľadu na splnomocnenie od prezidenta a na zosadenie vlády. Zatknutie Macha a Tuku a domové prehliadky sa uskutočnili na základe nariadenia nekompetentných brnianskych úradov a vykonali ich brnianske orgány. Predseda krajinského snemu Sokol dnes ráno odcestoval do Prahy, údajne bez poverenia. Tiso nie je oprávnený navrhnúť novú vládu bez podpredsedov krajinského snemu. Podpredsedovia chcú ihneď zvolať krajinský snem. Sivák tu nie je.⁹¹ Včera večer určite odcestoval autom smerom na Viedeň. V centre mesta sa nachádza silnejší kontingent jazdeckej

⁸⁸Výzva bola rozširovaná vo forme letákov. Jej text pozri ČARNOGURSKÝ, P.: *14. marec 1939*. Bratislava 1992, s. 191.

⁸⁹Bedřich Homola (1887 – 1943), vojenský dôstojník, od konca roku 1938 bol veliteľom VII. armádneho zboru v Banskej Bystrici. Na základe opatrení ústrednej vlády z 9. 3. 1939 vyhlásil na strednom Slovensku výnimočný stav a prebral všetku moc v územnej pôsobnosti VII. armádneho zboru. Podľa neho sa akcia ústrednej vlády nazýva aj „Homolovým pučom“.

⁹⁰Generál B. Homola vo vyhláške uviedol, že preberá všetku „správnu a sudcovskú“ moc. Vyhláška ďalej zakazovala zhromažďovanie osôb na verejných priestranstvách, dokonca aj samotnú kritiku uskutočnených opatrení. Za zločiny vraždy, lúpeže, podpaľovania, verejného násillia hrozil trest smrti zastrelením. Vyhláška okrem toho nariaďovala zatváranie obchodov, reštaurácií a podobných prevádzok na 19. hodinu, odovzdanie všetkých druhov zbraní a zakazovala počúvanie zahraničných rozhlasových staníc. (ŠA BB, p. BB, OÚ BB, š. 107, 638/1939 prez.; VHA Bratislava (VHA), Zb. Slovensko 1938 – 1945, sign. 939; SNA, Zb. DNB, šk. 1. Vyhláška div. gen. B. Homolu z 9. 3. 1939.)

⁹¹J. Sivák sa v tých dňoch nachádzal v Ríme ako zástupca slovenskej vlády na inštalácii nového pápeža Pia XII. SIVÁK, J.: *Z mojich pamätí*. Martin 2003, dok. č. 27, s. 325 – 328; FEIERABEND, *Politické vzpomínky*, c. d., s. 126.

Vojenská história

polície a žandárstva. Pražský minister financií Kalfus⁹² a minister dopravy generál Eliáš⁹³ údajne dnes predpoludním pricestovali do Bratislavy.⁹⁴

Druffel

*PA AA, f. Büro des Staatssekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, folia 76 359 – 360.*⁹⁵

Dokument 12

Záznam viedenskej SD o udalostiach 10. marca 1939 v Bratislave

II⁹⁶

Viedeň, dňa 10. marca 1939

Rs/Sf.

Záznam.

Komisár Preihs z úradovne Štátnej polície o 22.45 oznámil:

Karmasin⁹⁷ mal dnes popoludnia prejav, v ktorom povedal, že Nemci dôverujú vodcovi a pôjdu spoločne so Slovákmi.⁹⁸

Na predmostí stojí asi 60 českých žandárov. Pred sídlom Deutsche Partei⁹⁹ sa uskutočnilo zhromaždenie Nemcov. Pri tejto príležitosti boli vyťahnuté tri zástavy s hákovým krížom, ktoré visia.

Dom mládeže HG obsadilo žandárstvo. Počas útoku na budovu zazneli výstrely. Budova je opäť prístupná. HG niekoľkých žandárov odzbrojila. Polícia sa správa pomerne pasívne. Aktívnejší sú žandári a vojaci. HG chodí sčasti uniformovaná. FS hliadkuje.

Na dunajskom moste sú dislokované tie isté ženijné jednotky, ktoré tam boli v októbri¹⁰⁰ ako jednotka pre odpaľovacie práce.

SS-Hauptsturmführer

SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 976, folia 9 394 881.

⁹²Josef Kalfus (1880 – 1955), český národohospodár. V rokoch 1936 – 1939 minister financií.

⁹³Alois Eliáš (1890 – 1942) vojenský dôstojník, od roku 1935 veliteľ V. armádneho zboru v Trenčíne. V októbri a novembri 1938 zastupujúci minister národnej obrany ústrednej vlády, od 1. 12. 1938 minister dopravy ústrednej vlády. *Spiritus rector* opatrení ústrednej vlády na Slovensku z 9. 3. 1939.

⁹⁴Pozri HOENSCH. *Slovensko a Hitlerova*, ref. 12, s. 155.

⁹⁵Dokument je publikovaný v nemeckom znení v: ĐURICA, *La Slovacchia*, ref. 11, dokument 29, s. 166.

⁹⁶Referát II mapujúci spoločenské dianie.

⁹⁷Pozri dokument 14. Franz Karmasin (1901 – 1970), vodca nemeckej národnostnej skupiny na Slovensku a od 26. 10. 1938 štátny tajomník pre záležitosti nemeckej menšiny pri Slovenskej vláde. Od 18. 12. 1938 poslanec Snemu Slovenskej krajiny.

⁹⁸Pozri dokument 14.

⁹⁹Jediná povolená organizácia slovenských Nemcov, legalizovaná autonómnou vládou 10. októbra 1938. Ústredie DP sa nachádzalo na Vajanského nábřeží 9 v Kotve.

¹⁰⁰Rozumej počas obsadenia Petržalky 10. 10. 1938 nemeckým vojskom.

Dokument 13

Nedatovaný, neodoslaný list Franza Karmasina A. Hitlerovi, pravdepodobne z 10. marca 1939,¹⁰¹ v ktorom žiada v prípade vyhlásenia samostatného slovenského štátu o prevzatie ochrany nad tunajšou nemeckou menšinou

Vodcovi a ríšskemu kancelárovi
B e r l í n
Ríšske kancelártstvo.

Slovenský národ vyhlásil včera s Vašou pomocou svoju samostatnosť a chce vytvoriť svoj štát. Posledné udalosti a skutočnosť, že hranice nového štátu nie sú ešte dostatočne zabezpečené a najmä, ako je známe, že české jednotky, ktoré sú dislokované na Podkarpatskej Rusi, postupujú na Slovensko, naplňajú nemeckú národnostnú skupinu na Slovensku veľkými obavami. Nevidíme žiadnu záruku, že by sa slovenskej vláde v prípade ďalšieho zostrenia vnútornej neistoty podarilo krajinu účinne brániť a nemeckej národnostnej skupine poskytnúť garanciu jej nadobudnutých životných práv. Bezprostredne zodpovedám za osud národnostnej skupiny a preto Vás, môj vodca, žiadam, aby ste prevzali nad ňou ochranu.¹⁰²

Karmasin

SNA, f. NS, Tnúd 17/1947 – F. Karmasin, mikrofilm II. A 945.

Dokument 14

Záznam príslušníka viedenskej SD Friedricha Knolla z 11. marca 1939, v ktorom rekapituluje udalosti z predošlého dňa v Bratislave pre tlačovú agentúru Reuters

Knoll

Viedeň, dňa 11. marca 1939

Vec: Slovenská otázka

Včera večer mi (Knolovi) telefonovala londýnska kancelária [tlačovej agentúry] Reuters a žiadala ma o informácie o situácii v Bratislave, pretože v Londýne kolujú divoké fámy o pomeroch na Slovensku. Poskytol som nasledovné informácie:

Fámy o Bratislave sú mimoriadne prehnané a veľká časť toho, o čom sa hovorí, je úplne nesprávna. Hoci sa v Bratislave po celý deň konali demonštrácie slovenského obyvateľstva proti českým prechmatom a došlo aj k ojedinelým menej závažným zrážkam a zatýkaniu, nestalo sa však nič prevratného.

Tak napr. doprava cez dunajský most nie je vôbec obmedzovaná, rovnako aj autobusová doprava z Petržalky do Devína a do Bratislavy.

Incidenty počas dnešného dňa vyvolal príchod českých žandárov z Prahy dnes ráno, ktorí prišli do Bratislavy v súvislosti so zosadením doterajšej slovenskej vlády a obsadili dôležité verejné budovy. Okrem toho došlo k zatknutiu viacerých prominentných osôb Hlinkovej strany,¹⁰³

¹⁰¹KOVÁČ, D.: *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945)*. Bratislava 1991, s. 152.

¹⁰²Vývoj tento Karmasinov list napokon prekonal a nezapadol do koncepcie nacistického Nemecka. Práva nemeckej menšiny mali na základe vyhlásenia tlačového hovorcu slovenskej vlády z 12. 3. 1939 zostať nedotknuté.

¹⁰³V konečnom dôsledku bolo zatknutých okolo 250 zástancov rýchleho osamostatnenia Slovenska, z ktorých najvýznamnejší (napr. Černák, Mach, Tuka) boli eskortovaní na Moravu, kde boli držaní pod policajným dohľadom.

ďalším sa podarilo včas utiecť. Nálada slovenského obyvateľstva je absolútne protičeská a ľudia rozhorčila predovšetkým skutočnosť, že vládu, ktorú schválil slovenský krajinský snem, odvolala Praha na základe diktátorských plných mocí a vymenila nepohodlné osoby. Nemecko považuje celú záležitosť za vnútropolitický konflikt medzi Prahou a Bratislavou, ktorým sa bližšie nebude zaoberať, pokiaľ nedôjde k nepravostiam voči nemeckej národnostnej skupine na Slovensku alebo zasahovaniu cudzích síl do slovenských záležitostí.

V takom prípade by sa však nemecká strana neobmedzila len na pozorovanie udalostí. Preto takéto riešenie zatiaľ nejestvujú nijaké náznaky, ktoré by mohli dať podnet k obavám. Na odpoveď, čo je s ministrom Ďurčanským, som odpovedal, že pokiaľ viem, včas ušiel, nachádza sa vo Viedni a prostredníctvom viedenského rozhlasu chce prehovoriť k slovenskému národu. Pokiaľ viem, tak v tomto prejave chce objasniť a rozviesť, že Praha porušila ústavu a že tieto opatrenia, predovšetkým zosadenie zákonnej vlády, považuje za násilný akt.

Knoll
SS-Stubaf.

SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 976, fólia 9 394 882 – 9 394 883.

Dokument 15

Telegram nemeckého konzula v Bratislave E. von Druffela z 11. marca 1939 o ambivalentnom postoji Karola Sidora

Telegram (tajný šifrovaný)
Bratislava, 11. marca 1939 11.45
Došlo: 11. marca 1939 13.20

Č. 20 z 11. 3.

Sidor sa počas nočného rozhovoru tunajších politikov vyjadril, že sa v Prahe dozvedel, že správca nemeckého vyslanectva prezidentovi republiky prehlásil, že Nemecká ríša považuje slovenskú otázku za vnútornú záležitosť Česko-Slovenska.¹⁰⁴ Sidor tým odôvodnil svoj kolísavý postoj.¹⁰⁵

Informáciu o skutkovom stave prenechávam na posúdenie.
Obdržala aj Praha

Druffel

PA AA, R 103 775, Pol. IV 349, Band 1, fólia 442 256¹⁰⁶

¹⁰⁴Pozri dokument 22.

¹⁰⁵Viaceri súčasníci si Sidorov neurčitý postoj k vyhláseniu samostatného Slovenska spájali s jeho údajným sľubom A. Hlinkovi, že nebude pracovať proti celistvosti ČSR. Podľa Pavla Macháčka „Sidor nemecké požiadavky odmietol a „samostatnosť“ Slovenska nevyhlásil. Myslel pri tom iste na svoj sľub, ktorý dal umierajúcemu Hlinkovi, zaväzujúci sa, že bude pracovať vždycky za Československo, v ktorom je budúcnosť slovenského národa jedine zaistená.“ (AKPR, f. LA, šk. 13, fasc. Studie o Slovensku. Macháčkové biografické náčrty slovenských politikov – K. Sidor). Ján Paulíny-Tóth neskôr Sidora citoval nasledovne: „Hlinka mi v závete uložil držať Československú republiku kým sa dá, ale sa domnieval, že časom sa rozídeme.“ AÚTGM, f. 38, i. č. 492/2. J. Paulíny-Tóth: Ako došlo k 14. marcu 1939. Zaujímavé je aj Veesenmayerovo hodnotenie K. Sidora: „Sidor bol oportunistom voči všetkým, dokonca aj voči sebe samému. Proti Prahe, proti Tisovi, proti strane. HOENSCH, *Slovensko a Hitlerova*, ref. 12, s. 152.

¹⁰⁶Dokument je publikovaný v nemeckom znení v: ĐURICA, *La Slovacchia*, ref. 11, dokument 32, s. 169.

Dokument 16
Súhrnná správa štátneho tajomníka Zahraničného úradu Wilhelma Kepplera z 11. marca 1939 o situácii v Bratislave v dňoch 10. a 11. marca 1939

Vec: Situácia na Slovensku

Z Bratislavy je nasledujúca súhrnná informácia:

Predseda slovenskej vlády Tiso sa dozvedel o tom, že Praha plánuje puč proti Bratislave. V noci z 9. na 10. 3. [19]39 dal preto obsadiť vládnu budovu slovenskou políciou a žandárstvom. Do Bratislavy prišli v noci na nákladných vozidlách českí ozbrojenci a po rokovaniach s vedúcimi pročeskými Slovákmi obsadili vládnu budovu bez toho, aby narazili na ďalší odpor slovenskej polície. Podľa doterajších správ dorazilo do Bratislavy do dnešného polednia celkovo 25 nákladných vozidiel s českými ozbrojencami. Ráno a v priebehu dňa bolo okrem toho vidieť tanky, ktorých posádka sa obyvateľstva pýtala na cestu k mostu. Pohraničné stráže [smerom] do Petržalky a Devína boli posilnené, avšak bez toho, že by bolo došlo k prerušeniu dopravy medzi Nemeckom a Slovenskom.¹⁰⁷

Česi zatkli Tuku a Macha.¹⁰⁸ Ďurčanský po predchádzajúcej porade s nemeckým generálnym konzulom a vodcom nemeckej národnostnej skupiny Karmasinom ušiel do Viedne.¹⁰⁹ Toho času sa zdržiava na ríšskom miestodržiteľstve.

Murgaš a Karbus¹¹⁰ sa skrývajú, pretože ich Česi hľadajú.¹¹¹ Podľa najnovšej správy prešiel Murgaš na ríšske územie. Tiso sa momentálne zdržiava v jednom kláštore v Bratislave.¹¹² Česi ho držia úplne izolovaného od okolia.¹¹³ Vláda nie je schopná vykonávať činnosť. Podľa prvých hlásení bol Sidor v Prahe údajne zatknutý. To sa však nepotvrdilo. Sidor sa aj naďalej nachádza na slobode. Jeho úloha v českom puči proti Slovensku je úplne neprehľadná. Je potrebné počítať s možnosťou, že Sidor spolupracuje s pražskými úradmi.

Bratislavskí Nemci sú pokojní. Židia zostavili ozbrojenú légiu. V Bratislave sa teraz konajú veľké demonštrácie proti Prahe, ktoré je cez most počuť v Petržalke. Českí žandári posilnili svoj stav v priebehu polednia o ďalších 300 mužov. 43. pluk z brnianskej posádky je na ceste do Bratislavy. Maďarské vojsko sa údajne sústredilo na hraniciach, aby obsadilo Bratislavu. České vojsko z tohto dôvodu obsadilo železničné stanice, aby boli voľné pre vojenské transporty. Česi obsadili aj oblastné veliteľstvo Hlinkovej gardy.¹¹⁴ Garda na sídlo veli-

¹⁰⁷Podrob. VUK, V.: *Proti presile. Kapitoly z československých vojenských osudov od Mníchova po La Manche*. Londýn 1942, s. 29-31.

¹⁰⁸Porov. VNUK, *Mat' svoj štát*, ref., s. 191; ANM, f. ID, šk. 9, i. č. 485; SNA, f. ONS, k. 20. Poznámky K. Murgaša k Sidorovej činnosti od 9. do 13. marca 1939 z 8. 5. 1939.

¹⁰⁹Na nemeckú stranu sa F. Ďurčanský dostal v konzulovom aute. Porovnaj ČARNOGURSKÝ, *14 marec*, ref. 88, s. 191.

¹¹⁰Laurenz Karbus (1898 – ?), príslušník viedenskej SD na Slovensku, redaktor oficiálneho orgánu NSDAP *Völkischer Beobachter* v Bratislave a poradca politického náčelníka HG K. Murgaša. Na Slovensko ho vyslala viedenská SD krátko po 6. 10. 1938.

¹¹¹K. Murgaš sa ukrýval najprv v byte J. Slivku a neskôr v letnom hoteli na Červenom kameni, kde sa aj stretol s L. Karbusom. (ANM, f. ID, šk. 9, i. č. 485; SNA, f. ONS, k. 20. Poznámky K. Murgaša k Sidorovej činnosti od 9. do 13. marca 1939 z 8. 5. 1939).

¹¹²Tiso sa zdržiaval v jezuitskom kláštore.

¹¹³Nesprávne tvrdenie.

¹¹⁴Veliteľ HG v Bratislave Pavol Opluštil na uvedené udalosti po vojne spomínal: „*V deň zosadenia Tisu z predsedníctva autonómnej vlády som sa z domu nemohol ani pohnúť, ale som sa do počul, že gardisti a obecnosť demonštrujú pred vládnu budovu, pred divadlom, rozhlasom a inde. Na druhý deň 11. marca, keď bolo uvoľnené hlavné veliteľstvo gardy četníkmi, som sa dostal na toto hlavné veliteľstvo a ujal som sa vedenia hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy, pokiaľ išlo o Bratislavu, lebo väčšina vedúcich činiteľov bola zatvorená. Medzi tým sa raz, alebo dva razy objavil aj Murgaš, ale potom zmizol. Nevieť kto dal rozkaz gardistom, aby demonštrovali po bratislavských uliciach.*“ SNA, f. ONS, k. 3. Zápisnica s P. Opluštilom z 8. 5. 1945.

teľstva zaútočila a dobyla ho späť.¹¹⁵ Straty na strane gardy počas prestrelky: jeden mŕtvy¹¹⁶ a dvaja ťažko ranení.

Česi nepodnikli doteraz žiadny protiútok. Hlinkova garda žiada od Čechov naďalej ultimatívne prepustenie Tuku a Macha. Akademická Hlinkova garda, ktorá má silu asi 2 000 mužov, vyhlásila, že v prípade, ak by nedošlo splneniu tejto požiadavky, oslobodí oboch násilím. Správa, že Maďari pomaly a obozretne zhromažďujú na hraniciach jednotka, bola opätovne potvrdená.

od štátneho tajomníka Kepplera¹¹⁷

12.36 Keppler 11. 3. 1939

PA AA, R 27497, Handakte Keppler 1/6, Band 1, folia 341 729 – 730.

Dokument 17

Záznam referenta politického oddelenia Zahraničného úradu G. Altenburga o návrhu personálneho obsadenia novej slovenskej autonómnej vlády z 11. marca 1939

Ihned'!

Záznam

Konzulát v Bratislave o 16.30 informoval, že sa Tiso so Sidorom dohodli na nasledovnom návrhu zloženia slovenskej vlády:¹¹⁸

Tiso: ministerský predseda, Sokol: podpredseda vlády, Stano:¹¹⁹ vnútro, Zaľko:¹²⁰ hospodárstvo.¹²¹

Traja predsedovia snemu [sic!]¹²² by mali o 17 hodine prísť do Prahy, aby štátnemu prezidentovi Háchovi predložili návrh.

¹¹⁵Nesprávne tvrdenie, porov. s predchádzajúcou poznámkou.

¹¹⁶Počas prestrelky zahynul A. Kopal. Ako neskôr napísal denník *Slovák*: „Ráno bola obsadená budova redakcie Slovák a tlačiareň Andrej, súčasne všetky budovy Hlinkovej gardy, Úrad propagandy a vôbec všetky verejné budovy v Bratislave, vojskom a českým četníctvom, ktoré bolo nakomandované do Bratislavy. Vojsko a četníci mali rozkaz použiť zbrane v prípade odporu. Ale nebolo možné nepostaviť sa na odpor vtedy, keď išlo o život národa. A tak povstala zrážka medzi četníctvom a gardou na oblastnom veliteľstve gardy, v živnostenskom dome, pri ktorej četníci použili aj pušky a z niekoľkých desiatok striel jedna prenikla do tela 27-ročného slovenského robotníka z Veľkých Uheriec Antona Kopála, [ktorý] ... za hodinu dokonil v bratislavskej štátnej nemocnici.“ *Slovák* 12. 3. 1939.

¹¹⁷Wilhelm Keppler (1882 – 1960), hospodársky poradca a diplomat. Od jesene 1938 štátny tajomník pre mimoriadne využitie. Od 11. 3. 1939 poverený Hitlerom rokovat' so slovenskými predstaviteľmi a prinútiť ich k vyhláseniu nezávislosti. Jeho misia stroskotala na neústupčivosti K. Sidora.

¹¹⁸Podľa spomienok K. Sidora malo byť zloženie novej autonómnej vlády nasledovné: J. Tiso – predseda, J. Sivák – školstvo, J. Stano – doprava, P. Zaľko – hospodárstvo, A. Hrnčár – financie, M. Sokol – vnútro a G. Fritz – spravodlivosť. SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 97.

¹¹⁹V origináli Schno. Július Stano (1900 – 1971), člen HSES. Od 1935 poslanec Krajinského zastupiteľstva, od 1938 poslanec Snemu Slovenskej krajiny. Minister dopravy a verejných prác v Sidorovej vláde.

¹²⁰V origináli Zacko. Peter Zaľko (1903 – 1978), národohospodár a politik, stranicky inklinoval k agrárnikom. Od 1938 poslanec Snemu Slovenskej krajiny. Minister priemyslu, obchodu a živností a minister poľnohospodárstva v Sidorovej vláde.

¹²¹Okrem toho medzi ministrami ešte figurovali: J. Sivák, A. Hrnčár a G. Fritz. J. Tiso vzhľadom na jeho nepriechodnosť u prezidenta E. Háchu odporučil na post predsedu autonómnej vlády K. Sidora. Na základe rozhodnutia Predsedníctva HSES mal M. Sokol predložiť E. Háchovi pôvodný návrh s J. Tisom ako predsedom vlády.

¹²²Myslené na predsedníctvo Snemu Slovenskej krajiny v zložení: M. Sokol, K. Mederly a J. Stano. Porov. SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 108.

Vojenská história

Podľa názoru konzula sú navrhnuté osoby vyslovene slabej povahy. Teplanský nebol [pri návrhu] rešpektovaný, preto je nespokojný a dožadoval sa [vyslania] ďalšieho českého vojska, z ktorého podporou sa chce pokúsiť sa hrať na silného muža.

Berlín, dňa 11. marca 1939

Altenburg

PA AA, f. Büro des Staatssekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, folia 76 386.

Dokument 18

Rádiotelegram príslušníka viedenskej SD Vollheima z 11. marca 1939 šéfovi Hlavného úradu pre bezpečnosť (SHA) Reinhardovi Heydrichovi, v ktorom rekapituluje udalosti z večera toho istého dňa v Bratislave

Rádiotelegram

II
Ri/Sf.

Viedeň, dňa 11. 3. [19]39
Nalievavé! Súrne! Ihneď predložiť!

Náčelníkovi Hlavnému
úradu pre bezpečnosť
B e r l í n

Vec: Situácia na Slovensku

O situácii je z 18.00 nasledovná informácia:

Hlinkova garda a FS¹²³ obsadili vládnu budovu. Teplanský sa už z budovy vraj nedostal. Sidor údajne¹²⁴ čaká na nemeckú pomoc.¹²⁵ Všetko zostáva pravdepodobne tak, ako sa predtým dohodlo.

V slovenskom rozhlase boli prečítané pokyny pre HG a FS, na základe ktorých majú zachovávať pokoj.

V Bratislave je ináč pokoj. Manifestácie Deutsche Partei a FS sa konajú dnes večer.¹²⁶

Veliteľ SD v rámci SS-Oberabschnitt
Donau
v z.
pod. Vollheim
SS-Obersturmbannführer

SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 976, folia 9 394 884.

¹²³Freiwillige Schutzstaffel, polovojenská ozbrojená zložka DP, obdoba rišskonemeckých SA. Vznikli na jeseň 1938. V čase marcovej krízy mali silu 4 604 mužov.

¹²⁴V origináli je slovo údajne dopísané rukou.

¹²⁵Nepravdivé tvrdenie. K. Sidor v konečnom dôsledku odolal nemeckému nátlaku vyhlásiť samostatnosť pod nemeckou „ochranou“. Svojím konaním sa tak v očiach Nemcov skompromitoval a W. Keppler ho označil za „vojaka Prahy“ a neskôr sa údajne po rokovaniach so Sidorom vyjadril, že „Sidor nie je politik, ale somár.“

¹²⁶Pozri dokument 19 a 20.

Dokument 19

Záznam referenta politického oddelenia Zahraničného úradu G. Altenburga o telefonáte s konzulom E. von Druffelom o situácii v Bratislave vo večerných hodinách z 11. marca 1939

Záznam

Konzul v. Druffel ma o 19.15 telefonicky informoval, že práve podnikol okružnú cestu po Bratislave; stranické formácie etnických Nemcov¹²⁷ a oddiely Hlinkovej gardy, sčasti ozbrojené, sčasti neozbrojené, postávajú na uliciach a zhromažďujú sa na verejnú manifestáciu, ktorá je naplánovaná na 20. hodinu.

Minister Teplanský mal prejav v rozhlase, v ktorom Slovákov vyzýval, aby sa zhromaždenia nezúčastnili a zostali doma, aby podujatie nenarúšali. Je potrebné klásť dôraz na dobré vzťahy s mocným susedom.

O vytvorení novej slovenskej vlády nemá konzulát momentálne nijaké nové správy.

Berlín, dňa 11. marca 1939

Altenburg

PA AA, R 27497, Handakte Keppler 1/6, Band 1, fólia 341 705.

Dokument 20

Telegram správcu nemeckého vyslanectva v Prahe A. Henkeho Zahraničnému úradu v Berlíne z 11. 3. 1939 o postojoch zahraničných diplomatov v Prahe k udalostiam na Slovensku

Telegram (tajný šifrovaný)

Praha, 11. marca 1939 19.40

Došlo: 11. marca 1939 21.30

Č. 94 z 11. 3. V nadväznosti na telegram č. 91 z 10. [3. 1939]

1.) Tunajší diplomatický zbor sa živo zaujíma o vývoj slovenskej otázky; oficiálna česká propaganda u zahraničných diplomatov zjavne spôsobila, že ich sympatie sú takmer bez výnimky na českej strane.

2.) Tak napr. pred príslušníkom vyslanectva sa včera večer samotný taliansky vyslanec vyjadril v tom zmysle, že právo je na strane Čechov.¹²⁸ Slováci konali velezradne, Ďurčanský a Pružinský si počínali nelojálne. Pán Fransoní ďalej s náznakom obavy poznamenal, že si nevie vysvetliť zmysel Ďurčanského viedenského rozhlasového prejavu.¹²⁹

¹²⁷FS.

¹²⁸Taliansky minister zahraničných vecí Galeazzo Ciano si 11. marca 1939 do svojho denníka zapísal: „Slovenská agitace vzbudila v maďarských srdcích nové naděje na řešení podkarpatské otázky. Přijedou-li Němci na Slovensko, hodlají Maďaři uskutečnit společnou hranici – což je sen, jehož se nevzdají. Přišel mně to sdělit Villani. Vyzval jsem jej, aby byl klidný a čekal. Mezitím přišli večer zprávy, podle nichž se krize jeví méně vážnou; z Berlína se nám sděluje, že Slováci nalezu řešení sami.“ *Cianův denník 1939 – 1943*. Praha 1948, s. 48.

¹²⁹MUTŇANSKÝ, L.: *Tu říšsky vysílač Viedeň... (Boj vo svetovom éteri o slovenskú pravdu a budúcnosť)*. Viedeň 1939, s. 48-50. Ďurčanského rozhlasový prejav z 11. marca 1939 tiež uverejnil F. Vnuk vo vydaní Sidorových spomienok (SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 102-105.) a jeho prejav z 12. marca sa nachádza v SNA, f. S, šk. 424, fasc. S – 424 – 7.

Vojenská história

3.) Príslušník poľského vyslanectva pred členom nemeckého vyslanectva poznamenal, že sa mu zdá, že Ďurčanského prejav vo Viedni je dôkazom toho, že za slovenskými separatistami stojí Ríša.

4.) Maďarský vyslanec mi dnes v dôvernom rozhovore doslovne povedal: „Slovákom ste podali injekcie skutočne šikovne“. Pán Wettstein pritom poznamenal, že ho minister zahraničných vecí Chvalkovský informoval, že bývalí ministri Ďurčanský a Pružinský sa usilovali vyhlásiť štátnu nezávislosť pod „nemeckým protektorátom“.

Ja a príslušníci vyslanectva sme sa vo všetkých prípadoch vyhli tomu, aby sme vyjadrili akékoľvek stanovisko.

Hencke

*PA AA, f. Büro des Staatssekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, fölia 76 376.*¹³⁰

Dokument 21

Rádiotelegram príslušníka viedenskej SD Vollheima z 11. marca 1939 šéfovi SHA R. Heydrichovi, v ktorom rekapituluje udalosti z večera toho istého dňa v Bratislave

Rádiotelegram
11. marca 1939
23.30
Č. 403

Naliehavé! Ihneď predložiť!

Náčelníkovi Hlavnému
úradu pre bezpečnosť
B e r l í n

Vec: Situácia na Slovensku

Teplanský o 19.15 v rozhlase prečítal výzvu obyvateľstvu a bezpečnostným orgánom, že od dnes až do odvolania sa stanovila zatváracia doba pre všetky reštaurácie, rovnako aj pre všetky kiná, divadlá a zábavné podniky na 21. hodinu. Od 21.30 platí zákaz zdržiavania sa na uliciach. Nedodržanie sa trestá pokutou 5 – 10 000 korún alebo uväznením na 12 hodín až 14 dní.

19.35: Polícia nechce povoliť nástup nemeckých FS a údajne sa vyhráza použitím tankov. Dochádza k rokovaniu medzi Deutsche Partei a políciou. Karmasin rokuje so šéfom slovenskej bezpečnostnej polície Klinovským¹³¹ a Sidorom. Výsledok nie je známy.¹³²

20.40: České vojsko je údajne na ceste do Bratislavy.

22.10: Polícia zasahuje proti demonštrantom s nasadenými bajonetmi. Demonštranti sú prevažne Nemci. Nastúpená jednotka ustupuje, pretože sprievod sa zväčšuje. Zdá sa, akoby pochodovali všetci bratislavskí Nemci. Počet osôb sa odhaduje na 15 000. Na Hlinkovom námestí¹³³ a pred poštou stojí polícia s rukávovými páskami Hlinkovej gardy. Tá demonštrantov

¹³⁰Dokument je publikovaný v nemeckom znení v: ĎURICA, *La Slovacchia*, ref. 11, dokument 35, s. 172.

¹³¹Ján Klinovský (1905 – 1944), ekonóm a diplomat. V období autonómie náčelník štátnej polície na Slovensku. Neskôr pôsobil na ministerstve zahraničných vecí a ako predseda Slovenskej obilnej spoločnosti.

¹³²O 19.00 h navštívil Sidora L. Karbus a bližšie neurčený zástupca DP. V neskorých nočných hodinách prišiel k K. Sidorovi F. Karmasin, aby sprostredkoval rokovanie medzi K. Sidorom na jednej strane a W. Keplerom, J. Bürcelom a A. Seyss-Inquartom na druhej strane. SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 110.

¹³³Dnešné námestie SNP.

Vojenská história

zatláča späť. Počť ojedinelé výstrely. Nie sú to však výstrely s ostrými nábojmi. Znovu sa opakujú heslá: „Jeden národ, jedna ríša, jeden vodca.“ Dav demonštruje, ale keď polícia nasadí bajonety, okamžite ustupuje, aby sa predišlo krviprelievaniu.

Polícia postupuje tvrdo proti demonštrantom.

Veliteľ SD v rámci SS-Oberabschnitt
Donau
v z.
pod. Vollheim
SS-Obersturmbannführer

SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofílm II. C 976, fólia 9 394 885 – 9 394 886.

Dokument 22

Telegram správcu nemeckého vyslanectva v Prahe A. Henkeho Zahraničnému úradu v Berlíne z 12. 3. 1939 o rozhovore s podpredsedom Snemu Slovenskej krajiny Júliusom Stanom z predošlého dňa

Telegram (tajný šifrovaný)
Praha, 12. marca 1939 02.33
Došlo: 12. marca 1939 08.00

Č. 98 z 11. 3.

V náväznosti na príkaz, ktorý mi dnes popoludní oznámil telefonicky štátny tajomník, som sa spojil s podpredsedom slovenského krajinského snemu Stanom, ktorý dnes popoludnia prišiel do Prahy spolu s predsedom Sokolom a podpredsedom Mederlym.¹³⁴ Vyhlásil som mu, že všetky fámy, podľa ktorých nemecký správca vyslanectva zaujal v súvislosti s udalosťami na Slovensku stanovisko voči ústrednej vláde, najmä, že vyjadril svoj súhlas,¹³⁵ sú vymyslené. Pána Stana som požiadal, aby o tom upovedomil aj oboch zvyšných predstaviteľov snemu.

Stano sa poďakoval za pre neho veľmi zaujímavú informáciu a poznamenal, že pražskí politici, odvolávajú sa pravdepodobne na mňa, odpovedali na otázku slovenských politikov, aké je stanovisko Nemecka k udalostiam, že ich Ríša považuje za vnútornú záležitosť Česko-Slovenska.

Stano ma potom ubezpečil o tom, ako Slovákom záleží na priateľstve s Nemeckom a že si uvedomujú, že sú vodcovi dlžní za jeho vďačnosť. S Tukom a Machom, ktorí pracujú v prospech Maďarov, nechce mať slovenský národ nič do činenia.¹³⁶

Nadobudol som dojem, že Stano osobne dohodu s Prahou príliš neodmieta. Predsedníctvo snemu dnes prijme prezident republiky. O návrhoch, ktoré sa týkali vytvorenia novej vlády, sa

¹³⁴V origináli Medely. Karol Mederly (1887 – 1949), blízky spolupracovník A. Hlinku, 1921 – 1922 starosta Ružomberku, 1923 – 1928 pracovník župného úradu v Liptovskom Mikuláši a od 1938 podpredseda Snemu Slovenskej krajiny.

¹³⁵Pozri dokument 14.

¹³⁶Nesprávne tvrdenie. Po návrate na Slovensko V. Tuka neobnovil svoju spoluprácu s Maďarmi, ale orientoval sa na nemeckú stranu. Rovnako aj A. Mach spoluprácu s Budapešťou vyslovene odmietal. Porov. AKPR, f. LA, šk. 13, fasc. Studie o Slovensku. Macháčkove biografické náčrty slovenských politikov – V. Tuka a A. Mach.

Vojenská história

Stano nevedel alebo nechcel vyjadriť. Podľa tunajších chýrov by mal byť novej vláde Tiso a Sidor. Poverenie zostaviť vládu Sivák odmietol. Obdržala aj Bratislava.

Hencke

*PA AA, f. Büro des Staatssekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, folia 76 380.*¹³⁷

Dokument 23

Záznam referenta politického oddelenia Zahraničného úradu G. Altenburga z 12. marca 1939 týkajúci sa telefonátu W. Kepplera o situácii na Slovensku

Prísne dôverné

Berlín, dňa 12. marca 1939

Štátny tajomník Keppler, Viedeň, hotel Imperial, na základe telefónneho rozhovoru uviedol nasledovné:

Situácia je podľa jeho názoru dosť „pobabraná“. Podľa jeho dojmov sadli obaja vysokí páni (myslí zjavne Seyss-Inquarta a Bürckela) na lep ľudom z druhej strany. Sidora pravdepodobne podplatili Česi a nedá sa s ním nič robiť.¹³⁸ V Bratislave vládne momentálne pokoj. Získať nové východiská bude pomerne ťažké. On, Keppler, zostáva na pokyn pána ríšskeho ministra zahraničných vecí predbežne vo Viedni.

Na otázku, čo je s Ďurčanského plánovanou výzvou, pán Keppler oznámil, že sa už dostala, ako sa dozvedel, indiskrétnosťou k zahraničným novinárom.

pod. Altenburg

*PA AA, R 27497, Handakte Keppler 1/6, Band 1, folia 341 706.*¹³⁹

¹³⁷Dokument je publikovaný v nemeckom znení v: ĎURICA, *La Slovacchia*, ref. 11, dokument 37, s. 174.

¹³⁸14. apríla 1939 Sidor o rozhovore s nemeckou delegáciou informoval K. Čulenovi nasledovne: „*Ku mne prišli iba v noci z 11. na 12. marca vysokí páni z Berlína a táto noc stala sa pre mňa osudnou. O obsahu rozhovoru neidem Ti písať, to si asi domyslíš a ináč, čítal som o tom dosť dobre podanú informáciu vo francúzskom časopise La Croix. Keby boli v tú osudnú noc so mnou hovorili Nemci ako sa patrí hovoriť s ministerským predsedom Slovenska, a keby neboli hovorili tak ako keď mašinger strieľa, možno ja by som bol letel do Berlína a možno že by som bol aktívny býval pri vyhlásení neodvislosti Slovenska.*“ (HOLÁK, M. – MEDVECKÝ, M.: Marcové udalosti na Slovensku v liste Karola Sidora Konštantínovi Čulenovi. In: *Historický zborník*, v tlači.). Nie vždy presne informovaný, nespoľahlivý a neraz fabulujúci P. Macháček v jednej zo svojich exilových štúdií napísal: „*Jednanie viedlo sa do 3. hodiny v noci z 10. na 11. marca 1939 [sic!] s predsedom Karolom Sidorom. Tento odmietol požiadavke vyhovieť. Doslova prehlásil: „Slováci budú lútkou v rukách Nemcov keď sa odlúčia od Čechov. Môžete mňa zavrieť, obesiť, alebo zastrelieť, ale samostatný slovenský štát nevyhlásim.*“ Po tomto neúspešnom jednaní Seyss-Inquart Sidorovi prehlásil: „*Ste politický troť.*“ (AKPR, f. LA, k. 13. P. Macháček: Slovensko po Mníchove zo 14. 5. 1941). Na druhej strane Sidorom spomínaný francúzsky katolícky časopis *La Croix* opisuje celú situáciu podobne, ako Macháček: „*Sidor sa spieral ako mohol najviac: „zavrite ma, zastrelte ma, prehlásiť nezávislosť Slovenska, to nespravím, to musia [musíte] spraviť s niekým iným. Páni z ríše odišli, škripajúc zubami a p. Keppler povedal: Sidor není politik, to je celkom obyčajný Troť.*“ SNA, ZDNB, k. 1, fasc. 3. Francúzsky časopis *La Croix*.

¹³⁹Dokument je uverejnený v edícii ADAP, séria D, zväzok IV, dokument 193, s. 207.

Dokument 24

Záznam referenta politického oddelenia Zahraničného úradu G. Altenburga z 12. marca 1939 týkajúci sa dezignovaného predsedu slovenskej autonómnej vlády K. Sidora

Záznam.

Pán von Druffel dnes popoludní volal z Viedne, aby načrtnol osobnú charakteristiku nového slovenského predsedu vlády Karola Sidora. Približne uviedol, že Sidor je na základe svojich povahových vlôh orientálcom [sic!]. Česi mu zjavne nahnali z nás strach a zvedli ho k názoru, že pri voľbe medzi Prahou a Berlínom je Praha pre Slovákov menším zlom.¹⁴⁰ Slovenský národ zastáva názor, že Sidor sa predsa len nezachoval adekvátne. Ak by sa mu v čo najkratšom čase nepodarilo dosiahnuť prepustenie väzňov (Tuka, Mach, poslanci slovenského snemu a iní), sotva sa udrží. Murgaš, pronemecky orientovaný náčelník štábu Hlinkovej gardy, sa dnes rozprával so Sidorom a nadobudol dojem, že Sidor sa k nám až tak odmietavo nestavia, ako sa to počas včerajších rokovaní zdalo.¹⁴¹ Je človekom, ktorého nemožno získať rýchlym nátlakom, ale naopak postupne. Preto síce odporučil odmeraný prístup tlače [k Sidorovi], avšak takým spôsobom, aby sa nezahatali všetky možnosti do budúcnosti. V politických kruhoch sú názory, že Sidor napokon pôjde s Čechmi.

Stanovisko pána von Druffela sa do istej miery potvrdilo, keď podľa došlých tlačových správ Sidor dnes popoludní pražskú vládu žiadal, aby v priebehu 24 hodín stiahla [zo Slovenska] české jednotky a v priebehu 48 hodín prepustila zadržané osoby.

Berlín, dňa 12. marca 1939

Altenburg

*PA AA, f. Büro des Staatsekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, fölia 76 405 – 76 406.*¹⁴²

Dokument 25

Záznam referenta politického oddelenia Zahraničného úradu G. Altenburga z 12. marca 1939 so stručnými charakteristikami členov vlády K. Sidora

Posudok novej slovenskej vlády.

1. Ministerský predseda, Karol Sidor:

Sidor je pre rezervovanosť Tisa a po zatknutí Tuku a Macha najvplyvnejším a určite najšikovnejším slovenským politikom. Ako člen pražskej ústrednej vlády je úplne pod českým vplyvom, čo naznačili posledné rokovania. Jeho pozícia hlavného veliteľa Hlinkovej gardy mu zabez-

¹⁴⁰K Sidorovým postojom v marci 1939 A. Mach pred Národným súdom vypovedal: „Z jeho chovania sa v marcových dňoch som nadobudol presvedčenia, že keby to bolo záviselo od neho, bol by prekázal vyhlásenie Slovenského štátu. Viem, ako účinkoval na neho surový zásah Höfleho [sic!] a výstup s Bürckelom. Uvažoval takto: keď Nemci s takýmto surovým násilím idú na slovenských činiteľov vtedy, keď si ich chcú získať, ako sa budú chovať, keď už budú si musieť Slovákov získať.“ SNA, f. ONS, k. 20. Zápisnica s A. Machom z 26. 8. 1947.

¹⁴¹Dňa 12. marca v ranných hodinách prijal K. Sidor nemeckú delegáciu, ktorú viedol štátny tajomník na ministerstve zahraničia a Hitlerov poverenec pre osobitné úlohy W. Keppler. Nemci žiadali od Sidora, aby urýchlene vyhlásil samostatný štát, keď to ten však v ostrom rozhovore odmietol, opustili Bratislavu. SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 119-122; *Národohospodár Peter Zatko*, ref., s. 73-75; MEDRICKÝ, *Minister spomína*, c. d., s. 59-62.

¹⁴²Dokument je uverejnený v edícii ADAP, séria D, zväzok IV, dokument 191, s. 206.

Vojenská história

pečuje poslušnosť tejto formácie. Po vyradení Ďurčanského a vyššie uvedených osôb mu možno len ťažko nájsť medzi slovenskými politikmi konkurenta. Sidor je ženatý s Poľkou.¹⁴³

2. Vnútro: Martin Sokol.

Sokol bol doteraz predsedom slovenského snemu. Bol členom bývalej slovenskej ľudovej strany [sic!]. Sokol doteraz navonok, okrem podradnej úlohy, ktorú zohrával v Hlinkovej garde [sic!], veľmi nevystupoval. Nemožno ho charakterizovať ako silnú osobnosť.

3. Školstvo: Jozef Sivák.

Sivák bol predtým učiteľom na ľudovej škole a ako taký bol aktívny v organizačnej práci v rámci Hlinkovej strany. Voči Nemcom zaujíma indiferentný postoj. Ani on nie je silnou osobnosťou.

4. Hospodárstvo, priemysel, obchod a poľnohospodárstvo: Dr. Ing. Peter Zaťko.

Bol členom niekdajšej agrárnej strany (Beran). Udajne je slobodomurár.

5. Financie: Dr. Alexander Hrnčár.¹⁴⁴

Bol členom bývalej slovenskej ľudovej strany a doteraz pracoval na ministerstve financií v Prahe. Je to nepopísaný list, slabý charakter.

6. Verejné práce: Július Stano.

Stano je bývalý Tisov súkromný tajomník, klerikálne orientovaný, charakterovo nevýrazný.

7. Spravodlivosť: Dr. Gejza Fritz.¹⁴⁵

Fritz je nepopísaným listom. Od neho nemožno nič očakávať.¹⁴⁶

Posudok členov slovenskej vlády vedie k záveru, že Sidor je jej vedúcou a najsilnejšou osobnosťou. Postoj ostatných členov vlády môže byť pre jeho stanovisko rozhodujúci.

Berlín, dňa 12. marca 1939

Altenburg

PA AA, f. Büro des Staatsekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, fölia 76 403 – 76 404.

Dokument 26

Telegram nemeckého vyslanca v Budapešti Otta von Erdmannsdorffa Zahraničnému úradu z 12. marca 1939 o ohlase udalostí na Slovensku v maďarskej tlači

Telegram

Budapešť, 12. marca 1939

Došlo: 12. marca 1939 20.35

Zahraničný [úrad] Berlín

Č. 33 z 12. 3. 1939

Hoci sa maďarská tlač vo svojich nedeľňajších číslach zaoberá udalosťami na Slovensku podrobne, väčšinou sa obmedzuje na faktografické spravodajstvo. Píše o nádejach na kompromis

¹⁴³Nesprávna informácia. Angela Sidorová, rod. Tomčová pochádzala z Ružomberka.

¹⁴⁴V origináli Hrnčiar. Alexander Hrnčár, novinár a ekonóm, redaktor časopisu *Politika*. Vládny delegát slovenskej vlády pri ústrednej vláde v Prahe.

¹⁴⁵Gejza Fritz (1880 – 1957), člen HSEŠ. Od 1935 senátor v NZ, od 1938 poslanec Snemu Slovenskej krajiny. Minister spravodlivosti v Sidorovej vláde.

¹⁴⁶Posudky jednotlivých členov vlády vypracoval pravdepodobne nemecký generálny konzul v Bratislave E. von Druffel. Dokumentujú jeho jednoznačnú orientáciu na informačné zdroje z prostredia radikálnej skupiny slovenskej vládnej garnitúry a vedenia nemeckej menšiny a povrchnú znalosť slovenských politických špičiek, ktoré sú vôbec typické pre nemecké politické spravodajstvo, či už zo strany nemeckého diplomatického zastupiteľstva alebo SD.

a ich rozplynutí po nových demonstráciách a zatýkaniach ako aj o záujme Nemecka o udalosti. Neskôr priniesla dementi správy o zasadnutí tajnej rady vlády. Podľa *Pesti Hírlap* bratislavskí Nemci aj napriek stavu obliehania oslavovali prvé výročie anšlusu Rakúska. Po celom meste viali zástavy s hákovým krížom. Pochodujúce masy zborovo zvolávali *Heil Hitler, jeden národ, jedna ríša, jeden vodca a spievali Horst Wessel Lied*.¹⁴⁷ Karmasinovi straníci mali na sebe pásky s hákovým krížom. Sprievod si pripomenul veľké zhromaždenie vo Viedni počas anšlusu Rakúska. *Pesti Napló* v podtitule zdôrazňuje, že podľa nemeckého názoru zamietla pražská vláda dohovory z Mníchova a Viedne. V sobotu sa situácia vyostřila. Podľa hlavného titulku *Ujság*-u dosiahlo vrenie na Slovensku svoj vrchol. Vlastné stanovisko k udalostiam na Slovensku zaujal len *Pester Lloyd*. Uvádza, že kompromisné riešenie nemalo už od začiatku nádej na úspech, pretože Tiso bol v Prahe nepohodlný. Noviny sa domnievajú, že takáto vláda nedisponuje patričnou autoritou, aby mohla zabezpečiť znovuoobnovenie poriadku na nepokojnom Slovensku. Novovymenovaná vláda pozostáva z uznávaných Slovákov, ktorí podľa všetkého nepatria k separatistickému smeru. Zrejme je však vydaná na milosť či nemilosť Prahy. Hoci Sidorove vymenovanie prinieslo určité upokojenie, zostáva viac ako otáznosť, či vláda, ktorá bola dosadená Prahou, môže byť ešte pánom situácie. Priebežne možno hovoriť len o dočasnom upokojení. Ako rozhodujúci [faktor] pre ďalší vývoj je potrebné považovať postoj ríšskej vlády a náladu v jednotlivých oblastiach Nemecka.¹⁴⁸ Všetky správy z Berlína sa s *Pester Lloyd* zhodujú v tom, že Nemecko sa nielen ako susedný štát, ale aj ako jedna z mocností Viedenskej arbitráže, nebude nekonečne nečinne prizerať na tieto udalosti. Nemecko má záujem, ako Berlín zdôrazňuje, na zachovaní pokoja a poriadku v susednej republike. *Nemzeti Ujság* pod titulom „Nepravdivá správa o Maďarsku“ reaguje na tvrdenia *Národných novín* o tom, že podáva udalosti na Slovensku takým spôsobom, akoby podporovali český zásah v záujme vyvolania Tukovho a Machovho puču, na základe ktorého by došlo k pripojeniu [Slovenska] k Maďarsku. Túto správu rozšířila česká strana aj vo francúzskej tlači. Je to prehľadný manéver Čechov, ktorí sa na základe správ viedenského rozhlasu obávajú, že Nemecko neprijme český zásah na Slovensku s veľkými sympatiami. Preto si museli vymyslieť rozprávku, podľa ktorej sú zas Maďari pôvodcami nepokojov.

Erdmannsdorff¹⁴⁹

PA AA, f. Büro des Staatsekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, fölia 76 414 – 76 416.

Dokument 27

Telegram nemeckého vyslanca vo Varšave Hansa-Adolfa von Moltkeho Zahraničnému úradu z 13. marca 1939 o postojoch Poľska v súvislosti s česko-slovenskou krízou

Telegram (tajný šifrovaný)
Varšava, 13. marca 1939 04.02
Došlo: 13. marca 1939 06.10

Č. 26 z 13. 3. Na telegram z 11. marca č. 35 +)
+) Pol V 2237

¹⁴⁷Porovnaj s dokumentom 21.

¹⁴⁸V origináli Großdeutschland.

¹⁴⁹Otto von Erdmannsdorff, od mája 1937 do júna 1941 nemecký vyslanec v Budapešti.

Pri hodnotení poľského postoja k česko-slovenskej otázke treba vziať do úvahy nasledovné [skutočnosti]:

1.) Poľsko kladie rozhodný dôraz na odstránenie karpatsko-ukrajinskej otázky a na vytvorenie spoločnej poľsko-maďarskej hranice. Prvoradé je jej pripojenie k Maďarsku, ktoré je zároveň v súlade s poľským riešením.

2.) Beck¹⁵⁰ už dlhšie počíta s tým, že vnútorné napätie v Česko-Slovensku musí v kratšom alebo dlhšom časovom horizonte volať situáciu, ktorá umožní uskutočnenie vyššie uvedeného plánu. Zdá sa, že na tomto základe viedli Poliaci rokovania s Gafencom.¹⁵¹

3.) Poľsko doteraz podporovalo vznik samostatného Slovenska s tým že očakávalo, že sa tým konečne vyrieši karpatsko-ukrajinská otázka v zmysle poľských plánov.¹⁵² Pritom predpokladalo, že sa samostatné Slovensko na základe jazykovej, rasovej a kultúrnej príbuznosti ako aj dlhoročnému pôsobeniu ...¹⁵³ bude orientovať na Poľsko.

4.) Poľsko si zjavne nepraje pripojiť Slovensko k poľskému štátu alebo iným spôsobom prevziať zaň vojenskú zodpovednosť, pretože by tak v opačnom prípade muselo vymeniť výhodnú karpatskú hranicu za podstatne horšiu vojenskú pozíciu.

5.) Poľsko je očividne predovšetkým proti samostatnému Slovensku pod nemeckým vplyvom, pretože by sa tým zvýšilo nebezpečenstvo vojenského zovretia.

So zreteľom na vyššie uvedené skutočnosti si možno vysvetliť protirečivé hlásenia z Prahy a Varšavy, ktoré boli uvedené v telegramoch tunajšieho vyslanectva. Keďže Poľsko v dôsledku svojho postoja pri stanovovaní hraníc¹⁵⁴ výrazne stratilo svoje sympatie na Slovensku a musí sa obávať, že samostatnosť Slovenska je teraz možná len jeho orientáciou na Nemecko. Preto je vcelku pochopiteľné, že na jednej strane budú Poliaci proti tomu v Prahe intrigovať, ale súčasne pre prípad, ak by sa takýto vývoj nedal zastaviť, bude Varšava dávať najavo svoj priateľský postoj, aby si ponechala otvorenú možnosť ...¹⁵⁵ spolupráce.

Moltke¹⁵⁶

PA AA, f. Büro des Staatssekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, fölia 76 411 – 76 412.

Dokument 28

Záznam referenta politického oddelenia Zahraničného úradu Heinburga o telefonickom rozhovore s W. Kepplerom z 13. marca 1939

Berlín, dňa 13. marca 1939
Pol. IV 1602

Pán štátny tajomník Keppler, Viedeň, dnes predpoludním o 11.50 telefonicky uviedol nasledovné:

¹⁵⁰Józef Beck (1894 – 1944), poľský politik a diplomat, 1932 – 1939 poľský minister zahraničných vecí.

¹⁵¹Grigore Gafencu (1892 – 1957) od roku 1938 minister zahraničných vecí rumunskej vlády. K spomínaným rokovaniam pozri KOŽMIŇSKI, M.: *Polska i Wegry przed druga wojna światowa*. Wrocław 1970, s. 229-230.

¹⁵²Samotný Beck pokladal Podkarpatskú Rus za „no-man’s-land“ a neprikladal jej väčší geopolitický význam. BECK, J.: *Ostatni raport*. Warszawa 1987, s. 153-157.

¹⁵³Text chýba v origináli.

¹⁵⁴Ide o úpravy hraníc v Javorine a v oblasti Vysokých Tatier a Spišskej Magury v novembri 1938.

¹⁵⁵Text chýba v origináli.

¹⁵⁶Hans-Adolf von Motke (1884 – 1943) v rokoch 1931 – 1939 nemecký vyslanec v Poľsku.

Je možnosť, že by Tiso mohol odcestovať do Berlína. On, Keppler, žiada o inštrukciu, či má Tiso prísť a či ho môže prijať vodca alebo pán ríšsky minister zahraničných vecí. V prípade, ak je Tisova cesta do Berlína žiadúca, navrhuje, Keppler, že bude Tisa sprevádzať.

Okrem toho by mohol Tisa sprevádzať aj Ďurčanský, v prípade ak by to bolo žiadúce. Žiada, aby mu bola telefonicky oznámená správa o rozhodnutí.¹⁵⁷

Hei[nzburg]

*PA AA, R 103 775, Pol. IV 349, Band 1, fôlia 442 260.*¹⁵⁸

Dokument 29

Telegram nemeckého konzula v Bratislave E. von Druffela z 13. marca 1939 o príchode J. Tisa z Bánoviec nad Bebravou do Bratislavy a príprave jeho cesty do Berlína

Telegram (tajný šifrovaný)
Bratislava, 13. marca 1939 11.55
Došlo: 13. marca 1939 13.25
Citissime!

Tiso dnes ráno prišiel z Bánoviec.¹⁵⁹ Mal rozhovor so Sidorom, ktorý vyjadril svoje prekvapenie nad tým, že Nemecko sa mieša do slovenských záležitostí, avšak verí, že Nemecko neplánuje nič vážnejšieho, že ide iba o akcie nezodpovedných osôb.¹⁶⁰

Tiso bol naliehavo upozornený na riziko tohto stanoviska. Po konzultáciách s predsedom strany sa napokon rozhodol, nezávisle od rozhodnutia predsedníctva strany, že o 12 hodine odcestuje cez Petržalku k vodcovi.¹⁶¹

Nie je isté, ale skôr pravdepodobné, že odcestuje. Dal som mu k dispozícii vozidlo.

Druffel

*PA AA, R 103 775, Pol. IV 349, Band 1, fôlia 442 261.*¹⁶²

¹⁵⁷A. Hitler prijal J. Tisa s F. Ďurčanským v budove ríšskeho kancelárstva 13. 3. 1939 o 18.40 v prítomnosti J. von Ribbentropa, O. Meissnera, W. Keitela, M. von Brauchitscha, O. Dietricha a W. Keplera.

¹⁵⁸Dokument je publikovaný v ADAP, séria D, zväzok IV, dokument 196, s. 208.

¹⁵⁹Podľa spomienok J. Lichnera: „12. marca v nedeľu radil sa v Petržalke Bűrckel, Hammerschmidt a ešte niektorí Nemci s Dr. Ďurčanským a Murgašom, kam si tiež povolali Dafčika, veliteľa Bratislavskej gardy [sic!], o ďalšom postupe. Tento príbeh mi vykladal sám Dafčik. Rozhodli sa vyslať Dafčika do Bánoviec pre Tisu so vzkazom, že Hitler žiada, aby hneď prišiel do Berlína. Dafčik toto poslanie vykonal a keď večer do Bánoviec dorazil, Tiso už bol v posteli a na výzvu aby išiel k Hitlerovi do Berlína odmietol s tým, že tri dni nespál a že je unavený, že nemôže nikam ísť. Dafčik sa sám vrátil do Petržalky. Odtiaľ ho však znovu poslali k Tisovi so vzkazom, že jestli Tiso nepríde, hneď do Berlína. Slovensko bude rozdelené medzi maďarov a nmcov. Toto i na Tisu účinkovalo a odobral sa s Dafčikom do Bratislavy. Nešiel priamo do Berlína, ale svolal si predsedníctvo strany, od ktorého chcel mať plnú moc.“ AKPR, f. LA, k. 13. J. Lichner: Zpráva o Slovensku pre ministerskú radu z 31. 1. 1941. J. Tiso prišiel do Bratislavy ráno 13. 3. 1939, pred 6. hodinou. BYSTRICKÝ, V.: Jozef Tiso a 14. marec 1939. In: *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava 1992, s. 132.

¹⁶⁰Porov. SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 141.

¹⁶¹Oficiálne pozvanie A. Hitlera doručil na poludnie samotný E. von Druffel. BYSTRICKÝ, *Jozef Tiso*, ref. 159, s. 132.

¹⁶²Dokument je publikovaný v nemeckom znení v: ĎURICA, *La Slovacchia*, ref. 11, dokument 43, s. 181.

Dokument 30

Ďalekopis príslušníka viedenskej SD Vollheima z 13. marca 1939 šéfovi SHA R. Heydrichovi, v ktorom rekapituluje udalosti z večera toho istého dňa v Bratislave

Ďalekopis

13. marca 1939 17.45

Č. 1822

Viedeň, dňa 13. 3. 1939

Náčelníkovi Hlavnému
úradu pre bezpečnosť

B e r l í n

Vec: Slovenská otázka

Predošlý spis.: stále spravodajstvo

Ďalej informujem, že slovenská vláda (Sidor) v rozpore so skutočnosťou, že Černáka¹⁶³ eskortovalo na bratislavské Policajné riaditeľstvo 10 žandárov a že sa nachádza v ochrannej väzbe vo vládnej budove, vyhlásila, že Murgaš¹⁶⁴ a Černák sú na slobode a že dnes ráno navštívili ministerského predsedu Sidora.¹⁶⁵ Dnes v noci sa niekto pokúsil ukradnúť auto nemeckého štátneho tajomníka Karmasina. Krádeži zabránil vodič. Zadržaný páchatel' je Žid, ktorého prevzalo bratislavské Policajné riaditeľstvo.

Veliteľ SD v rámci SS-Oberabschnitt Donau
pod. Vollheim
SS-Obersturmbannführer

SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 976, fólia 9 394 893.

Dokument 31

Dodatočný rádiotelegram viedenskej SD SHA z 13. marca 1939 o Tukovom návrate na Slovensko, o údajnom policajnom dozore nad A. Machom a M. Černákom, o ceste J. Tisa do Berlína, liste F. Ďurčanského K. Sidorovi

Rádiostanica SD Viedeň

Rádiotelegram¹⁶⁶ 414 Hlavnému úradu SD

Vec: Slovenská otázka¹⁶⁷

1344

Viedeň, dňa 13. 3. 1939

Z Bratislavy sa dodatočne hlási:

¹⁶³Matúš Černák (1903 – 1954) politik a diplomat. Roku 1938 minister v úradníckej vláde gen. Syrového neskôr minister v prvej slovenskej autonómnej vláde.

¹⁶⁴Pravdepodobne došlo k zámene osôb, pretože spolu s M. Černákom sa z internácie vrátil A. Mach.

¹⁶⁵Porovnaj SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 141-142.

¹⁶⁶V origináli skratka FT – Funktelegamm.

¹⁶⁷Napísané rukou.

Vojenská história

Profesor Tuka do Bratislavy ešte neprišiel. Podľa dostupných hlásení bol zadržaný na ceste z hraníc do Malaciek. Mach a Černák sú v Bratislave v blízkosti Sidora pod dozorom. Nesmú opúšťať miestnosť, takže sa predpokladá, že sú pod policajným dozorom. Murgašova a Machova uniforma je už u standartenführera.¹⁶⁸

Práve došla spáva o údajnom zatknutí pani Murgašovej v Bratislave. Naša úradovňa v Petržalke o tejto záležitosti už s Bratislavou telefonicky hovorila. Tiso prišiel do Bratislavy. Oberführer Kammerhofer¹⁶⁹ žiada, aby hranica pri Devíne zostala pokojná.¹⁷⁰

Ministerský predseda Tiso bol prepravený na nemecké územie. Nachádza sa na ceste do Viedne, aby ihneď pokračoval v ceste letecky do Berlína. Ďurčanský zaslal Sidorovi list, v ktorom ho žiada o vyhlásenie samostatnosti. Keďže Sidor to nemôže urobiť, je tým úplne kompromitovaný a odstavený. List je údajne odoslaný po rozhovore s Tisom a po Sidorovom podpise má byť zverejnený vo viedenskom rozhlase. Za týmto účelom prehovorí o 13.10 vo viedenskom rozhlase Murgaš, ktorý potom odcestuje späť do Bratislavy.

SD Viedeň

SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 976, fólia 9 394 894 – 895.

Dokument 32

Telegram nemeckého vyslanca v Budapešti O. von Erdmannsdorffa Zahraničnému úradu z 13. marca 1939 o ohlase udalostí na Slovensku v maďarskej tlači

Telegram

Budapešť, 13. marca 1939

Došlo: 13. marca 1939 19.30

Č. 35 z 13. 3.

Podľa tunajšej pondelňajšej tlače je situácia v Bratislave a na celom Slovensku naďalej veľmi napätá. Vládne noviny *Hetfoe* prinášajú ako titulok správu „Česká armáda odíde v pondelok zo Slovenska“. List v nápadnej úprave opätovne podáva správu z Varšavy, podľa ktorej sa minister zahraničných vecí Beck vyjadril za znovupričlenenie Podkarpatskej Rusi k Maďarsku. Má to veľký význam v súvislosti s poslednou návštevou rumunského ministra zahraničných vecí vo Varšave.¹⁷¹ List prináša správu z Bratislavy, že všetky [dôležité] body mesta obsadilo vojsko a posilnilo v nich hliadky. V nedeľu o 11 hodine predpoludním sa cez mesto prehnali cyklisti a hádzali delobuchy, ktorých detonácie vyvolali veľký rozruch. Na viacerých miestach došlo v meste ku krvavým zrážkam, počet obetí nie je ešte známy. Takmer vo všetkých slovenských mestách a väčších obciach došlo ku zrážkam medzi Hlinkovou gardou a Nemcami na jednej strane a českou brachiálnou mocou na druhej strane.¹⁷² Jedno z českých vojenských vozidiel

¹⁶⁸Prečiarknuté v origináli. Uniformy sa mali nachádzať u náčelníka viedenskej SD F. W. Stahleckera.

¹⁶⁹Konstantin Kammerhofer (1899 – 1958), vyšší dôstojník SS pôsobiaci v tom čase vo Viedni. Od marca 1943 do januára 1945 poverenec ríšskeho vodcu SS v Chorvátsku.

¹⁷⁰Autor rádiotelegramu F. Polte túto časť prečiarkol, ako neaktuálnu, resp. neoverenú. Zvyšná časť dokumentu je písaná rukou. Polteho rukopis je ťažko čitateľný, ale aj napriek tomu sa snažíme podať jeho preklad.

¹⁷¹Pozri dokument 27.

¹⁷²Nezodpovedá skutočnosti. Maďarská tlač preberala správy zo Slovenska väčšinou zo zdrojov Deutsches Nachrichtenbüro.

Vojenská história

ostreľovalo nemeckú stráž pred vládnu budovu. Stráž na paľbu odpovedala.¹⁷³ Pravicovo radikálny *Virradat* hlási, že bývalý slovenský minister Ďurčanský¹⁷⁴ chce vytvoriť slovenskú protivládu a že nemecká národnostná skupina na Slovensku neuznáva Sidorovu vládu, ktorú vymenovala Praha. Bratislavský mimoriadny spravodajca *Hetfoe Reggel* prináša správu, že v noci na nedeľu pobudol v Bratislave niekoľko hodín štátny tajomník Keppler a rokoval s niekoľkým vysokopostavenými slovenskými politikmi.¹⁷⁵ Včera popoludní štátny tajomník Karmasin vyhlásil mimoriadnemu spravodajcovi novin nasledovné: Je to mojou povinnosťou, sledovať s nezmenenou pozornosťou situáciu z pohľadu nemeckej národnostnej skupiny, pretože som zodpovedný za nemeckú menšinu a za všetko, čo sa tu s nemeckou menšinou robí. Z tohto pohľadu nie je situácia ani nedeľu večer úplne jasná. V posledných dňoch sa vystriedalo viacero vlád a ešte ani dnes nevieme, ktorá [z nich] je legálna. Zosadenie Tisa bolo protiústavné a protizákonné. Dnes sa zdá, že Sidorova vláda bola vytvorená podľa zákona, pretože ministrov navrhol predseda snemu. Sivákova a Teplanského vláda vyvolali medzi Nemcami veľké obavy, pretože vieme a máme pre to aj dôkazy, že vyhlásila stanné právo. Vieme aj o tom, že táto vláda chcela zaviesť viaceré nariadenia proti nemeckej národnostnej skupine. Nová vláda sa ešte nevyjadrila, a tak ešte nevieme, či bude mať možnosť, dodržať to, čo sľúbila. Nemci v Bratislave a v tejto krajine sú úplne pokojní, pretože vedia, že sa im nemôže nič stať. Vedia tiež, uzavrel Karmasin povzneseným tónom, že môžem kedykoľvek požiadať vodcu o pomoc, ak by som mal vážne obavy.¹⁷⁶

Erdmannsdorff

PA AA, f. Büro des Staatssekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, fölia 76 433 – 76 435.

Dokument 33

Ďalekopis príslušníka viedenskej SD Vollheima z 13. marca 1939 šéfovi SHA R. Heydrichovi o situácii v Bratislave a na Podkarpatskej Rusi

Ďalekopis
13. marca 1939 19.00
Č. 1824

Viedeň, dňa 13. 3. 1939

Náčelníkovi Hlavnému
úradu pre bezpečnosť
B e r l í n

¹⁷³Krajinský veliteľ na Slovensku generál H. Vojta podal o incidente nasledovné hlásenie: „Na vojenské auto ženijného pluku 4, v němž se vraceli ze služební cesty 2 mladší důstojníci, bylo při průjezdu kolem Hnědého domu vystřeleno několik ran. Velitel 9. divise žádal o vysvětlení přímo u státního sekretáře Karmasina, který osobně telefonicky sdělil, že ordneři uzavřeli Hnědý dům proto, že prý jim hrozilo nebezpečí přepadem. Všechna auta že sice zastavovali, ale ihned je propouštěli. Vojenské auto, o něž jde, nezastavilo se a jelo dále. Nato vystřelili ordneři několik ran na postrach. Náčelník štábu 9. divise připomenul státnímu tajemníkovi Karmasinovi, že mu odpoledne učinili návštěvu, aby mu sdělili, že vojenské bezpečnostní opatření se v žádném případě Němců netýkají a nyní, když vojsko koná svoji službu, je se strany ordnerů vystřeleno. Státní tajemník Karmasin se omluvil a řekl, že to rádně vyšetří a že dnes ráno mezi 7. – 8. hodinou podá bližší vysvětlení.“ ČARNOGURSKÝ, 14. marec, ref. 88, s. 230.

¹⁷⁴V origináli Durtschansky.

¹⁷⁵Jedna z mála správ, ktoré zodpovedajú realite týchto pohnutých dní.

¹⁷⁶Toto stanovisko predniesol F. Karmasin pred zástupcami zahraničnej tlače 12. 3. 1939 o 17 hodine v budove Kotvy na Vajanského nábreží. Pozri *Grenzbote*, 12. 3. 1939 a *Deutsche Stimmen*, 18. 3. 1939.

Vec: Slovenská otázka

Predošlý spis.: stále spravodajstvo

Murgašovi ľudia sa zhromažďujú v Bratislave. Večer sa očakáva 1 800 gardistov, pretože večer sa má na Kniežacej lúke uskutočniť veľké zhromaždenie na počesť doterajších obetí.¹⁷⁷

Teplanský sa pred svojim zaťom vyjadril, že by najradšej podal demisiu, pretože Sidor je všetkému na vine. Za cieľom maskovania nosí česká polícia pásky HG.

Tiso mal údajne pred svojim odchodom rozhovor so Sidorom.¹⁷⁸ Správy z Chustu (Podkarpatská Rus) oznamujú, že Praha žiada, že vodca strany OUN¹⁷⁹ Perevousamik¹⁸⁰ má prevziať noviny „Nová svoboda“.

Protibolševickú výstavu v Bratislave strážia ríšski Nemci.¹⁸¹

Česká posádka v Chuste má 1 000 mužov.

HG možno len ťažko vyprovokovať. Všetka iniciatíva je v rukách FS, ktorých rozhodujúcim poradcom v Bratislave samotnej je sudetonemecký veliteľ May.¹⁸² Rokovania našich ľudí v Bratislave, ktoré boli hlásené dnes predpoludním sa vzťahujú, ako bolo dodatočne oznámené, na rokovania velenia FS s Hlinkovou gardou.¹⁸³

Veliteľ SD v rámci SS-Oberabschnitt Donau
pod. Vollheim
SS-Obersturmbannführer

SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 976, fólia 9 394 891 – 892.

Dokument 34

Záznam príslušníka viedenskej SD F. J. Knolla z 13. marca 1939, v ktorom informuje o udalostiach v Bratislave a spôsobe zasielania správ na SHA prostredníctvom úradovne SD-Ausland v Petržalke

II

Kn/Sf.

Spisový záznam.

Viedeň, dňa 13. 3. 1939

Vec: Slovenská otázka

¹⁷⁷Porov. ANM, f. ID, šk. 9, i. č. 485; SNA, f. ONS, k. 20. Poznámky K. Murgaša k Sidorovej činnosti od 9. do 13. marca 1939 z 8. 5. 1939.

¹⁷⁸Tiso bol u Sidora od šiestej do ôsmej hodiny ráno. Podrob. SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 141.

¹⁷⁹Organizácia ukrajinských nacionalistov. K problematike politického vývoja na Zakarpatskej Ukrajine od jesene 1939 do polovice marca 1939 pozri SUŠKO, L.: Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939. In: *Československý časopis historický 2/1973*, s. 161-197 a SUŠKO, L.: Podkarpatská Rus ako autonómna krajina pomnichovskej – druhej ČSR. In: *Česko-slovenská historická ročenka 1997*, s. 145-163.

¹⁸⁰Správne má byť Perevuznik.

¹⁸¹Porov. SNA, f. MZV-D, k. 112, fasc. Veľká protibolševická výstava.

¹⁸²Franz May (1903 –), sudetský Nemeec, poslanec SdP 1935 – 1938, priateľ F. Karmasina, jeden z organizátorov Freiwilliger Schutzdienst, po pripojení Sudet k Nemeckej ríši veliteľ skupiny SA „Sudety“.

¹⁸³Už 5. 3. 1939 sa K. Murgaš s krajinským veliteľom FS W. Donathom dohodli, že v prípade zásahu ústrednej vlády HG spolu s FS zriadi vo vzdialenosti troch km od štátnych hraníc strážnu službu. (NA ČR, f. Zahraničný úrad (ďalej ZU) Berlín, š. 29, fólia D 497 923 – D 497 935. Správa SHA 5/39 o situácii v ČSR zo 7. 3. 1939.

Vojenská história

O 19.45 hlásil Schepky z Bratislavy nasledovné správy.

1) Na 20. hodinu stanovené zhromaždenie Slovákov, na ktorom by mal prehovoriť Čarnogurský,¹⁸⁴ bude údajne vyhlásená nezávislosť Slovenska.

2) Sidor sa dnes u ríšskeho miestodržiteľstva vo Viedni sťažoval na viedenský rozhlas. Seyss-Inquart mu odkázal, že on, Seyss-Inquart, je ochotný s ním v Petržalke rokovať. Sidor to odmietol.¹⁸⁵

3) O 16 hodine odcestoval so Sidorovým poverením z Bratislavy vodca maďarskej menšiny na Slovensku, poslanec gróf Esterházy a odobral sa na rokovania do Budapešti.¹⁸⁶

4) Slovenské noviny *Slovák* vo svojom rannom vydaní priniesli na úvodnej strane dlhší článok, ktorého titulok oznamuje: „Tiso pozvaný k vodcovi a ríšskemu kancelárovi Hitlerovi za súhlasu Sidorovej vlády a predsedníctva strany.“¹⁸⁷

Okrem toho ranný *Slovák* prináša správu o tom, že Sidor odvolal Murgaša z funkcie náčelníka štábu Hlinkovej gardy.¹⁸⁸

Vo večerných hodinách sa po Bratislave začala šíriť správa, že Sidor bol povolán do Prahy. Táto správa pochádza zo súkromného zdroja a nie je, ako Schepky oznámil, overená.

K tomu podotýkam, že hlásenia dával sturbannführerovi Poltemu¹⁸⁹ do Petržalky, ktorý mu nariadil, aby ich naša úradovňa nezasielala do Berlína, pretože odteraz je Petržalka v priamom spojení s Berlínom a odtiaľto sa budú odosielať [do Berlína správy], ktoré sa v Petržalke považujú za vhodné.

Všetky došlé správy, ktoré prichádzajú do úvahy na zaslanie do Berlína, je potrebné zaslať najprv do Petržalky a tu sa opýtať, či je potrebné zaslať niečo do Berlína.¹⁹⁰

Knoll
SS-Sturbannführer

SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 976, fólia 9 394 887 – 888.

¹⁸⁴V origináli Čarnogurský. Pavol Čarnogurský (1908 – ?), novinár a politik, blízky spolupracovník K. Sidora. Od 18. 12. 1938 poslanec Snemu Slovenskej krajiny.

¹⁸⁵Porovnaj SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 141-142.

¹⁸⁶K. Sidor sondoval možnosti ďalších krokov zo strany maďarskej vlády. Požiadal Esterházyho, aby tlmočil maďarským vládnym, „že podľa jeho názoru by malo Maďarsko práve tak ako i Poľsko prejavíť svoj záujem na jestvovaní ČSR, aby Nemecko sa necítilo výlučným pánom územia tohto štátu. Osud územia ČSR usmernený Hitlerom sa stane nebezpečenstvom Maďarsku i Poľsku. Slovensko by sa vedelo postaviť svojou vôľou proti jednostrannému nemeckému nátlaku, ak by malo istotu, že tým uskutočňuje politiku, ktorá nájde podporu u Poliakov, tak aj Maďarov.“ ČARNOGURSKÝ, 14. marec, ref. 88, s. 244. Vzhľadom na vtedajšiu geopolitickú situáciu v strednej Európe to boli veľmi naivné predstavy.

¹⁸⁷Denník *Slovák* priniesol 14. 3. 1939 pod titulom „Dr. J. Tiso pozvaný k Adolfovi Hitlerovi“ nasledujúcu správu: „Oznamujeme slovenskej verejnosti, že dnes v pondelok zasedalo predsedníctvo Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v Bratislave. Na zasadnutí predsedníctva strany oznámil bývalý predseda slovenskej vlády dr. Jozef Tiso, že dostal úradné pozvanie od ríšskeho kancelára Adolfa Hitlera na návštevu, ktorá má byť v Berlíne hneď realizovaná. Predsedníctvo strany vzalo na vedomie toto pozvanie a takisto učinila aj vláda Karola Sidora. Následkom toho dr. Jozef Tiso na poludnie prekročil hranice pri Bratislave v sprievode bratislavského nemeckého generálneho konzula, ďalej poslanca Štefana Danihela a inž. Karmasina. Cesta dr. Jozefa Tisu do Berlína má cieľ vyjasniť terajšiu situáciu.“

¹⁸⁸Sidor odvolal Murgaša z funkcie 12. marca 1939 ráno a na jeho miesto dosadil P. Čarnogurského. KÁZMEROVÁ, E. – KATUNINEC, M.: *Dilemy Karola Sidora*. Bratislava 2006, s. 95.

¹⁸⁹Friedrich Polte (1911 – ?) od marca 1938 vedúci referátu II/2 (spoločenské dianie) viedenskej oblastnej ústredne SD, od konca septembra 1939 jej náčelníkom.

¹⁹⁰Tu sa prejavili kompetenčné rozpory medzi SD-Inland a SD-Ausland, ktoré trvali už od októbra 1938, pretože obe zložky SD si nárokovali na spravodajské spracovanie územia Slovenska. Zdá sa, že počas marcovej krízy ustúpili spory do pozadia a viedenská SD sa musela podriaďiť, hoci s veľkou nevoľou, SD-Ausland, ktorá organizovala spravodajskú činnosť prostredníctvom svojej úradovne v Petržalke.

Dokument 35
Ďalekopis viedenskej SD z 13. marca 1939, v ktorom informuje o večerných udalostiach v Bratislave

Ďalekopis
II
Br./Sf.

Viedeň, dňa 13. 3. [19]39

Náčelníkovi Hlavného
úradu pre bezpečnosť
B e r l í n

Vec: Slovenská otázka

O 22.15 došla z Bratislavy správa, že tam explodovali dve bomby.¹⁹¹ Prvá pri jednom z domov pri Dunaji, pri explózií ktorej boli zranené dve osoby a jedno dieťa a druhá pri starej radnici. Tu došlo len k väčším materiálnym škodám.¹⁹²

Jeden požiari bol zistený na protibofševickej výstave a druhý na Židovskej ulici.

Počas zhromaždenia v Bratislave prečítal Mach Tisov telegram, v ktorom bolo uvedené, že slovenská otázka je vyriešená.

Šíria sa fámy, že Poliaci a Maďari zhromažďujú na hraniciach jednotky, a že Poliaci chcú obsadiť Podkarpatskú Rus.

Pražský rozhlas o 22.50 oznámil, že na Sidorovu a Tisovu žiadosť bude 14. 3. [19]39 zvolaný snem, ktorý sa stane historickou udalosťou.

Veliteľ SD v rámci SS-Oberabschnitt Donau
v z.
pod. Vollheim
SS-Obersturmbannführer

SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 976, fólia 9 394 887 – 890.

¹⁹¹A. Štefánek si do svojho denníka zapísal: „Dnes večer boli položené tri veľké petardy, ktoré vybuchli a narobili veľké škody. Celé mesto je na nohách, rozčúlenie dosť vysoké, nikto nepracuje, ale všetci sa trasú pred terorom, ktorý nastane tak či onak.“ SNA, f. AŠ, k. 11. Denník 1935 – 1948, záznam zo 14. 3. 1939.

¹⁹²Bomby nainštalovali špecialisti z SD. (HOENSCH, *Slovensko a Hitlerova*, ref. 12, s. 174). A. H. Naujocks vo svojej výpovedi z 20. 11. 1945 pred Medzinárodným vojnovým tribunálom v Norimbergu tvrdil, že výrobou výbušnín ho poveril R. Heydrich. Výbušniny boli uložené v malých plechovkách a vážili asi 500 g. Asi 40 – 50 takýchto výbušnín previezol do Petržalky. Tvrdil, že výbušniny odovzdal príslušníkom Hlinkovej gardy na slovenskom území. (*Kniha „O“: Přepadení Československa ve světle dokumentů, předložených Mezinárodnímu vojenskému soudu v Norimberku*. Praha 1946, s. 337). F. Karmasin v rozhovore s J. K. Hoenschom tvrdil, že bombové útoky boli dielom „nemeckých špecialistov“, a nie vedenia DP, ako to vo svojej správe z 20. 3. 1939 uviedol britský konzul P. Pares. (HOENSCH, *Slovensko a Hitlerova*, ref. 12, s. 174). Okrem toho sa Sidorovej ochranke podarilo prichytiť dvoch mužov, ako pri Sidorovom dome inštalovali nálož (SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 151; ČARNOGURSKÝ, *14. marec*, ref. 88, s. 230). K. Sidor si po explóziách dal privolať F. Karmasina a vyzval ho, „aby šiel so mnou spolu do ulíc a urobili sme poriadok. Karmasin bol ochotný nastúpiť túto cestu, medzitým však žiadalo ma rádio o prejav...“ SIDOR, *Takto vznikol*, ref. 1, s. 149.

Dokument 36

Záznam príslušníka viedenskej SD F. J. Knolla zo 14. marca 1939, v ktorom informuje o zastavení výpadov proti K. Sidorovi v slovenskom vysielaní viedenského rozhlasu a zvolaní slovenského snemu na 10 hodinu 14. marca 1939

II
Kn./Sf.
Spisový záznam.

Viedeň, dňa 14. 3. [19]39

Vec: Slovenská otázka
Hlásenie z 0.20

Dafčík¹⁹³ z Hlinkovej gardy telefonoval z Bratislavy na ríšsky rozhlas vo Viedni, aby sa už na Sidora neútočilo. So všetkým súhlasí.

Dr. Hammerschmidt¹⁹⁴ telefonoval z Berlína na ríšsky rozhlas, že nemá viac vysielat', len bez komentára v nemčine a slovenčine niekoľko krát dnes a zajtra ráno oznámiť, že sa zajtra za každých okolností, aj proti vôli prezidenta Háchu o 10 hodine zide slovenský snem.

Z prejavov, ktoré odzneli v bratislavskom rozhlase v slovenčine, vyplýva, že prezident Česko-slovenskej republiky dal svoj súhlas na zvolanie snemu. Sidor vo svojom prejave okrem iného povedal, že snem bude zvolaný na jeho a súčasne aj Tisovu žiadosť.

Tieto hlásenia boli o 0.25 odoslané sturmbannführerovi Poltemu do Petržalky so žiadosťou, aby ich potvrdil. Sturmbannführer Polte mi oznámil, že sa tieto správy zakladajú na pravde a že ide pritom ide o uskutočnenie smerníc, ktoré vydal vodca a ríšsky kancelár. Preto už nie je potrebné, aby sa zasielali do Berlína.

Historická chvíľa sa skončila.

Knoll
SS-Sturmbannführer

IfZ Mnichov, mikrofílm MA 650/2, fólia 9 385 713.

Dokument 37

Záznam príslušníka viedenskej SD (pravdepodobne E. M. Schepkyho) zo 14. marca 1939, v ktorom sumarizuje svoje postrehy zo svojho pobytu v Bratislave 13. a 14. marca 1939

B/H
Správa
o mojich dojmoch počas pobytu v Bratislave
13. a 14. marca 1939

Na českú [sic!] pôdu som vkročil cez petržalský most a všimol som si, že na predmostí (na bratislavskej strane) sú rozmiestnené viaceré protitankové zátarasy. Pohraničný styk (osobná

¹⁹³Ján Dafčík (1896 – 1967), funkcionár Hlinkovej mládeže a HG.

¹⁹⁴Franz Hammerschmidt (? – 1939), osobný pobočník A. Seyss-Inquarta. Zahynul spolu s F. Flohrom pri autonehode pri Hainburgu 10. 4. 1939 za nevyjasnených okolností, keď sa vracali z Bratislavy a čelne narazili do stroju. Za „nehodou“ stála pravdepodobne SD.

doprava) cez most je nápadne slabý. V Bratislave samotnej panuje pokoj, len z rozhovorov Bratislavčanov badať istú nervozitu.

Včera večer (13. III.) o 20. hodine sa pred hotelom Carlton začali zhromažďovať civilné osoby, proti ktorým nato zakročila jazdecká hliadka (mestskej polície), avšak so zjavnou ohľaduplnosťou. Preto sa jej ani nepodarilo zhromaždených rozohnať a jazdecká hliadka krátko nato opäť ustúpila.

K zhromaždenému davu prehovoril z balkóna mestského divadla¹⁹⁵ bývalý šéf propagandy Hlinkovej gardy Mach. Vo svojom prejave zhromaždených vyzval k udržaniu prísnej disciplíny. V politickej časti svojej reči doslovne zdôraznil: „My Slováci si chceme byť rovní s našimi priateľmi vo Veľkonemeckej ríši.“ Dnešné Grenzbote (14. III.), orgán Deutsche Partei, uvádza vo svojej reprodukcii prejavu nasledovné znenie: „...moment vykúpenia sa blíži, v budúcnosti chceme ísť plece pri pleci s našou susednou Veľkonemeckou ríšou, s ktorou nás spájajú úzke priateľské vzťahy, aby budúcnosť celého slovenského národa bola lepšia, šťastnejšia a krajšia. Nech žije slobodné samostatné Slovensko!...“

Zhromaždený dav (asi 1 000 osôb) prijal tento prejav z veľkým aplauzom. Okrem toho som mal v noci ešte príležitosť zhovárať sa so štátnym tajomníkom Karmasinom a pánom Machom a u oboch som si všimol ich výslovne optimistický pohľad na situáciu.

Pred polnocou bolo počuť viacero detonácií.¹⁹⁶ Na dvoch takýchto miestach som sa bol pozrieť, a to na predmostí veľkého bratislavského mosta, kde podľa výpovedi jedného českého žandára hodil ktosi za drevené oplotenie novostavby kufor s výbušninou, ktorý následne explodoval. Druhé miesto sa nachádza na pozemku bývalého jezuitského kláštora a aj tu sú viditeľné veľké materiálne škody. Celkove boli zaznamenané tri bombové útoky. Bratislavské noviny priniesli svoje správy o týchto výbuchoch s titulkami: „Podlý pokus o sabotáž berlínskych rokovaní“ a „Predbežné obeť: 6 mŕtvych.“

Dnes ráno som konštatoval nasledovnú situáciu, ktorú som si overil na základe kladenia otázok:

České žandárstvo sa priebehu noci stiahlo a tieto jednotky odcestovali individuálne rôznymi smermi do slovenského vnútrozemia. Verejné budovy a úrady v Bratislave obsadila Hlinkova garda, rovnako aj železničnú stanicu a jej celý areál. Hlinkova garda kontroluje všetkých cestujúcich a zadržáva osoby židovského pôvodu a podozrivo vyzerajúce osoby.

Posilnená posádka českej armády sa nachádza aj naďalej v kasárňach, avšak k faktickému zníženiu jej stavu nedošlo. Obraz bratislavských ulíc ovládajú od dnešného rána stúpenci Hlinkovej strany so svojimi modrými rukávovými páskami. Medzi mestskými policajtmi, ktorí takmer bez výnimky nosia modré pásky Hlinkovej strany, sú niekoľkí aj s páskou s hákovým krížom. Premávka na uliciach je príliš uponáhľaná, aby mohla zastrieť napätie medzi obyvateľstvom.

Nezvyčajná je prítomnosť mimoriadne veľkého počtu zahraničných korešpondentov v hoteli Carlton, z ktorých mi jeden Angličan osobne povedal, že „čaká na historický okamih príchodu“ [nemeckého vojska].

Pohraničný styk mal doteraz, odhliadnuc od meškania vlakov, normálny priebeh.

Tieto správy som na požiadanie podal aj inšpektorovi Štátnej polície v Marcheggu.

Ďalej som teraz o 12.30 telefonoval so svojim známym v Bratislave, ktorý mi oznámil, že práve teraz v tejto hodine bol údajne v slovenskom sneme, ktorý sa dnes zišiel, vyhlásený manifest nezávislého Slovenska. Na moje požiadanie prejavil tento pán ochotu s tým, že ma o jeho doslovnom texte, keď sa ho dozvie, opätovne upovedomí.

Viedeň, 14. marca 1939

SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 976, fólia 9 394 899 – 901.

¹⁹⁵Dnešné SND.

¹⁹⁶Pozri dokument 35.

Dokument 38

Záznam referenta politického oddelenia Zahraničného úradu G. Altenburga o telefonickom rozhovore s W. Kepplerom zo 14. marca 1939 o vyhlásení slovenského štátu slovenským snemom

Berlín, dňa 14. marca 1939

Pán štátny tajomník Keppler práve teraz z Bratislavy zo snemu telefonicky oznámil:

Krajinský snem sa uzniesol na samostatnosti Slovenska. Bola vytvorená vláda s ministerským predsedom Tisom (Sidor minister vnútra).¹⁹⁷ Českí dôstojníci prenechali velenie nad jednotkami slovenským dôstojníkom. Slováci sú v stave zabezpečiť bezpečnosť krajiny a hraníc.

Proklamácia o nezávislosti Slovenska odznie vzápätí v bratislavskom rozhlase v slovenčine a následne v nemčine. Oproti včerašiemu textu je pozmenená. Na otázku, či bol vodcovi odoslaný telegram, mu osoba so snemu, s ktorou telefonoval, nevedela presne odpovedať.¹⁹⁸

V celej krajine vládne pokoj.

Poznámka: Nemecké rozhlasové stanice sú inštruované, aby proklamáciu z bratislavského rozhlasu prevzali a ihneď zverejnili.

A[ltenburg]

*PA AA, f. Büro des Staatssekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, fölia 76 441*¹⁹⁹.

Dokument 39

Záznam referenta politického oddelenia Zahraničného úradu G. Altenburga o telefonickom rozhovore s E. von Druffelom zo 14. marca 1939 o vyhlásení slovenského štátu slovenským snemom

Ihneď!

Záznam.

Konzul von Druffel o 13. hodine telefonicky oznámil:

1. Slovenský krajinský snem vyhlásil nezávislosť krajiny. Pána von Druffela som požiadal, aby do Berlína odovzdal informáciu, že s tým boli upovedomené susedné štáty.

¹⁹⁷K. Sidor funkciu ministra vnútra od začiatku odmietal (SIDOR, *Takto vznikol Slovenský štát*, ref. 1, s. 167.) a ako písal K. Čulenovi: „Dobre vieš o mne, že som sa nikdy nehnaľ za ministerskými kreslami. Ani v neodvislom slovenskom štáte nechcel som prijať ministerské kreslo. Najmä nie vnútra, do ktorého patri aj zdravotníctvo a sociálna starostlivosť. To je najväčšia a najťažšia rezort, lebo on vlastne znamená chrbtovú kosť celého nového štátu. Sám som na takú veľkú úlohu nie pripravený, veď za 20 rokov som viedol boje proti ministerstvám a nie v ministerstvách a kuloároch.“ HOLÁK – MEDVECKÝ, M.: *Marcové udalosti*, ref. 139.

¹⁹⁸Ide o nepodpísaný koncept telegramu, uverejnený v edícii ADAP, séria D, zväzok IV, dokument 209, s. 218: „V mene slovenskej vlády si Vám, Vaša Excelencia, dovoľujem oznámiť, že dnes sa suverénny slovenský národ zbavil nezniesiteľného českého jarma a nasledujúc vôľu prevažnej väčšiny obyvateľstva, vyhlásil nezávislosť nášho štátu. Nezávislé Slovensko chce so svojimi susedmi nažívať v mieri a priateľstve. Mladý štát však potrebuje pre prvotné štádium vývoja silnú ochranu. V mene národa a vlády nového Slovenska Vás preto Vaša Excelencia ako vodcu mocnej Nemeckej ríše, ktorá sa pod Vašou vládou vždy zasadzovala za slobodu a právo sebaurčenia národov, žiadam, aby ste prevzali garanciu nad udržaním nášho štátu a okamžite zaviedli všetky potrebné opatrenia na ochranu jeho hraníc.“

¹⁹⁹Dokument je uverejnený v edícii ADAP, séria D, zväzok IV, dokument 212, s. 220.

Vojenská história

2. Jednotky, ktoré sa nachádzajú na Slovensku, prešli pod slovenské velenie. Velia im slovenskí dôstojníci.²⁰⁰ Hranice sú podľa mienky krajinského snemu dostatočne zabezpečené. Okamžitá pomoc nie je potrebná.

3. Krajinský snem výzvu pozmenil. Zmeny [konzul] telefonicky oznámi, ako náhle o nich bude konzulát vedieť.²⁰¹

Berlín, dňa 14. marca 1939

pod. Altenburg

*PA AA, f. Büro des Staatsekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, f. 76 442.*²⁰²

Dokument 40 **Záznam vedúceho referátu II viedenskej SD F. Polteho zo 14. marca 1939 o situácii v Bratislave**

Kontrolný ďalekopis²⁰³ č. 1 842

Odoslaný: 14. marca 1939 Oddeleniu: II
Čas: 13.25

II
Pt./Ne.

Ďalekopis.

Viedeň, dňa [14. 3. 1939]²⁰⁴

Náčelníkovi Hlavného
úradu pre bezpečnosť,
B e r l í n .

Vec: Správa o situácii v Bratislave

Zasadnutie snemu pokračuje, ale je úplne tajné. Pred snemom stojí Hlinkova garda. Berlínska návšteva na Tisa veľmi silno zapôsobila. ~~Dnes na poľudnie sa pred mestským divadlom uskutočnilo vystavenie katafalku gardistu, ktorý padol. Mala by byť usporiadaná manifestácia.~~²⁰⁵ Vojsko by malo byť posilnené, ale nie je ho vidieť. Žandárstvo má údajne ešte stále v úmysle zadržať Macha, Černáka²⁰⁶ a Kirschbauma.²⁰⁷ Židia sú veľmi znepokojení a usilujú sa vo veľkom vycestovať.²⁰⁸ Židovské deti už ani nechodia do školy. Geto je uzatvorené. U jedného zo Židov, ktorý chcel odcestovať, našla Hlinkova garda v spodnej bielizni 35 000 korún. Nálada

²⁰⁰Večer toho istého dňa F. Ďurčanský konzulovi E. von Druffelovi oznámil, že „ozbrojovanie českých vojakov prebieha bez ťažkostí.“ NA ČR, f. ZÚ Berlín, š. 7, f. 76 469, Telegram E. von Druffela Zahranicičnému úradu zo 14. 3. 1939 z 22.05.

²⁰¹Porovnaj s predchádzajúcim dokumentom.

²⁰²Dokument je publikovaný v nemeckom znení v: ĎURICA, *La Slovacchia*, ref. 11, dokument 48, s. 193.

²⁰³V origináli FS-Kontrollschreiben.

²⁰⁴V origináli nie je dátum uvedený.

²⁰⁵Prečiarknuté v origináli. Išlo o pohreb Antona Kopala. Vzhľadom na vyššie uvedené udalosti bol pohreb preložený. Preto F. Polte tieto riadky v telegrame škrtol.

²⁰⁶V origináli Czernak.

²⁰⁷Nesprávna informácia.

²⁰⁸Porov. KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991, s. 47-55.

Vojenská história

medzi slovenským obyvateľstvom je kolísavá a tak ako včera sa pohybuje na úrovni čo najmenšieho odporu. [Slováci] by radi boli slobodní, ale preukazujú len málo odvahy nato, aby [slobodu] dosiahli. O revolučnej nálade nemožno rozhodne hovoriť.

Veliteľ SD v rámci SS-Oberabschnitt Donau
v poverení Polte
SS-Sturmbannführer

SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 976, fólia 9 394 903.

Dokument 41

Telegram ministra zahraničných vecí slovenského štátu F. Ďurčanského Zahraničnému úradu o personálnom obsadení novovytvorenej slovenskej vlády

Telegram z Bratislavy zo 14. marca 1939 20.00
došlo 22.40

Ministerstvu Zahraničných vecí,
Berlín.

Minister zahraničných vecí slovenského štátu si dovoľuje oznámiť nasledovne: Národné zhromaždenie [sic!] Slovenska ako jediný reprezentant slovenského národa na svojom slávnostnom zasadnutí 14. marca v Bratislave vyhlásil nezávislosť a vznik slovenského štátu v jeho terajších krajinských hraniciach. Ministerský predseda Msgr. Dr. Jozef Tiso bol poverený vykonávaním funkcie hlavy štátu, za podpredsedu ministerskej rady [sic!] a ministra bez kresla bol vymenovaný univerzitný profesor Dr. Vojtech Tuka, za ministra zahraničných vecí Dr. Ferdinand Ďurčanský, za ministra vnútra Karol Sidor, za ministra školstva a kultúry²⁰⁹ Jozef Sivák, za ministra pre národnú obranu pplk. generálneho štábu Ferdinand Čatloš,²¹⁰ za ministra dopravy²¹¹ Július Stano, za ministra financií Gejza Medrický, za ministra spravodlivosti²¹² Dr. Gejza Fritz. Ministerstvo zahraničných vecí slovenského štátu žiada uznať vznik tohto štátu a potvrdiť vzatie tohto faktu na vedomie.

Bratislava, dňa 14. marca 1939, minister zahraničných vecí
Dr. Ferdinand Ďurčanský

PA AA, f. Büro des Staatssekretärs, Tschechoslowakei, Band 7, fólia 76 481; SNA, f. Ministerstvo zahraničných vecí, k. 112, fasc. Politické správy 1939.²¹³

²⁰⁹Oficiálne minister školstva a národnej osvety.

²¹⁰Ferdinand Čatloš (1895 – 1972), vojenský dôstojník, legionár v Rusku, 1920 – 1939 v rôznych veliteľských a štábných funkciách.

²¹¹Oficiálne minister dopravy a verejných prác.

²¹²Oficiálne minister pravosúdia.

²¹³Dokument je publikovaný v nemeckom znení v: ĎURICA, *La Slovacchia*, ref. 11, dokument 50, s. 195.

NEMECKÝ DOKUMENT O ZLYHANÍ SLOVENSKEJ 1. PEŠEJ DIVÍZIE V OKTÓBRI 1943 (1. ČASŤ)

FRANTIŠEK CSÉFALVAY

CSÉFALVAY, F.: The German Document on Failure of the Slovak First Infantry Division in October 1943 (1 Part). *Vojenská história*, 11, 1, 2007, pp 128 – 144, Bratislava.

The author of published and translated documents from the German archive in Freiburg contributes to the Slovak historiography oriented to the issue of desertions of the Slovak units in the eastern front. As the author states these destructive processes were especially significantly shown at the end of October 1943 when, as it was given in the literature, more than 2 000 Slovak troops were captured at Melitopoli. The then Slovak First Infantry Division as part of the German grouping since 12 October 1943 subordinated to commander of Westtaurien, should have to fulfil defensive tasks in occupation and construction of the defensive position, so-called Friesenstellung. He points out contradictory judgments concerning combats at Kachovka.

Military History. World War II. Slovak Army – the First Infantry Division in October 1943.

V posledných rokoch sa stalo už takmer frázou zdôrazňovanie dlžôb slovenskej vojenskej historiografie v oblasti spracovania dejín slovenskej armády v rokoch 1939 – 1945. Pociťuje sa to aj v otázke prechodov či dezercii slovenských jednotiek na východnom fronte. Tieto rozkladné procesy sa zvlášť výrazne ukázali koncom októbra 1943, keď, ako sa uvádzalo v literatúre,¹ sa pri Melitopoli dostalo do zajatia vyše 2 000 slovenských vojakov. Vtedajšia slovenská 1. pešia divízia, ako súčasť nemeckého zoskupenia podliehajúceho od 12. októbra 1943² veliteľovi Westtaurien³, mala plniť obranné úlohy v obsadení a vybudovaní obranného postavenia, tzv. Friesenstellungu. Hoci spracovanie bojovej činnosti významne pokročilo⁴, v posledných rokoch sme mohli čítať aj odlišné, či vzájomne odporujúce hodnotenia o bojoch pri Kachovke.⁵ Martin Lacko formuluje svoje názory kritizovaním starších historikov za legendarizáciu udalostí okolo Melitopola (Kachovky), ktoré sa prezentujú ako „prechod na druhú stranu“. Hoci má pravdu, že je to mýtizácia skutočnosti a dosť bagatelizujúce zjednodušenie, svoju pozornosť však zameriava len na opísanie „pádu do zajatia“, nepripúšťa ani dezercie a nezaoberá sa príčinami. V súvislosti so štúdiou M. Lacka sa dá namietat', a argumentovať, pretože hoci neexistoval cieľavedomý plán prechodu na druhú stranu, aj úmyselné vyhýbanie sa boju bolo svojím spôsobom prejavom vôle dostať sa na druhú stranu. Pravda, treba hneď

¹Autor tu musí sebakriticky priznať, že dlhé roky vo svojich článkoch a príspevkoch tiež použil klišé o „prechode slovenských vojakov pri Melitopoli“. O názoroch jednotlivých autorov v nazeraní na túto problematiku pozri: LACKO, M.: Udalosti 30. októbra 1943 pri Kachovke – mýty a skutočnosti. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II*. In: *Zborník príspevkov z druhého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava*. Lúka 9. – 10. apríla 2003, s. 249-278.

²BYSTRICKÝ, J.: Rýchla (1. pešia) divízia na Kryme a v bojoch na juh od Kachovky. In: *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 3, s. 59.

³Veliteľom Westtaurien (Befehlshaber Westtaurien) v tomto čase, čiže od 15. 10. 1943, bol gen.pech. Sigismund von Förster (1887 – 1959). (http://web.genealogie.free.fr/Les_militaires/2GM/Allemagne/Heer/General_der_Infanterie/F.htm)

⁴Pozri štúdie J. Bystrického v časopise *Vojenská história*: 2/1998, 4/1999, 3-4/2000, 1/2001, 3/2003 a 4/2004.

⁵BYSTRICKÝ, J.: Rýchla (1. pešia) divízia na Kryme a v bojoch na juh od Kachovky. In: *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 3, s. 54-74.(Ref. 2, s. 54-74) a LACKO, M.: Udalosti 30. októbra 1943 pri Kachovke – mýty a skutočnosti. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II. Zborník príspevkov z druhého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava*. Lúka 9. – 10. apríla 2003, s. 249-278.

podčiarknuť, že sa to nevzťahuje rovnako na celú divíziu. Hoci priebeh presunu do Friesenstellungu a bojovej činnosti 1. pešej divízie presnejšie zobrazil vo svojej štúdií Jozef Bystrický, ani on podrobne neanalyzoval celkové príčiny zlyhania divízie. Vzhľadom na to, že diskusia o tomto probléme sa doteraz nevedla a podrobnejší príspevok o príčinách vážnych strát (prechodu, či zajatia 1. pd.) doteraz nebol publikovaný, prinášame dobový dokument z nemeckej strany, ktorý rozvedie príčiny zlyhania 1. pd., a tieto dni dokumentuje takými prameňmi, ktoré na Slovensku doteraz neboli publikované. Čitateľ sa v ňom môže dočítať o nedostatkoch vo vycvičenosti, o nedostatočnom počte poddôstojníkov aj o politických príčinách postoja slovenských vojakov, atď. Predpokladáme, že tento príspevok prispeje k premýšľaniu nielen o bojoch pri Kachovke, ale môže posunúť naše poznanie o nemecký pohľad na príčiny počínania slovenských vojakov.

Dokument s úplným názvom „Bericht über der Besetzung und Kampf in der Friesen-Stellung vom 26. bis 30. 10. 1943“ (Správa o obsadení a boji vo Friesenstellungu od 26. do 30. októbra 1943), zostavený nemeckou výcvikovou skupinou pri 1. pešej divízii a datovaný 6. novembrom 1943, sa nachádza v Nemeckom spolkovom archíve-Vojenskom archíve vo Freiburgu v materiáloch LXXII. armádneho zboru pod označením RH 24 – 72/21. Husto riadkovaný strojepis správy pozostáva z nasledujúcich častí:

1. Uvodné poznámky
2. Krátka zhrňujúca správa o obsadení a bojoch vo Friesenstellungu
3. Vážnejšie dôvody pádu a zlyhania slovenskej 1. pešej divízie
4. Vojnový denník nemeckej výcvikovej skupiny pri 1. pd. od 26. 10. do 30. 10. 1943 s názvom „Obsadenie záchytnéj pozície a boje vo Friesenstellungu“
5. Mapové prílohy (6 máp)
6. Výňatky správ o bojoch od nemeckých dôstojníkov, ktorí boli privedení k slovenskej 1. pešej divízii.

Z uvedených častí publikujeme najdôležitejšie časti, okrem mapových príloh, pričom v prvej časti publikujeme časti 1 – 3 dokumentu v nemčine aj slovenčine, slovenský preklad sme na niektorých miestach opoznámkovali.

ORIGINÁLNE ZNENIE DOKUMENTU:

Deutsche Heeresmission in der Slowakei / Ausbildungsgruppe bei der slowakischen 1. Inf. Div. – Bericht über der Besetzung und Kampf in der Friesen-Stellung vom 26. bis 30. 10. 1943 /mit Karten/

1.) Vorbemerkungen

1. Der zusammenfassende Bericht ist auf Grund das Kriegstagebuches der Ausbildungsgruppe und der Berichte der zur Division kommandierenden deutschen Offiziere zusammengestellt. Auf Meldungen und Unterlagen der slowakischen Division konnte nicht zurückgegriffen werden, da am Kampftage keine schriftlichen Meldungen oder Befehle zu erhalten waren. Alle nachträglich aufgestellten Berichte der slowakischen Truppe über die Kämpfe sind nach mehrfacher Bestätigung unsachlich und unwahr, sodass sie nicht als Unterlage für deutschen Stellen dienen können.
2. Aus dem Kriegstagebuch der Ausbildungsgruppe sind alle Einzelheiten des Marsches, der Besetzung und des Kampfes in der Friesenstellung zu entnehmen.

3. Die Auszüge aus den Gefechtsberichten der deutschen Offiziere ergeben im einzelnen ein Bild der Kämpfe in der Friesenstellung und über das Verhalten der Truppe.

2.) Kurzer, Zusammenfassender Bericht über die Benutzung der Friesenstellung und den Kampf in dieser Stellung vom 26. 10. bis 30. 10. 43

Die zum Küstenschutz in Westtaurien im Abschnitt Shelesnij Port – Ukrajinka eingesetzte slow. 1. Inf. Div. erhielt am 26. 10. mittags den Befehl, sich sofort zu anderer Verwendung im Raum Bolschije Kopani, Brilewka, Malaja Majatschka zu versammeln.

Fernmündlich wurde hinzugefügt, die Division würde in einer Aufnahmestellung zwischen dem Dnjepr und Ssiwasch eingesetzt werden. Die Lage und die der Div. zu Vfg. stehende Truppenteile sind aus der Karte 1 zu ersehen.

Bei Erhalt des neuen Einsatzbefehles konnte damit gerechnet werden, daß die Division zunächst eine rückwärtige Stellung zu besetzen aufzubauen und planmäßig zurückgehende deutsche Truppenteile auszunehmen und mit diesen zusammen zu kämpfen hätte. Für diese Aufgabe schien die Division bedingt geeignet. Ein Einsatz in der Front war nach der langen Zeit des Sicherungsdienstes auf der Krim zur Hebung der Stimmung, der Haltung und der Moral der Truppe nur erwünscht.

Zu diesem Zeitpunkt wurde die Division wie folgt beurteilt: Der Ausbildungsstand war für Verteidigungsaufgaben ausreichend, die Führung von der Kompanie bis zur Gruppe schlecht. Die Gefechtsstärken trugen durchschnittlich 100 Mann. Die Bewaffnung war gut und ausreichend, bis auf die Ausstattung mit schweren panzerbrechenden Waffen und Panzernahbekämpfungsmitteln. Die Division war nahezu 100 % beweglich. Besondere Schwierigkeiten hatte die Division durch den Mangel an Unteroffizieren (es fehlten 75 %). Masse der Truppe war Kriegsunerfahren und hatte noch nie in einem Gefecht gestanden. Ausser der III./A.R. 11 waren alle Verbände einsatzbereit. Stimmung und Haltung der Truppe war im allgemeinen in Ordnung, vereinzelt traten Zersetzungerscheinungen auf, hervorgerufen durch starke Kriegsmüdigkeit, panslawistische Gedankenmänge und bolschewistische Propaganda. Das abschliessende Urteil über den Kampfwert der Division lautete „zur Abwehr bedingt geeignet“.

In den Nachmittagsstunden des 26. 10. trat die Div. den Marsch in den Versammlungsraum an. Bis zum Erreichen der Friesenstellung wurden vor der Truppe bei schwierigen Verhältnisse grosse Marschleistungen gefordert. Die Marschordnung und der äussere Eindruck, den die Truppe auf diesem anstrengenden Marsch machte, war gut, sodass man annehmen konnte, dass eine äusserlich so disziplinierte Truppe auch vor dem Feinde ihre Aufgabe erfüllen würde.

Erreichte Tagesziele und Stand der Marschbewegungen siehe Karte 2 und 3.

Am 28. 10. klärte sich die Lage dahin, dass die Division kaum damit rechnen konnte, längere Zeit und in aller Ruhe die Friesenstellung auszubauen. Es musste vielmehr am 30./31. 10. mit Feindberührung, vor allem mit durchgebrochenen feindlichen Panzerkräften, gerechnet werden. Für diese schwierige Aufgabe erschien der zugewiesene Abschnitt unter Berücksichtigung der Moral und der Kampfkraft der Truppe zu breit. Besondere Schwierigkeiten bestanden auch führungsmässig durch das Fehlen eines Inf. Rgt. Stabes. Die Ausbildungsgruppe meldete pflichtgemäss ihre Auffassung der vorgesetzten deutschen Kommandobehörde und forderte noch einmal dringend die zu anderer Verwendung abgestellten Teile der Division an. (Nähere Einzelheiten siehe KTB 28. 10. und Anlage 10 KTB.)

Die nach verschiedenen Änderungen endgültig zur Besetzung der Friesenstellung zur Verfügung stehenden Teile sowie ihre Gliederung und Bewaffnung sind in der Anlage A aufgeführt. Am 29. 10. gegen 6.00 Uhr erhielt die Division eine Orientierung vom Befh. Westtaurien, wonach feindliche Kavalerie und Panzer bereits um 5.00 Uhr bei Perwo Krestjanskij (30 km ostw. Kachowka) ständen. Es schien sich somit die Annahme des Vortages, dass der Feind in

erster Linie auf Kachowka vorgehe, zu bestätigen. Es kam bei dieser Lage darauf an, möglichst schnell den nördlichen Teil des Divisionsabschnittes zu besetzen. Alle verfügbare Lkw. wurden unter Führung des Ia der Division zusammengefasst, zum II. Batl. IR 21 in Marsch gesetzt und dieses Batl. darauf verlastet. Gegen 10.00 Uhr waren die ersten Teile dieses Bataillons bereits in der Stellung. Wie sich nachträglich allerdings herausstellte, wurde dieses frühe Erreichen der Stellung nicht zum Einrichten und zum Ausbau benutzt.

Eins am Mittag durch den Befehlshaber Westtaurien erfolgte Orientierung über die Lage bestätigte die bisherige Beurteilung, dass der Gegner die Stossrichtung auf Kachowka nimmt. Durch das vorgesehene Einschleichen der 101. Jg. Div. zwischen 50. deutsche I.D. und slowak. 1. Inf. Div. und das beabsichtigte planmässige Ausweichen des XXXIV. Korps auf die Friesenstellung konnte für die nächste Zeit damit gerechnet werden, dass die Division in enger Anlehnung mit deutschen Divisionen in einem nicht zu breiten Abschnitt kämpfen würde. Diese Auffassung der Lage wurde durch den vom XXXIV. A.K. zur Beratung der slowakischen Inf. Div. entsandten Kommandeur der 370. I.D. bestätigt. Nähere Einzelheiten über diese Besprechung sind aus dem Kriegstagebuch zu entnehmen.

Am Abend stellte es sich jedoch heraus, dass infolge der raschen Entwicklung der Lage diese günstige Beurteilung des Nachmittags nicht mehr zutreffend war. Von den zur Verbindungsaufnahme mit der 13. Pz. Div. und zur Aufklärung entsandten Spähtruppe der schnellen Abteilung liefen erstmalig Meldungen ein, die erkennen liessen, dass der Gegner auch mit stärkeren Teilen südlich der Strasse Melitopol – Kachowka vorging und nur noch 30 km von der Friesenstellung entfernt stand. Es musste damit gerechnet werden, dass die Division am 30. 10. mit diesem Feind in den Kampf treten würde. Weiter südlich war der Gegner nach allen Meldungen von der Friesenstellung noch sehr viel weiter entfernt. In übereinstimmender Beurteilung der Lage mit dem Kommandeur der 370. I.D. wurde daher der Nordabschnitt der Division als voraussichtlicher Schwerpunkt der Kämpfe angesehen. Es wurde daher die vorhandene Artillerie in diesem Abschnitt eingesetzt bzw. ihre Umgruppierung dorthin vorgesehen. Ausserdem erhielt die schnelle Abteilung Befehl, den Abschnitt des III./ I.R. 21 solange zu besetzen, bis diesem Batl. voll gefechtsbereit wäre (siehe auch KTB).

Am Abend dieses Tages hatte die Division mit der Masse die Friesenstellung erreicht. Lage siehe Karte 4.

Auf Vorschlag der Ausbildungsgruppe waren die Marschbewegungen von der Division so angeordnet worden, dass alle Teile bereits am Mittag dieses Tages ihre Stellungen erreichen mussten. Damit hätte an diesem Tage für die Bataillons- und Kompanieführer ausreichend Zeit zur Erkundung zur Verfügung gestanden. Durch eigenmächtiges, zu spätes Abrücken aus den letzten Unterkunftsräumen erreichte die Masse der Truppe jedoch erst in den Abendstunden die Stellung, Teile blieben sogar 5 – 10 km davor liegen. So begab sich die Truppe durch eigene Schuld des grossen Vorteils im Vorsprung der Gefechtsbereitschaft.

Am Abend wurde die Lage noch einmal eingehend mit dem Divisionskommandeur und dem Chef des Stabes der slowak. 1. Inf. Div. besprochen. Nach dem Vortrag der Ausbildungsgruppe war die Division sich darüber klar, dass sie vor eine besonders schwierige Aufgabe gestellt war, zum Besetzen und Einrichten der Stellung kaum Zeit vorhanden und bereits beim Hineingehen in die Stellung ohne gründliche Erkundung mit Zusammenstosse mit dem Feind gerechnet werden musste. Durch weitgehende Einschaltung der Ausbildungsgruppe in die Führung der Division wurde versucht, die Truppe zweckmässig einzusetzen und sie vor Überraschungen zu bewahren.

Durch den raschen Vorstoss des Feindes war die Division nunmehr vor eine Aufgabe gestellt, die ihr Können und ihre Kräfte bei weitem überstieg. Die Ausbildungsgruppe hatte sich stets bemüht, einen derartigen Einsatz der Division zu vermeiden. Da jedoch andere Truppenteile der deutschen Führung nicht mehr zur Verfügung standen, erschien es selbstverständlich, als letzte Reserve diese gut ausgerüstete, wenn auch nicht voll kampfkraftige Division einzusetzen,

um den vollkommenen Durchbruch des Gegners bis zum Dnjepr und das Abschneiden der Krim zu verhindern.

Die Nacht vom 29. zum 30. 10. verlief ohne besondere Ereignisse. Gegen 4.30 Uhr drangen russische Panzer und Kavalleriekräfte in das von Schnell. Abt. Besetzte Olgijewka überraschend ein. Sämtliche Spähtruppe oder Sicherungen wurden vom Feinde überrumpelt, ohne dass ein einziger Schuss fiel oder – und diese Annahme ist nicht von der Hand zu weisen – es waren überhaupt keine Sicherungen ausgestellt. Dem Russen gelang die Überraschung der schnellen Abteilung in Olgijewka vollkommen. In kürzester Zeit hatte er diesen Ort ohne jeden Widerstand zu finden in seine Hand gebracht, wesentliche Teile der schnellen Abteilung wurden in diesem Ort gefangengenommen. Durch die übrigen, kopflos flüchtenden Teile der schnellen Abt., trat beim III./I.R. 21, das am Vorabend erst spät in Artemowka eingetroffen war, dort Unterkunft bezogen hatte und zu dieser Zeit noch nicht gefechtsbereit war, eine Panik aus, die sich auf alle in diesem Orte befindlichen Teile (Regts. Stab IR 21, Pz.Jg. und IGK) übertrug. So brachte der Russe auch dieses Dorf innerhalb kürzester Zeit in seinem Besitz. Es gelang den Offizieren, wo es überhaupt versucht wurde, nicht, ihre Truppe zum Stehen zu bringen. Bereits gegen 6.45 Uhr trafen die ersten flüchtenden Teile dieser Truppenteile auf dem Div.Gef. Std. ein.

Bei Olgijewka lag etwa der Nordflügel des russischen Angriffen. Weiter südlich traf der Russe in der Friesenstellung auf keine Infanterie, da das zur Besetzung dieses Abschnittes bestimmte Inf.Btl. I./21 noch 10 km westl in Ssamoilowka lag.

Russische Panzer stiessen bei Echtscherbino auf die seit den Nachmittagsstunden des Vortages in Stellung befindlichen und feuerbereiten Batterien der I./A.R. 11. Vier Panzer eröffneten das Feuer, das nur zögernd und mit einigen Schüssen von den Batterien erwidert wurde. Dann ergriff diese Abteilung die Flucht, nachdem sich der Abt. Kdr. als erster entfernt und liess ihre Geschütze bis auf zwei, mit Munition, Zieleinrichtungen, Zugmaschinen usw. im Stich.

Damit hatte der Feind – ohne Widerstand zu finden Einbruch von 10 km Breite in der Friesenstellung erzielt. Diesen Erfolg hatte der Russe durch das geschickte, von den Slowaken nicht bemerkte Heranführen seiner Angriffskräfte in der Nacht bis in unmittelbare Nähe der Friesenstellung und durch den überraschenden Vorstoss in die schlecht gesicherten Dörfer erreicht.

In Kostogrysovo wurden beim Div.Gef.Std. gegen 8.00 Uhr die Bilder einer überstürzten Flucht und einer völligen Auflösung der Truppe immer deutlicher. Es zeichnete sich klar ab, dass die vom russ. Angriff betroffenen Teile – Schnelle Abt., III./21, Regts. Stab IR 21 mit IGK und Pz.Jg.Kp. und I./AR 11 – an diesem Tage nicht mehr zu verwenden waren. Besonders schwerwiegend war der Verlust der I./AR 11, da die Division von dieser Zeit keine Artillerieunterstützung hatte. Reservisten standen ausser dem Pi.Btl. zum Abriegeln nicht zur Verfügung. Nachrichtenverbindung zu den nördl. II./IR 21 und zu den beiden südlichen Bataillonen bestand (ausser einer Funkverbindung zum I./IR 20) nach diesem Einbruch nicht mehr.

Durch den überraschenden Vorstoss des Feindes, die dadurch ausgebrochene Panik und die wüsten Bilder der kopflosen Flucht waren der Divisionskommandeur und der Chef des Stabes der Division völlig zusammengebrochen. Beide Offiziere waren nicht in der Lage, die zum Gefechtsstand der Division geflüchteten Offiziere und Kommandeure zur Vernunft zu bringen und sie zum Sammeln und zum Vorführen ihrer Truppe anzuhalten. Auch hier zeigte es sich, dass die Offiziere in erster Linie nur auf ihre persönliche Sicherheit bedacht waren. So wurde mehrfach der Wunsch auf Rückverlegung des Divisionsgefechtsstandes geäussert. Es gelang der Ausbildungsgruppe nur unter Aufbietung aller Energie, den Divisionsstab zum Aushalten in Kostogrysovo zu bewegen. (siehe noch KTB).

Nachdem die Friesenstellung in 10 km Breite durchgebrochen war und Reservisten nicht mehr zur Verfügung standen, musste es darauf ankommen, die z. Zt. noch besetzten Orte Nataljewka un Kostogrysovo zu halten, zu festen Stützpunkten auszubauen und hier den russischen Vorstoss zum Stehen zu bringen. Würden auch diese Orte kampflös aufgegeben, wie sie slowakische

Division es wollte, so hatte der Gegner die Möglichkeit, mit seinem Panzern und mot. Kräften noch an diesem Tage bis zur grössten Strasse Perekop – Chersson ohne Widerstand zu finden, durchzustossen. Bis zum Eintreffen des Kommandeurs der 370. I.D. in Kostogrysovo setzte sich die Ausbildungsgruppe mit aller Energie für die Durchführung dieser Absicht ein. Es gelang allmählich, Nataljewka und Kostogrysovo zu starken Stützpunkten, die auch mit schweren Waffen besetzt wurden, auszubauen.

Nachdem gegen 9.15 Uhr der Kommandeur der 370. I.D. auf dem Div.Gef.Std. erschien und den ganzen Tag über dort verblieb, erhielt das Pi.Btl. den Befehl, von Nataljewka aus vorzugehen und zunächst Liubimowka Pawlowka zu nehmen. Infolge der langsamen Befehlsübermittlung und der Unentschlossenheit der Offiziere und ihrer mangelnden Einsatzbereitschaft gelang es jedoch, erst gegen 16.00 Uhr den durch schwache Sicherungen besetzten Ort zu nehmen und zu säubern. Gegen 10.00 Uhr wurden von der Stelle der Ausbildungsgruppe 2 km südlich Kostogrysovo die ersten feindlichen Panzer, dabei verlastete Infanterie, auf der Fahrt nach Westen beobachtet. Diese Panzerspitze wurde von 11.00 Uhr an laufend durch deutsche Stuka und Schlachtflieger mit sichtbarem Erfolg bekämpft. Im Laufe des Vormittags wurden zur Verstärkung der Ortsverteidigung von Kostogrysovo eine deutsche 10 cm Btrr. und die deutsche 2./H. Flak-Abt. 289 herangezogen und in Stellung gebracht.

Gegen 11.00 Uhr hatte die Ausbildungsgruppe folgendes Bild der Lage. (siehe Karte 5).

In der Mitte des Abschnittes ist dem Russen in 10 km Breite ein 25 km tiefer Durchbruch geglückt. Hier ist der feindl. Vorstoss zunächst durch die deutschen Schlachtflieger dann durch die starken Stützpunkten Nataljewka und Kostogrysovo und dann durch den der Division erst später bekanntgewordenen Stoss von Teilen der 13. Pz. Div. von Krassnij Perekop nach Süden in den Rücken des Feindes zum Stehen gebracht. Das nördlich stehende Btl. II./ IR 21 und die beiden südlich stehende Bataillons I./IR 20 und I./IR 21 sind bisher nicht angegriffen worden. Gelingt es den (nach einer Orientierung des Chefs des Gen.St. Befh. Westtaurien) in Linie Dornburg – Uspenskaja stehenden deutschen Teilen, sich mit den Teilen der 13. Pz.Div. in der Friesenstellung zu vereinen und erfolgt die beabsichtigte Zuführung des einen Bataillons der 101. Jg.Div. nach Kostogrysovo, so besteht durchaus die Möglichkeit, diese Lücke in der Friesenstellung wieder zu schliessen, ja sogar den durchgebrochenen Feind einzuschliessen und zu vernichten.

Im Laufe des Nachmittags stellte es sich allerdings heraus, dass weder das Btl. der 101. Jg.Div. nach Kostogrysovo zugeführt werden konnte, noch konnten das bei Dornburg – Uspenskaja stehenden deutschen Kräfte infolge schwerer Kämpfe nach Westen auf die Friesenstellung ausweichen, noch konnten die bei Krassnij Perekop nach Süden vorstossenden Teile der 13. Pz.Div. infolge Betriebsstoffmangels weiter vorstossen.

Im Laufe des Nachmittags wurden noch verschiedene Absichten zum Halten bzw. Wiedererlangen der Friesenstellung bekanntgegeben, alle diese Pläne liessen sich jedoch infolge der raschen Entwicklung der Lage nicht mehr durchführen (nähere Einzelheiten siehe KTB).

Im Laufe des Nachmittags wurden zweimal Teile der slowakischen I. Inf.Div. von deutschen Stukas angegriffen. Dies wirkte sich auf die gedrückte Stimmung, – insbesondere beim Divisionsstab – gerade niederschmetternd aus.

Zwischen 14.00 und 15.00 Uhr griff der Gegner auf den Raum zwischen slowak. 1. Inf.Div. und 50. Inf.Div den Eckpfeiler der Friesenstellung, Dimitrijewka, z. T. auch von dem am Morgen genommenen Olgijewka von Süden aus an, er stiess hierbei auf das II./ IR 21 und ein deutsches Bau-Batl. Trotzdem das II./21 bereits seit über 24 Stunden in seiner Stellung lag und auch die Überraschung durch den Gegner fortfiel, schlug sich auch dieser Truppenteil schlecht – z. T. verboten die Offiziere die Feuereröffnung auf den Russen. Von seinem Kommandeur und einem Teil der Offiziere verlassen, ging dieses Batl. in Unordnung ohne Widerstand zu leisten auf Kachowka zurück (siehe Gefechtsbericht Lt. Fischer).

Etwa zu gleicher Zeit verliessen auch die Beiden südl. Batle, ohne vom Gegner ernsthaft, geschweige denn von Panzern angegriffen zu werden, kampflös ihre Stellungen. Der Komman-

deur des I./IR 21 hatte sein Bataillon bereits am Morgen nach dem feindlichen Panzerdurchbruch nördlich von seiner Stellung verlassen, erschien gegen Mittag in Brilewka und war am Abend bereits am Dnjepr in Golaja Pristan. Eine Verbindung zum I./IR 20 bestand nur über eine schlecht arbeitende Funklinie, die eine Aussprache und eine klare Befehlerteilung nicht ermöglichte.

Am Nachmittags war durch das Erscheinen des geflohenen Batl.-Kdrs. des I./IR 21 bei allen im Raum Bolschije Kopani, Tschalbassy, Brilewka liegenden Versorgungseinheiten eine Panik ausgebrochen, die in eine regellose Flucht und in völlige Auflösung dieser Teile ausartete. Hierbei wurde grundlos wertvollstes Material entweder vernichtet oder liegen gelassen. Erst am Dnjepr konnten alle diese Teile bei Aleschki und Golaja Pristan wieder aufgefangen und später ordnungsgemäss über den Dnjepr gesetzt werden (siehe Bericht hptm. Diekore).

Lage bei Einbruch der Dunkelheit siehe Karte 6. Von Einbruch der Dunkelheit bis zum Eintreffen des Befehls des XXXXIV. A. K. um 20.15 Uhr, blieb die Lage im wesentlichen unverändert. Die Zurücknahme der bei Liubimo Pawlowka, Nataljewka und Kostogryosowo stehenden Teile der Division vollzog sich ohne Störung vom Gegner. Ein Bericht über das Besetzen der übrigen Teile der Division vom Feinde kann nicht vorgelegt werden, da bei diesen Batl. keine deutschen Offiziere waren und alle nachträglichen slowakischen Meldungen sich nach mehrfachen Bestätigungen als unsachlich und unwahr herausgestellt haben.

Der Kampf in der Friesenstellung war damit für die Division beendet. Die Division war Morgen dieses Tages vor eine Aufgabe gestellt, die auch eine deutsche Division kaum hätte erfüllen können. Die Lage hatte sich so rasch entwickelt, dass der Division keine ausreichende Zeit zur Verfügung stand um sich gefechtsbereit zu machen. Entschuldigt werden kann jedoch durch diese Verhältnisse das völlige Versagen der Division nicht. Bei vielen Truppenteilen war diese Lage von vornherein nicht so aussichtslos, dass nicht wenigstens ein ernsterer Widerstand hätte versucht und die Waffenehre des slowakischen Heeres hätte gewahrt werden können. Die Truppe wurde durch zu grosse Sorglosigkeit und durch die schlechte Aufklärung und dem völlig unzureichenden Sicherungsdienst vom Russen überrascht und in eine Panik versetzt. Von ihren Kommandeuren und einem grossen Teil der Offiziere verlassen, leistete die Truppe bei dem mangelnden Kampfwillen, der so weit ging, dass teilweise nicht einmal das Feuer auf den Russen eröffnet wurde, keinen Widerstand. Die Führung der Division konnte infolge der fehlenden Reserven und der ausgefallenen Nachrichtenverbindungen kaum zur Auswirkung kommen. Auch sie war von der allgemeinen Kampflosigkeit und dem Schrecken erfasst und war mehr auf ihre persönliche Sicherheit als auf die Führung bedacht. Sie war nicht in der Lage, durch energisches Eingreifen von sich aus allein die Besetzung der wichtigsten Stützpunkte Nataljewka und Kostogryosowo durchzusetzen. Alle wichtige Befehle und Entscheidungen wurden an diesem Tage von der Ausbildungsgruppe bzw. vom Kommandeur der 370. Div. gegeben bzw. getroffen. Die Fernsprachverbindungen fielen sämtlich infolge des tiefen Einbruchs des Feindes aus und konnten nicht wieder hergestellt werden. Trotz immer wiederholter Vorschlägen der Ausbildungsgruppe gelang es der Division nicht Verbindung durch Offizier-Spähtrupps zu den vorn eingesetzten Batlnen herzustellen. Die Notwendigkeit und Wichtigkeit der Aufklärung in der schweren Lage wurde zwar von der Division erkannt jedoch war die Führung nicht imstande, eine entsprechende Aufklärung anzusetzen. Sie erfolgte ebenso wenig, wie die Verbindung zu den Batlnen. So war die division den ganzen Tag über im Unklaren über die Lage bei dem nördl. und bei den beiden südl. Bataillonen.

Die Truppe war mit allen Versorgungsgütern voll ausgestattet, der Nachschub bei längerem Kampf gewährleistet.

Personelle und materielle Verluste siehe Anlage B.

3.) Die wichtigste Gründe für den Zusammenbruch und des Versagen der slowakischen 1. Inf.-div.

I. Politische, aus den Verhältnissen in der Slowakei herrührende Ursachen:

- 1.) Die starke Kriegsmündigkeit in der Heimat wirkte sich ungünstig auf die Bereitschaft um den Willen zum Kämpfen aus.
- 2.) Von der bolschewistischen Gefahr war ein grosser Teil der Division nicht überzeugt. Durch verbreitete panslawistische Gedenkgänge wurde bei einem Teil der Offiziere und der Mannschaft der Russe nicht als Feind, sondern als stammverwandt angesehen.
- 3.) Zweifellos wirkte sich der noch in der Slowakei vorhandene jüdische, tschechische und kommunistische Einfluß, wenn auch nur vereinzelt – aber immer wiederholt – ungünstig auf die Truppe aus. Die Folgen dieser Zersetzung bei der Division waren deutschfeindliche, auf der anderen Seite bolschewistenfreundliche Äußerungen und vereinzelt, in der letzte Zeit zunehmende Fälle von Fahnenflucht.

II. Militärische, sich aus der Entwicklung der Lage ergebende Ursachen:

- 1.) Vom Standpunkt der Division aus gesehen wurde der Befehl zum Einsatz in der Friesenstellung zu spät gegeben. Die Division konnte weder die Stellung erkunden noch ausbauen. Als die Division gerade in die Stellung hineinging, stiess der Feind mit seinen Panzern in die Batle. hinein.
- 2.) Die sogenannte Friesenstellung war im Bereich der Division nicht ausgebaut. Es fehlten Gräben, Drahthindernisse, Panzergräben, Minen u. s. w.
- 3.) Der Abschnitt war für 4 Batle. zu breit, im Durchschnitt hatte jedes Batl. 8 km zu verteidigen.
- 4.) Durch die vorgesetzten deutschen Kommandobehörden waren bereits mit längerer Zeit ein Inf. Rgt. Stab und 2 Inf. Btl. der Division zu anderer Verwendung abgestellt. Es fehlte somit ein Drittel der infanterischen Kampfkraft.
- 5.) Seit Ende Sept. lag die Führung der Division nicht mehr in einheitlicher Hand. Von Ende Sept. bis 26. 10. 43 führte Oberst Lendvay, ein weicher und energieloser Offizier, die Division. Er übergab am 27. 10. 1943 den Befehl über die Division an Oberstlt. Perko, der weder nach seiner Persönlichkeit, noch nach seiner Ausbildung und seinen Können, dieser Aufgabe gewachsen war.
- 6.) Für den 30 km breiten Abschnitt stand der Division nur eine Art.-Abt. zur Verfügung. Eine Art.-Abt. stand im Abschnitt der 50. deutschen I. D. die III. Abt. war nichts einsatzbereit. Diese einzige zur Vfg. stehende Art.-Abt. fiel bereits in den ersten 1 1/2 Stunden des Kampfes aus, sodass die Division den ganzen Tag über keine Art.-Unterstützung hatte.

III. Auf unzureichender Ausrüstung der Division beruhende Ursachen:

- 1.) Die Division verfügte, insbesondere bei der Infanterie über zu wenig schwere panzerbrechende Waffen. Es gab bei der Division nur zwei 7,5 cm Pak. Die Truppe hatte damit das Gefühl, feindliche Panzern wehrlos gegenüber zu stehen.
- 2.) Es fehlten ferner völlig die Panzernahbekämpfungsmittel jeder Art. Die musste zwangsläufig ein Gefühl der Unsicherheit hervorzurufen, besonders nachdem eine entsprechende Ausbildung stattgefunden hatte.
Eine andere Frage ist es freilich, ob die Truppe bei dem mangelnden Kampfwillen von dieser Waffe Gebrauch gemacht hätte.

IV. In mangelnder Ausbildung der Truppe liegende Gründe:

- 1.) 75 % der Unterführer aller Waffen fehlten. Die wenig vorhandenen waren schlecht.

- 2.) 80 % der Truppe war völlig unerfahren im Kampf und hatte noch nie im Gefecht gestanden.
- 3.) Trotz Unterrichtung über die Lage legte die Truppe in unmittelbarer Feindnähe eine unverantwortliche Sorglosigkeit an den Tag. Völlig unzureichend war die Aufklärung, gänzlich hat der Sicherungsdienst versagt.

V. Durch eigene Schuld der Division verursachte Gründe:

- 1.) Die vorstehend geschilderten Verhältnisse brachten zwar schwerwiegende Nachteile mit sich, sie hätten auch die Kampfkraft einer deutschen Division nachteilig beeinflusst, allein sind sie nur der äussere Anlass für das Versagen der slowakischen Division, die Hauptgründe liegen sehr viel tiefer.
- 2.) Durch eigenes Verschulden war infolge der überall im sich greifenden Faulheit und Bequemlichkeit während der langen Zeit der Sicherungsdienstes auf der Krim die kämpferische Bereitschaft verloren gegangen.
- 3.) Die Offiziere vernachlässigten die Erziehung ihrer Mannschaft, die so nicht wusste, wofür und warum sie zu kämpfen hatte.
- 4.) Es wurde nichts getan, um durch entsprechende Beeinflussung die durch die schlechte Stimmung in der Heimat hervorgerufene Kriegsmüdigkeit, die panslawistischen Ideen und die zersetzende Propaganda des Feindes zu bekämpfen, sondern man liess die Dinge treiben. Von der D. H. M. in Pressburg und von der Ausbildungsgruppe bei der Division wurde immer wieder auf die dringende Notwendigkeit der wehrgeistigen Erziehung und Betreuung aufmerksam gemacht und praktische Vorschläge vorgelegt. Allein es fehlte sowohl bei den militärischen Dienststellen in der Heimat, wie bei der Division der Wille durchzugreifen und sich grundsätzlich auf die deutsche Erziehungsmethode umzustellen. Noch unmittelbar vor dem Einsatz in der Friesenstellung hat der Leiter der Ausbildungsgruppe für den Chef des Stabes einen schriftlichen Vorschlag ausgearbeitet, der allerdings infolge der Ereignisse nicht mehr zur Absendung gelangte. Dieser Vorschlag wird hier zur Vervollständigung der Unterlagen beigelegt.
- 5.) So hatte die Truppe keinen Kampfwillen und zeigte nicht das geringste Durchstehvermögen.
- 6.) Bei schweren Vergehen – insbesondere bei Fahnenflucht und erwiesenem Indiensttrettern beim Feinde – wurde von der Division nicht mit der im Kriege nun einmal zur Aufrechterhaltung der Manneszucht erforderlichen Schärfe durchgegriffen, nicht ein einziges Todesurteil wurde ausgesprochen, geschweige denn vollstreckt.
- 7.) Die grösste Schuld jedoch trägt das Offiziers-Korps und zwar insbesondere die Kommandeure und Kompanieführer. Zeigte der grösste Teil von ihnen in ruhigen Zeiten wenig Interesse für den Dienst sowie für die ihnen ausvertraute Truppe und lebten in erster Linie ihrem persönlichen Wohlergehen, so muss ihre Haltung ein Gefecht geradezu als verbrecherisch bezeichnet werden. Feige und unentschlossen versagten sie vollkommen, führten ihre Truppe nicht und geben ihnen nicht das zu fordernde persönliche Beispiel. Die meisten Offiziere, insbesondere die Kommandeure waren von Beginn des Gefechtes an nur auf ihre persönliche Sicherheit und Rettung bedacht. 4 von 5 Kommandeuren der vor eingesetzten Btl. bzw. der schnellen Abteilung blieben nicht bei ihrer Truppe, Zwei von ihnen sind einwandfrei noch am gleichen Tage 120 km nach Westen zum Dnjepr geflohen. Einer hat seine Truppe nach Ausgabe des Rückzugsbefehls als erster verlassen und sich über den Dnjepr geflohen, Einer hat seine Truppe nach Ausgabe des Rückzugsbefehls als erster verlassen und sich über den Dnjepr im Kfz. in Sicherheit gebracht. Ein Kommandeur scheint der Tag beim Btl. geblieben zu sein, hat jedoch dann das Btl. in schwirriger Lage verlassen um angeblich Befehle zu

holen. Die Behauptung lässt sich nicht nachprüfen, und es braucht nicht erwähnt zu werden, dass nicht der Kommandeur, sondern der Adjutant Befehle holt.

- 8.) So hat die an sich schon nicht kampfwillige Truppe von ihren Kommandeuren und einem Teil der Offiziere in Stich gelassen – allerdings vor eine schwierige Aufgabe gestellt, bei der ersten Feindberührung vollkommen versagt.

SLOVENSKÝ PREKLAD NEMECKÉHO DOKUMENTU:

Nemecká vojenská misia na Slovensku/ Výcviková skupina pri slovenskej 1. pešej divízii – Správa o obsadení a boji vo Friesen-Stellungu od 26. 10. do 30. 10. 1943

1.) Úvodné poznámky

1. Súborná správa bola zostavená na základe vojnového denníka výcvikovej skupiny podľa správ nemeckých dôstojníkov pridelených 1. pešej divízii. Po hláseniach a podkladoch slovenskej divízie sa nedá siahnúť, pretože z bojových dní sa nezachovali žiadne písomné informácie a rozkazy. Viackrát sa potvrdilo, že všetky dodatočne zostavené správy slovenskej jednotky o bojoch sú nevecné a nepravdivé, natoľko, že nemeckým miestam nemôžu slúžiť ako podklady.
2. Z vojnového denníka výcvikovej skupiny sa dajú zistiť všetky jednotlivosti o pochode, obsadení a bojoch vo Friesenstellungu.
3. Výňatky zo správ nemeckých dôstojníkov o bojoch poskytujú v jednotlivostiach celistvý obraz o bojoch a o správaní sa jednotky vo Friesenstellungu.

2.) Krátka prehľadná správa o využití Friesenstellungu a boj v tomto postavení od 26. 10. do 30. 10. 1943

Na obranu pobrežia v úseku Železnij Port – Ukrajinka nasadená slovenská 1. pešia divízia 26. 10. dostala na poľudnie rozkaz, aby sa na iné využitie zhromaždila v priestore Bolšije Kopani, Brilevka a Malá Majačka. Telefonicky sa k tomu pridalo, že divízia bude nasadená medzi Dneprom a Sivašom. Situáciu a časti jednotky divízie, ktoré jej boli k dispozícii, zobrazuje mapa č. 1.⁶

Na základe nového rozkazu na nasadenie sa počítalo s tým, že divízia by najskôr obsadila a vybudovala záchytné obranné postavenie, prijala by podľa plánu ustupujúce časti nemeckých jednotiek a spolu s nimi by bojovala. Na túto úlohu sa zdala byť divízia podmienenčne spôsobilou. Nasadenie na fronte bolo po dlhom čase zabezpečovacej služby na Kryme žiaduce na pozdvihnutie nálady, správania a morálky jednotky.

Do tohto času bola divízia posudzovaná: stav vycvičenosti na obranné úlohy bol dostačujúci, velenie od úrovne roty až družstvo zlé. Bojovú silu predstavovalo priemerne 100 mužov. Výzbroj bola dobrá a dostačujúca, až na vybavenie ťažkými protipancierovými zbraňami a proti-

⁶Mapa č. 1 zobrazujúca situáciu 26. 10. 1943 o 12.00 je uložená pod signatúrou RH 24 – 72/21 K-1. Mapy nepublikujeme.

tankovými prostriedkami na boj z blízka. Divízia bola skoro na 100 % pohyblivá. Mimoriadne ťažkosti mala divízia vinou nedostatku poddôstojníkov (chýbalo 75 %). Veľká časť jednotky nemala vojnové skúsenosti a nezúčastnila sa žiadneho boja. Okrem III. oddielu delostreleckého pluku 11 boli všetky jednotky pripravené na nasadenie. Nálada a správanie sa jednotky boli vo všeobecnosti v poriadku, jednotlivci sa ukazovali známky rozkladu, ktoré boli vyvolané ťažkou vojnovou únavou, panslavistickými myšlienkami a boľševickou propagandou. Záverečný úsudok o bojovej hodnote divízie znel: „k obrane podmienenčne vhodná“.

V popoludňajších hodinách 26. 10. sa divízia začala presúvať do priestoru sústredenia. Do dosiahnutia Friesenstellungu sa od jednotky pri ťažkých cestných podmienkach požadovali veľké pochodové výkony. Pochodový poriadok a vonkajší dojem, ktorý jednotka na tomto namáhavom presune prejavila, bol dobrý, takže by sa predpokladalo, že podľa vonkajšieho dojmu taká disciplinovaná jednotka bude aj pred nepriateľom plniť svoje úlohy.

Dosiahnuté denné ciele a situáciu presunu približujú mapy č. 2 a 3.

Dňa 28. 10. sa situácia vyjasnila v tom zmysle, že divízia sotva môže rátať s tým, že bude môcť dlhší čas a v úplnom pokoji budovať Friesenstellung. Viac-menej od 30./31. 10. sa muselo rátať s nepriateľským dotykom, predovšetkým s prielomovými nepriateľskými tankovými silami. Na túto ťažkú úlohu sa zdal pridelený úsek s prihliadnutím na morálku a bojovú silu jednotky príliš široký. Zvláštne ťažkosti vznikli aj z hľadiska vedenia – vinou velenia štábu pešieho pluku. Výcviková skupina hlásila povinne svoj názor nadriadeným nemeckým veliteľstvám a ešte raz naliehavo žiadala prisunutie jednotiek divízie odvelených na iné využitie (plnenie iných úloh). (Bližšie jednotlivosti pozri vo vojnovom denníku z 28. 10. a v prílohe 10 vojnového denníka.⁷)

Časti, ktoré po rôznych zmenách s konečnou platnosťou boli k dispozícii na obsadenie Friesenstellungu, ako aj ich organizácia a výzbroj, sú uvedené v prílohe A⁸.

Dňa 29. 10. okolo 6.00 h dostala divízia usmernenie od veliteľa Westtaurien, podľa ktorého údajne nepriateľská jazda a tanky o 5. 00 h boli v pohotovosti pri Pervo Kresťanskom (30 km vých. od Kachovky). Tým sa zdal predpoklad z predošlého dňa, že nepriateľ v prvom rade postupuje na Kachovku, potvrdený. V tejto situácii veľmi záležalo na čo možno najrýchlejšom obsadení divízneho úseku. Všetky k dispozícii stojace nákladné autá boli sústredené pod velením prednostu Ia oddelenia divízie odoslané k práporu II. p. pl. 21, ktorý bol na ne naložený. Okolo 10.00 h boli prvé časti tohto práporu už v postavení. Ako sa neskôršie, samozrejme, ukázalo, toto skoré dosiahnutie postavenia nebolo využité na jeho zriadenie a vybudovanie.

Situčné usmernenie veliteľom Westtaurieniu na poludnie potvrdilo dovtedajší záver, že úder protivníka smeruje na Kachovku. S predpokladaným včlenením 101. Jägerdivision medzi 50. nemeckú a slovenskú 1. pešiu divíziu a plánovitým ústupom XXXXIV. zboru na Friesenstellung sa dalo v najbližšom čase počítať, s tým, že by divízia opierajúc sa o nemecké divízie bojovala na nie veľmi širokom úseku. Takéto vyhodnotenie situácie potvrdil aj veliteľ 370. pešej divízie⁹, ktorého vyslali od XXXXIV. zboru k slovenskej pešej divízii na poradu. Bližšie podrobnosti o týchto rozhovoroch sa dajú zistiť z vojnového denníka.

Večer vysvitlo, že pre rýchly vývin situácie tieto priaznivé predpoklady z predpoludnia už nie sú reálne. Od prieskumnej hliadky priezvedného oddielu, vyslanej nadviazať spojenie

⁷Podľa prílohy 10, výcviková skupina hlásila na Heeresgruppe A, na Veliteľstvo Westtaurien a na vedomie aj nemeckej vojenskej misii do Bratislavy nasledovné: „1. Prosí srčne o prisunutie štábu p.pl. 20 aj s plukovnými jednotkami do Askania Nova. Velenie v šírke 30 km s jedným plukovným štábom nie je možné. Postavenie jedného ďalšieho plukovného štábu pre nedostatok dôstojníkov a chýbajúce spojovacie materiály je vylúčené. 2. Aj privedenie II. a III. práporu p. pl. 20 je žiaduce, pretože priemerne 8 km šírka úseku práporu ďaleko presahuje bojové sily Slovákov.“

⁸Príloha A uvádza bojovú zostavu divízie. Z technických príčin ju nepublikujeme. O bojovej zostave divízie pozri Ref. 2.

⁹V tom čase (od 7. septembra 1943) veliteľom 370. nemeckej pešej divízie bol gen.por. Fritz Becker. (1892 – 1967) (www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Infanteriedivisionen/370ID-R.htm, okrem toho pozri aj http://web.ge-nealogie.free.fr/Les_militaires/2GM/Allemagne/Heer/Generalleutnant/B.htm)

s 13. tank. divíziou a na prieskum, po prvýkrát prišli správy, ktoré umožnili zistiť, že protivník so silnými jednotkami aj južne od cesty Melitopol' – Kachovka stál len vo vzdialenosti 30 km od Friesenstellungu. Muselo sa počítať s tým, že divízia by 30. 10. s týmto nepriateľom mohla vstúpiť do boja. Ďalej na juh bol protivník podľa všetkých informácií vzdialený od Friesenstellungu veľmi ďaleko. V zhodnom posúdení situácie s veliteľom 370. pešej divízie bol severný úsek divízie vyhladený ako predpokladaný ťažiskový bod bojov. Z toho dôvodu bolo do tohto úseku nasadené delostrelectvo, resp. sa predpokladalo preskupenie. Okrem toho priezvedný oddiel dostal rozkaz na obsadenie úseku III./21 práporu, až kým tento prápor nedosiahne bojaskopnosť (pozri tiež voj. denník).

Večer tohto dňa divízia hlavnou časťou síl dosiahla Friesenstellung. Situáciu približuje mapa č. 4.

Na návrh výcvikovej skupiny boli presuny divízie usporiadané tak, aby všetky časti divízie už napoludnie tohto dňa dosiahli svoje postavenie. Takto by v tento deň mali velitelia práporov a rôť dostatočný čas na prieskum. Pre svojvoľný, veľmi oneskorený odsun z posledného ubytovacieho priestoru, dosiahla väčšia časť jednotky postavenie až vo večerných hodinách, jednotky zostali stáť 5 – 10 km pred ním. Takto sa divízia z vlastnej viny vzdala veľkej výhody náskoku, ktorú získala v bojovej pripravenosti.

Večer bola situácia ešte raz prerokovaná spolu s veliteľom a náčelníkom štábu 1. slov. pešej divízie. Po výklade výcvikovej skupiny bolo divízii jasné, že bola postavená pred zvlášť ťažkú úlohu, keď na obsadenie a zaujatie postavenia mala iba nepatrný čas a hneď po zaujatí postavenia bez dôkladného prieskumu musela počítať so zrážkou s nepriateľom. Ďalekosiahlym zapojením sa výcvikovej skupiny do velenia divízie, sa urobil pokus o primerané nasadenie jednotky a o jej ochranu pred prekvapením.

Rýchlym postupom nepriateľa bola divízia postavená odteraz pred úlohu, ktorá jej možnosti a sily ďaleko prevyšovala. Výcviková skupina sa usilovala zabrániť takému spôsobu nasadenia divízie. Keďže nemecké velenie nemalo k dispozícii ďalšie vojskové jednotky, zdalo sa samozrejmé, že treba nasadiť, ako poslednú rezervu, túto dobre vyzbrojenú, nie však plne bojaskopnú, divíziu, aby sa zabránilo dokonalému prelomu nepriateľa až k Dnepru a odrezaniu Krymu.

Noc z 29. na 30. 10. uplynula bez zvláštnych udalostí. Okolo 4.30 h ruské tankové a jazdecké sily prekvapivo vtrhli do Olgijewky, obsadenej priezvedným oddielom. Všetky pozorovacie alebo zabezpečovacie sily nepriateľ nečakane prepadol, bez toho, aby padol hoci jeden jediný výstrel a – táto domnienka sa nedá vylúčiť – vôbec neboli postavené žiadne zabezpečenia. Rusovi sa podarilo dokonale prekvapiť priezvedný oddiel v Olgijewke. V kratšom čase bez odporu obsadil túto obec a hlavné časti priezvedného oddielu padli v tejto obci do zajatia. Vďaka zvyšným, bezhlavo utekajúcim, častiam priezvedného oddielu III./ 21 práporu, ktorý až v predošlý večer neskoro prišiel do Artemovky, a tam sa ubytoval a do tohto času ešte nebol bojaskopný, vypukla panika, ktorá sa preniesla na všetky jednotky nachádzajúce sa v tejto obci (štáb pešieho pluku 21, protitankoví stíhači, a horská kanónová batéria¹⁰). Takto si vzal Rus aj túto dedinu v krátkom čase pod svoju kontrolu. Dôstojníkom, kde sa o to vôbec pokúsili, sa nepodarilo svoje vojská zastaviť. Už okolo 6.45 h prišli prvé utekajúce jednotky na stanovisko veliteľa divízie.

Severné krídlo ruského útoku bolo približne pri Olgijevke. Ďalej, južne, vo Friesenstellungu, Rus nenarazil na žiadnu pechotu, lebo peší prápor I./21 určený na obsadenie tohto úseku bol ešte 10 km západnejšie, v Samojlovke.

Ruské tanky útočili pri Echčerbine na batériu I./ del. pl. 11, nachádzajúcu sa od popoludnia predošlého dňa v postavení a pripravenú na paľbu. Štyri tanky začali paľbu, ktorá bola opätovaná len váhavo a jednotlivými ranami. Potom sa dala táto jednotka na útek, po čom sa veliteľ

¹⁰Bolí to konkrétne: štábná rota veliteľstva pešieho pluku 21, HKB 21 a časť roty KPÚV 21. Pozri o tom: BYSTRICKÝ, J.: Rýchla (1. pešia) divízia na Kryme a v bojoch na juh od Kachovky. In: *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 3, s. 63 (Ref. 2, s. 63).

jednotky ako prvý vzdialil a nechal všetky delá, až na dve, aj s muníciou, zameriavacími prístrojmi, ťahačmi atď. napospas.

Týmto nepriateľ dosiahol – bez toho, aby narazil na odpor – 10-kilometrový široký vlom do Friesenstellungu. Tento úspech dosiahol Rus vyslaním útočných síl, ktoré Slováci nespozorovali, v noci do bezprostrednej blízkosti Friesenstellungu, a prekvapivým postupom do zle zaistených dedín.

Na stanovisku veliteľa divízie v Kostogrysove boli okolo 8.00 h obrazy unáhleného úteku a úplného rozkladu skupiny stále evidentnejšie. Jasne sa ukázalo, že ruským útokom zasiahnuté jednotky – priezvedný oddiel, III./21 prápor, štáb pešieho pluku 21 s HKB 21 a rotou KPÚV a I. oddiel del. pluku 11 už v tento deň nebudú môcť byť použité. Zvlášť závažná bola strata I. oddielu del. pluku 11, pretože divízia od tohto času nemala žiadnu delostreleckú podporu. Okrem pionierskeho práporu neboli k dispozícii žiadne zálohy na prehradenie. Spojenie so severným II./21 práporom a obidvoma južnými práporami nebolo po tomto prielome (okrem rádiového spojenia na I./20 prápor) žiadne.

Vinou prekvapivého prieniku nepriateľa, a z toho vypuknutej paniky, chaotických prejavov bezhlavého úteku, sa veliteľ a náčelník štábu divízie úplne zrútili. Obidvaja dôstojníci neboli schopní dôstojníkov a veliteľov utekajúcich na stanovisko veliteľstva divízie prinútiť k rozumu, zhromaždiť ich a nabádať ich veliť vlastným vojskám. Aj tu sa ukázalo, že dôstojníci v prvej línii mysleli len na vlastnú bezpečnosť. Takto bolo viacnásobne vznesené želanie na preloženie stanovišťa divízie dozadu. Výcvikovej skupine sa len s vypätím všetkej energie podarilo donútiť štáb divízie k zotrvaniu v Kostogrysove (pozri vojnový denník).¹¹

Potom, čo Friesenstellung bol v 10 km šírke prelomený a zálohy už neboli k dispozícii, muselo záležať na tom, aby ešte ovládané obce Nataljevka a Kostogrysovo sa udržali, vybudovali sa ako pevné oporné body, aby sa tu ruský výpad zastavil. Keby boli tieto obce bez boja odovzdané, ako to chcela slovenská divízia, protivník by mal možnosť so svojimi tankmi a motorizovanými silami ešte v ten deň bez odporu preraziť k veľkej ceste Perekop – Cherson. Do príchodu veliteľa 370. pešej divízie do Kostogrysova sa výcviková skupina zasadila so všetkou energiou, aby presadila tento zámer. Nataljevku a Kostogrysovo sa podarilo postupne vybudovať ako silné oporné body, ktoré boli obsadené aj s ťažkými zbraňami.

Potom, čo sa okolo 9.15 h veliteľ 370. pd objavil na divíznom veliteľskom stanovisku, a potom tam celý deň zotrval, dostal žienjny prápor rozkaz, aby postupom z Nataljevky predbežne obsadil Ljubimo Pavlovku. Pre oneskorené doručenie rozkazu a nerozhodnosť veliteľov a ich nedostatočnú bojovú pripravenosť, sa až okolo 16.00 h podarilo slabým zaistením obsadenú obec ovládnuť a očistiť. Okolo 10.00 h boli zo stanoviska výcvikovej skupiny, 2 km južne od Kostogrysova, spozorované prvé nepriateľské tanky s výsadbom pechoty, smerujúce na západ. Tieto tankové hroty boli od 11.00 hodiny nemeckými stukami a bitevnými lietadlami očividne zničené. V priebehu predpoludnia boli na posilnenie miestnej obrany v Kostogrysove prisunuté a nasadené do postavenia nemecká 10cm batéria a nemecký 289. protilietadlový delostrelecký oddiel 2. armády.

Okolo 11. h mala výcviková skupina nasledujúci obraz o situácii: V strede úseku sa podarilo Rusovi dosiahnuť 10 km široký a 25 km hlboký prielom. Tu bol nepriateľský postup nemeckými bitevnými lietadlami, ako aj silnými opornými bodmi Nataljevka a Kostogrysovo, a divízii len neskôr známym útokom časti 13. tankovej divízie z Krasnyj Perekopu smerom na juh, zastavený. Severne stojaci II/21 prápor a dva južne stojace prápory I/20 a I/21 dovedy neboli napadnuté. Keď sa podarí (po orientácii náčelníka štábu veliteľstva Westtaurien) časti

¹¹Podľa záznamu vo vojnovom denníku z 30. 10. o 7.05 vedúci výcvikovej skupiny odišiel k veliteľovi a náčelníkovi štábu divízie a požadoval od nich, aby energickí dôstojníci začali sústreďovať utekajúce časti a nasadili ich opäť dopredu a okamžite sa zriadili na obranu obce Kostogrysovo. (Časť Vojnového denníka priloženého k dokumentu publikujeme v druhej časti.)

nemeckých jednotiek na línii Dornburg – Uspenskaja s časťami 13. tankovej divízie zjednotiť vo Friesenstellungu, následným zamýšľaným prisunutím jedného práporu 101. jágerskej divízie do Kostogrysova, vznikne možnosť uzavrieť dieru vo Friesenstellungu a prenikajúceho nepriateľa obkľúčiť a zničiť.

V priebehu popoludnia sa ukázalo, že ani prápor 101. jágerskej divízie nemohol byť prisunutý, ani nemecké sily stojace medzi Dornburgom a Uspenskaja pre ťažké boje sa nemohli upútať smerom na západ k Friesenstellungu, a tiež ani časti 13. tankovej divízie pri Krasnom Perekope nemohli ďalej postúpiť južným smerom pre nedostatok pohonných hmôt.

V priebehu popoludnia vyšli najavo rôzne zámery na udržanie, príp. znovuzískanie Friesenstellungu, všetky tieto plány pre rýchly vývin situácie sa však už nedali uskutočniť. (Bližšie podrobnosti pozri voj. denník.)

V priebehu popoludnia boli časti slovenskej 1. pd. nemeckými Stukami dvakrát bombardované. Toto pôsobilo na stiesnenú náladu – zvlášť v divíznom štábe – priam zdrvivúco.

Medzi 14.00 a 15.00 h zaútočil protivník na medzeru medzi slovenskou 1. pd a 50. pd na oporný bod Friesenstellungu, na Dimitrijevku z čiastočne z rána obsadenej Olgijevky z juhu, útočil pri tom aj na II/21 prápor a na jeden nemecký stavebný prápor. Napriek tomu, že II/21 prápor bol už viac ako 24 hodín vo svojom postavení a aj prekvapenie z protivníka odpadlo, bila sa aj táto jednotka zle – časť dôstojníkov zakázala otvoriť paľbu na Rusov.¹² Opustený svojím veliteľom a časťou dôstojníkov, ustupoval tento prápor chaoticky bez kladenia odporu naspäť na Kachovku (pozri správu o bitke por. Fischera – rozsiahlu správu publikujeme ako prílohu v druhej časti príspevku).

Približne v tom istom čase bez boja opustili aj oba južné prápory svoje postavenia bez ohrozenia vážnym protivníkom, nehovoriac o tom, že neboli ani napadnuté tankmi. Veliteľ I/21 práporu už ráno opustil svoj prápor po nepriateľskom tankovom prielome severne od svojho postavenia a okolo obeda sa objavil v Brilevke a večer už bol na Dnepri v Golaja Pristaň. Spojenie na I/20 prápor pozostávalo z jednej zle fungujúcej rádiovkej linky, ktorá neumožnila komunikovať a vydať jasný rozkaz.

Popoludní, keď sa objavil utekajúci veliteľ I/21 práporu¹³ vo všetkých zásobovacích jednotkách v priestore Bolšije Kopani, Čalbassy, Brilevka, vypukla panika, ktorá sa zvrhla na chaotický útek a úplný rozklad týchto jednotiek. Súčasne bol bezdôvodne zničený alebo zanechaný cenný materiál. Až na Dnepri pri Aleški a Golaj Pristaň mohli byť tieto časti znovu zachytené a neskôr cez Dneper organizované (pozri správu hptm. Diekore – je to správa šéfa Ib nem. Ausb. Gr.)¹⁴

Situáciu za súmraku približuje mapa 6. Od súmraku až do príchodu rozkazu XXXXIV. zboru¹⁵ o 20.15 h, zostala situácia v podstate nezmenená. Stiahnutie častí divízie, ktoré boli pri Ljubimo Pawlowka, Nataljevka a Kostogrysovo, sa uskutočnilo bez rušenia protivníkom. Správa o obsadení zvyšných súčastí divízie nepriateľom sa nedá predložiť, pretože v týchto práporoch neboli žiadni nemeckí dôstojníci a viackrát sa potvrdilo, že dodatočné slovenské informácie boli nevecné a nepravdivé.

Týmto sa pre divíziu skončil boj vo Friesenstellungu. Ráno tohto dňa bola divízia postavená pred úlohu, ktorú by sotva splnila aj nemecká divízia. Situácia sa zmenila tak rýchlo, že divízia nemala dostatok času, aby sa pripravila na boj. Ani týmito pomermi sa nedá ospravedlniť jej úplné zlyhanie. Vo viacerých jednotkách nebola situácia od začiatku taká bezvýhodisková, viac-

¹²Podčiarknutá časť vety je v origináli podčiarknutá červenou ceruzkou.

¹³Bol ním npor. Karol Chovanec. Pozri: BYSTRICKÝ, J.: Rýchla (1. pešia) divízia na Kryme a v bojoch na juh od Kachovky. In: *Vojenská história*, 7, (2003), č. 3, s. 63 (Ref. 2, s. 63).

¹⁴Publikujeme ju v druhej časti príspevku.

¹⁵Veliteľom XXXXIV. zboru v tom čase bol gen. del. Maximilian de Angelis.

menej sa mohli pokúsiť o skutočný odpor, a úcta k zbrani slovenského vojska sa mohla prejavíť. Vojsko bolo pre veľkú bezstarostnosť a zlý prieskum a úplne nepostačujúcu zabezpečovaciu službu Rusmi prekvapené a upadlo do paniky. Opustené svojimi veliteľmi a veľkou časťou dôstojníkov pri nedostatočnej bojovej vôli, ktorá zašla tak ďaleko, že vojsko čiastočne neraz ani nezačalo paľbu na Rusov, a nekládlo žiadny odpor. Velenie divízie sa mohlo pre chýbajúce zálohy a vypadávajúce technické spojenie sotva prejavíť. Aj ono bolo strhnuté všeobecnou nebojovou činnosťou i strachom a viac myslelo na svoju osobnú bezpečnosť ako na velenie. Nebolo schopné samo energickým zakročením presadiť obsadenie dôležitejších oporných bodov, Nataljevky a Kostogrysova. Všetky dôležité rozkazy a rozhodnutia v týchto dňoch vydala, resp. zrealizovala výcviková skupina, prípadne veliteľ 370. divízie. V dôsledku hlbokého prielomu nepriateľa vypadli všetky telefonické spojenia a nepodarilo sa ich obnoviť. Napriek stále opakovaným návrhom výcvikovej skupiny sa divízii nepodarilo zabezpečiť spojenie s prápormi, vpredu nasadenými, pomocou dôstojníckych prieskumných hliadok. Nevyhnutosť a dôležitosť prieskumu v ťažkej situácii bola divízii známa, ale velenie nebolo schopné nasadiť zodpovedajúci prieskum. To sa rovnako nevelmi vydarilo, ako i spojenie s prápormi. Takto divízia nemala celý deň jasno o situácii pri severnom a pri oboch južných práporoch.

Jednotka bola všetkým zásobovacím materiálom plne vybavená, prísun pri dlhšom boji bol zabezpečený.

Ľudské a materiálne straty ukazuje príloha B.¹⁶

3.) Závažnejšie príčiny rozvratu a zlyhania slovenskej 1. pešej divízie¹⁷

I. Politické príčiny, vyplývajúce z pomerov na Slovensku:

- 1.) Ťažká únava z vojny vo vlasti nepriaznivo vplývala na pripravenosť a na odhodlanie bojovať.
- 2.) Veľká časť divízie nebola presvedčená o bolševickom nebezpečenstve. Pre rozšírenosť panslavistických myšlienok časť dôstojníkov a mužstva Rusa považovala nie za nepriateľa, ale za kmeňového príbuzného.
- 3.) Nepochybne nepriaznivo pôsobil na jednotku aj na Slovensku existujúci židovský, český a komunistický vplyv, hoci len ojedinele, ale opakovane. Následky tohto rozkladu v divízii boli protinemecké, na druhej strane probolševické prejavy a ojedinele, v poslednom čase aj rastúce prípady dezercii.

II. Vojenské príčiny vyplývajúce z vývinu situácie:

- 1.) Nazerajúc z pohľadu divízie bol rozkaz na nasadenie vo Friesenstellungu vydaný neskoro. Divízia nemohla postavenie ani vyhľadať, ani vybudovať. Keď divízia prišla do postavenia, vklínil sa nepriateľ so svojimi tankmi do práporov.

¹⁶Podľa tejto prílohy boli podľa počtu ľudských strát ako rozbité uvedené tieto prápory: I/20, I/21, II/21 a I. odieľ del. pluku 11. Dovedna padlo 24 príslušníkov mužstva, zranených: 1 dôstojník, 4 poddôstojníci a 46 príslušníkov mužstva a nezvestných 34 dôstojníkov, 69 poddôstojníkov a 2 053 príslušníkov mužstva. Podľa prílohy „veľké množstvo ľudí, hlásených, ako nezvestných padlo do ruského zajatia“. V materiálnych stratách – s dodatkom, že podľa predbežných a ešte neúplných podkladov – sa uviedlo 4 080 ks pušiek M 24, 1 116 ks pištolí M 24, 38 ks samopalov M 42, 230 ks ľah. guľometov M 26, 45 ks ťaž. guľometov M 24, 38 ks 5 cm granátometov, 19 ks 8cm granátometov, 8 ks Pak 3,7 cm, 2 ks Pak 5 cm, 14 ks 2 cm Flak, 4 ks Flak 8,8 cm, 10 10 cm ľah. poľ. húfnic 14/19, 10 ks 10,5 cm ľah. poľ. húfnic 18, 2 ks 10,5 cm kanónov M 35, 13 ks Pak 4,5cm, 10 ks ťaž. guľometov a 10 granátometov rôznych druhov. Z techniky to bolo 50 ks motocyklov, 33 os. áut, 146 nákl. a špec. áut. Uviedlo sa ešte 561 koní (strata 30 %), 233 voj. vozidiel (zapriahnutých), 122 bričiek a 136 rôznych vozíkov.

¹⁷K tejto časti je v origináli priložená príloha: list mjr. Hreblaymu, vtedajšiemu náčelníkovi štábu 1. pd., datovaný 23. 10. 1943, ktorý nepublikujeme.

Vojenská história

- 2.) Tzv. Friesenstellung bol v priestore divízie nevybudovaný. Chýbali zákopy, drôtové prekážky, protitankové priekopy, míny atď.
- 3.) Úsek bol pre 4 prápory príliš široký, v priemere mal každý prápor brániť 8-kilometrový úsek.
- 4.) Nadriadenými nemeckými miestami boli už dlhší čas štáb pešieho pluku a dva pešie prápory divízie odvelené na iné použitie. Tým pádom chýbala jedna tretina bojovej sily pechoty.
- 5.) Od konca septembra nebolo velenie divízie v rovnakých rukách. Divízii od konca septembra do 26. 10. 43 velil plk. Lendvay¹⁸, mäkký a chabý dôstojník. Dňa 27. 10. 1943 odovzdal velenie divízie pplk. Perkovi¹⁹, ktorý ani svojím vzdelaním, ani schopnosťou nedorástol na túto úlohu.
- 6.) Na 30 km širokom úseku stál k dispozícii divízii len jeden delostrelecký oddiel. Druhý delostrelecký oddiel stál v úseku 50. pešej divízie a III. oddiel nebol pripravený na boj. Tento jediný k dispozícii stojaci delostrelecký oddiel vypadol v prvej a pol hodine bojov, tak, že divízia potom celý deň nemala žiadnu delostreleckú podporu.

III. Príčiny spočívajúce v nedostatočnej vyzbrojenosti divízie:

- 1.) Divízia disponovala, obzvlášť pechota, veľmi malým počtom ťažkých protipancierových zbraní. Divízia mala len 2 ks 7,5cm protitankových kanónov. Jednotka mala pocit, že stojí proti nepriateľským tankom bezbranne.
- 2.) Absolútne chýbali všetky druhy protipancierových prostriedkov na boj zblízka. To muselo neodvratne vyvolať pocit neistoty, zvlášť, ak by sa uskutočnil zodpovedajúci výcvik. Inou otázkou je, či by jednotka pri nedostatku bojovej vôle, dokázala použiť zbrane.

IV. Dôvody spočívajúce v nedostatočnom výcviku jednotky:

- 1.) Chýbalo 75 % nižších veliteľov všetkých zbraní. To málo, čo bolo k dispozícii, bolo zlé.
- 2.) 80 % jednotky bolo úplne neskúsené a ešte sa nezúčastnilo boja.
- 3.) Napriek informácii o situácii prejavovala jednotka cez deň v bezprostrednej blízkosti nepriateľa nezodpovednú bezstarosť. Úplne nedostatočný bol prieskum a totálne zlyhala zaist'ovacia služba. (Sicherungsdienst).

¹⁸Plk. Elemír Lendvay (1900 –) Jeho stručný priebeh služby v slovenskej armáde: Do slovenskej armády bol prevzatý ako škpt.del., 17. 5. 1939 povýšený do hodnosti pplk.del. a 1. 7. 1940 do hodnosti plk.del. Od marca 1939 slúžil ako veliteľ del. pluku 111 v Liptovskom Mikuláši, od 5. 5. 1939 vo funkcii veliteľa del. pluku 1 v Bratislave, od 31. 5. 1939 del. pluku 52 v Ružomberku. V novembri 1940 absolvoval mesačný delostrelecký kurz v Nemecku, potom sa vrátil do Ružomberka ako veliteľ del. pluku 2. Od 9. 1. 1941 do 14. 2. 1943 bol prednostom osobného oddelenia MNO. Dňom 15. 2. 1943 ho ustanovili za veliteľa Vojenskej akadémie v Bratislave. Odtiaľ bol 2. 9. 1943 odoslaný do poľa, kam pricestoval 15. 9. a 21. 9. prevzal velenie po gen. II. tr. Štefanovi Jurechovi a stal sa veliteľom 1. pešej divízie. Z uvedeného vyplýva, že ako delostrelec a kancelársky dôstojník nemal zvláštne možnosti na získanie veliteľských skúseností, a predovšetkým nemal frontové skúsenosti ani s velením nižšej jednotky, čo tiež mohlo ovplyvniť jeho nerozhodnosť. (VÚA VHA Praha, Kvalifikačná listina a Osobný spis a VHA Bratislava, f. RD, šk. 202, Spisy dôverné. Dôv. rozkaz veliteľa 1. pešej divízie čis. 40, z 20. 9. 1943).

¹⁹Pplk. Emil Perko (1905 – 1984). Pred prevzatím tejto funkcie mal nasledovnú vojenskú kariéru v slovenskej armáde: Do slovenskej armády bol prevzatý ako škpt.del. a poverený velením del. pluku 202 (od mája 1939 del. pluk 4) v Kežmarku. 17. 5. 1939 ho povýšili do hodnosti mjr.del. Ako veliteľ del. pluku 4 sa zúčastnil poľského ťaženia. Od 10. 1. 1940 sa stal veliteľom del. pluku 1 v Bratislave, neskôr v Topoľčanoch. Od júna do augusta 1941 sa zúčastnil východného ťaženia ako veliteľ del. pluku 1. 1. 1942 ho povýšili do hodnosti pplk.del. a 7. 9. 1942 určili za veliteľa Štátnej vojenskej reálky v Banskej Bystrici (od konca augusta 1943) v Martine. Koncom septembra 1943 prevzal na východnom fronte velenie motorizovaného del. pluku 11. Velenie 1. pešej divízie prevzal 27. októbra 1943. (Podľa publikácie: LÁNIK, J. – ČAPLOVIČ, M. – RAJLICH, J. a kol.: *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945*. Praha : Ministerstvo obrany České republiky – Agentura vojenských informací a služeb, 2005, s. 222. a VHA Bratislava, f. RD, šk. 203, Dôverný rozkaz veliteľstva 1. pešej divízie, čis. 54 z 28. októbra 1943.)

Vojenská história

V. Dôvody zapríčinené vlastnou vinou:

- 1.) Pomery opísané v predchádzajúcej časti spôsobili závažné nedostatky, ktoré by nepriaznivo ovplyvnili aj bojovú silu nemeckej divízie, predsa však existujú vonkajšie príčiny zlyhania slovenskej divízie, hlavné dôvody však spočívajú oveľa hlbšie.
- 2.) Vlastným zavinením v dôsledku všade rozšírenej lenivosti a pohodlnosti počas dlhej doby zabezpečovacej služby na Kryme došlo k strate bojaschopnosti.
- 3.) Dôstojníci zanedbali výchovu svojho mužstva, ktoré preto nevedelo pre koho a za čo má bojovať.
- 4.) Nič sa neurobilo v záujme toho, aby sa zodpovedajúcim ovplyvnením bojovalo proti zlej nálade, ktorú vyvolala vojnová únava vo vlasti, proti panslavistickým ideám a proti rozkladnej propagande nepriateľa, ale nechal sa im voľný priebeh. Z nemeckej vojenskej misie z Bratislavy a výcviková skupina pri divízii vždy upozorňovali na akútnu nutnosť výchovy a starostlivosti vo vojenskom duchu a predkladali sa praktické návrhy. Aj na vojenských miestach vo vlasti aj v divízii chýbalo presadenie vôle a zásadné prispôsobenie sa nemeckým výchovným metódam. Ešte bezprostredne pred nasadením do Friesenstellungu vypracoval vedúci výcvikovej skupiny písomný návrh pre náčelníka štábu divízie, ktorý ale v dôsledku udalostí, prirodzene, nebol zaslaný. Pre ucelenosť podkladov je tu tento návrh pripojený.
- 5.) Jednotka takto nemala žiadne bojové odhodlanie a neukázala schopnosť obstáť.
- 6.) Pri ťažkých prečinoch – zvlášť pri zbehnutiach a dokázaných vstupoch do služieb nepriateľa sa nezakročilo s potrebnou ostrosťou, v divízii nebol vyhlásený ani jeden rozsudok smrti, nehovoriac o vykonaní, ktorý by viedol k potrebnému udržaniu disciplíny.
- 7.) Najväčšiu vinu nesie dôstojnícky zbor a zvlášť velitelia a velitelia rôť. Väčšia časť z nich v pokojných časoch ukázala malý záujem o službu a o im zverenú jednotku a žili v prvej línii v osobnom blahobyte, potom sa musí ich správanie v boji označiť ako zločinecké. Zbabelo a nerozhodne absolútne zlyhali, nevelili svojim jednotkám a nedali im nasledovaniahodný osobný príklad. Najviac dôstojníkov, zvlášť velitelia, mysleli od začiatku boja len na svoju osobnú bezpečnosť a záchranu. Štyria z piatich veliteľov nasadených práporov, prípadne rýchleho oddielu, nezostali vo svojich jednotkách, dvaja z nich nesporne ešte v ten deň utiekli 120 km na západ k Dnepru. Jeden z nich po vydaní rozkazu na ústup ako prvý opustil svoju jednotku a vozidlom cez Dneper sa dostal do bezpečia. Druhý veliteľ sa zdal byť jeden deň pri svojej jednotke, v ťažkej situácii však opustil svoj prápor a nechal si údajne doniesť rozkazy. Tvrdenie, že nie veliteľ, ale jeho pobočník nosí rozkazy, sa nedá skontrolovať a nemusí sa o tom zmieňovať.
- 8.) Takto ešte nebojaschopnú divíziu velitelia a časť dôstojníkov nechali napospas osudu, samozrejme, postavenú pred ťažkú úlohu, takže pri prvom dotyku s nepriateľom úplne zlyhala.

(Preložil: František Cséfalvay)

RECENZIE

SORBY, K. R.: *SUEZ 1956. SÚMRAK TRADIČNÉHO KOLONIALIZMU NA BLÍZKOM VÝCHODE*. Bratislava : Veda 2003. 347 s.

Štúdium všeobecných dejín a zvlášť novovekých arabských dejín nepatrí v slovenskej historiografii k tým oblastiam výskumu, ktorým by sa venovala systematická pozornosť. Pritom vývoj vo svete potvrdzuje oprávnenosť a nutnosť takéhoto výskumu aj v slovenských podmienkach. V tomto kontexte má práca doc. Karola Sorbyho širší význam, pretože ide nielen o rozsiahlu a serióznu vedeckú prácu, ale aj o publikáciu s aktuálnym spoločenským nábojom.

Prístup autora ku koncipovaniu práce vychádza zo špecifčnosti vnútorného vývoja v arabských krajinách a zvlášť Egypta od konca druhej svetovej vojny. Proces zavŕšenia zápasu o národnú emancipáciu, kombinovaný súčasne s vnútornou spoločenskou transformáciou, utvárajú kulisu vnútropolitických podmienok vývoja krajín Blízkeho východu a spôsobu, akým chceli a dosiahli plnú nezávislosť a štátnu suverenitu. V tomto kontexte sa pociťuje ako dôležité akcentovanie medzinárodného rozmeru celej otázky v zmysle podstatného faktu; mocenské rozvrstvenie síl po druhej svetovej vojne sa zásadne zmenilo, čo malo podstatný vplyv na celý dekolonizačný vývoj a ambície krajín bojujúcich za likvidáciu kolonializmu. Tento zápas, oprávnený a prirodzený, skomplikovali Arabom dve závažné skutočnosti. Po prvé, strategické ohľady tak geografického, ako aj hospodárskeho charakteru. Arabské krajiny ležia na rozhraní troch kontinentov, Európy, Ázie a Afriky a vedie nimi významná námorná spojnica – Suezský prieplav; okrem toho sa tam nachádzajú skoro dve tretiny doteraz známych nálezísk ropy. Po druhé, vytvorenie židovského štátu, Izraela, na území arabskej Palestíny, čo vyvolalo vo všetkých Araboch pocit krivdy voči Západu, ktorý vznik tohto štátu presadil.

Autor v širokom zábere charakterizuje prvú povojnovú dekádu na Blízkom východe s jasnou charakteristikou siločiar medzinárodnej politiky, ktoré pretínali tento región a na pozadí ktorých sa odvíjali kľúčové udalosti vnútornej politiky. Egyptská regionálna politika v počiatočných rokoch nového režimu je zaradená do kontextu úspešnej snahy Káhiry ukončiť britskú vojenskú okupáciu údolia Nílu a zároveň v kontexte neúspešnej snahy získať americkú hospodársku a vojenskú pomoc. Podpisom britsko-egyptskej zmluvy o evakuácii britských vojsk z Egypta sa odvíja úsilie Veľkej Británie udržať sa v regióne pomocou Bagdadskeho paktu a boj Egypta o prekazenie týchto plánov a presadenie vlastnej hegemonie v arabskom priestore. Uzatvára ju významná udalosť, akou bolo prelomenie monopolu Západu na dodávky zbraní s tým, že Egypt uzavrel dohodu so ZSSR bez politických podmienok a ktorá sa realizovala prostredníctvom Československa. Autor konštatuje a dokladá, že na jeseň roku 1955 Egypt prešiel na realizáciu politiky, ktorá bola založená na arabskom nacionalizme a identifikovala sa s neutralitou a anti-imperialistickou politikou. Vedeckým prínosom je ďalej analýza kľúčových momentov krízy; ide o samotný akt znárodnenia Spoločnosti Suezského prieplavu a reakciu Veľkej Británie a Francúzska naň. Konflikt spôsobil radikálnu zmenu v svetových mocenských štruktúrach, pretože úlohu dvoch tradičných mocností ako aj ich dedičstvo na Blízkom východe prevzali USA. Hráči druhej kategórie v budúcnosti už nemali ohrozovať záujmy veľkých hráčov. Definitívne aj v tejto oblasti nastala nová etapa v medzinárodnej politike; etapa superveľmocí, ktoré nahradili európske koloniálne mocnosti ako dominujúce faktory v globálnom systéme. Tým sa aj z formálnej stránky završuje už prebiehajúci proces, v ktorom Európa prestala hrať dominantnú úlohu vo vývoji vo svete.

Vojenská história

Voľbu témy determinuje aktuálnosť, ale aj závažnosť problematiky, pričom treba zdôrazniť že napriek bohatej žatve prác, ktoré na túto tému vznikli, ide o problematiku živú. Autor logickým sklbením odlišných uhlov pohľadu, t. j. vďaka využívaniu prameňov tak západnej a východnej proveniencie na jednej strane, ako aj arabských a izraelských na strane druhej, dospel k vyváženej nestrannej analýze skúmaných udalostí. Netreba ani pripomínať, že je to prvá práca v slovenskej a českej historiografii, ktorá takto vyčerpávajúco odpovedá na väčšinu relevantných otázok týkajúcich sa tejto rozsiahlej medzinárodnej krízy. Treba však dodať, že K. Sorby mal do určitej miery zohľadniť politiku Československa na Blízkom východe a rozhodne využiť archívy Ministerstva zahraničných vecí ČSR, aj keď, samozrejme, ide vo viacerých smeroch len o pramene sekundárnej hodnoty.

Autor použil pri výskume vnútropolitického vývoja analytickú metódu, ktorú úspešne kombinuje s metódou komparatívnou a výklad deja prebieha v chronologickej postupnosti. Bohatá heuristická základňa sa opiera jednak o dokumenty a jednak o rad relevantných prác rozličnej proveniencie. Na základe dôkladného štúdia tejto pramennej základne autor podáva plastický obraz vývoja udalostí a podrobnú vecnú analýzu problémov. Veľmi užitočná je stručná anotácia vybraných prác týkajúcich sa skúmanej problematiky.

Napriek nedostupnosti arabských archívov, existuje dostatok materiálu, ktorý ponúka nové pohľady na Suezskú krízu. Americké archívne zdroje sú, žiaľ, reprezentované iba publikovanými zbierkami dokumentov (FRUS), hoci napr. US National Archives alebo Canadian National Archives určite obsahujú dostatok materiálu, je však otázne, či by zásadne zmenili pohľad na suezskú epizódu. Na rozdiel od memoárov, písaných dlho po opisovaných udalostiach, diplomatické archívy odrážajú súčasné pozorovania a očakávania. Sú čerstvé, nedotknuté filtrom doby a oveľa menej ako memoáre, sa snažia ospravedlniť činy svojich autorov. Napísané s úmyslom pomôcť tvorcom politiky doma, pochopiť egyptské podmienky a činy, a tým formulovať účinné odpovede, diplomatické správy, sa sústreďujú na presnosť v opise podmienok, udalostí a rozhovorov. Je jasné, že závery zahraničných pozorovateľov boli často chybné, niekedy celkom zavádzajúce, ale mnohokrát boli správne. Autor vďaka svojej jazykovej pripravenosti všestranne využil existujúce publikované vedecké pramene a bohatú literatúru v takom rozsahu, aká nie je bežná pri spracovaní obdobných prác. To mu umožnilo pristúpiť k práci s určitým nadhľadom, rešpektovať rôzne uhly pohľadu na celú problematiku, pretože ide aj o otázky, na ktoré dodnes historici nedokázali dať jednoznačnú odpoveď.

Rozsiahla publikácia K. Sorbyho je spracovaná na základe využitia prístupných archívnych a publikovaných dokumentov a s využitím bohatej vedeckej literatúry. Predstavuje ucelený celok sledujúci a hodnotiaci kľúčové momenty vývoja, pričom sa snaží o všeobecné posúdenie tohto naoko lokálneho konfliktu pre medzinárodné vzťahy a mocenské pozície veľmocí vôbec. Ide o vedecky originálnu a pôvodnú prácu aj napriek tomu, že na problematiku nastolených problémov existuje značný počet vedeckých prác. Jej prínos ďalej spočíva v reflektovaní a rešpektovaní rôznych uhlov pohľadu na danú problematiku a v schopnosti nadhľadu a zovšeobecnenia pri hodnotení danej problematiky. Práca získala aj Prémium za vedeckú a odbornú literatúru za rok 2003 v kategórii spoločenských vied.

Valerián Bystrický

ANOTÁCIE GLOSÝ

BYSTRICKÝ, V. – ROGUĽOVÁ, J.: *STOROČIE PROPAGANDY*. Bratislava : AE Press, 2005, 234 s.

Propaganda je fenomén, ktorý sa do popredia pozornosti dostal v období prvej svetovej vojny, keď sa stala jednou z dôležitých príčin víťazstva Dohodových mocností, pričom ju vo veľkej miere využívali obe bojujúce strany. Veľmi dobre si jej účinky a aj široké pole pôsobnosti uvedomovali všetci zainteresovaní politici, a napokon propaganda našla svoje široké uplatnenie aj v povojnovom svete, pričom ju využívali hlavne totalitné režimy. Nezaostávali za nimi ale ani demokratické štáty, ba mohli by sme povedať, že aj dnes je propaganda vo forme mediálnej kampane jednou zo zbraní každého vládneho establishmentu, aj keď vďaka svojej negatívnej konotácii sa toto slovo pred verejnosťou nepoužíva. Jej pole pôsobnosti je nesmierne rozsiahle, neustále sa rozširovalo ruka v ruke s technickým pokrokom, ktorý dával propagande do rúk nové a nové zbrane. Od plagátov a letákov sa prešlo k rozhlasovému vysielaniu, poslúžilo aj filmové umenie, to všetko s cieľom splniť poslanie propagandy, čiže manipuláciu s postojmi, názormi alebo konaním ľudí. Netreba pritom strácať zo zreteľa úspech, ktorý sa propagande podaril dosiahnuť. A čím väčšie úspechy propaganda dosahovala, tým rástla jej intenzita.

Kolektív slovenských historikov, medzi ktorými nájdeme tak známych autorov s dlhoročnou publikačnou činnosťou, ako aj nastupujúcu generáciu, sa vo svojej monografickej práci zamerail na pôsobenie propagandy na území Slovenska v 20. storočí. Spracovanie takejto komplexnej témy je úloha neľahká vzhľadom na jej rozmanitosť – tak časovú, ako aj tematickú – keďže propaganda slúžila rozdielnym režimom a používala rozličné metódy. Autori sa nezamerail iba na najznámejší spôsob praktizovania propagandy – teda na noviny, rozhlas a tele-

víziu – ale v diele nájdeme aj viacero kapitol venovaných iným, menej známym formám – či už je to pôsobenie cudzích agentov za účelom diskreditácie politických činiteľov alebo hlavne v komunistickom režime využívaná populárna hudba, film či divadlo.

V 20. storočí sa odohralo na Slovensku množstvo udalostí a premien, počas ktorých našla propaganda svoje plné uplatnenie. Vrcholnú intenzitu nadobudla v období vojenských konfliktov a po nastolení komunistickej diktatúry roku 1948, keď ľudia museli byť konfrontovaní s prúdom zmanipulovaných informácií. Propaganda sa stala frontom, na ktorom totalitné režimy viedli neustály boj tak medzi sebou, ako aj o získanie ľudí pre svoju podporu. V knihe nájdeme rovnovážne zastúpenie jednotlivých období, svoje miesto si tu nájdú tak predvolebné boje počas I. Československej republiky, ako aj maďarská iredentistická propaganda medzivojnového obdobia usilujúca o obnovenie Uhorska. Svoju úlohu – a nie zanedbateľnú – zohrala propaganda aj pri riešení židovskej otázky v období Slovenského štátu, čomu je tiež venovaná jedna kapitola. V tom čase to boli tiež vojny s Poľskom a so Sovietskym zväzom, ktorých obhajovanie, ako boja za navrátenie slovenských území, resp. boja proti boľševizmu a za záchranu kresťanstva, sa stalo na dlhé obdobie leitmotívom činnosti slovenskej propagandy. Kapitoly zaoberajúce sa touto problematikou patria spolu s kapitolou venovanou vzájomnému boju fašizmu (resp. nacizmu) s boľševizmom medzi najprepracovanejšie state knihy. Viacero kapitol knihy je venovaných formám komunistickej propagandy, ktorá pôsobila na občanov vyše 40 rokov a vytvárala v nich ilúziu o blahobyte.

Knihla je rozdelená do kapitol, ktorých je 23, pričom každá tvorí obsahovo samostatnú a kompaktnú jednotku a na konci je vybavená poznámkovým aparátom. Dielo zároveň obsahuje množstvo hodnotných dobových fotografií, ilu-

strácií a plagátov názorne zobrazujúcich praktiky používania propagandy. Celkove kniha približuje čitateľovi pútavým a zároveň erudovaným spôsobom problematiku propagandy na Slovensku, ktorá nebola doteraz precízne prebádaná a nemala by chýbať v knižnici žiadneho historika zaoberajúceho sa slovenskými dejinami 20. storočia.

P. Jašek

ARAD, J.: *BELZEC, SOBIBOR, TREBLINKA. VYHLAZOVACÍ TÁBORY AKCIE REINHARD*. Praha, BB art, 2006, 455 s.

České vydavateľstvá v uplynulých dvoch rokoch vydali dve knihy s tematikou holokaustu – R. Rhodes: *Páni nad smrťou*, L. Rees: *Osveťtim*. Túto tematiku dopĺňa kniha Jicchaka Arada – *Belzec, Sobibor, Treblinka*. Arad, izraelský historik, vedúci pracovník Jed Vašem, ktorého rodičia zahynuli v Treblinke, podáva pôsobivý záznam menej známych stránok holokaustu.

Knihu autor rozdelil do troch častí, ktoré sa členia na 46 kapitol s predhovorom, úvodom a epilógom. V dodatkoch je zoznam transportov a osudy páchatel'ov *Akcie Reinhard* (ďalej AR). Kniha obsahuje aj mapky táborov v Belzeci, Sobibore a Treblinke. Primárnymi prameňmi boli svedectvá preživších Židov, nemecké dokumenty, poľské odbojové zdroje, svedectvá Nemcov a Poliakov a nemecké súdne protokoly zo sobiborského procesu a z treblinských procesov s páchatel'mi.

Hlavným zdrojom sú spomienky Židov, ktorí prežili vyhladzovacie tábory a poľský antisemitizmus počas vojny i po vojne. Autor dosiahol maximálnu výpovednú hodnotu a neobyčajnú pôsobivosť knihy tým, že svoj autorský text, písaný úsporným a striedmym štýlom, strieda so stručnými svedectvami obetí, páchatel'ov i nezúčastnených svedkov. V autorском texte sa nenachádzajú prostriedky na vyvolanie emócií, ale skôr striedmosť, korektnosť a jednoduchosť v kontraste s opísanými hrôzami vytvorili maximálne pôsobivé svedectvo.

V prvej časti (*Vyhladzovací mašinérie*) autor v 23 kapitolách stručne podáva priebeh holo-

kaustu od prepadnutia ZSSR, činnosť Einsatzgruppen, ktoré v tle postupujúcich nemeckých vojsk vyvraždili asi jeden milión ľudí. Na konferencii vo Wansee v januári 1942 Dr. J. Bühler, štátny tajomník Generálneho gouvernementu (ďalej GG), navrhol, aby sa „konečné riešenie“ židovského problému aplikovalo najskôr na Židoch z GG, kde podľa nemeckých údajov žilo 2 284 000 Židov. Likvidačná akcia dostala neskôr názov *Akcia Reinhard* na počesť Reinharda Heydricha. Vedením AR bol poverený Odilo Globucnik, ktorý vybral miesta vo východnej časti GG na vybudovanie troch vyhladzovacích táborov, lebo spĺňali požiadavky na krytie s presunom Židov na východ, mali železničnú sieť a boli uprostred hustého židovského osídlenia. Autor zdôrazňuje, že úplnú väčšinu vedúcich príslušníkov SS v AR tvorili SS-mani so skúsenosťami s eutanáziou duševne chorých Nemcov, a fakt, že zo šiestich veliteľov táborov boli traja Rakúšania.

Podrobne vysvetľuje výstavbu, skúšobné popravky, prvé obdobie činnosti, rekonštrukciu a rozširovanie plynových komôr, zdokonaľovanie vyhladzovacích postupov najskôr v Belzeci, potom Sobibore a Treblinke. Veliteľ tábora v Belzeci Ch. Wirth, neskôr inšpektor všetkých táborov AR, vypracoval metódy zaobchádzania s deportovanými Židmi: obeť nesmú pochopiť, že idú na smrť; všetko vykonávať v najväčšej rýchlosti; všetku fyzickú prácu spojenú s procesom vraždenia mali vykonávať sami Židia. V každom tábore bolo 20 – 35 príslušníkov SS a rota Ukrajincov o sile 90 – 130 mužov. Ukrajinci, väčšinou zajatí sovietski vojaci, ktorí prešli výcvikom v tábore Trawniki, tvoria anonymnú skupinu (okrem známeho Ivana Demjaňuka a jeho zástupcu Nikolaja) spojenú rôznymi motívmi v službách nacistov, v ktorých prevládal živelný a primitívny antisemitizmus.

Každý tábor bol dokonalejšou verziou s aplikovanými skúsenosťami z vyvražďovania v poradí: Belzec – Sobibor – Treblinka. Najvýkonnejší z veliteľov bol F. Stangl, pôvodne veliteľ Sobiboru, ktorý nahradil horlivého, ale organizačne neschopného Dr. Eberta vo funkcii veliteľa Treblinky.

V každom tábore bolo 800 – 1 000 „pracovních“ Židov. Autor podrobne opisuje ich pra-

covné zaradenie (nádražné a transportné komando, goldjuden – triedili peniaze a cennosti, holiči, čističi „šlauchu“ a pohonných hmôt, nosiči mŕtvych tiel, triediči šatstva...) a zmeny v zaobchádzaní s nimi od bezuzdného vraždenia po dlhodobejšie využívanie ich pracovných schopností.

V druhej fáze činnosti sa zvýšil počet plynových komôr v každom tábore, aby stačili na likvidáciu Židov, nielen z GG, ale aj z obvodu Bialystok. Vyprázdnené getá zaplnili Židia z iných oblastí ríše. Arad opisuje vyvražďovanie Židov z okupovaných európskych území od Holandska až po Grécko. Z asi 58 000 deportovaných slovenských Židov bolo v Sobibore zavraždených 24 000, v Belzeci 500 a v Treblinku asi 7 000.

V kapitole 20 podáva vyvražďovanie Rómov. Pretože žiadny Róm neprežil Treblinku, svedectvá sú iba sprostredkované. V 13. kapitole opisuje tzv. Gersteinovu misiu, ktorá mala za úlohu zistiť možnosti používania cyklónu B v plynových komorách. O svojej misii v Belzeci a Treblinku K. Gerstein podal rozsiahlu správu ako americký väzeň v roku 1945. Po Himmlerovej inšpekčnej návšteve vo februári 1943 sa pripravovala likvidácia táborov a zahľadene stôp zločinu pod kódovým menom *Sonderaktion 1005*. Kapacita Osvienčimu – Birkenau mala stačiť na vyhladenie ostatných Židov. Súčasťou plánu bolo aj vykopávanie mŕtvych a spaľovanie na roštoch zo železných koľají. Po odstránení všetkých tiel bol na mieste táborov vysadený les a pre lepšie krytie a ochranu pred Poliakmi, ktorí hľadali židovské cennosti, vystavaná roľnícka usadlosť s bývalým ukrajinským strážcom z Treblinky.

V druhej časti (*Život ve stínu smrti*) autor podáva portréty páchatel'ov, najmä pri F. Stanglovi, na základe jeho rozhovoru s G. Serenyovou, po jeho odhalení v Brazílii, sa pokúsil o psychologizujúci obraz premeny priemerného človeka, vzorného otca, na dokonalý nástroj vyvražďovacej mašinérie. V spomienkach bývalých väzňov definuje hlavných aktérov vyhladzovania – Wirth, Hering, Reichleitner, Wagner, Bolender, Groth, Mattheus,... Autor uvádza aj svedectvá v prospech tých, ktorí sa spravali ľudsky.

V tretej časti (*Útek a odpor*) autor narúša zaužívaný obraz pasívnych Židov idúcich bez odporu na smrť. Stovky sa pokúsili o útek z deportačných vlakov, došlo k spontánnym činom odporu – zabitie SS-mana Bialasa, vzbura mladých Židov z Grodna, vzbura v Belzeci v júni 1942. V kapitolách 33 – 41 opisuje formovanie hnutia odporu v Treblinku a Sobibore, prípravu a priebeh povstání v týchto táboroch, útek z tábora, prenasledovanie. Z Treblinky ušlo po povstání v auguste 1943 asi 400 väzňov, koniec vojny prežilo len 70. Zo Sobiboru po povstání v októbri 1943 asi 300 väzňov ušlo, prežilo 50 – 70.

Osobitne trpkou pre autora i slovenského čitateľa je fakt, že miestne poľské obyvateľstvo, až na výnimky, nepomáhalo Židom, ktorí utekali pred deportáciou, z vlakov a táborov alebo po povstaniach v Treblinku a Sobibore. Autor nehodnotí, konštatuje, že príčinou bol antisemitizmus, chamtivosť, ale i strach z nemeckých represálií. Pravicová Armia Krajowa, hlavná odbojová organizácia, vraždila Židov rovnako ako Nemci. Ústretovejšia bola ľavicová Armia Krajowa.

Belzec prežili iba dvaja väzni (R. Reder a Ch. Hirszman – po vojne zavraždený Poliakmi). Sobibor a Treblinku prežilo asi 120 – 130 ľudí. Záverečnou akciou AR bol masaker posledných Židov (asi 42 000) v akcii nazvanej *Erntefest (Dožinky)* v novembri 1943.

V epilógu autor zhŕňa výsledky AR – 1,7 milióna zavraždených Židov s minimálnymi technickými prostriedkami a ľudskými zdrojmi. Konštatuje, že spojenci napriek správam poľského odboja neurobili pre Židov nič. Svedectvo R. Auerbachovej z novembra 1945 o hanebných scénach na miestach bývalých táborov, keď svorky obyvateľov z okolia prekopávali územie táborov a často aj s použitím výbušnín hľadali medzi zvyškami kostí obetí zlaté zuby a cennosti, varuje.

Kniha J. Arada je úplná vo faktoch, presvedčivá a pôsobivá svojím apelatívnym vyznením, jedinečná spôsobom spracovania a, žiaľ, je stále aktuálna. S poľutovaním musíme konštatovať, že slovenské vydavateľstvá premrhali ďalšiu možnosť predložiť čitateľom základné dielo o holokauste.

Š. Dragúň

MASER, W.: GÖRING. HITLERŮV PALADÝN S JANUSOVSKOU TVÁŘÍ. POLITICKÁ BIOGRAFIE. Praha : ARGO, 2004, 346 s.

Biografické diela spracúvajúce problematiku života historickej osobnosti patria medzi čitateľskou verejnosťou, bezpochyby, medzi tie zaujímavejšie práce z odboru dejín a v hojnej miere sa starajú o popularizáciu histórie medzi ľuďmi. Tieto práce majú často rozdielnu úroveň, niektoré životopisy sú skôr beletristickým čítaním ako odbornou historickou literatúrou. Knihu nemeckého profesora Wenera Masera, odborníka na moderné dejiny so špecializáciou na dejiny nacistického Nemecka, o Hermannovi Göringovi možno jednoznačne zaradiť medzi odbornú literatúru. Autor má v tomto smere za sebou rozsiahlu publikačnú činnosť, ktorej väčšina však zatiaľ na Slovensku nevyšla v knižnej podobe.

Sám Göring bol postavou, ktorá priťahovala veľkú pozornosť tak súčasníkov počas jeho života, ako aj historikov a publicistov po jeho smrti. Je známy hlavne ako veliteľ nemeckej Luftwaffe počas druhej svetovej vojny, a širokej publicity sa dočkal aj jeho povestný zhýralý osobný život pretkaný drogovou závislosťou. Bolo by však veľkou chybou sledovať život jedného z popredných činiteľov nacistického Nemecka len cez túto prizmu, lebo diapazón Göringovej činnosti bol neobyčajne rozsiahly (len vymenovanie všetkých Göringových oficiálnych funkcií zabralo autorovi pol strany). A je veľkým prínosom tejto knihy, že nás zoznamuje so všetkými aktivitami, ktoré Göring v Nemecku vykonával – či už za Tretej ríše, alebo počas cisárstva či Weimarskej republiky a v neposlednom rade aj po druhej svetovej vojne pri Norimberskom tribunáli. Je len pochopiteľné, že v diele nemôžu byť všetky obdobia porovnané rovnako zastúpené, v tomto záleží výlučne na autorovi, čomu sa bude venovať najviac. Tu treba pripomenúť podtitul práce, zdôrazňujúci, že sa jedná o politickú biografiu, preto je tu len malý dôraz kladený na iné stránky Göringovho života, aj keď tie sa javia ako známejšie.

Autor svoje dielo rozdelil na štyri state, do ktorých je zakomponovaných 17 kapitol, samozrejme, chronologicky na seba nadväzujúcich.

V úvodných kapitolách zahrnutých do I. state sa dozvedáme o Göringovom rodinnom pôvode, jeho mladosti a o jeho nasadení na leteckom fronte počas I. svetovej vojny, kde si získal veľkú slávu ako úspešný stíhací pilot. Z tejto slávy potom vytkol maximálny politický kapitál, ktorý poslúžil nielen jemu osobne, ale aj celému nacistickému hnutiu.

Ťažisko knihy je zamerané na obdobie medzi dvoma svetovými vojnami, keď sa Göringov politický talent naplno prejavil. Pripojil sa k nacistom už v začiatkoch ich hnutia, kedy predstavoval pre Hitlera vítaného spojencu vďaka svojej prestíži, ako aj nie zanedbateľným kontaktom na predstaviteľov nemeckého priemyslu a šľachtické kruhy. Z Göringa sa stal prostredník, ktorý pomohol Hitlerovi dostať sa na vrchol moci. Autor často poukazuje na jeho výnimočnú pozíciu, ktorej sa mu za to dostalo, ako aj na popularitu, ktorú mal Göring medzi nemeckým ľuďom. Göringa však nemožno označiť za nejakého politického fanatika. Vždy bol považovaný za umierneného nacistu, aj keď bol bezpochyby verným Hitlerovým stúpencom a niektoré jeho činy možno označiť za brutálne. Jeho právomoci z neho urobili druhého muža v štáte, ktorý zároveň reprezentoval nacistický režim navonok. Je veľkou škodou, že autor v knihe nepodáva ucelenejší prehľad Göringových zahranično-politických aktivít. Nie že by sa o nich vôbec nezmieňoval, ale spomína ich len útržkovito a roztrúsene po kapitolách.

Najmenšia pozornosť sa v knihe venuje obdobiu po vypuknutí druhej svetovej vojny, i keď na jej vedení mal Göring ako vrchný veliteľ Luftwaffe podstatnú účasť. Dokonca aj také známe udalosti ako Göringove intervencie do bitiek pri Dunkerque alebo Stalingrade, obe s takými negatívnymi dôsledkami pre Nemecko, sú tu spomenuté len okrajovo. Obe však patria skôr do okruhu vojenskej historiografie. Jeho Luftwaffe napriek niektorým pozoruhodným triumfom napokon nezohrala úlohu, ktorú od nej aj sám Göring očakával a bombardovanie nemeckých miest ho v rámci politiky odsunulo do podradnej úlohy.

Osobitne veľkú pozornosť venuje autor vzťahu Göringa k Židom. Nie je to len v jednej vylčenej kapitole (otitulovanej jeho známym výrokom „*O tom, kto je Žid, rozhodujem ja*“),

ale prakticky v celom diele, sledujeme ako sa Göring správa smerom k antisemitizmu, idei, ktorá bola jednou z hlavných črt štátu, ktorého bol jedným z najmocnejších mužov. Autor tu zdôrazňuje skutočnosť, že Göring nebol strojom tejto politickej línie Nemecka a už vôbec nie jej reprezentantom.

Je veľkou škodou, že kniha, resp. jej české vydanie, nemá spracovanú bibliografickú časť – chýbajú tak archívne pramene (napriek tomu, že autor používa mnoho citácií, z ktorých je zrejmé ich použitie), ako aj zoznam literatúry. Inak je toto dielo nepochybné veľkým prínosom pre poznanie života maršala Göringa, ako aj politických dejín Nemecka v medzivojnovom období.

P. Jašek

KLIMENT, CH. – NAKLÁDAL, B.: *SLOVENSKÁ ARMÁDA 1939 – 1945*. Praha : Levné knihy KMa 2006, 360 s.

V minulom roku vyšlo druhé vydanie čitateľsky úspešnej publikácie o slovenskej armáde v období druhej svetovej vojny. V porovnaní s prvým vydaním z roku 1996 je v autorskej dvojici uvedený aj B. Nakládal. Aj zásluhou recenzentov prvého vydania (J. Jablonický, B. Vlach) ide naozaj o opravené a doplnené vydanie. Je určená českým čitateľom, ale nahrádza zatiaľ neexistujúcu syntézu danej problematiky na Slovensku.

Kniha je rozdelená do 14 kapitol, ku každej je v druhej časti knihy bohatá obrazová príloha a samostatnú časť tvorí ilustrovaná farebná príloha o uniformách a hodnostnom označení a odznakoch slovenskej armády a Hlinkovej gardy (ďalej HG).

1. kapitola *Historické pozadie slovenského štátu* je určená najmä českému čitateľovi. Podáva základné informácie o vývoji Slovenska, jeho štátnosti a česko-slovenských vzťahoch s dôrazom na 20. storočie a, samozrejme, na obdobie vojnového slovenského štátu. Niektoré menej opatrne, aj keď nie nesprávne, formulované závery môžu vzbudiť nevôľu slovenského percipienta, napr. „(...) Slovensko budilo dojem pasívneho národa, ktorý nie je schopný,

a dokonca možno ani ochotný urobiť čokoľvek pre svoje oslobodenie.“ (O vzniku ČSR). Aj niektoré pasáže o česko-slovenských vzťahoch sú idealizované z českého aspektu. Na druhej strane o fundamentálnej problematike osudu slovenských Židov, pre českého čitateľa asi menej známej, je len päť riadkov (s nepresným údajom o počte deportovaných židovských občanov do konca roku 1942).

2. kapitola *Organizácia slovenskej armády v rokoch 1939 – 1944* hodnotí úroveň česko-slovenskej armády, ktorá bola východiskom pre vznikajúcu slovenskú armádu vo všetkých aspektoch. Je zdôraznený nízky početný stav slovenských dôstojníkov a generálov v československej armáde (3,9 % a jeden generál), a tak sa do funkcií veliteľov divízií v slovenskej armáde dostali hodnosti kapitána až podplukovníka. Autori zdôrazňujú pretrvávajúci dobrý vzťah k českému národu a demokratické ctenie väčšiny pôvodných alebo nových dôstojníkov – záložníkov, najmä z radov učiteľov. Informácie o reorganizáciách vyšších jednotiek, zavŕšené v októbri 1940 sformovaním dvoch peších divízií s príslušnými zborovými a armádnymi jednotkami, sú fundované a prehľadné. V závere autori opisujú zmeny v štruktúre armády po vstupe do vojny proti ZSSR – formovanie Rýchlej skupiny, Rýchlej divízie a Zaisťovacej divízie. V júli 1942 mala slovenská armáda 92 132 vojakov, ktorí boli v Poľnej armáde (dve východoslovenské divízie, 1. a 2. technická divízia v Rumunsku a v Taliansku) alebo v Zápoľnej armáde (kmeňové jednotky v posádkach). Cenná je tabuľka strát slovenskej armády v rokoch 1939 – 1945.

O formovaní HG a vzťahu HG a armády informuje 3. kapitola, ktorá si všima vývoj od vzniku *Rodobraný* v roku 1923 až po formovanie Haššíkovej *Domobrany*. Primeraný priestor venujú autori spolupráci *POHG* s nemeckými represívnymi orgánmi po potlačení SNP a protipartizánskym jednotkám *POHG* a ich zločinom. 4. kapitola je venovaná delostreleckým jednotkám, kvalite výzbroje, problémom s nadbytkom zastaraných typov, reorganizáciám a dislokácii delostrelectva i prezbrojovaniu nemeckou technikou v rámci projektu *Eiche*.

5. kapitola *Obrnené jednotky slovenskej armády* vysvetľuje, ako z 3. československej rý-

chlej divízie dislokovanej na Slovensku vznikol pluk útočnej vozby v Turčianskom Sv. Martine. Jadro výzbroje tvorili už zastarané ľahké tanky LT-35, LT-38, LT-40. Po bitke o Lipovec protifašisticky orientovaní dôstojníci dosiahli presun aj ľahko opraviteľných tankov na Slovensko, aby znemožnili ich nasadenie na fronte. Zastarané tanky sú nahradzované od roku 1943 zakúpenými nemeckými typmi PzKpfwIII a ľahkými PzKpfwII, ktoré mali nahradiť obrnené autá. Raritou bola prezidentská čata s piatimi tankmi LT-38 na ochranu J. Tisa.

O letectve hovorí 6. kapitola, doplnená reorganizáciami letectva a jeho dislokáciou od bojových perutí až po leteckú školu. Sledujeme nasadenie letectva v marci 1939 v „malej vojne“ proti Maďarsku, neslávnu účasť v poľskom ťažení a najmä nasadenie letectva na východnom fronte, kde sa v zapožičaných Me Bf 109G podarilo slovenským letcom zostreliť 210 sovietskych lietadiel pri strate siedmich lietadiel.

Kapitola 7 – *Operácie slovenskej armády v rokoch 1939 – 1944* – analyzuje pohraničné boje s Maďarskom v marci 1939 v situácii, keď 6. zbor na východnom Slovensku opustili českí dôstojníci a vojaci a peším plukom ostalo iba torzo pôvodných stavov. Mapa umožňuje orientovať sa v trojdňovej bitke, v ktorej po dezorganizácii a nedostatku špecialistov (tankistov, delostrelcov) zastavili postup maďarských jednotiek. Autor sa venuje aj pôsobeniu armádnej skupiny Bernolák počas poľského ťažení a následnému utvrdeniu slovensko-nemeckých vzťahov, aspoň na oficiálnej línii.

Osudnou pre slovenskú armádu sa stala účasť na ťažení proti Sovietskemu zväzu. Autori podrobne a spoľahlivo informujú o prípravách armády a jej dislokácii pred 22. júnom 1941, vytvorenie a zloženie Rýchlej skupiny, jej bojové nasadenie, jej reorganizáciu na Rýchlu brigádu a formovanie Rýchlej a Zaisťovacej divízie. Bitku o Lipovec sleduje čitateľ v chronologickom slede a plastickom opise. Autori sa podrobne venujú aj neskoršej činnosti oboch divízií. Relatívne ťažké straty a slabá morálka znamenali koniec Rýchlej brigády a nová Rýchla divízia sa stala súčasťou XXXIV. zboru nemeckej armády s úlohou postupovať za prv sledovými nemeckými jednotkami. Autori ďalej dôkladne opisujú osudy divízie počas letnej

ofenzívy, bitku pri Melitopole i následnú reorganizáciu na 1. technickú divíziu. Zaisťovacia divízia operovala v severnej Ukrajine a Bielorusku proti partizánom, pričom väčšina vojakov akcie sabotovala alebo sa im vyhýbala. Autori však sledujú aj trestné akcie, ktorých sa zúčastnili, napríklad *akciu Perun* v Maloduši. Divízia v rozklade bola premenovaná na 2. pešiu divíziu a premiestnená do Talianska, najmä na technické práce. Anabáza divízie pokračuje spoluprácou s talianskymi partizánmi, účasťou na oslobodzovaní Lombardie a povojnovým návratom cez české územie do vlasti.

8. kapitola rozoberá účasť slovenskej armády v SNP, od príprav cez prvé boje so skupinami von Ohlena a von Jancka, odzbrojenie dvoch východoslovenských divízií, reorganizáciu 1. čs. armády na Slovensku z dvoch vojenských obranných oblastí na šesť taktických skupín, bojovú činnosť taktických skupín, nemeckú všeobecnú ofenzívu v októbri 1944. Primeraná pozornosť je venovaná úsiliu KSS spolitizovať povstaleckú armádu, eliminácii vplyvu londýnskej vlády i dôvodom rýchlej vojenskej porážky. Autori hodnotia aj činnosť partizánskych jednotiek, nedostatočnú koordináciu s armádou.

9. kapitola je venovaná kolapsu slovenskej armády, presnejšie tej časti, ktorá ostala lojálna Tisovej vláde alebo aspoň pasívna. Opisuje neúspešné pokusy Haššíka vytvoriť *Domobranu*.

Pôsobenie slovenských jednotiek v zahraničnom odboji veľmi stručne a vecne rozoberá 10. kapitola. Tabuľka účasti Slovákov v čs. zahraničných jednotkách vymenúva všetky útvary čs. zahraničnej armády, ich celkový stav, počet Slovákov a ich percentuálny podiel (od 10,1 % 1.čs. brigády v ZSSR po 91,1 % Slovákov v 1. čs. leteckej zmiešanej divízii).

V 11. kapitole sú takticko-technické údaje ručných pechotných zbraní a delostreleckej výzbroje spolu s ilustračnou fotografiou. Všetky obrnené a motorové vozidlá čs. pôvodu, s ich charakteristikou, stručnou históriou a základnými údajmi sa nachádzajú v 12. kapitole. V 13. kapitole sú lietadlá používané v slovenskom letectve čs. výroby alebo licenčne s dodatkom o ich kamufláži a označení.

Posledná 14. kapitola je venovaná uniformám, dištinkciám, odznakom, nielen v slovenskej armáde, ale aj v HG. Oproti prvému vy-

daniu sú novinkou rukávové odznaky, límcové a strelecké odznaky a kordíky. Inovované sú ilustrácie príslušníkov POHG a pracovných oddielov Židov a Rómov.

V obrazovej prílohe sú ku každej kapitole pripojené ilustračné fotografie a farebné ilustrácie kamufláže tankov a lietadiel, ako aj spôsoby ich označenia. Obrazová príloha je oproti prvému vydaniu rozšírená a tvorí organickú súčasť publikácie. Priložená voľná mapa znázorňuje bojové nasadenie slovenskej armády v ZSSR a pomoc ZSSR počas SNP.

Čitateľ získa kompletný prehľad o všetkých aspektoch činnosti slovenskej armády v rokoch vojny. Štýl je symbiózou odborného štýlu s enumeráciami, tabuľkami a čitateľsky pútavého výkladu. Aj keď je kniha primárne určená českému čitateľovi, môže byť náhradou neexistujúcej pôvodnej publikácie tohto typu zamerania.

Š. Dragúň

KURLANSKY, M.: 1968. ROK, KTORÝ OTRIASOL SVETOM. Banská Bystrica : SLOVART, 2006, 471 s.

Rok 1968 sa u nás každému spája s udalosťami „Pražskej jari“, s pokusom o vytvorenie socializmu s ľudskou tvárou a následnou okupáciou krajiny vojskami Varšavskej zmluvy. V tieni tejto udalosti sa – z pohľadu našinca – nachádzajú ostatné udalosti, ktoré sa počas tohto roku odohrali po celom svete, pretože rok 1968 bol jedným z najrušnejších rokov v moderných dejinách. Priniesol vlnu protestov, mnohokrát iniciovaných študentmi, ktoré na viacerých miestach prerástli do otvoreného vystúpenia proti vládnucim pomerom. Ako spomína autor v úvode : „... ľudia protestovali z rozličných dôvodov, no spájala ich rovnaká túžba po revolte Tam, kde vládol komunizmus, sa protestovalo proti komunizmu a v kapitalistických krajinách zase ľudia brojili proti kapitalizmu.“ S touto revoltou sa mohli ľudia na celom svete rýchlo zoznámiť vďaka televízii, ktorá v tom čase začínala vzrastať na jeden zo spoločenských fenoménov. A práve o tomto roku hovorí kniha amerického publicistu a his-

torika Marka Kurlanskeho 1968 – *Rok, ktorý otriasol svetom.*

Snaha o zachytenie udalostí odohrávajúcich sa na rôznych miestach po celom svete v priebehu jedného roka so sebou prináša viaceré riziká, medzi ktorými dominuje to, že autor sa môže príliš zamerať na jednu udalosť a niektoré iné dôležité súvislosti mu „utečú“. V tomto je rozhodujúci subjektívny postup autora. Tomu sa ale nedá pri takých širokospektrálnych udalostiach, ktoré sa odohrali počas roku 1968, vyhnúť. Konkrétne v tejto knihe sa najviac priestoru venuje vývoju v USA, ktorý však rozhodne nebol chudobný na mnohé závažné udalosti. Bola to hlavne Vietnamská vojna, ktorá dosiahla roku 1968 vrchol svojej intenzity (čo sa týka počtu padlých). Tomu boli úmerné aj protesty verejnosti, ku ktorým sa čoraz viac pripájalo – ba často ich aj iniciovalo – rozmáhajúce sa študentské hnutie, pričom toto vyústilo do mohutných manifestácií po celých Spojených štátoch. Keď si k tomu pridáme aktivizáciu černošského hnutia, ktoré po zavraždení Martina Luthera Kinga prerástlo až do násilných nepokojov, a aj dnes také tradičné divadlo okolo prezidentských volieb, ktoré bolo v tomto roku poznačené hlavne atentátom na jedného z hlavných kandidátov Roberta Kennedyho, zistíme, že USA prežili jeden z najnepokojnejších rokov svojej existencie.

Pre nás je ale najzaujímavejšie sledovať spracovanie udalostí „Pražskej jari“, témy, ktorá je dodnes živá a prítomná v našej spoločnosti. V tomto prípade sa ňou zaoberá zahraničný autor, u ktorého môžeme predpokladať, že bude imúnny voči citovo podfarbenému prístupu a dokáže si udržať nadhľad. Z vojenského hľadiska to bola operácia, ktorá si vyžiadala najväčšie nasadenie armád v Európe od konca druhej svetovej vojny a už len z tohto titulu si zaslúži primeranú pozornosť aj v rámci takého rušného roku, ako bol rok 1968. V Kurlanskeho knihe sa tejto téme venujú tri kapitoly, v ktorých je zachytený priebeh samotného obrodného procesu v rámci česko-slovenskej spoločnosti, jeho poprední predstavitelia, hlavné myšlienky, ako aj zásah vojsk Varšavskej zmluvy. Nechýba tu ani analýza vzťahu Slovákov k Čechom v tomto období, kedy „po prvý krát bolo možno hovoriť o Českoslová-

koch“. Autor zachytil „Pražskú jar“ aj z hľadiska jej medzinárodnej odozvy, a to nielen medzi socialistickými krajinami, ale aj v tábore západných veľmocí, ktoré uprednostnili politiku *détente* pred vyvolávaním medzinárodného napätia.

Rok 1968 však priniesol nepokoje na celom svete, nielen v USA a Československu. Doslova revolúciu vyvolalo študentské hnutie vo Francúzsku, kde sa – potom, ako sa k nemu pridali robotníci – dokonca vytvorili v Paríži bariéry. Až policajný zásah urobil s hnutím koniec. Podobne aj v Západnom Nemecku malo študentské hnutie veľkú silu, ale situácia sa tu nevymlkla spod kontroly. V socialistickom bloku okrem Československa bola situácia napätá aj v Poľsku, kde došlo k viacerým demonštráciám študentov, ktoré však boli potlačené už v zárodku. Takisto aj v Mexiku, kde boli navyše roku 1968 olympijské hry, polícia veľmi kruto zasiahla proti demonštrujúcim študentom, čo si vyžiadalo značné obete na životoch.

Pri písaní diela zvolil autor rozdelenie na štyri hlavné časti a na kapitoly (je ich 21), pričom v podstate zachováva chronologický prístup, ktorý umožňuje veľmi dobrú prehľadnosť diela. Napriek tomu, že je tematicky venované roku 1968, rovnako pri udalostiach, ktoré treba chápať v širších súvislostiach, mapuje autor aj vývoj pred rokom 1968 tak, že zachytáva aj ich počiatky a najdôležitejšie sekvencie.

V knihe nie je kompaktná obrázková príloha, fotografie sú súčasťou textu. Kniha obsahuje poznámkový aparát a nájdeme v nej aj pomerne bohatú bibliografiu, v ktorej však absentujú archívne pramene.

P. Jašek

GADDIS, J. L.: *STUDENÁ VOJNA*. Bratislava : SLOVART, spol. s r. o., 2006, 262 s.

Studená vojna je pojem označujúci druh vojny, v ktorom znepriatelené strany nebojujú proti sebe otvorene. Zbrane sú nasadené iba v menších konfliktoch. Tento termín prvýkrát použil anglický publicista Georg Orwell (vlastným menom Eric Blair) v knihe *Ty a atómová bomba* v roku 1947. Studená vojna – to bol

konflikt medzi Západom (USA a ďalšími spriatelými krajinami) a východným blokom vedeným ZSSR, ktorý mal korene v druhej svetovej vojne (problémy sa objavili na Jaltskej konferencii 4. – 11. 2. 1945 o povojnovom Nemecku a hraniciach Poľska so ZSSR) a trval približne od roku 1947 do rozpadu Sovietskeho zväzu v roku 1991. Bola to vlastne vojna, ktorú nikto nikdy nevyhlásil, a ktorá sa nikdy oficiálne neskončila (USA chcú v súčasnej dobe vybudovať v Českej republike či Poľsku radarovú a protiraketovú základňu – ochranný dáždnik) a akoby v súčasnej dobe prerastala do stretu civilizácií. Všeobecne sa prezentuje, že studenú vojnu vyhlásil sir W. S. Churchill vo svojom prejave *The Sinews of Peace* (Piliere mieru) 5. marca 1943 vo Fultone, štáte Missouri, USA, ktorým spustil železnú oponu: „Od Štetína pri Baltickom mori po Terst na Jadrane padla na kontinent železná opona. Za ňou ležia hlavné mestá starodávnych štátov strednej a východnej Európy – Varšava, Berlín, Praha, Viedeň, Budapešť, Belehrad, Bukurešť a Sofia. Všetky tieto slávne mestá a národy spadajú do sovietskej sféry vplyvu, ale aj pod stále sa zvyšujúcu kontrolu Moskvy.“

Mnohí čitatelia, najmä staršej generácie, ktorým sa dostane do rúk táto kniha, si iste dobre pamätajú, čo znamenalo žiť v časoch studenej vojny – bol to neustály strach, že sa v istej chvíli z dôvodu nesprávneho odhadu situácie alebo nadutosti niektorého vedúceho politika všetci ocitneme v jadrovej vojne. Metódou politikov sa stalo klamstvo. Bola by to vojna, ktorá, aj keby sme ju boli prežili, by navždy poznamenala naše životy a aj celú našu planétu. Bol to jeden svet a predsa boli dva svety.

Ako tento hrozny konflikt vznikol? Ako sa spojenci v druhej svetovej vojne po roku 1945 zrazu stali nepriateľmi na život a na smrť a rozdelil svet na dva nezmieriteľné, po zuby ozbrojené tábory? Až teraz, keď je studená vojna minulosťou, dokážeme týmto veciam rozumieť. Je to pútavá kniha, ktorá osvetľuje nielen to, čo sa stalo, ale aj prečo sa to stalo – prečo Sovietsky zväz brutálne potlačil povstanie vo Východnom Nemecku roku 1953, Maďarsku 1956, Československu 1968. Ako došlo ku konfrontácii medzi J. F. Kenedym a N. S. Chruščovom počas kubánskej krízy roku 1962, prečo

Vojenská história

sa R. Nixon a Mao Ce-tung opatrne pokúšali nadviazať priateľstvo a čo si o tom všetkom nakoniec mysleli pápež Ján Pavol II., prezident Ronald Regan, premiérka Margaret Thatcherová či Michail Sergejevič Gorbačov. Spi-sovateľ Gaddis pri písaní svojej knihy čerpal zo zápisníc Politbyra, náhodných rozhovorov medzi vedúcimi politikmi, ktoré si zapísali ich pomocníci, ale aj zo zaznamenaných výrokov vedúcich politických predstaviteľov, odhaľujúcich, čo naozaj mali v tej-ktorej chvíli na mysli. V knihe objasňuje, čo stálo za konfliktmi, že zmeny v spoločnosti boli rovnako dôležité ako zmeny vo vláдах a ukazuje, ako morálne predstavy ovplyvňovali konania politikov. Nakoniec treba povedať, že v tejto práci, ktorej faktografia je na rovnakej úrovni ako rozprávačské majstrovstvo, dokumentuje, ako špičkoví politici na jednej strane spektra a obyčajní ľudia na druhej strane zvrátili beh histórie a dosiahli tak jedno z najväčších víťazstiev ľudského ducha.

Je to dielo literatúry faktu, číta sa ako román. Podrobne a umne spracúva studenú vojnu, a hoci sa nedá súhlasiť so všetkými vývodmi, budú mať čitatelia z jeho širokého záberu a solídnej vedeckej úrovne úžitok. Detailne rozoberá najdôležitejšie konflikty, ktoré takmer vyústili do horúcej vojny: blokáda Berlína, vojna v Kórei, vstup Nemecka do NATO a vznik VZ, Kubánska kríza, Berlínska kríza, vojna vo Vietname a sovietska invázia do

Afganistanu. Okrem úvodu a predslovu kniha obsahuje sedem kapitol, po ktorých nasledujú epilóg, poznámky, literatúra a vecný register. Dopĺňa ju 14 listov – 27 dobových fotografií a 9 mapiek, ktoré ju vhodne ilustrujú. Brillantnému prekladu možno vytknúť iba to, že pomocné sloveso „byť“ je zbytočne uvádzané (dokonca niekedy vo vete dvakrát), nesprávny slovosled v uvedení Somálska a Etiópie, zastaraný výraz „primat“ či nesprávne použitý Stredný východ (namiesto Blízky východ či Predný východ).

John Lewis GADIS je medzinárodne uznávaným historikom studenej vojny, profesorom dejín na Yalskej univerzite. Je špičkový americký historik, ktorý pretavil svoj celoži-votný výskum a premýšľanie na tému studenej vojny do tejto knihy, v ktorej plasticky vykresľuje zložité historické témy, ponúka nové uhly pohľadu na staré spory a nový spôsob myslenia. Napísal mnoho kníh, medzi inými *Spojené štáty a počiatky studenej vojny, 1941 – 1974* (1972); *Stratégie obmedzovania: kritické hodnotenie národnej americkej povojnovej politiky bezpečnosti* (1982); *Dlhý mier: Sondy do dejín studenej vojny* (1987); *Krajinou histórie* (2002); *a Prekvapenie, bezpečnosť a americká skúsenosť* (2004). Roku 2005 bol vyznamenaný americkou medailou spoločenských vied. Žije v meste New Haven.

L. Jančo

BIBLIOGRAFIA

VOJENSKÁ HISTÓRIA SLOVENSKA

VÝBEROVÁ BIBLIOGRAFIA XII. – 2004

DO ROKU 1526

DVOŘÁK, Pavel: Stopy dávnej minulosti 3. Zrod národa. – Budmerice : Rak, 2004. – 287 s., obr., fotogr., lit., reg.

Pod osmanskou hrozbou. Osudy Slovenska od Albrechta Habsburského do tragickej bitky pri Moháči v roku 1526 s prihliadnutím na začiatky renesancie v čase vlády Mateja Korvína. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. / Ed.: Dvořák, Pavel; ved. red. a recenzent VI. zv.: Marsina, Richard – Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004. – 375 s., obr., reg.

SEGEŠ, Vladimír: Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko. – Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 2004. – 263 s., obr., pram. a lit., reg.

SOPKO, Július: Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická. Historické rozprávanie neznámeho autora o minulosti Uhorského kráľovstva od výbojov Hunov do Európy až po sobáš Mateja Korvína s Beatricou. – Budmerice : Rak, 2004. – 239 s., lit., reg.

STEINHÜBEL, Ján: Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia. / Zodp. red.: Madarásová, J. – Bratislava : Rak, 2004. – 575 s., obr., reg., pram. a lit.

* * *

ČEPELA, Vladimír: Uhorská vojenská a štátna symbolika v rokoch 1389 – 1490. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 2 (2004), s. 3-16.

STEINHÜBEL, Ján: Slovania v Avarskom kaganáte, slovanské kmeňové kniežatstvá, Samova ríša a bitka pri Wogastisburgu. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 4 (2004), s. 3-12.

ŠTEFÁNIK, Martin: Úvodná fáza benátsko-uhorského sporu o územie Dalmácie do polovice 12. storočia. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 4 (2004), s. 13-29.

ULIČNÝ, František: Vpády Mongolov na Slovensku v roku 1241. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 3 (2004), s. 3-20.

VALACHOVIČ, Pavol: K vzťahom Hispánie a stredného Podunajska v prvých troch storočiach n. l. – In: Španielsko a stredná Európa. Minulosť a prítomnosť vzájomných vzťahov. Zborník štúdií z medzinárodného seminára. / Ed.: Száraz, Peter – Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 29-33.

* * *

KLČO, Marián: Nové nálezy militárii z Drahoviec. – In: Balneologický spravodajca. Vlastivedný zborník múzea 2001 – 2002. – Piešťany : Balneologické múzeum, 2004, s. 194-199.

Vojenská história

- SEGEŠ, Vladimír:** Palebná sila stredovekej Bratislavy. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 13 (2004), s. 21, obr.
- SEGEŠ, Vladimír:** Rytierske turnaje a hry. Prejav ideálu odvahy, cti a šikovnosti. – In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 4, č. 1-2 (2004), s. 4-5, obr.
- VALACHOVIČ, Pavol:** Panónia a Hispánia pod krídlami Rímskej ríše. – In: Historická revue. – Roč. 15, č. 11 (2004), s. 4-6, obr., mp.

1526 – 1914

- BARTA, J. – PAPP, K.,** ed.: „Nincsen nekönk több hazánk ennél...“ : Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez. – Budapest : Lucilus Kiadó, 2004. – 193 s.
- CZIGÁNY, István:** Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600 – 1700. – Budapest : Balassi kiadó, 2004. – 227 s., obr. príml., mp., reg., lit.
- HAVEL, Petr – HODÍK, Milan – LANDA, Pavel:** Vojenská kuchařka totiž Kuchařská kniha c. a k. vojska se 178 recepty, mnoha vyobrazeními a s odbočkami až do současnosti. – Praha : Naše vojsko, 2004. – 199 s., fotogr.
- KOVÁČ, Dušan:** Na začiatku storočia 1901 – 1914. Slovensko v 20. storočí 1. – Bratislava : Veda, 2004. – 291 s., fotogr., bibliogr., reg.
- KOVÁCS, I. B.:** Gömörország. Egy tájhaza arcvonásai tényekben, képekben és gondolatokban. – Rimaszombat : Gömör-kishonti Múzeum Egyesület, 2004. – 180 s.
- KUČERA, Matúš:** Novoveké Slovensko. Cesta dejinami. – Bratislava : Perfekt, 2004. – 254 s., fotogr., chronolg., reg.
- LUKEŠ, Jan – SCHIMMER, Karl Eduard – TEUBER, Oscar:** Illustrierte Geschichte der k. u. k. Armee. Festaussgabe zum 50-jährigen Regierungs-Jubiläum Sr. Majestät des Kaisers Franz Joseph I. Reprint der Originalausgabe der Jahre 1898 – 1900, 2. Bd. – Wien : Archiv Verlag, 2004. – 1588 s., fotogr.
- MÉSÁROŠ, Július:** Zložité hľadanie pravdy o slovenských dejinách. Výber štúdií, odborných polemík a článkov z polstoročnej výskumnej a publikačnej činnosti. / Zodp. red.: Madarásová, J. – Bratislava : Veda, 2004. – 487 s., bibliogr., reg.

* * *

- BREMM, Klaus-Jürgen:** Von der Chaussee zur Schiene. Militär und Eisenbahnen in Preussen, Frankreich und der Habsburgermonarchie bis 1848/50. – In: Militärgeschichtliche Zeitschrift. – Roč. 63, č. 1 (2004), s. 1-52.
- JAVOR, Martin:** Vojenský živel v slobodomurárskom hnutí na území habsburskej monarchie. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 3 (2004), s. 74-78.
- KOHÚTOVÁ, Mária:** Protiturecká obrana a Bratislavská stolica (2. polovica 17. storočia). – In: Studia Historica Tyrnaviensia IV. K životnému jubileu prof. PhDr. Jozefa Šimončíča, CSc. / Ed.: Dobrotková, Marta – Trnava : Katedra histórie FF Trnavskej univerzity, 2004, s. 137-148.
- SEGEŠ, Vladimír:** Kurucká prísaha v slovenčine z roku 1705. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 4 (2004), s. 85-87.
- ŠKVARNA, Dušan:** Revolučná kríza 1848/49 a národné symboly. – In: Acta Historica Neosoliensia. Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied UMB 7. – Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 43-60.

* * *

- DANGL, Vojtech:** Česť vykupovaná krvou. Súboj ako svojský druh výkonu spravodlivosti. – In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 4, č. 1/2 (2004), s. 12-13, obr.
- DANGL, Vojtech:** Ján Pálfi. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 1 (2004), s. 21, obr.
- GREGUŠ, M.:** Pracháreň v Borinke. Tajomstvá výroby pušného prachu. – In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 4, č. 5/6 (2004), s. 38-39, fotogr.

Vojenská história

- KUBÁLEK, Martin:** Turci na Slovensku. 150 rokov v znamení polmesiaca. – In: Historická revue. – Roč. 15, č. 9 (2004), s. 16-19 : obr., mp.
- SEGEŠ, Vladimír:** Francúzsky brigádier zo Šariša. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 4 (2004), s. 21, obr. /Valent Dežöfi/
- SEGEŠ, Vladimír:** Francúzsky plukovník Matej Polerecký. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 15 (2004), s. 21, obr. /M. Polerecký, ml./
- SEGEŠ, Vladimír:** Generál cára Petra Veľkého. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 3 (2004), s. 21, obr. /Adam Mariáši/
- SEGEŠ, Vladimír:** Kurucký major Matej Polerecký. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 10 (2004), s. 21, fotogr.
- SEGEŠ, Vladimír:** Maršal František Nádašdy. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 18 (2004), s. 21, obr.
- SEGEŠ, Vladimír:** Maršal Hadik a jeho odkaz. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 17 (2004), s. 21, obr.
- SEGEŠ, Vladimír:** Marshal Hadik and His Legacy. – In: Slovakia in NATO. – December 2004, s. 27 : obr.
- SEGEŠ, Vladimír:** Najstaršia vojenská prísaha v slovenčine. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 11 (2004), s. 21, obr.
- SEGEŠ, Vladimír:** Náš jediný francúzsky maršal. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 2 (2004), s. 21, obr. /Ladislav Berčeni/
- SEGEŠ, Vladimír:** Osobný tajomník ministra vojny. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 14 (2004), s. 21, obr. /Andrej Polerecký/
- SEGEŠ, Vladimír:** Prvý muž Uhorska. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 12 (2004), s. 21, obr. /Mikuláš Pálfi/
- SEGEŠ, Vladimír:** Sprosteho vojaka povinnosť. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 26 (2004), s. 21, fotogr.
- SEGEŠ, Vladimír:** Všestranný špecialista Samuel Mikovíni. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 19 (2004), s. 21, obr.
- SEGEŠ, Vladimír:** Z kuruckého kapitána maršal Francúzska. Gróf Ladislav Berčeni (Bercsenyi, Bercheny). – In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 4, č. 5/6 (2004), s. 30-31, obr.
- SEGEŠ, Vladimír:** Zdatný husársky generál. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 16 (2004), s. 21, obr. /Ján Giláni/
- SEGEŠ, Vladimír:** Zo Sobotišťa k Gibraltáru. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 20 (2004), s. 21, obr. /Ladislav Havora/
- ŠUTKA, Gabriel:** Bitka pri Vozokanoch. – In: Historická revue. – Roč. 15, č. 11 (2004), s. 10-13, obr., mp.
- UHLÍŘ, Dušan:** Mier zvaný prešpurský. Diplomatiek vyvrcholenie bitky troch cisárov. – In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 4, č. 1/2 (2004), s. 12-13, obr.
- UHLÍŘ, Dušan:** Rozhodnutie pri Viedni. Osmanská ríša a Európa v roku 1683. – In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 4, č. 11/12 (2004), s. 10-11, fotogr.

1914 – 1918

ZAHÁLKA, Jan: Velká válka 2. Rakousko-uherské armádní letectvo. Der grosse Krieg. Österreichisch-ungarische Luftfahrtruppen. – Brno : Para Bellum, 2004. – 159 s., fotogr., lit.

* * *

BALA, Tibor: Die Organisation und Tätigkeit des Österreichisch-ungarischen Kriegspressequartiers im ersten Weltkrieg. – In: War, Military and Media from Gutenberg to Today. Acta. The XXIXth International Congress of Military History, Bucharest – Romania 10-15 August 2003. – Bucharest : Military Publishing House, 2004, s. 135-142.

HOLČÁKOVÁ, Zuzana: Dezercie slovenských vojakov z rakúsko-uhorskej armády v závere prvej svetovej vojny so zreteľom na malokarpatský región. – In: Historické rozhľady I. Zborník príspevkov

Vojenská história

Katedry histórie FF UCM v Trnave / Zost.: Lacko, M.; Duchoň, M.; Varšo, I. – Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 107-126, tabl.

KOPECKÝ, Peter: Vojenská misia generála Milana Rastislava Štefánika v Rumunsku vo svetle rumunských a francúzskych archívnych dokumentov. – In: Historický časopis. – Roč. 52, č. 4 (2004), s. 689-698.

SLEPCOV, Igor: Česká družina na východnom Slovensku. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 2 (2004), s. 78-86.

* * *

ČELKO, Vojtech: Milan Rastislav Štefánik. – In: Česká a slovenská otázka v soudobém světe. Naše zájmy a základy naší hodnotové orientace v EU / Kučerová, S.: a kol. – Brno : Konvoj, 2004, s. 226-228.

KRBICOVÁ, Ilona – ŠIMŮNEK, Pavel: Pamětní medaile a prapory čs. legií v Rusku. – In: Armády, technika, militaria. – Roč. 2, č. 12 (2004), s. 68-69, fotogr.

1918 – 1939

GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: Druhá republika 1938 – 1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě / Odp. red.: Vimmer, S. – Praha – Litomyšl : Ladislav Horáček – Paseka, 2004. – 315 s., fotogr.

HANÁK, Jozef: Obsadenie Bratislavy 1918 – 1920. Kronika pamätných dní. – Bratislava : Albert Marenčin – Vyd. PT, 2004. – 181 s., fotogr.

JOHN, Miloslav – KLIMENT, Charles K. – NAKLÁDAL, Břetislav: Březen 1939. – Praha : Ares – Naše vojsko, 2004. – 277 s., fotogr., mp., příl., lit.

ŠROBÁR, Vavro: Oslobodené Slovensko : Pamäti z rokov 1918 – 1920; 2. zv. – Bratislava : Academic Electronic Press – Masarykův ústav AV ČR, 2004. – 220 s.

ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián, ed.: Slovensko v Československu (1918 – 1939). – Bratislava : Veda, 2004. – 688 s.

* * *

BARTLOVÁ, Alena: Misia Dr. Milana Hodžu v Budapešti. – In: Historické štúdie 43. Problematika hraníc 1. ČSR v medzivojnovom období (historické, etnické, geografické a komunikačné aspekty ich formovania). – Bratislava : Veda, 2004, s. 53-63.

CSÉFALVAY, František: Predohra a priebeh maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 2 (2004), s. 39-58.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Československá armáda a Slovensko v rokoch 1918 – 1939. – In: Slovensko v Československu (1918 – 1939). / Ed.: Zemko, Milan; Bystrický, Valerián – Bratislava : Veda, 2004, s. 241-289.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Formovanie a vývoj Československej armády 1918 – 1939. Náčrt historickej problematiky. – In: Dwa państwa – trzy narody. Ustroje polityczne Polski i Czechosłowacji (1918 – 1939). / Pod redakcją: Adamczyka, J. – Warszawa : Instytut Historii, 2004, s. 55-80, mp., tabl.

ČAPLOVIČ, Miloslav: The Professional Preparation of Slovak Officers during 1920 – 1939. – In: Revue Internationale d'histoire Militaire No 80. – Budapest : CIHM, s. 135-145.

DEÁK, Ladislav: Cséfalvay, F.: Predohra a priebeh maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 3 (2004), s. 128-133.

DEÁK, Ladislav: Nová hranica medzi Slovenskom a Maďarskom po okupácii Podkarpatskej Rusi v marci 1939. – In: Historické štúdie 43. Problematika hraníc 1. ČSR v medzivojnovom období (historické, etnické, geografické a komunikačné aspekty ich formovania). – Bratislava : Veda, 2004, s. 189-212.

HERTEL, Maroš: Situácia v Bratislave koncom roka 1918 na stránkach denníka Nyugat-magyarországi Híradó. – In: Historické štúdie 43. Problematika hraníc 1. ČSR v medzivojnovom období

(historické, etnické, geografické a komunikačné aspekty ich formovania). – Bratislava : Veda, 2004, s. 183-188.

HRONSKÝ, Marián: K strategickým aspektom utvárania južnej hranice Slovenska v rokoch 1918 – 1919 z hľadiska česko-slovenských požiadaviek na mierovej konferencii. – In: Historické štúdie 43. Problematika hraníc 1. ČSR v medzivojnovom období (historické, etnické, geografické a komunikačné aspekty ich formovania). – Bratislava : Veda, 2004, s. 79-89.

CHORVÁT, Peter: Vojenská zrážka pri Jesenskom 5. októbra 1938. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 3 (2004), s. 79-90.

KÁZMEROVÁ, Eubica: Stanovenie hraníc v oblasti Tatranskej Javoriny v rokoch 1918 – 1924. (Problém vo svetle fondov Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky). – In: Historické štúdie 43. Problematika hraníc 1. ČSR v medzivojnovom období (historické, etnické, geografické a komunikačné aspekty ich formovania). – Bratislava : Veda, 2004, s. 105-113

KOLÁŘ, František: Jednání o československo-maďarské hranici na mírové konferenci v Paříži roku 1919. – In: Historické štúdie 43. Problematika hraníc 1. ČSR v medzivojnovom období (historické, etnické, geografické a komunikačné aspekty ich formovania). – Bratislava : Veda, 2004, s. 65-77.

KUDELA, Ivan: Anabáze ruských legií 1918 – 1920. – In: Vojenské rozhledy. – Roč. 13, č. 1 (2004), s. 154-162, fotogr.

MICHELA, Miroslav: Občianska vojna v Španielsku v politike HSLS v rokoch 1936 – 1939. – In: Španielsko a stredná Európa. Minulosť a prítomnosť vzájomných vzťahov. Zborník šúdií z medzinárodného seminára. / Ed.: Száraz, Peter – Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 73-78.

PAVEL, Jan: Financování československé armády v letech 1934 až 1939. – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 1 (2004), s. 4-22, fotogr., tabl.

PEKÁR, Martin: Východné Slovensko v druhej republike 1938 – 1939. – In: Acta Historica Neosoliensia. Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied UMB 7. – Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 87-97.

POLÁČKOVÁ, Zuzana: K niektorým otázkam spojeným so vznikom československo-rakúskej hranice po I. svetovej vojne. – In: Historické štúdie 43. Problematika hraníc 1. ČSR v medzivojnovom období (historické, etnické, geografické a komunikačné aspekty ich formovania). – Bratislava : Veda, 2004, s. 91-103.

POVOLNÝ, Daniel: Výroba kulometů „Š“ ve Zbrojovce ing. F. Janeček a jejich dodávky pro československou armádu. – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 4 (2004), s. 44-53, fotogr.

ROGUELOVÁ, Jaroslava: Formovanie severnej hranice Česko-Slovenska v rokoch 1919 – 1920 v Národných novinách (tlačová rešerš). – In: Historické štúdie 43. Problematika hraníc 1. ČSR v medzivojnovom období (historické, etnické, geografické a komunikačné aspekty ich formovania). – Bratislava : Veda, 2004, s. 115-122.

SOKOLOVIČ, Peter: Vývoj Hlinkovej gardy v Trnave na pozadí formovania vzťahu k HSLS v období do 6. októbra 1938. – In: Historické rozhľady I. Zborník príspevkov Katedry histórie FF UCM v Trnave / Zost.: Lacko, M.; Duchoň, M.; Varšo, I. – Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 127-143, tabl.

ŠVORC, Peter: Zápas a spory o slovensko-podkarpatsko-ruskú krajinskú hranicu v medzivojnovom Československu. – In: Historické štúdie 43. Problematika hraníc 1. ČSR v medzivojnovom období (historické, etnické, geografické a komunikačné aspekty ich formovania). – Bratislava : Veda, 2004, s. 123-156.

ZEMKO, Milan: Československo-maďarská a slovensko-maďarská hranica po Trianonskej zmluve a Viedenskej arbitráži – premeny verejnej argumentácie. – In: Historické štúdie 43. Problematika hraníc 1. ČSR v medzivojnovom období (historické, etnické, geografické a komunikačné aspekty ich formovania). – Bratislava : Veda, 2004, s. 157-166.

* * *

KVAČEK, Robert: Malé križovatky pred veľkou vojnou. Britské postoje k Nemecku a Československu roku 1938. – In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 4, č. 5/6 (2004), s. 14-16, fotogr., mp.

MAREK, Vladimír: Major Jiří Jelínek (podplukovník in memoriam) – veliteľ střeleckého pluku – vyznamenal se při obraně Nových Zámků. – In: A-report, č. 3 (2004), s. 33, fotogr.

1939 – 1945

BABNIČ, Vladimír: Vo veľkej vojne malá vojna. Návraty k Slovenskému národnému povstaniu, jeho dejiskám a dejateľom 1944 – 2004. – Bratislava : Prima art, 2004. – 135 s., fotogr., chronlg. – lit. a pram.

BENEŠ, Edvard: The Fall and Rise of a Nation. Czechoslovakia 1938 – 1941. – New York : Columbia University Press, 2004. – 320 s.

BŘEČKA, Jan: Silver B neodpovídá. Historie čs. paraskupiny z Velké Británie v letech 2. světové války. – Brno : Spolek přátel čs. opevnění, 2004. – 126 s., příl., pram. a lit.

BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRASŤ, Peter: Letka 13 v dokumentoch a obrazoch / Zodp. red. J. Begala – Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2004. – 120 s., fotogr., prehľady, dok.

DOWNES, Jim: Druhá svetová vojna. Tragédia OSS na Slovensku. – Bratislava : Magnet Press Slovakia v spolupr. s Veľvyslanectvom USA v SR, 2004. – 240 s., fotogr., lit., reg.

DŽMURA, Pavel – FEDOR, Vincent: Nemocnica v lese. Z histórie partizánskeho hnutia v Bardejovskom okrese. – 2. vyd. – Bardejov : OV SZPB, 2004.

HLADÍK, Ladislav – ŠUMICHRASŤ, Peter – ANĎAL, Jozef: Messerschmitt Bf 109 G-6. HT model špeciál No. 909. – Poprad : HT model [2004]. – 66 s., fotogr., nákr.

JABLONICKÝ, Jozef: Samizdat o odboji. Štúdie a články. – Bratislava : Kalligram, 2004. – 525 s., reg.

JULLIAN, Marcel: Bitva o Británii : červenec až září 1940 / Z angl. přel.: Foit, Július. – Praha : Naše vojsko, 2004. – 222 s. : fotogr.

KOHÚT, Leo: Tu bola kedysi ulica... 2. vyd. – Bratislava : Q 111, 2004. – 501 s. : fotogr.

KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939 – 1945. – Praha : Karolinum, 2004. – 487 s.

LACKO, Martin, zost.: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. Povstanie roku 1944. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie FF UCM Trnava, Lúka 21. – 22. máj 2004. – Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004. – 411 s.; Obsah: *Lacko, Martin:* 29. august 1944 – rozporné miesto našich dejín nielen pre historikov, s. 9-17; *Podolec, Ondrej:* Ticho pred búrkou. (Sonda do nálad slovenskej spoločnosti na jar 1944), s. 19-32; *Holák, Martin:* Vypuknutie SNP v kontexte aktivít československého zahraničného odboja v Londýne, s. 33-47; *Petranský, Ivan A.:* Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944, s. 49-78; *Suk, Pavel:* SNP, protektorátni tisk a reakcie vládných predstaviteľů, s. 79-108; *Michela, Miroslav:* Ohlas SNP v maďarskej dennej tlači, s. 109-118; *István, Janek:* Účasť Maďarov v SNP a v partizánskych bojoch, s. 119-135; *Šmigel, Michal – Mičko, Peter:* K problematike ukrajinských, ruských a poľských utečencov na Slovensku v roku 1944, s. 137-158; *Mičko, Peter:* Hospodárske fungovanie povstaleckého územia počas bojov s nemeckými jednotkami, s. 159-175; *Hofirek, Tomáš:* Frontové boje nemeckej 1. tankovej armády vo východných Karpatoch na jeseň 1944, s. 177-199; *Klubert, Tomáš:* Zhrdzavená legenda „Železného kapitána“. (Necenzurovaný obraz Jána Juraja Staneka), s. 201-231; *Lacko, Martin:* „Hrdina SNP“ kapitán Gonda. (Povstalecký príbeh v ružomberkej oblasti), s. 233-271; *Sokolovič, Peter:* Odchod trnavskej posádky do povstania, s. 273-300; *Schvarc, Michal:* Heimatschutz – medzi realitou a ilúziou. (Organizácia a formovanie nemeckej domobrany), s. 301-325; *Karpáty, Vojtech:* Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy Prešov, s. 327-339; *Janas, Karol:* Postoj slovenských orgánov pri riešení rómskej problematiky a jeho zmena po porážke SNP, s. 341-358; *Syrný, Marek:* Vznik a pôsobenie Demokratickej strany v SNP, s. 359-377; *Ševčíková, Mária:* K niektorým aspektom povstaleckej SNR, s. 379-387; *Ukielski, Pavel:* Prečo budujeme Múzeum Varšavského povstania? s. 389-395; *Medvecký, Matej:* Malá úvaha o SNP a politických procesoch, s. 397-406.

NEVERLA, Rudolf, zost.: Vom Aufstand 1944 in der Slowakei bis zur Vertreibung der Karpatendeutschen 1946. Deutsch-slowakische Arbeitstagung von Historikern und Zeitzeugen im Tagungszentrum des Klosters Banz. – Stuttgart – Bratislava : Karpatendeutsche Landsmannschaft Slowakei – Múzeum karpatských Nemcov, 2004. – 234 s.

NIŽŇANSKÝ, Eduard – BAKA, Igor – KAMENEC, Ivan: Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944. – Bratislava : Nadácia M. Šimečku – Židovská náboženská obec – VHÚ, 2004. – 352 s., reg.

OLEJKO, Andrzej: Slowackie epizody z polskiego Podkarpacia. – Debica : Biuro Usług Komp. Stanislaw Smaga, 2004. – 320 s., fotogr., lit., reg.

PETROVIČ, Michal, zost.: Slovenské národné povstanie v československom kontexte. – Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum a Slovenská komora Česko-slovenského výboru, 2004. – 75 s.

RAJLICH, Jiří: Československý stíhač Otto Smik a jeho doba / Odp. red. A. Moucha – Cheb : Svět křídel, 2004. – 303 s., fotogr., příl.

RAJLICH, Jiří: Na nebi hrdého Albionu, 7. část : Černá kronika československého letectva v RAF 1940 – 1945 / Odp. red.: Moucha, Arnošt – Cheb : Svět křídel, 2004. – 859 s., fotogr., tabl., lit., reg.

REICHL, Martin: Cesty osudu. Životní příběhy československých parašutistů vycvičených v letech 1941 – 1945 ve Velké Británii. – Cheb : Svět Křídel, 2004. – 599 s., fotogr.

SNOPKO, Július a kol.: Obete varujú / Victims warn us : Paralelné príbehy / Parallel stories / Dok. a fotogr.: Jankovičová, Sabína. – [Banská Bystrica] : Orman pre Múzeum SNP, 2004. – 91 s., fotogr.

ŠVÁČOVÁ, Soňa, zost.: Humanistické tradície v literárnom odkaze Slovenského národného povstania. Zborník príspevkov z odborného seminára k 60. výročiu Slovenského národného povstania a 100. výročiu narodenia Ladislava Novomeského. – Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2004. – 92 s.

WRÓBLEWSKI, Wieslaw, naukowa red.: Tedy szli ... : Operacja Karpacko-Dukielska – retrospekcja 60 lat później. – Krosno : Ruthenus, 2004. – 127 s., fotogr. příl.

* * *

BYSTRICKÝ, Jozef: Kilka uwag w sprawie najnowszej historiografii Operacji Karpacko-Dukielskiej. – In: Tedy szli... Operacja Karpacko-Dukielska – retrospekcja 60 lat później. – Krosno : Ruthenus, 2004, s. 17-42.

BYSTRICKÝ, Jozef: 1. pešia divízia po bojoch pri Kachovke, jej reorganizácia a odzbrojenie 1. technickej divízie. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 4 (2004), s. 66-84.

CZARNOTTA, Zygmunt – MOSZUMAŃSKI, Zbigniew: Polscy jeńcy wojenni w niewoli słowackiej (1939 – 1942). – In: Przegląd Historyczno-Wojskowy. – Roč. 5 (56), č. 3 (2004), s. 117-146.

CSÉFALVAY, František: On the Professional Training of the Slovak Staff of Officers between 1939 and 1944. – In: Revue Internationale d'histoire Militaire No 80. – Budapest : CIHM, 2004, s. 146-149.

ČAPLOVIČ, Miloslav – BAKA, Igor – KATREBA, Zoltán: Die Verwandlung des Feindesbildes in der slowakischen Gesellschaft in den Jahren 1938 – 1945. – In: ACTA. War, Military and Media from Gutenberg to Today. 29th International Congress of Military History Bucharest, Romania, August 10. – 15. 2003. – Bucharest : Military Publishing House, 2004, s. 436-456.

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: Poznámky sovietskeho zástupcu v Bratislave k prejavom napätia medzi Slovenskom a Maďarskom (február 1940 – apríl 1941). – In: Historické štúdie 43. Problematika hraníc 1. ČSR v medzivojnovom období (historické, etnické, geografické a komunikačné aspekty ich formovania). – Bratislava : Veda, 2004, s. 237-249.

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: Slovenský štát a pohľady na Moskvu. – In: Slovanský prehľad. – Roč. 90, č. 3 (2004), s. 407-446.

ĐURICA, Milan S.: Vzťahy medzi prvou Slovenskou republikou a Svätou stolicou v rokoch 1939 – 1940. – In: Historický zborník 14, č. 1 / Zost.: Bobák, Ján – Martin : Matica slovenská, 2004, s. 87-103.

FRIEDL, Jiří: Vzťahy mezi československou a polskou armádou v zahraničí (říjen 1939 – červen 1940). – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 3 (2004), s. 41-56.

HOLÁK, Martin: Vznik ministerstva zahraničných vecí prvej Slovenskej republiky s dôrazom na personálne otázky. – In: Historický zborník 14, č. 1 / Zost.: Bobák, Ján – Martin : Matica slovenská, 2004, s. 167-174.

CHYTKA, Stanislav: Hodnocení slovenské armády generálem Schlieperem v roce 1944 a stanovisko ministra národní obrany generále Čatloše. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 3 (2004), s. 91-112.

JABLONICKÝ, Jozef: Rezistencia a perzekúcia v Bratislave pred frontom. – In: Česko-slovenská historická ročenka 2004 / Red.: Goněc, Vladimír; Chair, J. M. – Brno : Masarykova univerzita – Česko-slovenská komise historiků, 2004, s. 131-171.

JAKL, Tomáš: Československý 11. pěší prapor-východní v britské armádě – květen až říjen 1941. – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 1 (2004), s. 44-53, fotogr.

JANAS, Karol: Druhá československá partizánska brigáda J. V. Stalina a jej podiel na mladoňovskej tragédii. – In: Historický zborník 14, č. 2 / Zost.: Bobák, Ján. – Martin : Matica slovenská, 2004, s. 79-84.

JANAS, Karol: Reforma verejnej správy na Slovensku v roku 1940 a jej dopad na okres Piešťany. – In: Balneologický spravodajca 38 (2001 – 2002). – Piešťany : Balneologické múzeum, 2004, s. 27-33.

Vojenská história

KAMENEC, Ivan: Slovenská spoločnosť v rokoch 1939 – 1945. – In: Česko-slovenská historická ročenka 2004 / Red.: Gonč, Vladimír; Chair, J. M. – Brno : Masarykova univerzita – Česko-slovenská komise historiků, 2004, s. 87-102.

KÁRPÁTY, Vojtech: Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy Prešov. – In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov. Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004. – Prešov : Universum, 2004, s. 223-230.

KATUNINEC, Milan: Karol Sidor a americkí Slováci. – In: Studia Historica Tyrnaviensia IV. K životnému jubileu prof. PhDr. Jozefa Šimončiča, CSc. / Ed.: Dobrotková, Marta – Trnava : Katedra histórie FF Trnavskej univerzity, 2004, s. 219-230.

KOLAKOWSKI, Piotr – PEPLONSKI, Andrzej, oprac.: Polsko-czechoslowacka współpraca wywiadowcza w latach 1940 – 1941 w świetle sprawozdań oddziału II sztabu naczelnego wodza w Londynie – In: Przegląd Historyczno-Wojskowy. – Roč. 5 (56), č. 4 (2004), s. 180-190.

LACKO, Martin: Dezercie príslušníkov Zaisťovacej divízie na sovietsku stranu roku 1942. – In: Historický časopis. – Roč. 52, č. 4 (2004), s. 653-672.

LACKO, Martin: Obraz sovietskych partizánov v dokumentoch slovenskej armády. – In: Historický zborník 14, č. 2 / Zost.: Bobák, Ján. – Martin : Matica slovenská, 2004, s. 70-78

LACKO, Martin: Skaza Delostreleckého pluku 31 pri Charkove. – In: Historické rozhľady I. Zborník príspevkov Katedry histórie FF UCM v Trnave / Zost.: Lacko, M.; Duchoň, M.; Varšo, I. – Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 163-193.

LACKO, Martin: Slováci a židia, židia a Slováci. Rok 1942. (Zopár názorov na okraj problematiky.) – In: Historické rozhľady I. Zborník príspevkov Katedry histórie FF UCM v Trnave / Zost.: Lacko, M.; Duchoň, M.; Varšo, I. – Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 263-275.

MIČIANIK, Pavel: Slovenská armáda v ťažení proti Poľsku. – In: Acta Historica Neosoliensia. Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied UMB 7. – Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 113-124.

MIČIANIK, Pavel: Slovenská rýchla skupina v začiatkovej fáze operácie Barbarossa. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 4 (2004), s. 47-66.

MIČIANIK, Pavel: Vstup Slovenskej republiky do vojny proti Sovietskemu zväzu. – In: Slovenský prehľad. – Roč. 90, č. 2 (2004), s. 221-247.

MIČKO, Peter – ŠMIGEL, Michal: Organizačná štruktúra príchodu a odchodu ukrajinských utečencov na Slovensko na konci druhej svetovej vojny. – In: Acta Historica Neosoliensia. Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied UMB 7. – Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 133-139.

MICHELKO, Roman: Úrad propagandy v rokoch 1938 – 1945. – In: Historický zborník 14, č. 1 / Zost.: Bobák, Ján – Martin : Matica slovenská, 2004, s. 149-166.

NIŽŇANSKÝ, Eduard: Expropriation and Deportation of Jews in Slovakia. – In: Facing the Nazi Genocide. Non-Jews and Jews in Europe. – Berlin : Metropol, 2004, s. 205-230.

NIŽŇANSKÝ, Eduard: Slovenská historiografia v 90. rokoch 20. storočia o holokauste. – In: Historický časopis. – Roč. 52, č. 2 (2004), s. 317-330.

ORAVCOVÁ, Jana: Osudy banskobystričských židov v rokoch 1939 – 1942. – In: Historické rozhľady I. Zborník príspevkov Katedry histórie FF UCM v Trnave / Zost.: Lacko, M.; Duchoň, M.; Varšo, I. – Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 145-162, tabl.

OSUSKÝ, Štefan: Memorandum. – In: Historický zborník 14, č. 1 / Zost.: Bobák, Ján – Martin : Matica slovenská, 2004, s. 132-145.

PAZÚRIKOVÁ, Andrea: Osudy vojakov z Oravy v nacistických lágroch. – In: Historické rozhľady I. Zborník príspevkov Katedry histórie FF UCM v Trnave / Zost.: Lacko, M.; Duchoň, M.; Varšo, I. – Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 195-205.

PEJS, Oldřich: Nákup koní v Chorvatsku pro slovenskou armádu v roce 1944. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 2 (2004), s. 87-95.

PEJS, Oldřich: Slovenská armáda a sovětsí váleční zajatci v létě 1941. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 4 (2004), s. 30-46.

PEKÁR, Martin: Politický systém prvej SR so zreteľom na postavenie regiónu (štruktúrna analýza s príkladom Šariško-zemplínskej župy). – In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov. Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004. – Prešov : Universum, 2004, s. 195-212.

ŠUMICHRAS, Peter – BYSTRICKÝ, Jozef: La Escuadrilla de Caza n°13. Ases eslovacos en el frente del Este (1942 – 1943). – In: Defensa. Revista internacional de Ejércitos, armamento y tecnología. – Roč. 27, num. 318 (2004), s. 62-66, fotogr.

Vojenská história

TOMASZEWSKA-PODRYGALLO, Jadwiga: Braterstwo broni. Oddział Slowaków w Powstaniu Warszawskim. – In: Kronika Warszawy. – Č. 2 (2004), s. 56-61, fotogr.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Mocensko-represivny aparát Slovenského štátu – nástroj poslušnosti a oddanosti nemeckej ríši. – In: Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. – Praha : Státní ústřední archiv, 2004, s. 155-173.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Plukovníčka v. v. Lydie Horálková-Studničková. – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 4 (2004), s. 95-103, fotogr. /2. čs. samost. paradesantná brigáda/

ZURAWSKI, Radoslaw: Sprawa utworzenia komitetu czechoslowackiego w parlamencie brytyjskim. – In: Moderní dějiny 12. Sborník k dějinám 19. a 20. století. – Praha : Historický ústav AV ČR, 2004, s. 153-171.

* * *

ANTALOVÁ, Inge – VRZGULOVÁ, Monika: Porraimos – zabudnutý rómsky holokaust. – In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 4, č. 11/12 (2004), s. 29-31, fotogr.

BANČÍKOVÁ, Miroslava: Záslužné skutky Poľnej nemocnice v Tisovci 1.-3. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 3 – 5 (2004), s. 7, 6, 8.

BEDNÁR, Ján: Partizáni v Novej Lehote. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 1 (2004), s. 6, fotogr.

BERNÁTH, Viliam: Cirkev a holokaust na Slovensku. – In: Bojovník. – Roč. 50, č. 6 (2005), s. 8, fotogr.

DRDOL, Jozef: Ozbromené vystúpenie v okresoch Hnúšťa a Revúca, 1.-4. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 23 – 26 (2004), s. 7, 6, fotogr.

DRDOL, Jozef: Protifašistický odboj v Detve, 1.-2. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 25 – 26 (2004), s. 8, fotogr.

FERIANEC, Bohuslav: Zostrelený kanadský pilot po tretí raz na Slovensku. – In: Balneologický spravodajca. Vlastivedný zborník múzea 2001 – 2002. – Piešťany : Balneologické múzeum, 2004, s. 264-266.

GAJDOŠ, Milan: Americký novinár v SNP. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 12 (2004), s. 7, fotogr.

GAJDOŠ, Milan: J. Golian – muž činu. 1. – 7. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 14 – 19 (2004), s. 6, 7, 8, 7, 6, 5, fotogr.

HALAJ, Dušan: Generálmajor in memoriam Jozef Dobrovodský. Z galérie veliteľov povstaleckej armády. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 5 (2004), s. 7, fotogr.

HALAJ, Dušan: Plukovník Ján Dušan Hudec. Z galérie veliteľov povstaleckej armády. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 9 (2004), s. 6, fotogr.

HALAJ, Dušan: Plukovník Ján Kukliš, 1. – 2. Z galérie veliteľov povstaleckej armády. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 16 – 17 (2004), s. 6, fotogr.

HALAJ, Dušan: Gérard Forestier. Z histórie spoločného boja proti fašizmu. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 26 (2004), s. 6, fotogr.

HRUŠOVSKÝ, Ivan: Mládež vtedy vedela, kde je jej miesto. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 18 (2004), s. 10, fotogr.

HUBENÁK, Ladislav: Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939 – 1945). – In: Historická revue. – Roč. 15, č. 3 (2004), s. 29-30, fotogr.

CHREBET, Vincent: Spomienky na činnosť oddielu Major, 1.-2. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 2 – 3 (2004), s. 7, fotogr.

JAMBRICH, Jozef: Ladislav Novomeský v Povstaní. Básnik a intelektuál vo vysokej politike. – In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 4, č. 11/12 (2004), s. 33-35, fotogr.

KÁZMEROVÁ, Ľubica: Vatikánska misia Karola Sidora. – In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 4, č. 1-2 (2004), s. 40-41, fotogr.

KAMZÍK, Ján: Jedna z najaktívnejších partizánskych brigád. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 10 (2004), s. 8. /Gottwald/

KATREBA, Zoltán: Karpatsko-duklianska operácia. Plány a realita. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 19 (2004), s. 22-23, fotogr.

KOPECKÝ, Milan: V obraně u řeky Ondavy. Bojové operace 1. československého armádního sboru v SSSR září 1944 – květen 1945. – In: Armády, technika, militaria. – Roč. 2, č. 12 (2004), s. 66-67, fotogr.

KORDÍK, František: „Vrátím sa živý“. Generál Ján Nálepka – Repkin. 1.-2. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 12 – 13 (2004), s. 6, fotogr.

Vojenská história

KRÁL, Jozef – STAND, Ján: Vysoko v oblakoch alebo kto bol Gustáv Lang? – In: Mariatál – informačný spravodaj. – Apríl 2004 – mim. príl., 8 s., fotogr.

MÁČE, Jan: Letecká válka nad Československom 1944 – 45. – In: Armády, technika, militaria. – Roč. 2, č. 12 (2004), s. 62-65, fotogr.

MAREK, Vladimír: Lázeň na Dukle. – In: A-report. – Roč. 15, č. 19 (2004), s. 28-29, fotogr.

MAREK, Vladimír: Major Jaroslav Krátký, styčný dôstojník MNO u veliteľství 1. čs. armády na Slovensku, 8. 10. 1911 – jaro 1945. – In: A-report. – Roč. 15, č. 17 (2004), s. 33, fotogr.

MAREK, Vladimír: Rotmistr Jozef Gabčík (plukovník in memoriam), člen výsadku „Antropoid“. – In: A-report. – Roč. 15, č. 12 (2004), s. 33, fotogr.

MAREK, Vladimír: Smrteľná cesta. Před šedesáti lety se po ústupu do hor začal naplňovat tragický osud povstaleckého velitele generála Rudolfa Viesta. – In: A-report. – Roč. 15, č. 22 (2004), s. 28-29, fotogr.

MASARYKOVÁ, Marta: Svedectvo o smrti. – In: Historická revue. – Roč. 15, č. 9 (2004), s. 10-11 : fotogr. /študenti v odboji, M. Nešpor/

MIČKO, Peter: Hospodárske pozadie Povstania. – In: Historická revue. – Roč. 15, č. 9 (2004), s. 30-31, fotogr.

MICHÁLEK, Slavomír: Ján Papánek v boji za demokraciu. – In: Historická revue. – Roč. 15, č. 9 (2004), s. 34-35, fotogr.

MIKULA, Eudovít: Spomienka na generála B. Kubicu. – In: Letectví + kosmonautika. – Roč. 80, č. 9 (2004), s. 81 : fotogr.

MRKVÁNEK, Igor: Československé jednomotorové jednoplošníky ve službách Luftwaffe. – In: REVI. – Roč. 11, č. 56 (2004), s. 16-20, fotogr.

PAULIAK, Ervín: Slovenská národná rada pred SNP, 1. – 6. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 14 – 19 (2004), s. 7, 6, 7, 5.

PLEVA, Ondrej: Na margo prípadu Nižňanský, 1. – 2. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 9 – 10 (2004), s. 7, 6.

POVAŽAN, Gustáv: Obdivuhodný človek. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 21 (2004), s. 6, fotogr. /Imrich Gibala/

SÚDNY, Boris: Hanovcov prvý zostrel. – In: Letectví + kosmonautika. – Roč. 80, č. 4 (2004), s. 50-52, fotogr.

STRENG, Mikuláš: Cesta k mohylám nezarastie, 1. – 2. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 25 – 26 (2004), s. 8, 7, fotogr.

ŠENŠEL, Ivan: Evanjelici a vojnový Slovenský štát. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 26 (2004), s. 11.

ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter: Ukrajinskí utečenci skomplikovali SNP. – In: Historická revue. – Roč. 15, č. 2 (2004), s. 28-29, fotogr.

ŠTÍGEL, Jozef: Aj perom sa bojovalo. Ilegálna tlač po zatlačení SNP do hôr. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 18 (2004), s. 13.

ŠVANDA, Peter: Odišiel veľký vojak Malej vojny. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 20 (2004), s. 29, fotogr. /Teodor Obuch/

ŠVEC, Tomáš: Vojnové príbehy. Karpatsko-duklianska operácia. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 19 (2004), s. 24, fotogr.

VANČATA, Pavel: Nezapomenutelný cvičný let. – In: REVI. – Roč. 11, č. 51 (2004), s. 38-40, fotogr. /čs. západný odboj/

ŽALMAN, Miloslav: Spravodajské aktivity partizánov, 1. – 3. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 2 – 4 (2004), s. 6, 7, 7, fotogr.

ŽIAK, Jozef: Generálov návrat domov. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 19 (2004), s. 25, fotogr. /Peter Vlčko/

1945 – 1993

DÚBRAVČÍK, Jan: Dvacítka. Kronika leteckého pluku. / Odp. red.: Moucha, A. – Cheb : Svět Křídél, 2004. – 282 s., fotogr. príl. – lit.

Generál studené války : Armádní generál Miroslav Vacek – exministr národní obrany ČSFR. – Praha : Erika, 2004. – 203 s., príl.

HANZLÍK, František – CHRASTIL, Sylvester – KOZÍLEK, Rostislav: Armáda v zápase o politickou moc v Československu v letech 1945 – 1948. Sborník dokumentů. – [Praha 2004]. – 166 s., příl.

IRRA, Miroslav – MATOULEK, Jaroslav – VYSTAVĚL, Stanislav: Označování a zbarvení letadel československého vojenského letectva v období 1945 až 1957 : Czechoslovak Air Force Aircraft Marking and camouflage of the 1945 – 1957 period. – Praha : Jan Máče, 2004. – 88 s. : fotogr., tabl.

KAPLAN, Karel: Československo v poválečné Evropě. – Praha : Karolinum, 2004. – 406 s., pram. a lit., reg.

NÁDOVIČ, Svetozár: Čelom vzad! (O dôstojnom odchode po nedôstojnom príchode.) Sovietska armáda v Československu 1968 – 1991 (memoáre). – Bratislava : MO SR, 2004. – 195 s., fotogr., res., příl.

PAUER, Jan: Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – plánování – provedení. – Praha : Argo, 2004. – 358 s., fotogr. příl.

Sověťizace armád střední a jihovýchodní Evropy po druhé světové válce : Sborník Vojenské akademie věnovaný mezinárodní vědecké konferenci 12. – 13. 11. 2003 v Brně, Řada C-D, zvl. č. – Brno : Vojenská akademie, 2004. – 215 s.; Obsah: *Odziemkowski, Janusz:* Indoktrynacja komunistyczna w wojsku Polskim, s. 7-20; *Bílek, Jiří:* Hlavní etapy a směry sověťizace československé armády v letech 1945 – 1955, s. 21-34; *Vaculík, Jaroslav:* Osvětová služba 1. československého armádního sboru v SSSR a čeští vojáci z Volyně, s. 35-39; *Vondrášek, Václav:* Konstituování a činnost ilegálních struktur KSČ v československé armádě v letech 1945 – 1948, s. 41-52; *Hanzlík, František:* Podíl vojenského obranného zpravodajství na prohlubování vlivu SSSR na vývoj v poválečném Československu, s. 53-68; *Dohnal, František:* Počátky sověťizace československé vojenské a zdravotní služby, s. 69-74; *Macuc, Mihai:* The establishment of the communist structures in the Romanian Armed Forces 1945 – 1965, s. 75-87; *Salák, Pavel:* Vojenská výpomoc – právní rámec jednoho ze způsobů zneužívání armády při budování socialismu, s. 89-99; *Štaigl, Jan:* Unifikácia výzbroje československej armády a zbrojný priemysel na Slovensku na začiatku 50. rokov, s. 101-117; *Lánik, Jaroslav:* Zbrojenie na počiatku 50. let 20. stoley a možnosti československého průmyslu, s. 119-135; *Pilát, Vladimír:* Karibská krize a možnosti čs. obranného průmyslu, s. 137-150; *Chrastil, Sylvestr:* Resověťizace československé společnosti a armády v sedmdesátých letech, s. 151-159; *Povolný, Daniel:* Velitelskoštabní cvičení Šumava (červen – srpen 1968), s. 161-186; *Kalous, Jan:* Jičínský incident v září 1968, s. 187-193; *Sicha, Richard M.:* Stručný nástin zabezpečení dočasného pobytu vojsk SSSR na území ČSSR a jeho důsledky, s. 195-199; *Andrejsek, Tomáš:* Mezinárodněprávní regulace spolupráce v rámci Varšavské smlouvy, s. 201-212; *Procházka, Stanislav:* Vzpomínka, s. 213-215.

VACULÍK, Jaroslav: Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob (Displaced Persons). – Brno : Masarykova univerzita, 2004. – 91 s.

* * *

BENČÍK, Antonín: Srpnová intervence a role intervenčních armád v systému velmocenského nátlaku Moskvy a varšavské pětky v plánech na porážku reformního hnutí. – In: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. II. / Sest.: Kárník, Zdeněk; Kopeček, Michal. – Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokořán, 2004, s. 228-270.

JANEK, István: Károlyi Mihály a csehszlovák-magyar viszony és a lakosságcsere rendezéséért 1945 – 1948 között : [Mihály Károlyi o usporiadaní československo-maďarských vzťahov a výmene obyvateľstva v rokoch 1945 – 1948.] – In: Századok. – Roč. 138, č. 1 (2004), s. 207-221.

JANIGA, Juraj: Zriadenie a budovanie Vojenského obvodu Javorina. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 4 (2004), s. 101-113.

LÁNÍK, Jaroslav: Plány výroby výbušnín v Československu na počátku 50. let 20. stoley. – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 4 (2004), s. 83-94, tabl., mp.

MASKALÍK, Alex: Názory velenia vojenskej oblasti 4 na možnosti vojenskej ochrany a obrany južných hraníc Slovenska v rokoch 1945 – 1950. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 3 (2004), s. 57-73.

PETRUF, Pavol: Proces s dr. Jozefom Tisom v správe francúzskeho generálneho konzula v Bratislave E. M. Manac'ha. – In: Studia Historica Tynaviensia IV. K životnému jubileu prof. PhDr. Jozefa Šimončiča, CSc. / Ed.: Dobrotková, Marta – Trnava : Katedra histórie FF Trnavskej univerzity, 2004, s. 231-236.

Vojenská história

POUROVÁ, Jitka: Zprístupňovanie dokumentů vzniklých činností bývalé vojenskej kontrarozviedky. – In: Vojenské rozhledy. – Roč. 13, č. 4 (2004), s. 117-126 [25. 2. 1948 – 15. 2. 1990]

RODÁK, Jozef: K niektorým otázkam pomoci československej armády obyvateľstvu východného Slovenska v rokoch 1945 – 1947. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 2 (2004), s. 96-105.

ŠMIGEL, Michal: Politické aspekty súdneho procesu s Dr. Jozefom Tisom. – In: Acta Historica Neosoliensia. Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied UMB 7. – Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 141-147.

* * *

BUČKA, Peter: Križovatky armádneho vrcholového športu. Rozvoj zdatnosti v zelenom. – In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 4, č. 1-2 (2004), s. 20-21, fotogr.

KOLLER, Martin V.: Logistické vozidlo GTS-M. – Armádní technický magazín. – Roč. 36, č. 12 (2004), s. 40-41, fotogr.

KŘÍŽ, Petr: Jak se vařilo v ČSLA? – In: Armádní technický magazín. – Roč. 36, č. 12 (2004), s. 18-19, fotogr.

MÁČE, Jan: Označovanie letadel československého a českého vojenského letectva v období 1945 – 2004, 1.-2. – In: Vojenské letectvo. – Roč. 2, č. 3 – 4 (2004), s. 20-22, 8-11, fotogr.

PO ROKU 1993

NIŽŇANSKÝ, Jaroslav – NEČAS, Pavel: Plánovanie informačných operácií v Ozbroyených silách Slovenskej republiky. (Podľa štandardných postupov NATO) – Bratislava : VIA MO SR, 2004. – 80 s.

ONDREJCSÁK, Róbert, ed.: Odporúčania pre aktualizáciu Bezpečnostnej stratégie Slovenskej republiky. – Bratislava : Inštitút obrany a bezpečnosti MO SR, 2004. – 142 s., gr., tabl.

TARASOVIČ, Vladimír, ved. aut. kol.: Hodnotenie bezpečnostného prostredia (východiská a perspektívy). – Bratislava : Inštitút obrany a bezpečnosti MO SR, 2004. – 178 s., tabl.

TARASOVIČ, Vladimír, ed.: Demokratické riadenie a kontrola ozbrojených síl: máj 2002 – október 2003. – Bratislava : Inštitút obrany a bezpečnosti MO SR, 2004. – 128 s., gr., tabl.

VESELÝ, Ľudovít, zodp. red.: Doktrína pozemných síl. – Bratislava : Generálny štáb OS SR, 2004. – 89 s.

VESELÝ, Ľudovít, zodp. red.: Logistická doktrína Ozbroyených síl Slovenskej republiky. – Bratislava : Generálny štáb OS SR, 2004. – 99 s., príl.

VESELÝ, Ľudovít, zost. a red. upr.: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2003. – Bratislava : MO SR, 2004. – 163 s., grafy, obr., tabl., mp.

Vojenská doktrína vzdušných síl. Generálny štáb Ozbroyených síl SR. – Bratislava : MO SR, 2004. – 88 s., tabl., príl.

* * *

BOSILJČIC, Nenad: Euro-Atlantická bezpečnostná architektúra: krízový management v rámci novej spolupráce NATO – EÚ. – In: Politické vedy. – Roč. 6, č. 4 (2004), s. 48-69.

CHORVÁT, Peter: K problematike súčasného stavu slovenského vojenského slangu. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 4 (2004), s. 94-100.

JANGL, Štefan: Bezpečnostná politika v rezorte MO SR – informačná bezpečnosť. – In: Vojenské obzory. – Roč. 10, č. 1 (2004), s. 87-101.

LACKOVIČ, Roman: Budúce pôsobenie Ozbroyených síl SR v operáciách. – In: Vojenské obzory. – Roč. 10, č. 2-3 (2004), s. 129-142.

LACKOVIČ, Roman: Účasť Slovenskej republiky a jej ozbrojených síl v operáciách Severoatlantickej aliancie. – In: Vojenské obzory. – Roč. 10, č. 1 (2004), s. 102-112.

NIŽŇANSKÝ, Jaroslav: Sedem poznámok k informačným operáciám. – In: Vojenské obzory. – Roč. 10, č. 1 (2004), s. 67-86.

NOVOSAD, Ondřej: Poznatky, postrehy a skúsenosti z nasadenia slovenských vojakov v operácii Iracká sloboda. – In: Vojenské obzory. – Roč. 10, č. 2-3 (2004), s. 20-30.

Vojenská história

RÁBEK, František: Duchovná obroda Ozbrojených síl Slovenskej republiky. – In: Vojenská osveta. – Roč. 1, č. 1 (2004), s. 5-26.

* * *

BOZDAN, M.: Príbeh slovenských lietadiel L-39V. – In: Letectví + kosmonautika. – Roč. 80, č. 4 (2004), s. 40-44, fotogr., nákr.

DANGL, Vojtech: K problematike stavu a perspektív vojenskej historiografie na Slovensku (malá bilancia po 12 rokoch). – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 4 (2004), s. 88-93.

DOLINAY, Ján: DANA – skvelá „dáma“ z Dubnice. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 6 (2004), s. 20, fotogr.

GÁFRIK, Andrej: Slovenská republika. Ozbrojené sily SR. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 6 (2004), s. 10-13, fotogr.

GOGORA, Marián: Ako ďalej s Aligatorom? – In: Obrana. – Roč. 12, č. 26 (2004), s. 12-13, fotogr.

GRUCA, Miroslav: Etický kódex profesionálneho vojaka. – In: Vojenské obzory. – Roč. 10, č. 1 (2004), s. 60-62.

GYÜRÖSI, Miroslav: Zuzana XA-1. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 14 (2004), s. 16-17, fotogr.

HRADSKÝ, Juraj: Výzbroj pre Pluk čestnej stráže prezidenta Slovenskej republiky (historická jednotka). – In: Sťahovací magazín. – Roč. 9, č. 12 (2004), s. 38-39, fotogr.

LACKOVIČ, Roman: Ozbrojené sily SR v operáciách NATO. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 6 (2004), s. 23-25, fotogr., tabl.

MARCHEVKA, Peter: Krízový manažment Slovenskej republiky. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 9 (2004), s. 26-27, fotogr.

MARTINEC, Jan: DANA. Samohybná kanonová houfnice vz. 77. – In: Armády, technika, militaria. – Roč. 2, č. 12 (2004), s. 29-33, fotogr.

MINÁR, Miroslav: Slovenské letisko v Bagrame. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 9 (2004), s. 4-6, fotogr.

NIŽŇANSKÝ, Jaroslav: Posilniť informačnú bezpečnosť štátu. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 12 (2004), s. 26-27, fotogr.

ONDREJCSÁK, Róbert: Cesta Slovenskej republiky do NATO (1993 – 2004). – In: Obrana. – Roč. 12, č. 6 (2004), s. 26-28, fotogr.

PLESCHER, Jindřich: Naši v kosovskom ohni. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 7 (2004), s. 9, fotogr.

POLÁČEK, Michal: Kontrola zbrojenia a odzbrojenia, 1.-2. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 18, 20 (2004), s. 26-27, fotogr.

STOLÁR, Michal J.: Koniec „veľvyslancov“ Slovenska na európskom nebi. – In: Letectví + kosmonautika. – Roč. 80, č. 4 (2004), s. 16-19, fotogr.

STOLÁR, Michal J.: Vzdušné sily OS SR v roku 2004. – In: Letectví + kosmonautika. – Roč. 80, č. 7 (2004), s. 28-33, fotogr.

VITKO, Pavol: Aktualizácia Modelu 2010. – In: Obrana. – Roč. 13, č. 8 (2004), s. 6, fotogr.

VITKO, Pavol: Slováci na Afroditiinom ostrove. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 8 (2004), s. 4-5, fotogr.

VITKO, Pavol: Slovenskí orli na Golanoch. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 26 (2004), s. 4-5, fotogr.

PRÁCE PRESAHUJÚCE VYMEDZENÉ CHRONOLOGICKÉ OBDOBIA

BARANOVÁ, Daniela – TÓTH, Dezider, zost.: Účasť kresťanov v protifašistickom odboji v strednej Európe v rokoch 1933 – 1945 : Materiály z medzinárodnej konferencie, ktorá sa uskutočnila 9. – 10. októbra 2001 v Múzeu SNP v Banskej Bystrici, II. časť : Postoje katolíckych a pravoslávnych kresťanov k fašizácii a nacizácii spoločenského života v strednej Európe v rokoch 1933 – 1945 a ekumenizmus v odboji. – Lipt. Mikuláš : Transcius pre Múzeum SNP, 2004. – 291 s.; Obsah: *Hal'ko, Jozef:* Pápež Pius XII. a holokaust, s. 13-40; *Denzler, Georg:* Katolícke prístupy k nacionálnemu socializmu, s. 41-67; *Katuninec, Milan:* Aktivity nemeckých katolíckych odborárov proti národnému socializmu, s. 68-72; *Benda, Vladimír:* Rímsko-katolícka cirkev v Čechách a na Moravě v boji proti fašizmu v létech 1933 – 1945, s. 73-76; *Szymeczek, Jozef:* Katolícke kňazstvo na Těšínsku v čase okupácie, s. 77-89; *Hölvényi, György:* Působenie blaženého Vílmosa Apora, biskupa a martýra z Györu, s. 90-99; *Vilhan, Miroslav:*

Vojenská história

Účasť katolíckych kresťanov na protifašistickom odboji na Slovensku v rokoch druhej svetovej vojny, s. 100-112; *Gajdoš, Milan*: Zápas vatikánskeho diplomata mons. Giuseppe Burzia o záchranu slovenských Židov, s. 113-126; *Šturák, Peter*: Účasť gréckokatolíckych kňazov a veriacich v protifašistickom odboji na Slovensku v rokoch 1933 – 1945, s. 127-137; *Katuninec, Milan*: Postoje slovenských katolíckych odborárov k fašizácii a nacizácii, s. 138-146; *Jelínek, Yeshayahu A.*: Na okraj beatifikačného procesu biskupa Jána Vojtaššáka, s. 147-170; *Baranová, Daniela*: Ľudovít Veselý, s. 171-172; *Šuvarský, Jaroslav*: Zaslúžili sa o Československo, s. 175-193; *Gerka, Milan*: Pravoslávna cirkev na Slovensku a jej postoj k fašizácii a nacizácii v rokoch 1933 – 1945, s. 194-199; *Dubíny, Ján*: Ekumenizmus, s. 203-204; *Burz, Ulfried*: Kresťanská spoločnosť Rakúska a nacionálny socializmus (1933 – 1945) medzi asimiláciou a odbojom, s. 205-219; *Uhl, Ernst*: Ekuména v Nemecku 1933 – 1945 a otázky odboja proti fašizmu, s. 220-238; *Wontor-Cichy, Teresa*: Kresťanskí duchovní v koncentračnom tábore Auschwitz, s. 239-265; *Poloncarz, Marek*: Duchovenstvo v policajnej väznici Malá pevnosť v rokoch 1944 – 1945, s. 266-279; *Baranová, Daniela*: SNP a ekumenizmus, s. 280-288.

FRANCEV, Vladimír: Exportní tančíky Praga. Export Tankettes. – Praha : Miroslav Bílý, [2004]. – 80 s., fotogr., nákr.

KAPLAN, Karel – KOSATÍK, Pavel: Gottwaldovi muži. – Praha : Paseka, 2004. – 333 s., fotogr., reg.

KAUTSKÝ, Emil Karol: Kauza Štefánik. Legendy, fakty a otázniky okolo vzniku Česko-Slovenskej republiky. – Martin : Matica slovenská, 2004. – 295 s., fotogr., lit., reg.

KRIČFALUŠI, Michal – RICHTER, Karel: Účtování s časem I. V náručí gulagu. – Praha : Společnost Rusínů a přátel Podkarpatské Rusi, 2004. – 271 s.

PEJČOCH, Ivo – PEJS, Oldřich: Obrněná technika 5. Střední Evropa 1919 – 1945 (1. část) Polsko, Rakousko, Československo. – Praha : Ares, Jan Vašut, 2004. – 375 s., fotogr. příl.

SMATANA, Karol: Zabudnutá munička na Považí : 1934 – 2004. – B.m.v. : b.v., 2004. – 361 s., nákr.

STEHLÍK, Eduard: Srdce armády. Generální štáb 1919 – 2004. – Praha : MO ČR – AVIS, 2004. – 95 s., fotogr., pram. a lit.

ŠÁDA, Miroslav: Československé ruční palné zbraně a kulometry. – Praha : Naše vojsko, 2004. – 199 s., obr. příl.

ŠUMICHRAST, Peter – ANĎAL, Jozef: Letov Š-328 a Š-528. Vydané ako zvláštne číslo časopisu HT model speciál No 910. – Poprad : HT model, 2004. – 70 s., fotogr., nákr.

VALLO, Dušan a kol.: Vojenský terminologický a výkladový slovník. – Bratislava : Igor Kvasnica, 2004. – 255 s., obr., lit.

VARINSKÝ, Vladimír: Tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1941 – 1953. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2004. – 125 s., príl., reg., res.

* * *

BAKA, Igor: Vznik, organizácia a činnosť Hlinkovej mládeže v rokoch 1938 – 1940. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 3 (2004), s. 21-40.

JANAS, Karol: K problematike hraničných sporov s Nemeckou ríšou v rokoch 1938 – 1943 v Bratislave a okolí. – In: Bratislava XVI. Zborník Mestského múzea. – Bratislava : Mestské múzeum v Bratislave, 2004, s. 121-128 : fotogr.

JANČO, Ľudovít: Koncepcia civilnej ochrany na Slovensku v rokoch 1959 – 2002. – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 4 (2004), s. 94-100.

JANČO, Ľudovít: Ženíjné učilište čs. armády 1920 – 1972 : (Náčrt vývoja). – In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 3 (2004), s. 113-123.

KAMENEC, Ivan: Poznámky k historiografii dvoch totalitných režimov na Slovensku. – In: Historický časopis. – Roč. 52, č. 2 (2004), s. 106-124.

KUTĚJ, Libor: Historie vojenského obranného zpravodajství. – In: Vojenské rozhledy. – Roč. 13, č. 2 (2004), s. 126-143.

VIMMER, Pavel: Genealogické pramene vo Vojenskom historickom archíve v Trnave a v iných vojenských archívoch. – In: Príručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovacikálnom zahraničí. / Zost.: Šišmiš, Milan – Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2004, s. 173-182.

Vojenská história

* * *

- ANDROVIČ, Štefan:** 32. bilp a jeho trenčianska kapitola. – In: Letectví + kosmonautika. – Roč. 80, č. 5 (2004), s. 38-41, fotogr.
- ČÁNI, Karol:** K 60. výročiu Slovenskej brigády v Južoslávii, 1. – 4. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 22 – 25 (2004), s. 6, mp.
- DOLINAY, Ján:** Skromný, ale slávny Letov Š.328. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 26 (2004), s. 20, fotogr.
- KRAJČOVIČOVÁ, Natália:** Andrej Hlinka v slovenskej politike. – In: Historická revue. – Roč. 15, č. 1 (2004), s. 22-24, fotogr.
- MÁČE, Jan:** Zbarvení letadel československého a českého letectva 1945 – 2004, 2. část. – In: Armády, technika, militaria. – Roč. 2, č. 12 (2004), s. 40-43, fotogr.
- MAJERIKOVÁ, Milica:** Vojna na Spiši. Ako sme prišli o 13 spišských dedín? – In: Historická revue. – Roč. 15, č. 4 (2004), s. 32-33, mp.
- MICHNICA, Jozef:** Naši vojenski športovci v histórii olympiád. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 16 (2004), s. 28-30, obr., tabl.
- PÁSTOR, Zoltán:** Spor o Javorinu pred haagským tribunálom. – In: Historická revue. – Roč. 15, č. 3 (2004), s. 14-15, fotogr., mp.
- RŮŽIČKA, Dalibor:** Obranný průmysl Československa. – In: Česká a slovenská otázka v soudobém světě. Naše zájmy a základy naší hodnotové orientace v EU / S. Kučerová a kol. – Brno : Konvoj, 2004, s. 244-246.
- STEHLÍK, Eduard:** Srdce armády – Generální štáb 1919 – 2004. The heart of the Armed Forces – General Staff 1919 – 2004. – In: Czech Armed Forces Today. – Č. 3 (2004), s. 16-19, fotogr.
- ŠIMŮNEK, Pavel:** Československé vojenské letecké odznaky zavedené od roku 1918. – In: Vojenské letectvo. – Roč. 2, č. 3/4 (2004), s. 44-45, fotogr.
- ŠMÍD, Jan:** Československé bodáky vzor 58, I. – II. – In: Střelecký magazín. – Roč. 9, č. 2 – 3 (2004), s. 12-14, 52-53, fotogr.
- ŠMÍD, Jan:** Rakousko-uherské adaptace bodáků vzor 1895, 1. – 2. – In: Střelecký magazín. – Roč. 9, č. 8 – 9 (2004), s. 14-15, 18, fotogr.
- ŽIAROVSKÝ, Andrej:** Dunajská flotila c. a k. monarchie. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 3 (2004), s. 18-20, fotogr.
- ŽIAROVSKÝ, Andrej:** Osudy cisárových dunajských lodí. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 14 (2004), s. 18-20, obr.

Vojenská história

ZOZNAM EXCERPOVANÝCH ČASOPISOV A PERIODICKÝCH ZBORNÍKOV

A-report. Čtrnáctidenník Ministerstva obrany ČR
Acta Historica Neosoliensia. Ročenka Katedry histórie FHV UMB
ATM – Armádní technický magazín
ATM – Armády, technika, militaria
Bibliographie internationale d'histoire militaire
Bojovník. Dvojtýždenník antifašistov
Czech Armed Forces Today – Armáda České republiky dnes
Časopis Národního muzea – řada historická
Český časopis historický
Dějiny a současnost
Hadtörténelmi Közlemények
História. Revue o dejinách spoločnosti
História – maď.
Historica. Zborník Filozofickej fakulty UK
Historická revue
Historické štúdie. Ročenka Historického ústavu SAV
Historický časopis Historického ústavu SAV
Historický obzor
Historický zborník. Zborník Slovenského historického ústavu MS
Historie a vojenství. Časopis Historického ústavu Armády ČR
Letectví + kosmonautika
Medea. Studia Mediaevalia et Antiqua. Zborník Katedry všeobecných dejín FiF UK
Medzinárodné otázky
Militärgeschichte. Zeitschrift für historische Bildung
Militärgeschichtliche Zeitschrift
Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století
Obrana. Vojenský dvojtýždenník MO SR
Österreichische Militärische Zeitschrift
Pamiętki i muzea. Revue pre kultúrne dedičstvo
Politické vedy. Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy
Przegląd Historyczno-wojskowy
REVI – dvoměsíčník o letadlech a letcích
Slezský sborník
Slovenská archeológia
Slovenská archivistika
Soudobé dějiny
Střelecký magazín
Studia Archeologica Slovaca Mediaevalia
Studia Historica Nitriensia. Zborník Katedry histórie a archeológie UKF
Studia Historica Tyrnaviensia. Spoločenskovedný zborník Katedry histórie FH TU
Századok
Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo
Vojenské letectvo
Vojenské obzory – teoretický časopis MO SR
Vojenské rozhledy – teoretický časopis Armády ČR
Zahraničná politika. Listy SFPA
Zahraničné slovaciká
Zborník Slovenského národného múzea

Zostavila B. Šed'ová

Vojenská história

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Marek **MEŠKO**, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda,
nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava

Mgr. Miroslav **LYSÝ**, PhD., Právnická fakulta, Šafárikovo nám. č. 6, 811 06 Bratislava

doc. PhDr. Oldřich **VANĚK**, CSc., Vrbická 1894/18, 031 01 Liptovský Mikuláš

PhDr. Igor **BAKA**, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Michal **SCHVARC**, Slovenské národné múzeum – Múzeum Karpatských Nemcov,
Žižkova 14, 811 09 Bratislava

Mgr. Martin **HOLÁK**, Ph.D., SWAN, a.s., Borská 6, 841 04 Bratislava

PhDr. František **CSÉFALVAY**, CSc., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

UPOZORNENIE REDAKCIE

Odovzdávanie rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajúte, resp. posielajte zásadne na disketách v textových editoroch Word 6.0, Word 97, v iných len na základe dohovoru. Poznámky je potrebné uvádzať až za text štúdie, nie pod čiarou. K diskete je potrebné priložiť jeden tlačенý exemplár príspevku. K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu, telefonický kontakt, e-mailovú adresu.

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Poznámkový aparát a citovanie

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690, ktorá obsahuje aj Národnú prílohu, je potrebné pri citáciách rešpektovať aspoň jej základné zásady. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹VÁROŠ, M.: Posledný let generála Štefánika. Bratislava : International, 1994, s. 56.

²PEJSKAR, J., ed.: Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ŠPIRKO, D. – LUPTÁK, M.: Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 9-10.

⁴DEIGHTON, L.: Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque. Prel. Z. Kárník. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵PEJSKAR, ref 2, s. 97.

– v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref 2, s. 93.

– autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, D. a i. (a iní) alebo ŠPIRKO, D. et al. (et alii)

– v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha; Bratislava : Argo; Concordia, 1999

– údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu – skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

– pri odkaze na archívny prameň uvádzať skratky: f. (nie fond)

šk. (ako škatuľa, nie krabica)

č. j. (s medzerou)

VÚA – VHA Praha, f.; pozri tiež PEJS, O.: ...

Tamže, s. 8. (nie tamtiež)

Čísla poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4/}

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava.

☎ 02/48 207713

E-mail: stanovam@mod.gov.sk

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

OBSAH

Štúdie

MEŠKO, Marek: Boje Byzancie s Pečenehmi o Trákiu v rokoch 1088 až 10913

LYSÝ, Miroslav: Účasť Uhorska na protihusitských vojnách
v Čechách a na Morave28

VANĚK, Oldřich: Podmienky a proces vzniku 4. partizánskej brigády
(november 1944 – február 1945)49

BAKA, Igor: Nasadenie civilného obyvateľstva na opevňovacie práce
Slovenska v rokoch 1944 – 194570

Dokumenty a materiály

SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin: Marcová kríza 1939 v Československu
vo svetle vybraných nemeckých dokumentov86

CSÉFALVAY, František: Nemecký dokument o zlyhaní slovenskej
1. pešej divízie koncom októbra 1943 (1. časť).....128

Recenzie

SORBY, Karol: Suez 1956. Súmrak tradičného kolonializmu na Blízkom východe.
(V. Bystrický).....145

Anotácie147

Bibliografia.....156

INHALT

Studien

MEŠKO, Marek: Die Kämpfe der Byzanz gegen Petschenegen um Thrakien
in den Jahren 1088 bis 1091.....3

LYSÝ, Miroslav: Die Teilnahme Ungarns an den gegenhussitischen Kriegen
in Böhmen und Mähren.....28

VANĚK, Oldřich: Die Bedingungen und das Prozess der Entstehung
der 4. Partisanenbrigade (November 1944 – Februar 1945).....49

BAKA, Igor: Der Einsatz der zivilen Bevölkerung in der Slowakei
an den Schanzarbeiten in den Jahren 1944 – 1945.....70

Dokumente und Materialien

SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin: Die Märzkrise 1939
in der Czechoslovakische Republik im Licht der ausgewählten
deutschen Dokumente86

CSÉFALVAY, František: Ein deutsches Dokument über Versagen
der 1. slowakischen Fussdivision am Ende Oktober 1943 (Teil 1).....128

Recensionen.....145

Wörterverzeichnissen, Glossen147

Bibilographie.....156

CONTENTS

Studies

MEŠKO, Marek: Fights between Byzantia and Peceneg for Tracia in 1088 – 1091.....3

LYSÝ, Miroslav: Involvement of Hungary in Anti-Hussite Wars
in Bohemia and Moravia.....28

VANĚK, Oldřich: Conditions and Process of the 4th Partisan Brigade Establishment
(November 1944 – February 1945).....49

BAKA, Igor: Deployment of Civilian Population in Slovakia
to Fortification Works in 1944 – 1945.....70

Documents and materials

SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin: The March Czechoslovak Crisis
in 1939 in the Light of Selected German Documents86

CSÉFALVAY, František: The German Document on Failure of the Slovak
First Infantry Division in October 1943 (1 Part)128

Reviews145

Annotations, glossed.....147

Bibliography.....156

Vojenská história 1/2007

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Grafická úprava: Alena Madajová

Redakčná rada: PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Michal Barnovský, DrSc.,
PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc.,
mjr. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD., PhDr. Viliam Čičaj, CSc.,
PhDr. Vojtech Dangel, CSc. (podpredseda), PhDr. Marián Hronský, DrSc.,
Mgr. Peter Kralčák, plk. Dr. Jaroslav Nižňanský, PhD.,
PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Jan Štaigl, CSc.,
doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Kontaktné emailové adresy: sedovab@mod.gov.sk

stanovam@mod.gov.sk

Tel. kontakt: +421/2/4820 7713, 4820 7703

Fax: +421/2/4820 7719

Schválené do tlače dňa: 2. 4. 2007

Registračné číslo 1713/97

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OPZ HS MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: Pešiak rakúsko-uhorskej spoločnej armády s plnou poľnou
podľa predpisu z roku 1888

OBSAH

Štúdie

MEŠKO, Marek: Boje Byzancie s Pečenehmi o Trákiu v rokoch 1088 až 10913

LYSÝ, Miroslav: Účasť Uhorska na protihusitských vojnách
v Čechách a na Morave28

VANĚK, Oldřich: Podmienky a proces vzniku 4. partizánskej brigády
(november 1944 – február 1945)49

BAKA, Igor: Nasadenie civilného obyvateľstva na opevňovacie práce
Slovenska v rokoch 1944 – 194570

Dokumenty a materiály

SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin: Marcová kríza 1939 v Československu
vo svetle vybraných nemeckých dokumentov86

CSÉFALVAY, František: Nemecký dokument o zlyhaní slovenskej
1. pešej divízie koncom októbra 1943 (1. časť).....128

Recenzie

SORBY, Karol: Suez 1956. Súmrak tradičného kolonializmu na Blízkom východe.
(V. Bystrický).....145

Anotácie147

Bibliografia.....156

INHALT

Studien

MEŠKO, Marek: Die Kämpfe der Byzanz gegen Petschenegen um Thrakien
in den Jahren 1088 bis 1091.....3

LYSÝ, Miroslav: Die Teilnahme Ungarns an den gegenhussitischen Kriegen
in Böhmen und Mähren.....28

VANĚK, Oldřich: Die Bedingungen und das Prozess der Entstehung
der 4. Partisanenbrigade (November 1944 – Februar 1945).....49

BAKA, Igor: Der Einsatz der zivilen Bevölkerung in der Slowakei
an den Schanzarbeiten in den Jahren 1944 – 1945.....70

Dokumente und Materialien

SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin: Die Märzkrise 1939
in der Czechoslovakische Republik im Licht der ausgewählten
deutschen Dokumente86

CSÉFALVAY, František: Ein deutsches Dokument über Versagen
der 1. slowakischen Fussdivision am Ende Oktober 1943 (Teil 1).....128

Recensionen.....145

Wörterverzeichnissen, Glossen147

Bibilographie.....156

CONTENTS

Studies

MEŠKO, Marek: Fights between Byzantia and Peceneg for Tracia in 1088 – 1091.....3

LYSÝ, Miroslav: Involvement of Hungary in Anti-Hussite Wars
in Bohemia and Moravia.....28

VANĚK, Oldřich: Conditions and Process of the 4th Partisan Brigade Establishment
(November 1944 – February 1945).....49

BAKA, Igor: Deployment of Civilian Population in Slovakia
to Fortification Works in 1944 – 1945.....70

Documents and materials

SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin: The March Czechoslovak Crisis
in 1939 in the Light of Selected German Documents86

CSÉFALVAY, František: The German Document on Failure of the Slovak
First Infantry Division in October 1943 (1 Part)128

Reviews145

Annotations, glossed.....147

Bibliography.....156

Vojenská história 1/2007

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Grafická úprava: Alena Madajová

Redakčná rada: PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Michal Barnovský, DrSc.,
PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc.,
mjr. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD., PhDr. Viliam Čičaj, CSc.,
PhDr. Vojtech Dangel, CSc. (podpredseda), PhDr. Marián Hronský, DrSc.,
Mgr. Peter Kralčák, plk. Dr. Jaroslav Nižňanský, PhD.,
PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Jan Štaigl, CSc.,
doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Kontaktné emailové adresy: sedovab@mod.gov.sk

stanovam@mod.gov.sk

Tel. kontakt: +421/2/4820 7713, 4820 7703

Fax: +421/2/4820 7719

Schválené do tlače dňa: 2. 4. 2007

Registračné číslo 1713/97

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OPZ HS MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: Pešiak rakúsko-uhorskej spoločnej armády s plnou poľnou
podľa predpisu z roku 1888